

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*За редакцією доктора економічних наук,
професора, академіка АЕН України Ю. Г. Козака,
кандидата економічних наук, доцента В.В. Ковалевського,
доцента Н.С. Логвінової*

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
“Центр учбової літератури”
2018

УДК 339.9(075.8)
ББК 65.5я73
С 24

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1634 від 07.07.2019)*

Рецензенти:

Єрохін С. А. – доктор економічних наук, професор, президент Національної Академії Управління;

Макогон Ю .В. – доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, Донецький національний університет;

Якубовський С.О. – доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова.

Автори:

Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова, А. А. Наумчик, С. Н. Лебедева, Ю. І. Граматик, М. І. Барановська, Ю. М. Сотніков, О. В. Захарченко, І. Д. Романенков, Л. О. Сандюк, О. В. Сулим, Є. В. Кравченко, Ю. І. Чистов, О. С. Кіро, М. С. Гаврилов, І. А. Топалова, С. В. Ведернікова, В. В. Волянський.

С 24 Світова економіка. Навч. посіб. / За редакцією Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, Н. С. Логвінової – К.: Центр учбової літератури, 2018. – 328 с.

ISBN 978-611-01-1067-9

Посібник спрямований на активне засвоєння курсу «Світова економіка» згідно з чинною програмою Міністерства освіти і науки України. Він містить аналіз становлення та розвитку сучасної світової економіки як особливої органічної та цілісної системи. Особлива увага приділяється розгляду типологічної та регіонально-інтеграційної структури світової економіки, а також економічній політиці країн світу.

Для студентів економічних вузів та факультетів.

УДК339.9(075.8)
ББК 65.5я73

ISBN 978-611-01-1067-9

© Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський,
Н. С. Логвінова, та інші. 2018.
© Центр учбової літератури, 2018.

ПЕРЕДМОВА

Світова економіка – складна й динамічна система, в якій постійно відбуваються якісні зміни. Особливо рельєфно це виявляється на межі ХХ та ХХІ ст. Вивчення закономірностей розвитку цієї системи відкриває сприятливі перспективи щодо посилення ефективності економіки України за рахунок оптимального використання переваг світогосподарського та міжнародного поділу праці.

Розвиток сучасної світової економіки – це процес становлення її як цілісної органічної системи. Тому аналізу світової економіки повинен бути притаманний системний підхід. Цей підхід являє собою напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем. Системний підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на розгляд його частин на рівні цілісного організму. Саме тому в навчальному посібнику із самого початку надаються теоретичні підстави аналізу світової економіки, розглядаються рівні цілісності цієї системи як сукупності національних економік, з одного боку, і як єдиного наднаціонального простору – з іншого. Це надає можливість виокремити типологічний та регіонально-інтеграційний підходи до класифікації країн світу, розглянути типологічну та регіонально-інтеграційну структуру світової економіки, а потім – її економічну політику країн світу, міжнародну економічну політику України.

Навчальний посібник спрямований на активне засвоєння курсу «Світова економіка», що відповідає вимогам Болонської декларації. Цьому сприяє наявність у посібнику контрольних запитань, тестів, а також додатків, які значно розширюють інформаційну базу курсу.

Навчальний посібник підготовлено спільно з провідними фахівцями Торгово-економічного університету Республіки Білорусь, передусім із ректором цього університету А.А. Наумчик та завідувачем кафедри світової та національної економіки С.Н. Лебедевою.

У підготовці навчального посібника брали також участь аспіранти, пошукачі та бакалаври зі спеціальності «Міжнародна економіка»: І.О. Горячко, Л.П. Апостолюк, О.А. Єрмакова, М.Є. Бикова, І.В. Онофрей.

Автори і редактори висловлюють щире вдячність академіку НАН України, д.е.н., професору Пахомову Ю.М., академіку НАН України, професору Амоші О.І., д.е.н., професору Макогону Ю.В., д.е.н., професору Єрохіну С.А., д.е.н., професору Якубовському С.О. за співробітництво, корисні й неупереджені зауваження та допомогу, надані під час роботи над цією книгою.

РОЗДІЛ 1. СВІТОВА ЕКОНОМІКА: ОСНОВНІ РИСИ ТА СТРУКТУРА

Ключові поняття

Світова економіка як сукупність національних господарств. Світова економіка як єдиний наднаціональний простір. Структура світової економіки як єдиного світогосподарського простору. Багатомірність системи світової економіки як єдиного світогосподарського простору. Типи країн. Типологічна класифікація країн світу. Критерії класифікації. Індекс розвитку людини. Індекс рівня соціально-економічного розвитку країни. Високорозвинуті країни. Середньорозвинуті країни. Нові індустріальні країни. Країни транзитивної економіки. Найменш розвинуті країни. Регіональна класифікація країн світу. Регіонально-інтеграційна класифікація. Глобалізація світової економіки.

1.1. Світова економіка як сукупність національних господарств

Сучасна світова економіка як особлива органічна цілісна система почала складатися на базі світового ринку з кінця ХІХ – початку ХХ ст. Нині можна говорити про світову економіку як глобальну господарську систему, що ґрунтується на міжнародному та наднаціональному світогосподарському поділі праці, інтернаціоналізації та інтеграції виробництва й обігу, яка функціонує на принципах ринкової економіки.

Сучасна світова економіка є цілісною системою, але ця цілісність складалася поступово. Вона формувалася в міру еволюції міжнародного поділу праці, процесу інтернаціоналізації господарського життя країн світового співтовариства, інтеграції груп країн у регіональні господарські комплекси (союзи) з міждержавним регулюванням соціально-економічних процесів, транснаціоналізації виробництва.

Історія формування світової економіки розпочинається з **міжнародного поділу праці (МПП)**, пов'язаного з обміном діяльності та її продуктами між національними державами.

МПП, або поділ праці між країнами, є ступенем суспільного територіального поділу праці. Він спирається на економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн і виявляється у взаєм-

ному обміні результатами спеціалізованого виробництва в певних пропорціях.

Міжнародний поділ праці існує в двох основних формах: міжнародній спеціалізації та міжнародному виробничому кооперуванні.

Міжнародна спеціалізація – це форма поділу праці між країнами, в якій зростання концентрації однорідного виробництва відбувається на основі прогресуючої диференціації національних виробництв. Спеціалізація в рамках міжнародного поділу праці в кінцевому підсумку передбачає спеціалізацію країн і регіонів на виробництві окремих продуктів та їхніх частин для світового ринку.

Міжнародне виробниче кооперування є наслідком спеціалізації національних виробництв, що взаємодіють у системі міжнародного поділу праці. Міжнародне виробниче кооперування ґрунтується на предметній спеціалізації і виступає як форма часткового та загального поділу праці у світовому господарстві.

Міжнародне виробниче кооперування означає включення країни в міжнародний поділ праці у рамках вертикальної моделі міжнародного поділу праці, тобто за умови збереження автономності виробничого процесу в національних кордонах.

Теорія міжнародного поділу праці набула свого обґрунтування і розвитку в класичній школі економіки, насамперед у працях її засновників – А. Сміта та Д. Рікардо. Головним досягненням класиків вважається теорія порівняльних витрат виробництва. В основі цієї теорії лежить ідея про існування відмінностей між країнами у витратах, пов'язаних з виробництвом тих чи інших товарів. Таке становище приводить до висновку, що замість випуску всіх товарів, на які виникає попит, вигідніше зосередитись на виробництві товару, що потребує найменших витрат. Спеціалізація на виробництві цього товару дасть змогу через обмін придбати на зовнішньому ринку товари, витрати на виробництво яких усередині країни вищі, ніж в інших країнах. Найбільший економічний ефект даватиме спеціалізація на виробництві того товару, перевага по якому максимальна. Якщо країна не може виробити жодного товару з витратами, нижчими від міжнародного рівня, то для неї відносно ефективніше буде спеціалізуватися на виробництві того товару, по якому перевищення міжнародного рівня витрат буде найменшим.

Ідеї класиків втілились у життя і набули свого подальшого розвитку при створенні сучасних теорій міжнародної торгівлі.

Міжнародний поділ праці був тим об'єднувальним елементом, який створив **систему світової економіки як сукупність** взаємопов'язаних міжнародним обміном **національних господарств**, що є його підсистемами.

Вихід торговельних зв'язків за межі національних кордонів, тобто інтернаціоналізація сфери обігу (товарної стадії руху капіталу), і нині залишається загальною активною тенденцією для всіх країн світу, які прагнуть отримати економічну вигоду від міжнародного поділу праці і міжнародної торгівлі. Але сьогодні торговельні зв'язки та обслуговуючі їх валютно-кредитні відносини між країнами утворюють лише первинний рівень цілісності міжнародних відносин, оскільки до середини ХХ ст. оформився наднаціональний рівень світової економіки.

1.2. Світова економіка як єдиний наднаціональний простір

У другій половині ХХ ст. в еволюції міжнародного поділу праці відбувалось якісне зрушення, результатом якого стало вивезення капіталу за межі національних кордонів. Інтернаціоналізація охопила всі стадії руху капіталу (грошову, виробничу, товарну), набравши певних форм, а саме:

- **інтеграції** національних господарств у регіональні господарські комплекси зі структурою і пропорціями, зверненими на споживання регіону в цілому, а також з міждержавним регулюванням економічних зв'язків;
- **транснаціоналізації**, тобто виходу виробничої і комерційної діяльності корпорацій (фірм) у вигляді філій та дочірніх підприємств за національні кордони. Підрозділи транснаціональних корпорацій (ТНК), перебуваючи на території національних держав, функціонують значною мірою як економічно, організаційно і юридично незалежні організації, відносини яких з національними державами будуються на особливих договорах.

Внутрішнім моментом процесів інтеграції і транснаціоналізації є становлення нового феномену світового господарства **світогосподарського поділу праці**: а) внутрішньо- і міжрегіонального та б) всесвітнього (транснаціонального) поділу праці.

На відміну від міжнародного поділу праці, це поділ праці не «між країнами», а «всередині» транснаціональних корпорацій, тобто внутрішньо-корпоративний.

Світогосподарський поділ праці за своєю природою є екстериторіальним. Він не може бути представлений (як міжнародний поділ праці) за територіальною ознакою і у формах загального, часткового й одиничного поділу праці. На відміну від міжнародного поділу праці, це технологічний поділ праці в самому виробництві на основі одиничного поділу (тобто внутрішнього для транснаціональних корпорацій) у формі транснаціональної спеціалізації і кооперації виробництва. Єдиний виробничий процес розчленовується на операції, здійснювані в різних країнах. Частковий продукт, що виготовляється в тій чи іншій країні, не має споживної вартості поза транснаціонально організованим процесом виробництва.

Діяльність транснаціональних корпорацій як одна з організаційних форм всесвітнього поділу праці забезпечує регулярну циркуляцію в планетарному масштабі товарів, послуг, фінансових і сировинних ресурсів, знань, технологічного та організаційного управлінського досвіду. Через участь у транснаціональному поділі праці національні господарства отримують прямий доступ до світового ринку товарів і капіталів, до нових технологій та сучасного менеджменту.

Формами транснаціонального поділу праці є внутрішньофірмова корпоративна спеціалізація та і внутрішньофірмове виробниче кооперування.

Внутрішньофірмова спеціалізація здійснюється не в розрізі національних економік, а всередині транснаціональної економіки, що не визнає національних кордонів і передбачає існування світу як єдиного світогосподарського простору. Це – форма в основному подетального і технологічного поділу праці.

Товар виготовляється підприємствами однієї або кількох транснаціональних корпорацій, які, як правило, займають ринкову нішу і стають провідними постачальниками вузькоспеціалізованої продукції, що задовольняє загальний світовий попит. Такі корпорації зазвичай називаються патентами. **Міжкорпоративному кооперуванню** притаманні: кооперація у сфері НДДКР, кооперація промислових компаній з «науковими парками» або технополісами, здійснення спільних програм і створення спільних підприємств.

Всесвітній поділ праці формує **світову економіку як єдиний наднаціональний світогосподарський простір**, який утворює другий, більш адекватний поняттю «світова економіка» рівень світогосподарських відносин.

Єдиний світогосподарський простір – це наднаціональне середовище підприємства (бізнесу), в рамках якого діють єдині економічні, технологічні, правові і соціально-культурні вимоги до суб'єктів виробничої та комерційної діяльності.

Світова економіка перебуває поки ще на самому початку формування єдиного світогосподарського простору. Воно досі ще градується за численними ступенями єдності.

Із самого початку єдиний світогосподарський простір утверджується на регіональному рівні як об'єднання груп країн у регіональні союзи (наприклад, Європейський Союз), а на глобальному рівні – як діяльність ТНК у планетарних масштабах. Формуючись на базі всесвітнього поділу праці, єдиний світогосподарський простір втягує в свою орбіту національні господарства та їхні підсистеми, закладаючи тим самим основи глобальної господарської інтеграції країн світового співтовариства. Це відбувається в міру створення в країнах певних умов: інформаційної технології, соціально-орієнтованої ринкової економіки, інтернаціоналізації правових і соціально-культурних норм тощо.

Основними сутнісними підсистемами світової економіки на другому рівні є:

- технологічна;
- економічна;
- правова;
- соціально-культурна.

Що ж являють собою ці підсистеми?

Технологічна підсистема – це сукупність вимог, які пред'являє НТР, що забезпечують конкурентоспроможність на світовому ринку. Ці вимоги технології можуть бути зведені до таких основних параметрів:

- інформаційно-комп'ютерний характер технології;
- науковість;
- ресурсозберігальний, безвідходний та екологічно чистий тип технології;
- біотехнологічність, тобто технологія, яка ґрунтується на природних процесах.

Такі параметри забезпечують витримування світового рівня ефективності, продуктивності, якості та новизни продуктів, реалізацію принципів сучасного менеджменту. Реалізація цих вимог практично неможлива і малоефективна в рамках відособлених національних технологічних просторів.

Економічна підсистема – це єдиний економічний простір вільного пересування товарів і послуг, капіталів і робочої сили, інформації через кордони національних держав, а також вільний взаємобмін національними валютами.

Економічна підсистема формується в міру вироблення і реалізації єдиних вимог до міжнародної торговельної, виробничо-інвестиційної та валютно-фінансової діяльності.

Єдиний економічний простір передбачає також наявність єдиних норм і стандартів організації та управління міжнародними процесами, втілених у принципах менеджменту.

Як обов'язковий інфраструктурний компонент, економічна підсистема світового господарства повинна вміщувати єдиний науково-інформаційний простір.

У рамках єдиного економічного простору регулювання економічного життя світового співтовариства відбувається на основі соціально-орієнтованих ринкових відносин і коригувальних функцій ТНК, ТНБ, міждержавних та наддержавних інститутів.

Правова підсистема – це зведення загальних правил підприємницького права і норм господарської поведінки. Вони складаються в єдине правове поле в міру вироблення норм міжнародного приватного, цивільного та патентного права.

Тенденція подальшого зближення правових систем держав, яка поширюється і на права людини, закладає фундамент усесвітнього правового простору.

Соціально-культурна підсистема формується значно повільніше і суперечливіше, ніж інші підсистеми єдиного світогосподарського простору. Процес формування єдиного соціально-культурного простору передбачає:

- досягнення більш високого загального рівня життя і зменшення відмінностей між «багатими» і «бідними» державами. З цією метою створюються структурні фонди ЄС, різні цільові фонди ООН;
- єдиний підхід до соціальної політики;
- формування нового мислення, злам старого мислення;
- вироблення єдиних норм поведінки в бізнесі, діловій етиці та в менеджменті;
- мирне вирішення національних та міжнаціональних проблем.

Кожна з підсистем світової економіки як єдиного світогосподарського простору (технологічна, економічна, правова, соціальнокультурна) – специфічна.

Ці підсистеми мають свою власну логіку розвитку, свої власні підсистеми, але функціонують вони як елементи цілісного організму – світової економіки єдиного наднаціонального світогосподарського простору. Розбалансованість у функціонуванні будь-якої з підсистем впливає на стан системи в цілому.

Взаємодія технологічної, економічної, правової, соціально-культурної підсистем рівноправна і рівнозначна. Раз і назавжди цієї детермінуючої і домінуючої підсистеми в розвитку світової економіки немає, її виділення залежить або від конкретних обставин, які роблять ту чи іншу сторону визначальною, або від цільової установки, конкретного завдання, точки зору в дослідженні метасистеми світової економіки. У цьому полягає сутність **багатомірності системи світової економіки**.

Аналіз процесу формування світової економіки як цілісної системи дає змогу виявити класифікацію країн світу, з'ясувати основні характеристики глобалізації світової економіки.

1.3. Класифікація країн у світовій економіці (типологічна та регіонально-інтеграційна структура)

1.3.1. Варіанти типологічної класифікації країн світу

Світова економіка характеризується структурою, яка має різні аспекти, з огляду на аналіз різних її складових частин. Найчастіше виокремлюють галузеву, типологічну й регіональну структури.

Типологічна структура світової економіки виявляється як єдина система різних за рівнем соціально-економічного розвитку країн. У цій системі виділяються блоки споріднених, схожих за основними соціально-економічними параметрами країн, що формують специфічні **типи**. Типологічна структура не є раз і назавжди сформованою, вона перебуває в постійній динаміці, оскільки темпи економічного, соціального, технологічного розвитку країн світу неоднакові; час від часу відбувається перехід країн з одного типового блоку до іншого. Проте протягом певного періоду, який може вимірюватися десятиліттями, типологічна структура світової економіки характеризується достатньою усталеністю, що дає можливість вивчити особливості розвитку окремих груп країн, виявити спільне, що поєднує країни всередині типу, й таке, що відрізняє кожний тип від інших. З цією метою здійснюється **типологічна класифікація** країн світу.

Досконала класифікаційна схема країн світу має наукове, навчально-методичне й практичне значення. Аналізуючи економіку країни, економічну політику її уряду, соціально-економічні відносини всередині країни, необхідно, насамперед, виявити її економічний тип, місце у світовій економіці. Практичне значення визначення типу країни полягає, зокрема, у ставленні до тієї чи іншої країни з боку міжнародних економічних інституцій. Так, найменш розвинуті країни користуються чималими пільгами у міжнародній торгівлі, отриманні кредиту, розв'язанні проблем державного боргу. З іншого боку, високорозвинуті країни є своєрідними «донорами» для менш розвинутих країн у деяких міжнародних організаціях (наприклад, у Міжнародній асоціації розвитку).

Незважаючи на актуальність сформування впорядкованої типологічної схеми держав, слід визнати, що однозначного підходу до цієї проблеми немає. Існують різні схеми, які складаються за різними критеріями. Так, ООН головним критерієм вважає характер соціально-економічних відносин у країні; Світовий банк за критерій ставить рівень валового внутрішнього продукту на душу населення. Є й інші підходи, про які йтиметься далі. Справа не тільки в обраних критеріях. Світове господарство весь час перебуває в динамічному стані. Змінюються не тільки показники ВВП країн, а й інші економічні та соціальні параметри, які в різні періоди розвитку мають неоднакове значення в якості показників. Так, якщо із середини ХІХ ст. до середини ХХ ст. головним показником розвитку країни вважалася важка промисловість, то зараз – сфера послуг, особливо інформатика й фінанси. Отже, нині відсутня єдина оптимальна класифікаційна схема країн світу. Проте кожна схема виявляє певні типологічні особливості країни, тому слід знати найбільш популярні з них.

Розглянемо існуючі схеми типологічної класифікації країн світу щодо виявлення відповідності їх сучасним реаліям.

У **структурних органах ООН** за основу, взято **критерій соціально-економічних відносин**; крім того, допоміжним показником є загальний рівень економічного розвитку. За цією схемою визначаються такі типи країн:

- економічно розвинуті країни (іноді – індустріально розвинуті);
- країни, що розвиваються (з виокремленням нових індустріальних і найменш розвинутих країн);
- країни з транзитивною економікою;

- соціалістичні країни (або країни з командно-адміністративною економікою).

Ця схема існує досить довго. В минулі роки, коли існувала система соціалістичних держав, популярною (переважно в журналістських колах) була спрощена триблокова система: капіталістичні країни, соціалістичні країни й «третій світ», тобто країни, що розвиваються. Проте з часом вже втрачаються деякі риси, що характеризували означені типи.

По-перше, тут немає точних, виважених критеріїв, що відділяють розвинуті країни від країн, що розвиваються. Розподіл між ними ґрунтується переважно на врахуванні історичного (історично-економічного) чинника. До середини ХХ ст. країни, що розвиваються, в своїй основній масі були колоніями, а розвинуті країни – метрополіями (звичайно, не всі). Традиційно до розвинутих країн відносять приблизно 25 держав (більшість західноєвропейських країн, США, Канаду, Японію, Австралію, Нову Зеландію, Ізраїль). Це так званий «золотий мільярд». Але якщо абстрагуватися від історичного чинника, а враховувати тільки обсяги ВВП, то провести межу між цими групами буде нелегко. Так, за цим показником (обчисленим за методикою ПКС) Індія входить до першої п'ятірки найрозвинутіших країн, а Бразилія й Мексика – до першої десятки (в 2008 р. відповідно ВВП Індії – 3,3 трлн дол., Бразилії – 2,0 трлн, Мексики – 1,6 трлн, тоді як Канади – 1,3 трлн дол.). Дещо уточнює класифікацію виокремлення з масиву країн, що розвиваються, двох груп: нових індустріальних країн і найменш розвинутих країн; але залишається ще велика кількість країн, яка відзначається значною різноманітністю економічних потенціалів і економічних політик.

По-друге, поняття країн з транзитивною економікою стає вже анахронізмом. Перехід колишніх соціалістичних країн на ринкові методи господарювання завершився в основному наприкінці 90-х років минулого століття. Той факт, що більшість центральноєвропейських країн (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Словенія), також Естонія, Латвія й Литва прийняли до Європейського Союзу, означає, що офіційна спільнота визнала їх країнами з ринковою економікою. Але й у країнах Східної Європи економіка розвивається вже на ринкових засадах. За абсолютними показником ВВП Росія переважає кожного з нових членів ЄС, а Україна поступається тільки Польщі. Що ж до душевого показника, то Росія переважає Румунію й Болгарію, а Україна, Білорусь і Казахстан відстають від них

не набагато (відповідні показники в 2008 р.: Болгарія – 13,2 тис. дол., Румунія – 12,5, Росія – 15,8, Україна – 7,8, Казахстан – 12,0, Білорусь – 12,0 тис. дол.). Головне ж, що в країнах Східної Європи, Закавказзя й Центральної Азії практично завершена структурна перебудова економіки; державний сектор займає підпорядковане місце й не перевищує, як правило, 10% усього виробництва товарів та послуг. Таким чином, існування в науковій літературі та офіційних джерелах терміну «країни з перехідною економікою» на сьогодні вже є необґрунтованим.

По-третє, з колишньої соціалістичної системи залишилося тільки дві країни (Куба й КНДР), у яких функціонує командно-адміністративна економіка з жорстким централізованим плануванням. Чи можна формувати типологічну групу з двох країн, до того ж з невеликим економічним потенціалом? Що ж до Китаю, то, незважаючи на офіційно проголошену мету – побудову комунізму, є в цій країні активно відбуваються процеси переходу до ринку. Тому сьогодні Китай є єдиною країною з транзитивною економікою.

Щоб уникнути розмитості, невизначеності меж між різними типами, **Всесвітній банк** запропонував **кількісний критерій**, а саме: душевий показник ВВП. За його схемою виокремлюються чотири типи країн:

- високорозвинуті країни (ВВП на душу населення понад 20 тис. дол.);
- країни вище від середнього рівня розвитку (10–20 тис. дол.);
- країни нижче від середнього рівня розвитку (5–10 тис. дол.);
- бідні країни (менше ніж 5 тис. дол.).

В останній групі іноді виокремлюють найбідніші країни з душевим показником менше ніж 1 тис. доларів. Слід зауважити, що параметри цієї схеми час від часу змінюються, оскільки середній показник валового світового продукту поступово зростає: в 2008 р. він становив 10,5 тис. доларів. Підвищуються й душеві показники практично усіх країн, тому віднесення кожної країни до однієї з чотирьох груп необхідно постійно коригувати.

Ця класифікація позитивно відрізняється від класифікації ООН тим, що вона встановлює чіткі межі, які можна вимірювати, визначати тип держави. Але й вона не позбавлена певних хиб. Справа в тому, що в одну групу часто потрапляють країни, які дуже відрізняються одна від одної структурою економіки, продуктивністю праці та іншими параметрами. Так, до вищої групи входять США (48 тис.

дол. у 2008 р.), Велика Британія (37), Італія (31), а також Саудівська Аравія (21), Катар (101), Об'єднані Арабські Емірати (40 тис. дол.). Зрозуміло, що останні три країни мають такий високий показник тільки внаслідок експорту нафти, а їхня економічна структура в цілому дуже відстає від перших трьох країн.

З іншого боку, деякі країни з потужним економічним потенціалом і диверсифікованою галузевою структурою, такі як Індія (2,9 тис. дол.) потрапляють до групи бідних країн разом в Ефіопією – 0,8 тис. дол., Ганою – 1,5 тис. дол., Єменом – 2,6 тис. дол., що можна розглядати як нонсенс.

Основний недолік схеми Всесвітнього банку полягає в тому, що тут не враховується галузева структура, а також немає оцінки економічного потенціалу в цілому. Якоюсь мірою цей недолік долається **схемою «цивілізаційних стадій економічного розвитку»**. Виокремлюють так стадії: аграрну, індустріальну і постіндустріальну. Відповідно визначаються й типи країн. Тип країни залежить від того, який сектор в економіці провідний – аграрний, промисловий чи сфера послуг. Виробництво в кожному секторі вираховується у відсотках до ВВП, а також береться до уваги зайнятість працездатного населення у відповідному секторі. За такою схемою класифікації найбідніші країни потрапляють до аграрного типу. Так, сільське господарство в структурі ВВП Ефіопії становить (2008 р.) 46, Камеруну – 44, Того – 40, М'янми – 41, Лаосу – 39%. Ще більш вражаючою є зайнятість в аграрній сфері найменш розвинутих країн. Так, у сільському господарстві Анголи, Ефіопії, Афганістану зайнято до 90% працездатного населення.

Індустріальна стадія (переважання продукції промисловості в структурі ВВП) була пануючою від кінця ХІХ до середини ХХ ст. Вона розглядається як більш високий ступінь порівняно з аграрною стадією. Але сьогодні, якщо керуватися тільки цифрами, на цій стадії перебуває небагато країн. Це, наприклад, Алжир (63% від ВВП), Азербайджан (63), Чилі (51), Габон (57), Кувейт (52), Лівія (62), Нігерія (51), Катар (79), Об'єднані Арабські Емірати (62), Саудівська Аравія (62), Китай (49%). Як бачимо, в цій групі містяться переважно країни, які будують свою індустрію майже виключно на експлуатації природних ресурсів. Виняток становить Китай; в ідеологічній доктрині соціалістичних країн (як колись і в СРСР) індустрії повинна належати провідна роль в економічному розвитку. Дещо підвищена частка промисловості притаманна групі нових індустріаль-

них країн (НІК), хоч вона й поступається сфері послуг. Крім Чилі, можна назвати Індонезію (46%), Південну Корею (39), Таїланд (45), Малайзію (45%).

У колишніх республіках СРСР частка промисловості також вища за середню в світі (світова частка становить 32%). Так, у Росії на неї припадає 41%, білорусі – 42, Казахстані – 39, Україні – 32%. Але й тут вона поступається частці сфери послуг (наприклад, в Україні послуги становлять 59% від ВВП). Справа в тому, що внаслідок тривалої економічної кризи 90-х років минулого століття саме промисловість у цій групі країн зазнала найвідчутнішого спаду. Можна сподіватися, що з відновленням промислового потенціалу частка індустріального сектора тут зростатиме, й більшість країн СНД можна трактувати як такі, що перебувають на індустріальній стадії розвитку.

Розвинуті країни належать до постіндустріального типу. В структурі їхніх ВВП переважає сфера послуг, причому іноді суттєво. Так, її частка у ВВП США становить 79%, Великої Британії – 76, Канади – 70, Франції – 77%. Однак ці цифри також певною мірою вводять в оману. Вони затінують величезний індустріальний потенціал високорозвинутих країн, особливо США.

Таким чином, жодна з типологічних класифікацій країн світу не позбавлена суттєвих вад. Виявляється, що один критерій сам по собі не може сформувати цілісної системи типологічної класифікації. До того ж, оскільки світова економіка знаходиться в безперервній динаміці, співвідношення між економічними показниками країн постійно змінюється. Тому, наприклад, Всесвітній банк час від часу переглядає градацію, що визначає чотири типи країн за душевим показником ВВП. Світовий внутрішній продукт поступово зростає; хоч і повільно, зростає також ВВП найменш розвинутих країн, у тому числі й на душу населення.

Тенденцією останніх десятиліть є зближення країн світу за основними економічними параметрами, насамперед, за абсолютним показником ВВП. Причиною цього явища є більш динамічний розвиток групи країн, що розвиваються. Такий характер динаміки розвитку розмиває межі, що існували між країнами розвинутими й такими, що розвиваються. Так, Бразилія за абсолютним розміром ВВП (2 трлн дол.) майже у вісім разів перевищує свою колишню метрополію Португалію (245 млрд дол.). Залишається різниця за душевим показником, але й вона поступово скорочується. До того ж Бразилія має набагато розвинутішу галузеву структуру економіки. Індія переважає за

розміром ВВП Велику Британію, свою колишню метрополію. Таким чином, навряд чи можна розводити ці країни за принципово різними групами. Недостатньо високий душевий показник ВВП у нових індустріальних країнах компенсується перевагою інших параметрів. Крім того, в низці країн групи НІК душевий показник досить високий: в Республіці Кореї він дорівнює 27 тис. дол., Сінгапурі – 53, Тайвані – 33 тис. дол. Тобто ці країни можна віднести до групи розвинутих за всіма параметрами, але за традиційною класифікацією вони залишаються в групі країн, що розвиваються, хоч із назвою «нові індустріальні країни». До речі, вже сама така назва свідчить про перехід цих країн, так би мовити, у «вищу лігу».

Який же в такому разі має бути підхід до типологічної класифікації країн світу? Очевидно, що єдиного критерію, який би узагальнив усі фактори економічного розвитку країни, немає. Мова може йти або про еkleктичне поєднання традиційних схем, або про низку схем, які відповідають окремим цілям. Зарубіжні й вітчизняні фахівці, що осмислили проблему типологічної класифікації, точніше – «кризу» традиційних підходів до неї, пропонують свої схеми.

Аналізуючи й комбінуючи вищезгадані схеми типологічної класифікації, можна запропонувати **типологію на основі поєднання ключових параметрів економіки**: показники ВВП (абсолютний і душевий); рівень розвитку технології; галузева структура господарства; динаміка економічного розвитку. Виходячи з цього, виокремлюються такі групи й підгрупи країн.

1. Високотехнологічні країни з усталеною економікою. Ця група тотожна групі «розвинуті країни» в класичній схемі. До неї належать розвинуті країни Західної Європи, США, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль;

2. Країни з динамічним розвитком економіки:

- нові індустріальні країни: Республіка Корея, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Філіппіни, Індонезія, Бразилія, Аргентина, Чилі, Мексика, Індія;
- країни на завершальному етапі технологічної перебудови економіки: країни Центральної Європи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Хорватія, Словенія; країни Східної Європи – Україна, Росія, Білорусь, Естонія, Латвія, Литва; Казахстан, Китай.
- нафтодобуваючі країни: Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Катар, Іран, Ірак, Венесуела, Лівія, Азербайджан.

3. Середньотехнологічні країни з помірними темпами зростання економіки. Це більшість країн, що розвиваються, наприклад, Єгипет, Алжир, Туреччина, Пакистан, Перу, Уругвай, а також Сербія, Боснія, Македонія, Албанія, Грузія, Вірменія, Туркменістан, Молдова, Киргизстан.

4. Низькотехнологічні країни аграрної стадії розвитку. До цієї групи належать найбідніші країни світу: Ефіопія, Сомалі, Уганда, КНДР та ін.

Ця схема ще не опрацьована в науковій літературі, тому в посібнику надалі буде використовуватися класична схема ООН з корективами відповідно до запропонованої нами класифікації.

1.3.2. Регіональна класифікація країн світу

Цей вид класифікації значно простіший і не спричинює щодо неї суттєвих розбіжностей у фахівців та міжнародних організацій. Мова може йти про деяку деталізацію у виокремленні регіонів. В основі регіональної класифікації полягає просторова компактність країн регіону, спільність історичного розвитку, етнокультурна схожість народів, зближення параметрів економічного розвитку. Виходячи з цих критеріїв виокремлюються такі регіони:

- **Західна Європа**, що включає економічно розвинуті країни – Німеччину, Францію, Велику Британію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, Ірландію, Ісландію, Норвегію, Швецію, Данію, Фінляндію, Австрію, Швейцарію, Італію, Іспанію, Грецію, Португалію, Мальту. Цей регіон за детальнішої класифікації поділяється на Західну, Північну й Південну Європу.
- **Центральна Європа** включає колишні європейські соціалістичні країни за межами колишнього СРСР: Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію, Сербію, Чорногорію, Хорватію, Словенію, Боснію, Македонію, Албанію. У детальній класифікації частина цього регіону виокремлюється як Південно-Східна Європа.
- **Східна Європа** складається з України, Росії, Білорусі, Молдови, Естонії, Латвії й Литви.
- **Південно-Західна Азія** включає Туреччину, Кіпр, Іран, Ірак, Сирію, Ліван, Ізраїль, Саудівську Аравію, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен, Катар, Оман, Бахрейн, Афганістан, Грузію, Вірменію, Азербайджан.

- **Центральна Азія** виокремилася на просторі колишніх азіатських республік СРСР: Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Туркменістану, Таджикистану.
- **Південну Азію** становлять Індія, Пакистан, Непал, Бутан, Бангладеш, Шрі-Ланка, а також декілька дрібних острівних держав.
- **Далекий Схід** представляють Китай, Японія, КНДР, Республіка Корея, Монголія.
- **Південно-Східна Азія** складається з В'єтнаму, Лаосу, Камбоджі, Таїланду, М'янми, Малайзії, Сінгапуру, Індонезії, Філіппін, Брунею.
- **Австралія і Океанія** – це Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея й велика кількість дрібних острівних держав.
- **Північна Африка** об'єднує такі арабські держави: Єгипет, Судан, Лівію, Туніс, Алжир, Марокко, Західну Сахару, Мавританію.
- **Західна Африка** має досить строкатий склад; найбільші країни цього регіону – Малі, Нігер, Чад, Центральноафриканська Республіка, Сенегал, Буркіна-Фасо, Гвінея, Гана, Кот-д'Івуар, Сьєрра-Леоне, Того, Нігерія, Камерун, Габон, Конго, Демократична Республіка Конго (Заір), Ангола.
- **Східна Африка:** Замбія, Зімбабве, Мозамбік, Мадагаскар, Малаві, Південно-Африканська Республіка, Ботсвана, Намібія, Лесото.
- **Північна Америка:** США, Канада, Мексика. За іншою класифікацією Мексику відносять до регіону «Латинська Америка», з якою вона тісніше пов'язана за мовно-культурними й історичними ознаками.
- **Латинська Америка** поєднує країни, переважна більшість яких колись була в колоніальній залежності від Іспанії й Португалії. Склад регіону: Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай, Чилі, Перу, Болівія, Еквадор, Колумбія, Венесуела, Гайана, Суринам, Французька Гвіана. До цього регіону окремою підгрупою входить Карибський басейн і Центральна Америка, найбільші країни яких – Куба, Гаїті, Ямайка, Домініканська Республіка, Гватемала, Сальвадор, Нікарагуа, Гондурас, Панама.

Ця схема найпоширеніша, але не єдина. Часто виокремлюють **Азіатсько-Тихоокеанський регіон** – величезний простір, що включає Східну й Південно-Східну Азію, Австралію й Океанію, східні регіони Росії й країни Північної й Південної Америки, що тяжіють до Тихого океану. Цей регіон визначається прискореним динамізмом економічного розвитку.

1.3.3. Регіонально-інтеграційна класифікація країн світу

Важливими процесами сучасності є глобалізація міжнародних економічних відносин і пов'язана з нею регіональна економічна інтеграція, що розпочалися з другої половини ХХ ст. На сьогодні існує п'ять рівнів, або стадій, регіональної інтеграції, які відрізняються глибиною і зрілістю інтеграційних процесів:

- **зона преференційної торгівлі** – на цьому рівні лібералізується торгівля деякими товарами та послугами між країнами-членами. Така форма інтеграції найпоширеніша у світі, вона, зокрема, притаманна СНД;
- **зона вільної торгівлі** – знімаються тарифи в торгівлі між членами об'єднання на всі товари й послуги, а в торгівлі з третіми країнами кожен член об'єднання здійснює власну тарифну політику; прикладом може бути Північно-американська асоціація вільної торгівлі (НАФТА);
- **Митний союз** – члени об'єднання встановлюють єдиний тариф у торгівлі з третіми країнами;
- **Спільний ринок** – лібералізується не тільки торгівля, а й рух факторів виробництва; приклад – МЕРКОСУР;
- **економічний і валютний союз** – здійснюється єдина політика в усіх сферах господарства і впроваджується спільна валюта; поки що єдиним прикладом є Європейський Союз.

На сьогодні вже нараховуються десятки регіональних інтеграційних об'єднань різних рівнів. Найважливіші з них такі.

Європа

- **Європейський Союз (ЄС):** Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Іспанія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція – усього 27 держав.
- **Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ):** Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Ліхтенштейн.
- **Співдружність Незалежних Держав (СНД):** Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна (Грузія вийшла з організації в 2008 р.).

- **Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС):** Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна, Сербія.
- **ГУАМ:** Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова.

Азія та Азіатсько-Тихоокеанський регіон

- **Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС):** Австралія, Бруней, В'єтнам, Індонезія, Канада, Китай, Республіка Корея, Кірибаті, Малайзія, Мексика, Маршаллові Острови, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі, Японія.
- **Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН):** Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд.
- **«План Коломбо» зі спільного економічного і соціального розвитку в Азії й Тихому океані:** Велика Британія, США, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Індія, Пакистан, Шрі-Ланка, Афганістан, Ірак, Непал, М'янма, Мальдівська Республіка, Бутан, Бангладеш, Лаос, Камбоджа, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Папуа-Нова Гвінея, Індонезія, Філіппіни, Фіджі, Республіка Корея.
- **Рада арабської економічної єдності (РАЕЄ):** Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Кувейт, Лівія, Мавританія, Об'єднані Арабські Емірати, Палестина, Сирія, Сомалі, Судан.
- **Шанхайська організація співробітництва (ШОС):** Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Китай.

Північна та Південна Америка

- **Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА):** США, Канада, Мексика.
- **Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛААІ):** Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор.
- **Південний спільний ринок (МЕРКОСУР):** Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай.

Африка

- **Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКО-ВАС):** Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Мавританія, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того.

- **Митний і економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК):** Габон, Камерун, Конго, Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея.

Докладніше про деякі з цих угруповань йтиметься в 3-му розділі книги.

1.4. Глобалізація світової економіки

Світова економіка розвивається під впливом процесу глобалізації, що дедалі поширюється й поглиблюється. Дослідники в галузі економіки, соціології й політології пов'язують з глобалізацією принципово новий етап у розвитку людства, що якісно відрізняється від попередніх історичних формацій. Зокрема, в економічному вимірі процес глобалізації узгоджується з переходом від індустріального суспільства до постіндустріального. Якщо так, то стратегії економічного розвитку країн, що перебувають ще на аграрній або індустріальній стадіях, повинні бути націлені саме на постіндустріальні перспективи. З глобалізацією одні фахівці пов'язують надії на поширення соціального прогресу в масштабах усього людства, а інші виступають з песимістичними прогнозами щодо майбутнього розвитку світового суспільства. Така суперечливість у поглядах на глобалізацію має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Головною з них є те, що глобалізація як процес суперечлива в своїй основі, має неоднозначні прояви й наслідки. Що ж до суб'єктивних підходів до оцінки глобалізації, то розбіжності ґрунтуються на відсутності усталеного й чіткого визначення самого поняття цього процесу. Існують вузькі й широкі трактування глобалізації: від обмеження її тільки сферою економіки до поширення на всі прояви людської життєдіяльності. Часом будь-яке нове явище в розвитку світового суспільства оголошується формою вираження або наслідком глобалізації.

Уперше термін «глобалізація» з'явився в науковому обігу два десятиліття тому, в 1983 р., в статті Т. Левіта, опублікованій у журналі «Гарвард бізнес ревію»; ним він так назвав феномен злиття ринків окремих продуктів, що виробляли багатонаціональні корпорації. З того часу поняття глобалізації значно розширилося й збагатилося дефініціями. Одне з найбільш розширених, але точних за основною ідеєю тлумачень глобалізації належить У.Т. Андерсону. У книзі «Все тепер пов'язано. Життя в першій глобальній цивілізації» він розглядає глобалізацію як **«систему систем»**, що прискорено змінюється.

Ця система охоплює не тільки економіку, а й політику, культуру і навіть біосферу¹.

Аналогічне тлумачення глобалізації надає американський дослідник Р. Кеохане, який розглядає її як «стан світу, для якого характерні мережі взаємозалежності, що простягаються на трансконтинентальні відстані. Складовими частинами цих мереж можуть бути рух і вплив потоків капіталу й товарів, інформацій та ідей, людей і насильства, а також пов'язані з екологією біологічно ефективні субстанції»². Відповідно до цього відокремлюються чотири виміри глобалізації: економічна, військова, екологічна і соціально-культурна.

За подібним трактуванням, термін «глобалізація» містить ідею, згідно з якою світовий ринок слід розглядати як цілісність. Таке можливо тільки тоді, якщо норми, пов'язані з існуванням держав-націй, будуть значно послаблені³.

Узагальнене визначення глобалізації міститься в працях вітчизняних вчених: глобалізація – об'єктивний процес у сучасних міжнародних відносинах, вищий етап інтернаціоналізації, що ґрунтується на розвитку інформаційних технологій⁴.

Отже, **глобалізація – це метасистема**, що характеризується прискоренням темпів розвитку усіх сфер суспільного життя, – економічної, соціальної, політичної, духовної. В основі глобалізації лежить інтернаціоналізація людської діяльності. Глобалізацію часто розглядають як ускладнену стадію або форму прояву інтернаціоналізації. При цьому слід зауважити, що глобалізація не тільки означає прискорення розвитку соціально-економічних процесів, а виводить їх на новий якісний рівень. Взаємозалежність між країнами, соціальними спільнотами, ринками, суб'єктами економіки стає планетарною й утворює суцільну систему.

Найвиразніше глобалізація проявляється у сфері економіки, тут її вплив найбільш очевидний. Вона охоплює насамперед фінансову сферу, переважно в галузі короткострокових інвестицій та «гарячих грошей». На відміну від національних економік, становлення яких

¹ Див: W. T. Anderson. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. – Westview Press, 2001. – P. 1

² Цит. за: "Internationale politik". – 2001. – № 7. – С. 39.

³ Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія, 2005. – С. 14.

⁴ Дергачев В. Геоэкономический словарь-справочник. – Одесса, 2004. – С. 35.

ґрунтується на торговельно-промисловому капіталі, глобалізація формується переважно на фінансовому капіталі. Глобалізація супроводжується легкістю переміщення капіталу, лібералізацією руху товарів і послуг, безпрецедентно швидкому впровадженню електронних засобів у валютно-кредитну і фінансову діяльність, внаслідок чого здійснення міжнародних операцій з капіталом і валютою набуло нечуваного прискорення наприкінці ХХ ст. Глобалізація створює сприятливе середовище для поширення діяльності транснаціональних корпорацій та банків.

Американський професор Пітер Ратленд виокремлює шість ключових, на його думку, ознак глобалізації, чотири з яких безпосередньо стосуються економічної сфери¹.

- 1. Революція в інформаційних технологіях.** Глобальна ера пов'язана з комунікаційними системами – телебаченням, реактивними літаками, супутниками, комп'ютерами, мікросхемами, мобільними телефонами, Інтернетом, контейнерними перевезеннями тощо.
- 2. Економічна революція.** Під нею П. Ратленд розуміє політику економічного зростання, що укладається в парадигму «Вашингтонського консенсусу». Вона включає такі елементи:
 - плаваючі обмінні курси;
 - пом'якшення торговельних перешкод;
 - «зелена революція в сільському господарстві»;
 - дешева енергія (зокрема, завдяки атомній енергетиці);
 - прискорений розвиток сфери послуг;
 - зростання значення транснаціональних корпорацій і заохочення їх випереджаючого розвитку;
 - зменшення регулювальної ролі уряду в національній економіці.
- 3. Регіоналізація світової економіки.** Поряд з глобалізацією міжнародних економічних відносин поширюється утворення регіональних інтеграційних угруповань (ЄС, НАФТА, СНД та ін.), значення яких у світовій економіці зростає.
- 4. Поляризація.** Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих.

Найхарактернішою ознакою глобалізації є **посилення взаємодії і взаємозалежності в сучасному суспільстві**, завдяки чому форму-

¹ Див.: П. Ратленд. Глобалізація и посткоммунизм // МЭ и МО. – 2002. – №4. – С. 15–18.

ється, на думкою відомого соціолога М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система в режимі реального часу і в масштабі усієї планети¹.

Економіку як основу глобалізації визначає один з відомих російських дослідників глобалізації В. Медведєв. Він вважає, що глобалізація є ніщо інше, як прояв сучасної постіндустріальної стадії розвитку економіки й суспільства у відносинах між країнами світу. Це новий ступінь інтернаціоналізації суспільного життя – економічних, політичних, соціокультурних, екологічних, демографічних зв'язків між народами. Він вважає, що основні імпульси глобалізації йдуть від економіки. Без урахування економічної складової втрачається основний аргумент, який підтверджує об'єктивний характер глобалізації як процесу неминучого й прогресивного у своїй основі, хоч і суперечливого².

Як основні ланки глобалізації, МВФ визначає світову торгівлю, транснаціональні фінансові потоки, перетоки технологій, інформаційні мережі й взаємодії культур. ЮНКТАД зосереджує увагу на глобалізації виробничих процесів через міжнародну виробничу кооперацію.³

Крім суто економічних проявів глобалізації, дослідники визначають також такі їхні форми, як зміцнення взаємодії різних культур, формування системи глобальних соціальних взаємодій як основи становлення планетарного соціуму, зростання чисельності державних і недержавних міжнародних організацій, руйнування адміністративних перепон між країнами.

На думку французьких соціологів Д. Мартена, Ж.-Л. Мецжера і Ф. П'єра, «глобалізація постала перед нами як «тотальний соціальний факт», тобто як низка трансформувань, які торкаються всіх аспектів суспільного життя: економічних, професійних, правових, культурних, політичних і навіть геополітичних стосунків»⁴.

Таким чином, підсумовуючи наведені ознаки глобалізації, можна висловити таке узагальнення щодо її змісту.

¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика общества и культура. – М.: ГУ ВШЭ. 2000. – С. 105.

² Див.: МЭ и МО. – №2. – 2004. – С.3.

³ МЭ и МО. – 2004. – №1. – С. 4.

⁴ Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія, – 2005. – С. 267.

Глобалізація – це процес прискорення розвитку взаємозв’язків у всіх сферах людської діяльності і перетворення їх на суцільну планетарну метасистему. Глобалізація має в своїй основі інтернаціоналізацію суспільної діяльності, насамперед економічної, але суттєво від неї відрізняється. Принципова різниця полягає в такому: якщо інтернаціоналізація – це посилення зв’язків між країнами світу при збереженні повної національної суверенності (міжнаціональний рівень), то глобалізація означає перехід через національні кордони (наднаціональний рівень).

Найважливіші прояви глобалізації:

- бурхливий розвиток системи засобів інформації, формування єдиної світової інформаційної мережі і системи комунікацій;
- прискорене зростання значення фінансової сфери в міжнародній економічній діяльності;
- поширення діяльності ТНК, посилення транснаціоналізації світової економіки;
- формування системи міжнародних організацій, які разом з ТНК утворюють наднаціональний механізм управління світовою економікою, збільшення числа недержавних суб’єктів міжнародного життя;
- посилення «відкритості» національних економік;
- у процесі трансформації співвідношення «національне – наднаціональне» змінюється роль держави в управлінні національною економікою;
- виявляється тенденція нерівномірності розвитку найбільш розвинутих і менш розвинутих країн;
- регіоналізація світової економіки;
- соціальна трансформація в планетарному вимірі, яка виражається в інтеграції окремих елементів суспільства в глобальні світові структури, в ослабленні традиційних зв’язків та орієнтації на уніфіковані цінності;
- прискорення взаємодії культур.

Ці характерні прояви глобалізації впливають досить істотно на світові економічні процеси і на національні економічні політики, їх необхідно враховувати при розробленні стратегій економічного розвитку. Тому доцільно складові метасистеми глобалізації розглянути докладніше. Пам’ятаймо, що кожна із складових є системою, що перебуває в динаміці.

Прогрес у системі інформатики й комунікацій. Чому саме з цього слід розпочинати аналіз механізму глобалізації, адже «серцевиною» її є економіка як світова система? Справа в тому, що сучасна трансформація економічних процесів була б неможливою без ін-

формаційної революції і опанування комунікаційної системи новими засобами транспорту й зв'язку. Саме блискавичність, з якою інформація, наприклад, про валютні курси поширюється з будь-якого фінансового центру на протилежний бік планети, уможливорює швидке перекачування величезних валютних коштів між країнами й валютними ринками. Сучасні засоби зв'язку, Інтернет набагато збільшили масове залучення населення планети до взаємних контактів, у тому числі ділових. Розвиток автотранспорту й реактивної авіації дає можливість здійснити безпосередні контакти між діловими партнерами різних країн без суттєвих витрат часу на переміщення в просторі.

Революція в інформатиці й телекомунікаціях розпочалася в останній чверті ХХ ст. Протягом тридцяти років минулого століття потужність загальної кількості комп'ютерів у світі подвоювалася в середньому протягом вісімнадцяти місяців. Обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків, починаючи з 1991 р., збільшувався в середньому на 60% на рік. Вартість перенесення інформації скоротилася в багато разів¹.

Завдяки розвитку сучасних телекомунікаційних засобів здійснюється фактично руйнування національних кордонів для поширення інформації. Утворюється єдиний світовий інформаційний простір, у межах якого формуються єдині культурні, світоглядні, етичні стандарти, що оволодівають широкими масами населення планети (з позитивними й негативними наслідками). Утворюється, за висловом У. Андерсона, світовий «кіберпростір», у якому зберігається й обробляється інформація, йде інтенсивний обмін нею. Намагання деяких урядів перекрити доступ до інформації обертаються для їхніх країн істотними економічними втратами. Цей простір зростає прискореними темпами. За деякими підрахунками, тільки за перші три роки ХХІ ст. було створено більше інформації, ніж за попередні 300 тис. років людської історії².

Інформаційна революція ґрунтується на розвитку науково-технічного прогресу, насамперед на удосконаленні й здешевленні інформаційних технологій. Так, за десятиліття (1985–1996) вартість одного мегабайта комп'ютерного диска зменшилася в 2 тис. разів, витрати на виробництво однієї операції за двадцять років (1975–1995) знизилася

¹ Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление // Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 11. – С. 29.

² Anderson W. T. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. – P. 136.

лися в 23 тис. разів¹. Щорічний приріст світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій протягом 90-х років становив пересічно 6–8%, а в таких країнах, як Китай, В'єтнам, Польща, – навіть 25–27%. Проте розподіл цього ринку між різними регіонами світу досить нерівномірний. Так, на США припадає 34% світового ринку ІКТ, на Європу – 29, Японію – 12 й на решту країн – 25%.

У 2009 р. обсяг світового ІТ - ринку скоротиться до 3,2 трлн дол., що на 6% менше показника 2008 р. У 2009 р. найбільше знизилися витрати споживачів на комп'ютери – на 16,3%. Продаж ІТ- послуг знизився на 5,6%, а телекомунікаційний ринок скоротився на 4,6%. Найменше в 2009 р. впав попит на програмне забезпечення. За розрахунками аналітиків, цей сегмент ринку скоротився лише на 1,6%. Порівняно з 2008 р. ринок зріс на 10,3%².

Інформація – це насаперед знання. Роль знань як фактора економічного розвитку швидко зростає. За даними Всесвітнього банку, в країнах ОЕСР протягом останніх 15 років минулого століття зростання додаткової вартості в галузях, що ґрунтуються на знаннях, пересічно становило 3 % (темпи загального економічного зростання не перевищували 2,3%). Частка цих галузей у сукупній додатковій вартості збільшилася в Німеччині з 51 до 60%, у Великій Британії – з 45 до 51%, у Фінляндії – з 34 до 42%. Але 85% сукупних світових інвестицій у науку здійснюють країни ОЕСР, 11% – нові індустріальні країни, а на решту країн (серед них і Україна) припадає лише 4%.

Інформатика, крім того, – це засіб комунікації. Найбільш виразно вона виявляється у сфері телекомунікацій, яка стрімко розширюється. Тут також спостерігається досить великий розрив між регіонами. На США й Канаду припадає 66% Інтернет-вузлів, на Західну Європу – 22, на Японію, Австралію, Нову Зеландію – 6, на решту країн – 6%.

Кількість користувачів мобільного зв'язку у світі продовжує зростати. Згідно з даними, наданим Міжнародним Союзом Телекомунікацій (International Telecommunications Union), за станом на кінець 2007 р. кількість користувачів досягла 3,3 млрд чоловік³.

Таким чином, виходить, що рівень проникнення мобільного зв'язку в світі досяг 49%. Найбільші темпи зростання абонентських баз демонструють країни Африки й Азії, де протягом останніх двох

¹ МЭ и МО. – 2000. – № 3. – С. 6.

² <http://www.klerk.ru/soft/n/?154551>

³ <http://media.mabila.ua/ua/news/2008/05/27/11065.html>

років абонентські бази збільшувалися на 39 і 28% щорічно. Тільки Індія й Китай за останній рік додали 154 й 143 млн абонентів відповідно. Зростання глобальної абонентської бази перебуває на рівні 22%.

Для порівняння, проникнення фіксованого зв'язку досягло максимального рівня 20%, що майже не збільшується. Протягом 2005–2007 рр. кількість користувачів провідних телефонів зросло лише на 1% відсоток.

Кількість Інтернет-користувачів на червень 2008 р. в світі становить 1,463 млрд чоловік, з них¹:

- 578,5 млн чол. інтернет-користувачів в Азії;
- 384,6 млн чол. інтернет-користувачів у Європі;
- 248,2 млн чол. інтернет-користувачів у Північній Америці;
- 139,0 млн чол. інтернет-користувачів у Латинській Америці;
- 51,0 млн чол. інтернет-користувачів в Африці;
- 41,9 млн чол. інтернет-користувачів у Східних країнах;
- 20,2 млн чол. інтернет-користувачів в Океанії/Австралії.

В Україні нараховують від 3,8 до 9,5 млн користувачів Інтернету, або від 8 до 20% жителів України, то, наприклад, у США користуються інтернетом 69,6% населення країни, в Німеччині – 61,3, у Великій Британії – 50,3, Франції – 50,3, Польщі – 29,9 та в Росії – 16,5. 50,9% жителів ЄС користуються всесвітньою павутиною. Проте становище в нашій країні не найгірше. На початку XXI ст. 80% людей у світі ні разу не користувалися телефоном і 93% не використовували комп'ютер².

Із глобалізацією інформаційних технологій пов'язано явище, яке одержало назву «digitale divide», що можна перекласти приблизно як “поділ у засвоєнні”. Це поняття використовується для описання нового поділу між державами і всередині суспільства щодо тих, хто має доступ до інформації, й тих, хто не має такої можливості з фінансових причин або за браком освіти.

Інформаційну революцію краще вважати не проявом чи наслідком, а передумовою, чинником глобалізації. Без перевороту в інформаційно-комунікативних технологіях процес глобалізації був би неможливим.

¹ <http://www.raznoblog.com/internet/2009/01/27/statistica-polzovateley-internetainteressesnie-fakti/>

² Згуровский М. Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы. // Зеркало недели. – №19. – 2003. – С. 17.

Формування світового фінансового ринку. Його передумовою якраз і стала інформаційна революція. Нові інформаційні технології з'єднали основні фінансові центри і суттєво знизили трансакційні витрати фінансових угод і час, необхідний для їх здійснення.

Важливим чинником глобалізації у фінансовій сфері стали зміни умов діяльності фінансових інститутів у зв'язку з дерегулюванням банківської діяльності. У процесі дерегулювання було знято перешкоди на проведення банками й іншими фінансовими закладами різноманітних фінансових операцій. Внаслідок цього виникають фінансові холдинги, що надають клієнту будь-які послуги в галузі фінансового посередництва. Саме холдинги нині домінують на світовому фінансовому ринку¹.

Особливістю фінансових ринків в умовах глобалізації стало зростання невизначеності відносно валютних курсів і курсів цінних паперів. З'явилися нові види цінних паперів – деривати, які є похідними від інших цінних паперів. Це відкрило можливості для масових спекуляцій і прискорило процес відособлення валютно-фінансової сфери від реальної економіки. Щоденний обсяг операцій на валютно-фінансових ринках у десятки разів перевищує реальні потреби фінансування міжнародної торгівлі; цей обсяг майже дорівнює сукупним валютним резервам усіх національних банків світу. Обсяг ринку вторинних цінних паперів у декілька разів перевищує світовий валовий продукт².

Про масштаби розвитку світової фінансової системи свідчать такі цифри. За останні 20 років минулого століття щоденний обсяг угод на світових валютних ринках збільшився з 1 млрд дол. до 1200 млрд дол. (тобто в 1200 разів), тоді як обсяг світової торгівлі товарами та послугами - всього лише на 50%³. Капітал в усе зростаючих розмірах іде не у виробництво у вигляді прямих інвестицій, а в спекуляцію. Переважає транскордонне переміщення капіталу у вигляді короткострокових портфельних інвестицій. Це переміщення виходить з-під контролю урядових структур; навіть у найрозвинутіших країнах тільки 30% ринку цінних паперів контролюється державою. В економіці виникає ситуація «мильної бульки»: номінальна рин-

¹ *Иванов Н. Вызовы глобализации: экономический аспект // МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 5.*

² *Неклесса А. Реквием XX века. // МЭ и МО. – № 2. - 2000. – С. 11.*

³ *Иванов Н. Вызовы глобализации: экономический аспект // МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 5.*

кова вартість цінних паперів перевищує їхнє реальне наповнення, а це призводить до економічної нестабільності, а то й небезпеки для країни.

Транснаціоналізація світової економіки. Одним з найвиразніших проявів глобалізації є утворення транснаціональних корпорацій і посилення їх впливу на світові економічні процеси. Можна навіть стверджувати, що система ТНК є головною рушійною силою глобалізації як метасистеми. Відкритість національних економік, що є одним з ключових вимог згідно з Вашингтонським консенсусом, найбільше відповідає саме інтересам ТНК. Інтернаціоналізація виробництва дозволяє ТНК захоплювати ринки, обминаючи митні перешкоди. Транснаціональні корпорації все більше відриваються від країни базування в своїй діяльності, в них все менше залишається «національного» і все більше – «глобального». Так, американська компанія «Екссон» 75% своїх доходів отримує за межами США. ТНК виходять з-під опіки своїх урядів і стають, по суті, незалежними суб'єктами економічної діяльності.

Наприкінці ХХ ст. транснаціоналізація відбувалася прискореними темпами. В 1999 р. загальна сума злиття між фірмами різних країн і поглинання місцевих фірм іноземними становила 720 млрд доларів. Закордонні філії виробляли товарів на 5 трлн доларів. Очікується, що до 2020 р. інвестиції ТНК досягнуть 800 млрд дол., а вартість товарів, вироблених їхніми закордонними філіями, становитиме 20 трлн дол.¹

У світі нараховується понад 780 тис. зарубіжних філій, якими володіють 78 тис. материнських компаній. Мережа філій невпинно розширюється. Якщо в 90-ті роки минулого століття число материнських компаній збільшилося в 1,7 разу, то кількість філій – в 4,7 разу.

Показником транснаціоналізації може слугувати рух прямих іноземних інвестицій. Їхній річний обсяг зріс із 57 млрд дол. у 1980 р. до 1271 млрд дол. у 2000 р., а накопичена величина за той самий період збільшилася з 615 млрд дол. до 6314 млрд дол., тобто більше ніж удесятеро. У 2008 р. накопичена величина ПІІ складала вже понад 16 трлн дол.

Успішність, із якою ТНК просуваються на міжнародні ринки, ґрунтується на їхніх конкурентних перевагах, насамперед завдяки технологічному лідерству. ТНК мають можливість відраховувати значні кошти на утримання науково-дослідних закладів, на високу

¹ Свободная мысль – ХХ. – 2000. – № 11. – С. 30–31.

заробітну плату найкваліфікованіших інженерів, менеджерів. Найбільшими компаніями в світі створено понад 100 великих дослідницьких центрів, у тому числі й за межами країни базування.

Переважна більшість материнських компаній (79%) розташована в розвинутих країнах. Останнім часом вони стали виникати і в нових індустріальних країнах (Сінгапур і Республіці Кореї, Бразилія), а також у Китаї та Росії.

500 найбільших ТНК зосереджують понад $\frac{1}{4}$ світового виробництва товарів та послуг, $\frac{1}{3}$ експорту промислової продукції та $\frac{3}{4}$ торгівлі технологіями й управлінськими послугами¹.

Вплив транснаціональних корпорацій ґрунтується на фактичному контролюванні значної частини транснаціонального капіталу, що функціонує на міжнародних фінансових ринках, які в своїй більшості мають олігополістичну структуру. Однією з переваг ТНК є можливість використання замкненого внутрішньофірмового ринка, що забезпечує їм меншу залежність від економічної політики урядів, а також успішне обминання торговельних перешкод. Понад третину світових товарних потоків припадає на внутрішньофірмову торгівлю ТНК, яка здійснюється за трансфертними цінами².

Позиції ТНК міцні і в економічній політиці. У країнах базування вони формують потужне лобі, яке здійснює значний вплив на уряди розвинутих держав. На уряди держав, де розташовані їхні філії, ТНК часто здійснюють тиск у жорстких формах, вимагаючи проведення економічної політики в своїх власних інтересах, нерідко на шкоду національним інтересам приймаючих країн.

Поведінка ТНК викликає стурбованість у політичних колах світової громадськості. В керівництві ООН розглядається пропозиція про створення Світової конвенції з контролю за «демократичною репутацією» провідних ТНК. Дванадцять великих неурядових організацій США й Великої Британії розробили проект, який передбачає перевірку діяльності таких велетнів, як «Екссон», «Карбайд», «Монсанто», «Шелл», «Бенеттон» та ін.³

Транснаціоналізація має як негативні, так і позитивні наслідки. До негативів належить ослаблення регулювальної ролі держави в економічних процесах. Навіть у країнах базування материнських

¹ МЭ и МО. – 2004. – №2. – С.8.

² Губайдуллина Ф. Прямые иностранные инвестиции, деятельность ТНК и глобализация // МЭ и МО. – 2003. – №2. – С. 44.

³ МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С.24.

компаній (а це переважно високорозвинуті держави) економічний контроль над діяльністю ТНК стає все менш дієздатним. Однією з причин такого становища є те, що транснаціональна корпорація може уникати оподаткування в країні базування, переводячи виробничі потужності в ті країни, де рівень оподаткування нижчий. Позитивна сторона транснаціоналізації як складова процесу глобалізації полягає в інтенсифікації потоків інвестиційних і фінансових коштів, у прискоренні темпів міжнародної торгівлі, в залученні все більшого числа країн до світового економічного простору, до нових технологій. Не в останню чергу завдяки ТНК утворилися нові індустріальні країни, які зайняли досить помітне місце у світовій економіці.

Посилення ролі міжнародних організацій у регулюванні світових економічних процесів. Міжнародні організації, насамперед економічні, стали здійснювати суттєвий вплив на міжнародні економічні відносини з другої половини ХХ ст.; цей вплив дедалі зростає. Серед міжнародних економічних регуляторів слід особливо відзначити діяльність таких організацій, як Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку, Світова організація торгівлі, регіональні банки розвитку (зокрема ЄБРР), деякі економічні органи ООН (ЮНКТАД, ПРООН, ЕКОСОП).

Зростання ролі МВФ і Всесвітнього банку спричиняється безпрецедентним розвитком світового фінансового ринка й зростанням зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та країн із транзитивною економікою. Сума боргу країн, що розвиваються, наприкінці 90-х років минулого століття становила 2 трлн дол., а обслуговування цього боргу становило 200 млрд дол. на рік. При цьому сума боргу в цих країнах складає значний відсоток від ВВП. Так, у 2008 р. він становив у Бразилії 11,9%, Аргентині – 23,5, Республіці Кореї – 29,7, Туреччині – 32,4%¹.

Найбільші за обсягом борги належать Сполученим Штатам Америки та деяким новим індустріальним країнам. Проте величезний економічний потенціал США дозволяє врівноважувати їхній борг (табл. 1.1).

Хоч найбільшсть країн, що розвиваються, мають менші за абсолютними значеннями зовнішні борги, але зіставно з ВВП вони є відчутним тягарем для національної економіки.

¹ www.cia.gov.

Зовнішній борг деяких країн у 2008 р., млрд дол.¹

<i>Країна</i>	<i>Борг</i>
1. США	12 250
2. Велика Британія	10 450
3. Франція	5 370
4. Німеччина	4 489
5. Іспанія	2 478
6. Нідерланди	2 277
7. Ірландія	1 841
8. Японія	1 492
9. Швейцарія	1 340
10. Бельгія	1 313
.....
37. Україна	82,1
Світ	54 620

У таких умовах МВФ і Всесвітній банк мають вигідні позиції для здійснення тиску на уряди країн-боржників. Авторитет цих організацій в міжнародних економічних відносинах такий великий, що він поширюється на великі міжнародні банки, які кредитують суб'єкти економічної діяльності (в тому числі уряди) в різних країнах. Отже, вирішення проблеми реструктуризації боргу, надання чергового кредиту країнам-боржникам залежить насамперед від позицій МВФ і СБ. Це дає їм можливість безпосередньо втручатися в економічну політику урядів і ще більше підсилувати свою роль як світових економічних регуляторів.

Щоб розв'язати або пом'якшити проблему міжнародної заборгованості МВФ, Всесвітній банк, а також ОЕСР розробляють спеціальні плани. Керівна роль в їх розробці належить урядові США. В 1985 р. було оголошено «План Бейкера», який передбачав як основу умову надання кредитів, проведення ліберальних економічних реформ країнами-боржниками. В 1989 р. з'явився «План Брейді», згідно з яким реструктуризація та часткове списання боргів зумовлене проведенням реформ, схвалених МВФ і під його жорстким контролем. У 1999 р. «Сімка» прийняла рішення про списання 90% боргу найбідніших країн за умови, що вони здійснюють програму

¹ www.cia.gov.

структурних реформ протягом шести років (це стосується лише 2% загальної заборгованості країн, що розвиваються)¹.

Таким чином, МВФ, СБ, СОТ здійснюють свою діяльність не тільки на міжнародному рівні, а й на національному просторі суверенних держав. Оскільки провідну роль у керівництві цих організацій відіграють розвинуті держави, багато державних діячів та економістів вважають їхню політику неврівноваженою. Так, один з експертів Комісії ЄС вважає, що міжнародні фінансові інститути перетворилися на провідників гегемонії розвинутих країн замість того, щоб бути інструментом регулювання ринку в інтересах всього світового співтовариства². Як вважають політики лівого напрямку, Світова організація торгівлі (СОТ) є найяскравішим вираженням усієї системи глобального корпоративного управління і необхідно зупинити ескалацію її впливу на сферу міжнародних економічних відносин, оскільки діяльність цієї організації спрямована на захист інтересів ТНК за рахунок більшості країн світу³.

Аналогічну оцінку діяльності СОТ дають і деякі з наших вітчизняних економістів. Висловлюється впевненість у необ'єктивності дій організації, яка має «чіткі орієнтири відносно того, де, так би мовити, «її справи», а до чого їй немає діла»⁴. Тобто вона закриває очі на явні порушення встановлених правил лібералізації з боку найрозвинутіших держав і прискіпливо припиняє будь-які спроби менш розвинутих держав захистити свою економіку протекціоністськими заходами.

Проте існує й точка зору, що регулюючу роль міжнародних економічних організацій необхідно зміцнити. Її прихильниками є насамперед керівництво цих організацій. Так, колишній директор МВФ М. Камдессю вважає за необхідне посилити політику Фонду. Він висловив впевненість, що колективні рішення, прийняті під егідою міжнародних інститутів, повинні стати обов'язковими. А один з провідних керівників МВФ – А. Уолтерс стверджував, що з глобалізацією фінансів світ має потребу в центральному банку, і МВФ – природна основа для його створення. МВФ необхідно звільнити від його гамівної сорочки, зробити його незалежним від урядів.

¹ МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 7.

² МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 8.

³ Див.: Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 12. – С. 21.

⁴ Новицкий В. Национальные интересы Украины в контексте цивилизационных детерминант и экономической глобализации // Экономика Украины. – 2003. – № 7. – С. 16.

Таким чином, чітко простежується тенденція до перетворення міжнародних економічних організацій на цілком незалежних від національних урядів структур, що здійснюють регулювання світової економіки на наднаціональному рівні і набувають функцій світового уряду. Суверенні права держав при цьому обмежуються не тільки в проведенні власної економічної політики, а й на національну власність. В американських фінансових колах висуваються пропозиції щодо уведення нового інструменту по боргах: «debt-for-nature swaps» – обмін боргу на право проведення екологічних програм у країнах-боржниках, тобто право контролювати їхню територію; «debt-for-equity swaps» – обмін боргу на майно. У керівництві МВФ і Всесвітнього банку розглядається концепція про застосування норм приватного комерційного права, на основі яких держава-боржник може бути оголошеною банкрутом і щодо неї вводиться зовнішнє управління економікою¹.

Отже, міжнародні економічні організації разом з ТНК і ТНБ формують **глобальний наднаціональний простір**. Глобальна орієнтація транснаціональних корпорацій і банків зменшує для них значення національних економік. Вони зараз роблять “економічну погоду”. Середні ж і дрібні суб’єкти міжнародного бізнесу вимушені рівнятися на ТНК й пристосовуватись до їхньої політики. Як висловився один з відомих фахівців з міжнародної економіки професор Ю. Шишков, «рядові багатомільйонної армії мікроекономічних суб’єктів господарських відносин уважно прислухаються до того, як змінюються котировки акцій «блакитних фішок» на фондових біржах Нью-Йорка, Франкфурта або Токію, як поводять себе світові ціни на нафту, пшеницю або золото, які тенденції проявляє курс долара, євро або єни. Подібно до того, як кожний з нас прислухається до метеозведень і прогнозів погоди, яку ми не можемо ні змінити, ні ігнорувати, а вимушені лише пристосовуватись до неї»².

З процесом глобалізації тісно пов’язане таке поняття як **відкритість національної економіки**. Відкритість означає ступінь інтенсивності, з якою країна «занурюється» в міжнародні економічні відносини. Характеристиками відкритості є величина експорту та імпорту товарів та послуг, експорт та імпорт капіталу, лібералізація законодавства щодо зовнішньоекономічної діяльності резидентів і

¹ МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 8.

² Шишков Ю. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? // МЭ и МО. – 2003. – №4. – С. 5; www.cia.gov

нерезидентів тощо. Найпоширенішим показником відкритості вважається співвідношення суми експорту та імпорту до ВВП країни.

Так от, якщо в середині ХХ ст. цей показник становив у цілому по світу 16%, то в 2008 р. він досяг 46%.

Ступінь відкритості національної економіки залежить від зовнішньоекономічної політики, яку здійснює уряд країни. З другої половини ХХ ст. сформувалася тривала тенденція до лібералізації зовнішньоекономічної політики більшості країн світу. Сталося це під тиском ГАТТ/СОТ, яка послідовно проводить у дію принципи лібералізації торгівлі. Внаслідок цього значно знизилися ставки тарифів у світовій торгівлі; якщо на початку 50-х років у середньому вони перевищували 40%, то наприкінці 90-х років – менше ніж 3%.

Відкритість національних економік сприяє інтенсифікації міжнародних відносин, поглибленню міжнародного поділу праці і зростанню ефективності світової економіки в цілому. Дослідження Мічиганського університету (США) показують, що зменшення торговельних бар'єрів у галузі сільського господарства, товарів та послуг на одну третину призвело б до зростання обсягу світової економіки на 613 млрд доларів.¹ Проте є розбіжності в оцінках впливу відкритості на економічний розвиток різних груп країн. Безперечно, що лібералізація міжнародних економічних відносин вигідна економічно розвинутим країнам, бо вона знімає перешкоди для просування їх товарів і капіталів на ринки інших країн. Так, США протягом 90-х років отримали від зростання експорту майже третину приросту свого ВВП². Для країн, що розвиваються, ситуація складніша. З одного боку, приток іноземних інвестицій сприяє економічному розвитку цих країн, вони отримують деякі пільги щодо експорту своїх товарів на ринки США, ЄС, Японії. Але, з іншого боку, коли знято перепони на шляху імпорту товарів з розвинутих країн, національна економіка стає незахищеною від її конкуренції, а панування іноземного капіталу може зруйнувати оптимальну структуру економіки й порушити національні економічні плани. Така сама проблема стоїть і перед країнами з транзитивною економікою.

Глобалізація супроводжується **поглибленням нерівномірності економічного розвитку** між різними групами країн. Розвинуті держави збільшують свій відрив від бідніших країн; збільшується

¹ Див.: "Internationale politik" – 2001. – № 7. – С. 43.

² В. Cutter, J. Spero, L. Tyson. New World, New Deal. A Democratic Approach to Globalization. – "Foreign Affairs", 2000. March |April, p. 97.

Розділ 1. Світова економіка: основні риси та структура

контраст між високорозвинутим центром, у якому мешкає менше ніж $\frac{1}{6}$ населення, і периферією, в якій зосереджена основна маса населення планети (табл. 1.2).

Згідно з даними Доповіді про світовий розвиток у 2000–2001 рр., що була підготовлена Всесвітнім банком, з 6 млрд чол. населення планети 2,8 млрд (тобто майже половина) живе менше ніж на 2 долари в день, а 1,2 млрд – менше ніж на 1,0 долара. Середні доходи в 20 найбагатших країнах в 37 разів перевищують середні доходи в 20 найбідніших. У країнах з транзитивною економікою кількість людей, що живе менше ніж на 1 долар в день, збільшилася в 90-х роках у 20 разів¹. Статки 200 найбагатших людей земної кулі перевищують сукупні доходи 41% населення Землі².

Розрив у доходах між п'ятою частиною світового населення багатих країн і п'ятою частиною населення бідних країн за період з 1960 р. до 1997 р. збільшився з 30 до 74 разів. При цьому верхня п'ята частина найрозвинутіших країн створює 86% світового валового продукту, дає 82% світового експорту і 68% прямих зарубіжних інвестицій, а частка п'ятої частини найбідніших країн за всіма показниками не перевищує 1%³.

Таблиця 1.2

ВВП першої десятки країн у 2008 р., млрд дол. (за ПКС)⁴

Країна	ВВП	% до СВП
1. США	14 580	20,6
2. Китай	7 800	11,0
3. Японія	4 487	6,4
4. Індія	3 319	4,7
5. Німеччина	2 863	4,1
6. Велика Британія	2 281	3,2
7. Росія	2 225	3,1
8. Франція	2 097	3,0
9. Бразилія	2 030	2,9
10. Італія	1 801	2,5
Світ	70 650	100,0

¹ Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Борьба с бедностью. – Вашингтон, 2001. – С. 3.

² www.cia.gov

³ Human Development Report 1999/ UNDP. – N.Y., 2000. – P. 3.

⁴ www.cia.gov

Синтетичним показником рівня розвитку країни є душевий дохід. Так ось, у Японії він у 10 разів вищий, ніж у Індії, в Швейцарії в 40 разів вищий, ніж в Ефіопії (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

ВВП на душу населення деяких країн у 2008 р., тис. дол. (за ПКС)¹

Люксембург	85,1	Росія	15,8
США	48,0	Білорусь	12,0
Швейцарія	40,9	Україна	7,8
Канада	40,2	Китай	6,1
Японія	35,3	Індія	2,9
Німеччина	34,8	Ліберія	0,5
Франція	32,7	Ефіопія	0,8
Велика Британія	37,4	Сьєрра-Леоне	0,7

Розвинуті країни концентрують багатства, не тільки створені своїми силами, а й перерозподілені за рахунок світових ресурсів. Так, на США з їх 5% світового населення припадає 25% використання ресурсів світу, а всього на країни «золотого мільярду» – до 80%. Мова йде про природні ресурси: паливо, руди, землю, воду, деревину. Обмеженість ресурсів планети створює велику проблему для світового економічного розвитку, в тому числі в контексті ліквідації розриву в економічних рівнях. Для того щоб підняти рівень життя більшості населення планети до сьогоденного рівня країн Заходу, прийшлося б збільшити обсяг споживання ресурсів десь у 20 разів, що перевищує граничну спроможність навколишнього середовища².

Проте не слід вважати, що нерівномірність розвитку між розвинутими країнами і такими, що розвиваються, є тільки наслідком процесу глобалізації. Причин більше, і вони досить серйозні. Це й різниця у вихідних, стартових рівнях розвитку: колишні колонії в момент здобуття незалежності (переважно 40–60 роки минулого століття) були або зовсім не індустріалізовані, або мали тільки паростки індустріалізації. Це також «демографічний вибух», пік якого прийшовся для цих країн на 60–80-ті роки; приріст населення в багатьох країнах випереджав темпи зростання ВВП. Іншими при-

¹ Там само.

² МЭ и МО. – 1999. – № 5. – С. 49.

чинами є брак кваліфікованих кадрів; соціальні заворушення й регіональні війни, які тривали десятиліттями; корупція чиновництва йправлячої верхівки.

Водночас в економічному середовищі країн, що розвиваються, спостерігаються й позитивні тенденції. Поліпшилася структура їхньої економіки. Частка обробної промисловості в матеріальному продукті збільшилася з 26% в 1950 р. до 55% в 2000 р., а частка сільського господарства зменшилася відповідно з 68 до 20%. З 1965 до 2000 р. обсяг промислової продукції цієї групи країн збільшився в 4,5 разу, тоді як у розвинутих країнах – тільки в 2,9 разу. За двадцять останніх років минулого століття (1980–2000) обсяг реального ВВП країн, що розвиваються, збільшився в 2,4 разу, а розвинутих країн – в 1,6 разу¹. В 2008 р., наприклад, темп зростання ВВП становив у Єгипті 6,9%, в Ефіопії – 8,5, Індії – 6,6, тоді як у США – 1,3, Японії – -0,4, Німеччині – 1,3%.

Ці досягнення багато в чому і стали можливими завдяки глобалізації. Іноземні інвестиції супроводжуються впровадженням передових технологій в економіку країн, що розвиваються. ТНК переносять туди великі потужності трудомістких і матеріаломістких виробництв. Найефективніше цим скористалися «нові індустріальні країни (НІК)». Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Китай уже в 80-х роках стали випереджати розвинуті країни за темпами зростання ВВП на душу населення удвічі, а Індія, М'янма, Чилі – від 1,5 до 2 разів.

Проте в найменш розвинутих країн (іх 49 з населенням, що становить 10% світового) ситуація значно гірша. Доходи на душу населення тут зростають повільно або навіть скорочуються. Вони не мають ні привабливих для інвесторів природних ресурсів, ні кваліфікованих кадрів, які могли б оволодіти сучасними технологіями. Ці країни потребують особливої допомоги від світової спільноти, зокрема через структури ООН, міжнародних організацій. Їм надаються пільги в зовнішній торгівлі, пільгові кредити. Але ця допомога поки що малопродуктивна. В 60-х роках минулого століття американський економіст, Нобелівський лауреат Дж. Тобін запропонував план – відраховувати з кожної міжнародної фінансової угоди податок в 0,1% на користь найменш розвинутих країн. Але «План Тобіна» так і не реалізовано.

¹ МЭ и МО. – 2003. – №4. – С.11.

Запитання для самоконтролю

1. Що є підставою формування сучасної світової економіки як органічної цілісної системи?
2. У чому полягає сутність міжнародного поділу праці?
3. Які ви знаєте основні форми міжнародного поділу праці і в чому вони полягають?
4. Що являє собою світова економіка як сукупність національних господарств?
5. У чому полягає сутність світогосподарського поділу праці?
6. Що являють собою транснаціональна спеціалізація і кооперування?
7. Дайте визначення світовій економіці як єдиному наднаціональному простору.
8. Які основні сутнісні підсистеми становлять структуру світової економіки як єдиного світогосподарського простору?
9. Дайте характеристику технологічної підсистеми світової економіки як єдиного світогосподарського простору.
10. Дайте характеристику економічної підсистеми світової економіки як єдиного світогосподарського простору.
11. Дайте характеристику правової підсистеми світової економіки як єдиного світогосподарського простору.
12. Дайте характеристику соціально-культурної підсистеми світової економіки як єдиного світогосподарського простору.
13. Що являє собою багатомірність системи світової економіки?
14. У чому полягає регіонально-інтеграційний підхід до класифікації країн світу?
15. У чому полягає типологічний підхід до класифікації країн світу?
16. Яким чином глобалізація впливає на структуру й динаміку світової економіки?

РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Ключові поняття

Визначальні відмінності розвинутих країн. Історико-економічні особливості розвитку. Спосіб виробництва. Індекс розвитку людини. Моделі економічного розвитку. Динаміка економічного розвитку. Структура економіки. Країни, що розвиваються. Типологія країн, що розвиваються. Фактори економічного розвитку. Модель «етатизму». Модель «периферійного розвитку». Модель «Вашингтонського консенсусу». Економічні проблеми країн, що розвиваються. Регіональні особливості економіки країн, що розвиваються. Перехідна (транзитивна) економіка. Передумови переходу до ринкової економіки. Економічні реформи перехідного періоду. Модель «шокової терапії». Еволюційна модель. Динаміка розвитку країн перехідної економіки. Структура економіки країн перехідної економіки. Регіональні особливості розвитку країн перехідної економіки.

Кожна з понад двохсот країн світу має своє неповторне обличчя, відрізняється від інших за політичними, економічними, демографічними, культурними й іншими ознаками. Різноманітність світу за національним складом, соціально-культурними особливостями збагачує його як спільну цілісну систему. Проте окремі країни можна згуртувати за деякими важливими спільними характеристиками. Це навіть і необхідно для здійснення наукового аналізу як світової економіки в цілому, так і економіки окремої країни.

Є декілька способів класифікації країн залежно від обраного критерію. Можна виокремити групи країн за розмірами території (великі, малі, держави-карлики), чисельністю населення, соціально-політичним устроєм (монархії, республіки), рівнем економічного розвитку, географічними положеннями. Як ми вже з'ясували в першому розділі, найдоцільніше скористатися двома схемами: типологічною і регіональною. Розглянемо з початку типологічну структуру світової економіки, згідно з якою всі країни світу поділяються на три основні групи:

- розвинуті країни;
- країни з перехідною економікою;
- країни, що розвиваються.

2.1. Економіка розвинутих країн

Група розвинутих країн втілює досягнення світової економіки. Ці країни мають найбільші обсяги ВВП, особливо в розрахунку на душу населення, найвищий рівень продуктивності праці, найскладнішу технологію виробництва. За класичною схемою ця група нараховує 24 країни. Вони разом контролюють переважну частину світових капіталопотоків. Незважаючи на невелику частку у світовому населенні (14%), розвинуті країни зосереджують 50% світового ВВП, експортують 52% товарів та 78% послуг в міжнародній торгівлі¹. Найрозвинутіші країни, насамперед Велика Сімка, посідають ключові позиції в таких впливових міжнародних організаціях, як МВФ, Всесвітній банк, Світова організація торгівлі, більшість регіональних банків розвитку, різноманітні фонди розвитку. Саме ця група країн є живильним середовищем для утворення ТНК і ТНБ. Розвинуті країни, спираючись на свою економічну й політичну могутність, міжнародний авторитет, формують і втілюють у міжнародні відносини механізм сучасного світового економічного порядку. Вони є «законодавцями моди» на новітніші економічні моделі й технології. Вони є взірцем, якого прагнуть досягти менш розвинені країни. Все частіше групу розвинутих держав у засобах масової інформації називають «золотим мільярдом» – не тільки тому, що кількість їхнього населення разом становить приблизно один мільярд чоловік, а скоріше – через золотий виблиск їхніх економік.

2.1.1. Визначальні відмінності розвинутих країн

У попередньому розділі вже зверталася увага на те, що в групі розвинутих країн (як і в інших групах) є значні перепади в рівнях розвитку. Досить хоча б порівняти економічні потенціали першої трійки (США, Японія, Німеччина) з трійкою аутсайдерів (Португалія, Греція, Іспанія); розрив за душевими показниками ВВП між ними дво- і трикратний. Проте є такі специфічні риси, що об'єднують ці країни в суцільну групу розвинутих. Цікаво, що протягом майже всього ХХ ст. склад «клубу розвинутих» практично не змінився.

Головним формальним показником, що відокремлює розвинуті країни від інших, є **розмір ВВП на душу населення**. За даними

¹ Розраховано за даними: www.cia.gov.2008.

на 2008 р., він становив у середньому (за ПКС) 40 тис. дол. при середній світовій величині 10,5 тис. дол. Якщо не брати до уваги невеликої групи нафтодобувних країн і «східноазійських тигрів», то жодна з країн, що розвивається, не досягає за цим показником рівня навіть Португалії, де він становить 22 тис. дол.¹

Високий показник ВВП є наслідком тривалого розвитку економічних відносин, стадії якого в часі випереджали стадії розвитку інших країн. За способом виробництва розвинуті країни йдуть попереду вже понад півтисячоліття. Така ситуація зумовлена **історико-економічними обставинами**. Вже в XIII – XIV ст. в Північній Італії (Генуя, Венеція, Флоренція) значно поживавилася зовнішня, так звана левантійська, торгівля Середземним морем. Італійські купці були торговельними посередниками між багатим на той час арабсько-візантійським Сходом та феодалною Європою. Венеціанці, зокрема, скуповували в Константинополі прянощі й дорогі тканини й продавали їх європейським баронам, а то й королям. Вони торгували також сіллю, вином. Торгівля дуже збагатила італійське купецтво і спричинила поштовх для економічного розквіту північноіталійських міст та подальшому розвитку економічних відносин. Перша в світі біржа виникла у Венеції; тут також була розпочата техніка банківської справи та комерційного обміну. Венеціанці розробили сучасну систему бухгалтерії (просту й подвійну) й систему державного боргу.

У XIV – XV ст. відбувається розквіт північноєвропейської, так званої ганзейської, торгівлі. Німецькі міста, що тяжіли до Балтійського моря, особливо Любек, Гамбург, Бремен, утворили торговельний союз – Ганзу, який здійснював успішну торгівлю із внутрішніми німецькими державами, скандинавськими країнами, Новгородом та Лондоном. Ганзейці торгували хутром, смолою, лісом, залізом, рибою, медом, воском, шкірами, льоном. З переліку товарів видно, що ганзейська торгівля мала більше економічне значення, ніж левантійська, бо вона охоплювала не тільки предмети розкоші, але й споживчі товари, а також товари виробничого призначення.

Третій торговельний шлях йшов уздовж Рейну, він сполучав ганзейську й левантійську торгівлі. На цьому шляху набули швидкого розвитку міста Брюгге, Кьольн та ін. Розвивають діяльність ярмарки, на яких сходяться товари з усієї Європи, а також зі Сходу. Найбільше значення мали Шампанські ярмарки на півночі Франції.

¹ Розраховано за даними: www.cia.gov.2008.

Французькі купці довозили сюди сукна й вина, італійські – прянощі й шовк, німецькі – хутра, полотно й металеві вироби, з Англії прибували вовна, олово й свинець.

Таким чином, розквіт торгівлі підготував підґрунтя для подальшого розвитку економічних відносин ще в надрах феодальної Європи. Транс'європейські торговельні зносини поступово зближували народи цього регіону, формували національні ринки, частки яких уже постійно орієнтувалися на зовнішню торгівлю. Формувалися торговельні традиції й стандарти загальноєвропейського значення. Зміцненню торговельних відносин певною мірою сприяла конфесійна близькість між народами, оскільки християнство опанувало майже всю Європу.

Розвиток торгівлі, зростання міст як торговельних і ремісничих центрів прискорили виникнення й поширення капіталістичної мануфактури. Після торгівлі це був черговий важливий етап у розвитку продуктивних сил Західної Європи, який зміцнив її економіку досить суттєво. Мануфактура особливо успішно в XIII – XV ст. упродовжувалася в суконній та металургійній галузях. Найрозвинутішим промисловим районом у ті часи була Північно-Західна Європа – Фландрія, Брабант, частина Північної Франції, які входили до Нідерландів. Фландрське сукно розповсюджувалося по всій Європі, за якістю тривалий час не мало конкурентів. Поступово мануфактурне виробництво сукна поширюється також в Англії, Флоренції. В німецьких князівствах та Чехії на мануфактурах виробляється залізо, срібло, бронза.

Розклад феодальних відносин, який посилювався в XVI ст., зміцнення абсолютизму і особливо великі географічні відкриття надали нового поштовху розвитку продуктивних сил європейських країн. З перенесенням торговельних шляхів на океанічні простори зростає економічна могутність Нідерландів, Іспанії, Португалії та Англії. Обсяги торгівлі збільшуються в багато разів, виникають потужні торговельні компанії для торгівлі з Індією (Голландська та Англійська Ост-Індські компанії) та іншими східними регіонами, а незабаром і з американськими колоніями. В Антверпені вже в XVI ст. виникає товарна й фондова біржа, на якій здійснювалися міжнародні операції з векселями, облігаціями державних позик, колоніальними товарами та валютою. В XVII ст. торговельною столицею світу стає Амстердам, з другої половини XVII ст. і в XVIII ст. зростає торговельна роль Лондона.

В епоху абсолютизму монархи країн Європи, особливо Франції, Іспанії та Англії заохочували розвиток промисловості, підтримували мануфактури й торговельні компанії, надавали їм різноманітні пільги в руслі політики меркантилізму. До середини XVIII ст. мануфактурне виробництво було пануючою формою промисловості в Західній Європі, тоді як на Сході виробництво перебувало на ремісничій стадії. В цей час економічна перевага Заходу над Сходом вже була очевидною; вона втілювалася в політичну і військову перевагу, що призвело до формування величезних колоніальних імперій.

Прискорення економічного розвитку Західної Європи підсилювалося перетвореннями в духовній сфері; особливе значення в цьому плані мали Ренесанс (Відродження) та Реформація. Ренесанс (XIV ст. – XVI ст.) сприяв розкриттю творчих можливостей людини, вірі в її волю та розум. Ідеї Ренесансу об'єктивно відповідали потребам буржуазного суспільства, що народжувалося. Реформація (XVI ст.) своїм наслідком мала поширення протестантизму в Північній Німеччині, Нідерландах, Англії, Скандинавських країнах. Важливою рисою цієї конфесії є заохочення «підприємницького духу» в людині, наголошення на сумлінній праці, ощадливості. Ці ідеї протестантизму спричинили чималий вплив на подальший хід економічної історії Європи, й не тільки Європи. Саме вихідці з протестантських країн (насамперед, англійці, а також голландці й німці) утворили колонії переселенського типу, які потім перетворилися на розвинуті країни – США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію і, певною мірою, Південно-Африканську Республіку. Переселенці несли із собою європейську культуру виробництва, найпередовішу вже на ті часи.

До найважливіших подій, що прискорили економічний розвиток західноєвропейських країн, належить промисловий переворот, який розпочався в Англії із середини XVIII ст., а невдовзі перекинувся до Франції, Нідерландів, Бельгії, Австро-Угорщини, інших країн Європи та Північної Америки. Перехід від мануфактури до машинного виробництва в десятки разів збільшив продуктивність праці за відносно короткий час. Це мало вирішальне значення для зміцнення економічної переваги над рештою країн світу. Технічне переозброєння економіки відбувалося нерівномірно серед країн Європи, проте в більшості з них воно завершилося до останньої чверті XIX ст., тоді як у країнах Африки, більшості азійських країн та в деяких латиноамериканських країнах комплексне впровадження машинних засобів виробництва розпочалося лише із середини XX

ст. Таким чином, у технічному відношенні розвинуті країни випередили «третій світ» майже на століття.

Промислова революція завдяки інтенсивному розвитку комунікацій (залізниці, автомобілі, зв'язок) сприяла ще більшому економічному зближенню країн Європи, а також Європи з Північною Америкою, Австралією (особливо з розвитком повітряного транспорту). Таким чином, створювалися умови для економічної інтеграції розвинутих країн і поширення єдиного способу виробництва. На початку ХХ ст. найрозвинутішими країнами світу були США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Австро-Угорщина, «малі капіталістичні держави Європи» – Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, скандинавські країни. Дещо відставали Іспанія, Італія, Португалія, Греція. Щодо Болгарії, Румунії, Сербії, то їхнє відставання було суттєвим; технічне переозброєння там розпочалося із запізненням і ринкові відносини розвивалися кволо, тому їх належність до «клубу розвинутих» була під великим сумнівом.

Наприкінці ХІХ ст. завершився промисловий переворот у Росії. Аграрна реформа 1861 р., а потім Столипінська реформа сприяли швидкій капіталізації економіки. В 1900–1913 рр. Російська імперія мала найвищі в Європі показники зростання промислової продукції. Вона посідала п'яте місце в світі за обсягом ВВП, і хоча душеві показники російської економіки були значно нижчі, ніж у західно-європейських країнах¹, все ж таки Російська імперія належала до групи розвинутих. Після революції 1917 р. здійснилася докорінна зміна способу виробництва, й економіка СРСР розвивалася іншим шляхом.

Єдиною країною, яка стала розвинутою, так би мовити, на власному підґрунті, є Японія. Визначальною подією для її економічного розвитку стала «революція Мейдзі» 1868 р., яка скасувала феодальні порядки, розчистила шляхи до ринкових відносин. Незважаючи на традиційну багатовікову підозрілість японців до іноземців, японська буржуазія швидко засвоювала передову технологію США та Європи і вже на початку ХХ ст. Японія перетворилася на індустріальну державу, хоча промисловий переворот остаточно звершився тут тільки після Першої світової війни.

¹ У 1900 р. ВВП в розрахунку на душу населення в Російській імперії становив 1220 дол., тоді як у США – 4100, Німеччині – 3135, В. Британії – 4600, Франції – 2850, Іспанії – 2040 дол.; проте в Італії він був ненабагато вищим – 1715, а в Японії навіть нижчим – 1135 дол. // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2000. – №1. – С. 7.

Економічна перевага розвинутих країн певною мірою підживлювалася ресурсами їхніх колоній. Колоніальні імперії утворили Велика Британія, Франція, Іспанія, Португалія, Італія, Нідерланди, Японія, Бельгія, Німеччина, США. Завдяки колоніям розвинуті країни мали дешеву сировину та монопольне положення на ринках збуту своїх товарів. Проте, мабуть, на слід трактувати економічну політику метрополій щодо їхніх колоніальних володінь однозначно негативно. Об'єктивний хід розвитку світової економіки потребував будівництва промислових об'єктів, створення виробничої інфраструктури на території залежних країн з метою ефективнішого використання ресурсів. Так, в Індії, що була колонією Англії, вже в першій половині ХХ ст. була досить густа залізнична мережа, вироблялися локомотиви, вагони, рейки, інша металева продукція, були побудовані електростанції. Поступово ефект експлуатації колоній знижувався; під впливом науково-технічної революції споживання сировини відносно скоротилося, і її значення для виробництва суттєво впало. Витрати на утворення адміністративного апарату й війська в колоніях все менше покривалися вигодами від експлуатації місцевих ресурсів. Тому колоніальні імперії розпалися не тільки завдяки визвольному руху пригноблених народів, не тільки під впливом активізації демократичних сил у самих метрополіях, а й тому, що експлуатація колоній стала невігідною економічно.

Науково-технічна революція надала нового імпульсу для економічного розвитку найрозвинутіших країн. Науково-технічний прогрес виходить і розповсюджується саме з цих країн, бо вони мають для цього і необхідні матеріальні ресурси, і розвинений науковий потенціал. Під впливом НТП відбувається ще чіткіше розмежування розвинутих країн та аутсайдерів. Якщо за показниками ВВП, промислового виробництва в цілому розбіжності подекуди згладжуються, то технологічний розрив збільшується. В епоху переходу до постіндустріальної стадії розвитку це має вирішальне значення.

З другої половини ХХ ст. значно посилюються інтеграційні процеси, насамперед серед індустріально розвинутих держав. Успішна еволюція західноєвропейських країн у межах Європейського Союзу свідчить, що економічна інтеграція найефективніша саме серед розвинутих країн. Досвід ЄС показав, що в процесі інтеграції здійснюється зближення, вирівнювання основних економічних параметрів країн-членів. Особливо це видно на прикладі Греції, Португалії, Іспанії та Ірландії, які ще в 50-х роках помітно відставали від «класич-

них» індустріальних держав як за абсолютними, так і за душовими показниками. Тепер же їхня належність до групи розвинутих країн не викликає сумніву.

Ми розглянули історико-економічні особливості формування групи індустріально розвинутих країн. Вони пояснюють, чому саме ці держави складають вказану групу, які обставини зумовили цей склад. Ми бачимо, що поряд з економічно спільними рисами групи розвинутих держав поєднували й політичні і навіть традиційні чинники. Так, на початку ХХ ст. за рівнем економічного розвитку Грецію та Португалію не можна було зрівняти з іншими західноєвропейськими державами, проте їх об'єднувала спільність історичного, культурного розвитку.

Спільність історико-економічного розвитку – це зовнішнє середовище, в якому формувалася група розвинутих держав. Внутрішнє середовище зумовлене **способом виробництва**. Для усіх країн цієї групи притаманний високий рівень розвитку товарного виробництва і ринкових відносин. Товарні відносини поширюються і на робочу силу. Важливою рисою цього способу виробництва, який багато які дослідники й політики традиційно називають капіталістичним, є відсутність неекономічного примусу. Економічні процеси регулюються товарно-грошовими відносинами. Головною метою виробництва стає одержання прибутку.

Ці риси характеризують ринкові відносини в цілому; ринкова економіка нині панує в переважній більшості країн світу й функціонує за механізмом, основи якого були закладені ще в XV–XVI ст. Проте розвинуті країни відзначаються вищим ступенем зрілості ринкових відносин. У їхній економіці відбувається процес концентрації виробництва й капіталу, панування олігополій, переростання національних монополій у транснаціональні, утворення транснаціональних банків.

Переважає більшість **ТНК** має свої штаб-квартири в розвинутих країнах. Сьогодні у світі нараховується понад 800 тис. зарубіжних філій ТНК, якими володіють 63 тис. материнських компаній; 79% материнських компаній розташовані в розвинутих країнах. ТНК забезпечують близько 50% світового промислового виробництва; на них припадає понад 70% світової торгівлі, причому 40% цієї торгівлі відбувається всередині ТНК за трансфертними цінами. На ТНК припадає понад 80% зареєстрованих патентів, а також близько 80%

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

фінансування НДДКР. Зі 100 найбільших економік світу 52 – це транснаціональні корпорації, решта 48% – державні¹.

Для постіндустріального етапу розвитку економіки особливо важливе значення має випереджаючий розвиток **інформаційних систем**. Частка інвестицій в інформаційні й комунікативні технології розвинутих країн до 2003 р. зростала, однак з 2003 р. спостерігається тенденція до зменшення інвестицій у інформаційні та телекомунікаційні технології (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Частка інвестицій в інформаційні і телекомунікаційні технології
(% від загальних інвестицій в економіку)²**

Країна	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Австралія	15,6	19,1	28,6	26,7	25,3	..	21,5
Австрія	12,0	12,4	13,7	15,1	14,0	13,2	12,3	11,8	...
Бельгія	17,7	18,0	24,2	23,3	20,3	19,9	20,1
Канада	13,2	16,8	20,6	20,1	19,3	18,4	18,0	16,5	15,8
Данія	16,6	19,1	19,5	18,8	19,4	19,6	22,05	22,1	...
Фінляндія	12,4	25,8	26,3	25,9	27,6	26,6	19,2	21,2	...
Франція	7,8	9,0	12,8	13,2	13,7	..	17,6	17,5	17,7
Німеччина	13,9	13,3	17,4	17,8	16,9	15,5	14,8	15,1	14,8
Греція	7,5	10,0	12,8	14,3	11,5	10,8	10,9
Ірландія	4,3	9,6	14,2	11,4	9,6	8,1	8,08	7,5	7,6
Італія	14,2	14,8	16,1	16,9	15,7	15,8	10,6	10,5	10,6
Японія	8,2	10,3	14,7	14,7	13,6	15,5	15,8
Корея	..	12,2	20,8	20,0	18,8	16,4	12,5
Нідерланди	12,7	13,1	17,7	17,7	16,8	17,8	21,3	22,1	...
Нова Зеландія	16,7	14,9	21,0	19,5	19,6	14,9	14,3	14,2	14,6
Норвегія	8,6	9,9	11,8	12,5	12,6	11,0
Португалія	9,7	12,2	12,4	13,1	11,9	13,6	12,9	12,7	...
Іспанія	13,9	12,7	16,0	15,3	14,1	11,1	11,2	10,9	10,5
Швеція	15,7	23,5	30,5	27,8	25,5	26,6	24,3	25,6	25,0
Велика Британія	14,3	21,7	25,0	23,4	22,0	21,8	25,8	26,4	...
США	24,7	27,6	34,2	32,9	32,4	33,2	28,5	27,4	26,5

¹ www.forbes.com

² www.oecd.org

Найвизначальнішою рисою, що найпомітніше відрізняє розвинуті країни від інших, є високий рівень розвитку **соціальної сфери**. Це виражається у високих середніх доходах населення, значних витратах на пенсійне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, охорону довкілля. При цьому важливо, що тенденція зростання витрат на соціальні потреби і рівня доходів досить виразна в останні десятиліття.

Узагальнюючим мірилом рівня соціального забезпечення населення країни може бути **індекс розвитку людини (ІРЛ)**. Він розраховується як зважена сукупність душевих показників доходу, заробітної плати, купівельної спроможності населення («споживчий кошик»), рівня освіти, медичного обслуговування та ін. Найвище значення ІРЛ дорівнює 1,0. За цим показником розвинуті країни лідирують. Перша десятка лідерів: Ісландія, Норвегія, Австралія, Канада, Ірландія, Швеція, Швейцарія, Японія, Нідерланди, Франція. США у 2008 р. були на 12-му місці, Велика Британія – на 16-му. Для порівняння: Росія посідає 67-ме місце, Білорусь – 64-е, Україна – 76-е, Молдова – 111-е. Останні місця займають Гвінея-Бісау (175-е), Буркіна-Фасо (176-е), Сьєрра-Леоне (177-е)¹.

Високий рівень життя в розвинутих країнах є наслідком як потужного розвитку економіки в цілому, так і політики держави в соціальній сфері.

2.1.2. Динаміка економічного розвитку розвинутих країн

Протягом усього часу існування розвинутих держав, їхня економіка розвивалася нерівномірно. Лідируючі позиції посідали то одна, то інша держави. Із середини XVII ст., і особливо в XVIII – першій половині XIX ст. безсумнівне лідерство належало Великій Британії, яка тривалий час вважалася «майстернею світу». Із середини XIX ст. на перше місце в світовій економіці вийшли США, які посідають це місце безперервно й посьогодні. Позиції Великої Британії поступово слабнули. В останній чверті XIX ст. вона пропустила перед собою ще Німеччину, з 60-х років XX ст. – Францію, а згодом – Японію.

Сполучені Штати досягли найвищої частки в світовій економіці по закінченні Другої світової війни, наприкінці 40-х та початку 50-х років XX ст. Тоді вони виробляли 51% промислової продукції несоціалістичного світу. Така ситуація склалася під впливом багатьох причин. Але одною з основних є те, що на території США воєнні дії не велися протягом жодної з світових війн; американські фірми збагачувалися на військових

¹ www.un.org

поставках воюючим країнам. Сполучені Штати зосередили значну масу золотого запасу світу. Перехід до золото-девізної валютної системи (згідно з рішеннями спочатку Генуезької, а потім – Бреттон-Вудської конференції) прирівняв долар до золота в міжнародних валютних відносинах. Це ще більше зміцнило позиції США в світовій економіці.

Проте поступово частка США у світовому виробництві почала знижуватися під впливом конкуренції західноєвропейських країн та Японії. Західна Європа відбудувалася після Другої світової війни вже до середини 50-х років. З одного боку, це є наслідком американської допомоги за «Планом Маршалла» (надання кредитів та інвестування в економіку європейських держав), а з іншого – ефективною економічною політикою державних лідерів цих країн. Канцлера ФРН Людвіга Ерхарда називають батьком «німецького дива», яке виявилось в несподіваному ривку країни у 60-х роках на шляху економічного розвитку. Французький прем'єр-міністр Роберт Шуман і голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції Жан Монне розробили і втілили в життя ідею утворення Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС), яке згодом перетворилося на Європейський Союз.

Ще більшим «економічним дивом» стали неймовірно високі темпи розвитку Японії в 70-х роках, що незабаром вивело її на друге місце в світі. Тут також серед чинників швидкого розвитку можна виокремити два: американські інвестиції і внутрішня політика уряду. США «підживлювали» економіку Японії особливо в 50-ті роки, під час війни в Кореї, коли розміщували військові замовлення на японських підприємствах. Внутрішня політика уряду Японії була досить гнучкою й ефективною. Зокрема, уряд активно заохочував купівлю японськими фірмами іноземних ліцензій, ноу-хау, що дозволило Японії не втратити темпу в технологічному розвитку.

В останні два десятиліття спостерігається певне вирівнювання позицій найрозвинутіших держав, зближення їхніх темпів розвитку. Особливо це характерно для 90-х років.

На динаміку розвитку певний вплив здійснюють економічні цикли, які періодично сприяють підвищенню та падінню темпів економічного зростання. Фаза падіння часто закінчується кризою. Найглибша криза в історії розвинутих країн спостерігалася в 1929–1932 рр., коли їхніх сукупний ВВП впав на 17,7%, а експорт – на 25,3%. Глибокою була криза в 1945–1946 рр., вона зумовила падіння

ВВП на 11%¹. В повоєнний період економіка розвинутих країн розвивалася більш спокійно; кризи, які траплялися, вже не були такими глибокими. Найвідчутнішою була криза 1974–1975 рр., пов'язана з різким підвищенням цін на нафту внаслідок цілеспрямованої акції країн ОПЕК; тоді промислове виробництво індустриальних країн скоротилося на 5%. На початку 80-х років (1981–1982) внаслідок чергової кризи скоротився випуск промислової продукції на 4%². Останньою за часом була криза 1997–1998 рр., проте вона вразила переважно країни Південно-Східної Азії й мало торкнулася розвинутих країн Європи й Південної Америки.

У 90-х роках економіка розвинутих країн розвивалася повільніше, ніж у попередніх десятиліттях. Особливістю цього періоду є впевнена хода економіки США (за винятком 1991 р.) та гальмування темпів економічного зростання Японії.

Таблиця 2.2

Темп зростання ВВП (в % до попереднього року)³

Країни	1980–1990	1991–2000	2001–2005	2008
Світ	3,8	3,2
Розвинуті країни	2,9	2,2	2,1	1,6
США	2,7	3,1	2,6	1,3
Канада	2,5	0,6
Велика Британія	2,4	0,7
Німеччина	0,7	1,3
Франція	1,6	0,7
Італія	0,7	-0,7
Японія	4,0	0,9	1,2	-0,4

Відповідними темпами в 90-х роках розвивалося виробництво і зовнішня торгівля розвинутих країн. Звертає на себе увагу більш високий темп зовнішньої торгівлі порівняно з промисловим розвитком, що свідчить про поглиблення процесів міжнародного поділу праці й глобалізації. У табл. 2.2 і 2.3 показано економічну ситуацію 90-х років і початку нового століття.

¹ Ломакин В.К. Мировая экономика. М., ЮНИТИ. - 1999. - С. 344; МЭ и МО. - №8. - 2001. - С. 15.

² Мировая экономика. Экономика зарубежных стран. / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. - М.: Флинта - 2000. - С. 129.

³ Джерела: Мировая экономика / Под ред. И.П. Николаевой. - М., ЮНИТИ, - 2000. - С. 348; БИКИ. - №130. - 2000. - С. 4; МЭ и МО. - №8. - 2001. - С.3; www.fief.ru, www.cia.gov

Темпи росту виробництва в розвинутих країнах, %¹

	Пересічно в 1992-1999	2006	2008
Виробництво			
Світ в цілому	...	3,0	2,2
Розвинуті країни	2,7	2,7	1,4
США	3,6	4,2	0,2
Японія	1,0	3,3	0,5

Особливістю економічного циклу 90-х років є його асинхронність, тобто незбіг у часі за окремими країнами. Висловлюється навіть думка, що циклічний розвиток вже нетиповий для розвинутих країн і що стабільний розвиток економіки США в 90-ті роки тому є прикладом. Проте початок нового століття дає підстави для сумніву про це; найвищого значення темпів зростання економіка США досягла в 2000 р., а в 2001 р. вони знизилися. Трагічні події 11 вересня негативно відбилися на діловій активності в США, хоча це не єдина причина.

Однією з причин зниження темпів зростання економіки США в 2001 р. вважається її «перекапіталізація» – невідповідність реального інвестування у виробництво й активності на фондових ринках. Так, частка високих технологій в активах нефінансових корпорацій не перевищувала 10%, тоді як в капіталізації фондового ринку США вона становила 36%. “Бум” на ринку високих технологій має спекулятивний характер, що виражається в надмірно високому котируванні акцій компаній, які випускають комп’ютерну техніку та іншу продукцію високих технологій. Перенакопичення капіталу призвело до падіння темпів капіталовкладень в економіку США, особливо в промисловість, уже з другої половини 2000 р.²

Уповільнення темпів японської економіки пов’язане з падінням зростання внутрішніх інвестицій; це, в свою чергу, залежить від повільного зростання споживчих витрат населення країни. В Японії збільшується безробіття, що знижує купівельну спроможність населення (в 1998 р. безробітні становили 4,2% до економічно активного населення, тоді як у 1985–1995 рр. – 2,5%). Після фінансової кризи 1997-1998 рр., яка вразила і Японію, по країні покотилася хвиля банкрутств. Тільки за 2000 р. кількість банкрутств збільшилася на 24%³.

¹ <http://www.IMF.AnnualReport2000.P.12.,www.cia.gov>

² МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 5.

³ Там само. – С. 6.

З 2002 р. ситуація в економіці розвинутих країн дещо вирівнюється, темпи розвитку зростають, та все ж таки вони нижчі за пересічносвітових. Механізм глобалізації діє таким чином, що зниження економічної активності в одному із світових центрів економіки негативно відбивається й на решті. Так, зниження темпів зростання ВВП у США на 1% призводить до гальмування темпів ВВП в Західній Європі на 0,2–0,4%.

Восени 2008 р. у світовій економіці розпочалася криза, яка, за прогнозами, може тривати не менш як три роки і за глибиною падіння економіки перевершить кризу 1929–1933 років. Початок кризи знову прийшовся на США, де водночас збанкрутувало чимало відомих фірм, страхових компаній, банків. Дуже швидко криза розповсюдилася на весь світ.

Незважаючи на уповільнення темпів економічного зростання на зламі двох століть, позиції розвинутих країн залишаються досить міцними в світовій економіці. Їхній розрив за основними економічними показниками з рештою країн дуже великий. Динамічність економіки розвинутих країн зумовлена певними факторами розвитку, серед яких визначальну роль відіграє розширення ринків прямих та портфельних інвестицій, що пов'язано зі зростанням споживчого й виробничого попиту в цих країнах. Важливе значення має міжнародний рух інвестицій, основна маса яких належить саме розвинутим країнам. У 2005 р. накопичена сума прямих іноземних інвестицій у розвинутих країнах дорівнювала понад 7 трлн дол., або 70% усіх світових ПІІ. Водночас розвинуті країни є й найбільшими інвесторами: у тому ж році вони вклали в інші країни понад 9 трлн дол. ПІІ, або 87% світового обсягу¹.

Особливості динаміки розвитку економіки розвинутих країн у другій половині ХХ ст. призвели до зниження частки США у світовому виробництві й підвищення частки Японії, а також країн Західної Європи. Проте принципової зміни позицій не сталося. США залишаються провідною державою світу майже за всіма основними абсолютними економічними показниками. Якщо ж розглядати Європейський Союз як єдиний економічний центр, у чому є сенс, то він випереджає Сполучені Штати за обсягом зовнішньої торгівлі. Якщо виключити навіть взаємну торгівлю країн ЄС, то й тоді його частка у світовому експорті перевищить експорт США: відповідно 18,8% та 16,4%. Інтеграція західноєвропейських країн у межах ЄС

¹ www.unctad.org/FDI/TNC database

додала імпульсу їхньому економічному розвитку. Скасування митного оподаткування у взаємній торгівлі, вільний рух капіталу й робочої сили, суттєве посилення виробничого кооперування, нарешті політичне згуртування сприяли розширенню внутрішнього ринку Західної Європи. Відкритість економіки ЄС вища, ніж у США та Японії. Якщо експортна квота становила (2008 р.) в США 9,6%, Японії – 16,0, то у Франції – 21,0, Німеччині – 40,0, Нідерландах – 59,1%¹.

США лідирують за розвитком промисловості. Їхня частка в промисловому виробництві світу становить 16,6%, тоді як Японії – 6,9%, Німеччині – 5,4%.

Таким чином, розвинуті країни утворюють три **центри світової економіки**: США, Західна Європа, Японія. Протягом останніх десятиліть темпи їхнього розвитку були неоднакові. Підсумовуючи сказане, відзначимо основні тенденції. До середини 50-х років минулого століття панування США в світовій економіці було переважаючим: вони виробляли 37% промислової продукції усього світу, мали більшу частину золото-валютних резервів. З кінця 50-х і особливо в 60-х роках спостерігається піднесення країн Західної Європи і особливо Німеччини. На короткий строк ФРН стає другою за обсягом виробництва країною неосоціалістичного світу (після США). З кінця 60-х років розпочинається бурхливе економічне зростання Японії, яка в 70-х роках вже випереджає ФРН, а невдовзі й СРСР і стає другою країною світу за рівнем економічного розвитку. В 90-х роках темпи зростання японської економіки уповільнюються, зате спостерігається прискорення економічного розвитку США. Майже 10 років, до середини 2000 р., американська економіка була на підйомі – самому тривалому за післявоєнні роки. Економіка країн Західної Європи останні два десятиліття розвивається усталеними темпами, без суттєвих зльотів і падінь. У 90-х роках уповільнилися темпи розвитку Німеччини й Італії, проте прискорився розвиток Іспанії та Нідерландів. У цілому через дуже повільні темпи розвитку розвинуті країни поступово втрачають неподільні позиції в першій десятці лідерів світової економіки. На початку XXI ст. їх потіснила група БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай): в 2008 р. Китай опинився на другому місці за розміром ВВП (після США), Індія – на четвертому, Росія – на сьомому, Бразилія – на дев'ятому. Канада, яка тривалий час замикала Велику Сімку, посідає тільки тринадцяте місце.

¹ www.cia.gov

2.1.3. Особливості економічної структури розвинутих країн

Для постіндустріальної фази економічного розвитку, до якої дійшли розвинуті країни, випереджаючі темпи зростання сфери послуг при суттєвому уповільненні темпів у сільському господарстві та гірничій промисловості, тобто в первинному секторі. Частка обробної промисловості також знизилася, проте роль цієї галузі залишається провідною, незважаючи на те, що в структурі ВВП за вартісним обсягом вона поступається послугами. Табл. 2.4 дає уявлення про структуру економіки розвинутих країн у 2008 р.

Таблиця 2.4

Структура економіки за секторами (в % від ВВП)¹

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
США	1,2	19,6	79,2
Японія	1,4	26,4	72,1
Німеччина	0,9	30,1	69,0
В.Британія	0,9	22,8	76,2
Франція	2,2	20,3	77,4
Італія	2,0	26,7	71,3
Греція	3,5	23,4	71,3
Швеція	1,5	28,9	73,1
Португалія	3,0	25,6	69,6
Іспанія	3,6	28,9	71,4

Незважаючи на дуже невелику частку **сільського господарства** в економіці, розвинуті країни мають потужне індустріалізоване сільське господарство, яке в цілому забезпечує потреби цієї групи країн у продовольстві й сировині. США, наприклад, посідають друге місце в світі (після Китаю) за виробництвом бавовни, цукрової тростини й буряків. США й Канада на світовому ринку виступають як найбільші експортери зерна; Австралія – вовни й м'яса; Франція – зерна, цукру й вина; Нідерланди, Нова Зеландія й Данія – молочних продуктів; Італія, Португалія, Греція й Іспанія – цитрусових, оливкової олії й вина. Продуктивність сільського господарства в розвинутих країнах у декілька разів вища, ніж у решті країн. Водночас найрозвинутіші держави є й найбільшими імпортерами сільськогосподарської продукції, що зумовлено широким внутрішнім споживчим ринком, високою купівельною спроможністю населен-

¹ www.cia.gov

ня. В сукупності ця група країн є основним імпортером м'яса, бавовни, шкірсировини, кави, чаю, какао й іншої продукції тропічного землеробства.

Розвинуті країни є основним виробником **промислової продукції**. Випереджаючими темпами розвиваються галузі обробної промисловості, тоді як розвиток видобувних галузей значно уповільнився. За 1956–1999 рр. обсяг світового виробництва готових виробів збільшився в 7,8 разу, а продукції гірничої промисловості – тільки в 3,3 разу¹. В сукупній вартості промислового виробництва США частка видобувних галузей становить 6,4%, Японії – 8,8%, Великої Британії – 8,7%. Зростання добробуту населення цих країн підвищило попит на промислову продукцію споживчого характеру відносно складного виробництва, особливо побутової електроніки. Якщо в 60–80-х роках швидко зростав попит на телевізори, радіоприймачі, пральні машини, то з 90-х років усе більше в побут населення входять персональні комп'ютери, бурхливо розвивається телефонізація.

В обробній промисловості виробничого напряму провідною галуззю є машинобудування. Машини й устаткування є для індустріально розвинутих країн основною статтею експорту й імпорту. Так, в експорті США вони мають частку в 49%, в імпорті – 46%; Німеччини – відповідно 49 і 34, Франції – 36 і 36, Великої Британії – 41 і 38, Японії – 71 і 20%. В машинобудівній промисловості особливо активно сьогодні розвивається електротехнічне й електронне виробництво – електродвигуни, електронно-обчислювана техніка, обладнання зв'язку та ін. У країнах ЄС на електротехнічне й електронне обладнання припадає 10% усієї обробної промисловості регіону. Найвідомішими фірмами в галузі електроніки Європи є «Сіменс» (ФРН), «Філіпс» (Нідерланди). Проте за рівнем розвитку електроніки Західна Європа поступається США та Японії. Навіть на європейському ринку ключові позиції за поставками обладнання для оброблення даних і побутового електронного обладнання належать американцям, а за поставками електронних компонентів і побутових електроприладів – японцям.

Традиційні галузі машинобудування – верстатобудування, виробництво транспортних засобів, енергетичного обладнання розвиваються дещо повільнішими темпами, проте їх значення в економіці розвинутих країн залишається стабільно важливим. Німеччина по-

¹ МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 16.

сідає перше місце в світі за експортом металообробних верстатів. Японія, США й Німеччина посідають перші місця у світовому виробництві автомобілів. Велику частку в економіці США посідає військово-промисловий комплекс, з яким пов'язане виробництво космічної техніки, озброєння, літакобудування, електроніки. Провідну роль у світовому виробництві електронного обладнання, що використовується також і у ВПК, відіграють, зокрема, американські фірми «ІБМ (Інтернешнл бізнес мешінз)», «Майкрософт», «Дженерал електрик».

Розвиток комунікаційної мережі сьогодні є найвиразнішим показником розвитку **сфери послуг**. Якщо в 1950 р. в світі нараховувалося 51 млн телефонів, то в 1999 р. їх кількість досягла 1000 млн. Інтернетом сьогодні користується в світі понад 1 млрд чол.¹ (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Користувачі Інтернетом у 2007 р. (млн чол.)²

Світ	1 018
Китай	253,0
США	223,0
Японія	88,1
Індія	80,0
Бразилія	50,0
Німеччина	42,5
Велика Британія	40,2
Корея	35,5
Італія	32,0
Франція	31,2
Росія	30,0
Україна	10,0

Високий динамізм розвитку сфери послуг підтримується значним припливом інвестицій; сюди спрямовується понад 50% усього обсягу інвестицій³.

Сфера послуг поділяється на споживчий та виробничий сектори. До споживчого належать: комунальні послуги, міський транспорт і зв'язок, туризм, готельне господарство, індустрія розваг та

¹ www.internetworldstat.com/stats.htm

² www.cia.gov

³ МЭ и МО. – 1999. – №2. – С. 24.

ін. До виробничих або ділових послуг належать послуги кредитних і фінансових закладів, маркетинг, лізинг, страхування, будівництво, транспортна мережа в цілому, телекомунікації, послуги науково-дослідних фірм.

У виробничому секторі особливо швидко розвиваються кредитно-фінансові послуги. В першій половині 90-х років кредити, отримані в розвинутих країнах, перевищували 100% ВВП порівняно з 50–60% у 50-ті роки¹. Провідними банками є американські та японські.

Такі відомі американські банки, як «Чейз Манхеттен бенк», «Сі-тікorp», контролюють значну частину світового ринку позичкового капіталу. Серед європейських банків також є такі, які мають гучні імена та тривалу історію.

Активно діють фондові біржі, розташовані переважно в розвинутих країнах.

Характерною рисою економіки розвинутих країн в останні десятиліття є швидкий розвиток такого виду послуг, як науково-дослідні розробки й інформатика. Капіталовкладення в науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) щороку зростають і досягають у провідних індустріальних державах значних величин. Загальні щорічні витрати на науку у відношенні до ВВП становили в середині 90-х років у США 2,5%, Великій Британії – 2,1, Німеччині – 2,3, Франції 2,3, Італії – 1,1, Японії – 3,0%². У США ця величина дорівнювала 185 млрд. дол. Кожна солідна фірма США, Японії або європейської країни має наукову лабораторію, а то й цілу мережу науково-дослідницьких закладів. В інвестуванні в наукові розробки здійснилися зміни щодо джерел інвестування. Якщо в 60–70-х роках ініціатива щодо підтримки науки й техніки виходила від урядів, то наприкінці 90-х років головними інвесторами стали приватні компанії. В 1997 р. їх частка в фінансуванні дослідних розробок в промисловості становила в США 74,5%, Японії – 98,6, Німеччині – 90,1% інвестицій у цю сферу³. Інвестування в наукову сферу стало дуже вигідною справою і набуло міжнародного характеру. Так, у 1996 р. американські ТНК вклали в свої зарубіжні філії на НДДКР 14 млрд дол., а на відповідний американський ринок надійшло 15 млрд дол. зарубіжних інвестицій⁴. В 2008 р. на ТНК припадало 80% фінансування НДДКР.

¹ В.К. Ломакин. Мировая экономика. М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 359.

² МЭ и МО. – 1998. – №8. – С.6.

³ МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 26.

⁴ Там само. – С. 31.

Отже, структурні зміни в економіці розвинутих країн зумовлюються ходою науково-технічного прогресу та поглибленням міжнародного поділу праці. В складі їхніх національних економік знижується частка старих, традиційних галузей – сільського господарства, видобувної, легкої й харчової промисловості; натомість зростає частка наукоємних й капіталоємних галузей виробництва. Посилюється роль інформатики й наукових досліджень. Розвинуті країни мають незрівнянно більшу перевагу в кадрах науковців та кваліфікованих інженерів, робітників, а також у капіталі перед іншими країнами світу. Тому їх вага в світовій економіці навряд зменшиться в найближчому майбутньому.

2.1.4. Економіка Сполучених Штатів Америки

Сполучені Штати Америки – найрозвинутіша країна світу, одна з найбільших за територією та чисельністю населення держава. Їхня площа становить 9,4 млн км² (четверте місце, після Росії, Канади й Китаю), населення – 307 млн чол. на липень 2009 р. (третє місце, після Китаю та Індії). ВВП Сполучених Штатів у 2008 р. дорівнювало 14 580 млрд дол. Частка Сполучених Штатів у валовому світовому продукті (ВСП) досягає 20% у розрахунку за ПКС; якщо ж рахувати за поточним курсом валют, то вона сягає 28%. Частка у світовій промисловості становить 18%.

Наведені цифри, хоч і узагальнено, характеризують величезну потужність економічного потенціалу США. Їхній вплив на світову економіку такий значний, що навіть невеликі спади в американській економіці, що трапляються, негативно позначаються на економіках майже всіх країн світу. І навпаки, економічне піднесення США означає розширення їх ринку, в тому числі для імпорту, що сприяє поживленню кон'юнктури багатьох товарних ринків. Частка США у світовому експорті товарів становить 8, а в імпорті – 15%. Таким чином, внутрішній ринок США дуже привабливий для бізнесменів інших країн. Для деяких навіть розвинутих країн американський ринок є важливим чинником розвитку національної економіки, наприклад, понад 30% експорту товарів з Японії прямує до США. Значною є також частка США в зовнішній торгівлі послугами – 15% в експорті та 13% в імпорті¹.

Величезний економічний потенціал США визначає їхню політичну могутність, яка виявляється також і в міжнародних еконо-

¹ [http://www.WTO.International trade statistics 2000. Table III.1., III.2., III.4.](http://www.WTO.International%20trade%20statistics%202000.Table%20III.1.,%20III.2.,%20III.4.)

мічних відносинах. Вплив США на діяльність таких організацій, як ОЕСР, Всесвітній банк, МВФ, Економічна й соціальна рада ООН, Світова організація торгівлі, беззаперечний. Так, саме від позиції США в першу чергу залежить прийняття чи неприйняття якихось держав до СОТ. Через механізм НАТО, де Сполучені Штати також є лідером, вони ініціюють політику економічної блокади держав, які, на думку американського уряду, загрожують національній безпеці США або порушують міжнародні принципи демократії (серед недавніх прикладів – Лівія, Ірак, Югославія, Афганістан).

США мають найбільшу частку внесків у фонди найавторитетніших міжнародних організацій – у багатьох організаціях системи ООН, у Всесвітньому банку, МВФ. У деяких випадках від частки внесків залежить кількість голосів, які держава має в процесі прийняття важливих рішень. Наприклад, у Міжнародному валютному фонді США мають 18% голосів, тоді як Японія й Німеччина – по 5,5, Франція й Велика Британія – по 5,0%. Подібна ситуація і в Міжнародному банку реконструкції й розвитку, де квота США становить 17%. І хоч США поодиночі не можуть заблокувати прийняття небажаного для себе рішення, вага їх голосу спричинює значний вплив під час голосування. Діяльність деяких організацій системи ООН відчутно залежить від внесків до їхніх фондів, тому позиція США з найбільшими внесками має для них неабияке значення.

Економічна структура США є найтипівішим проявом постіндустріального етапу розвитку держави: провідною сферою виступають послуги, частка яких становить 79% від ВВП.

Сфера послуг охоплює транспорт і зв'язок, торгівлю, фінанси і кредит, страхування, громадське харчування, виробничі й побутові послуги, туризм, освіту й охорону здоров'я, науку, державний апарат управління.

Понад 25% сфери послуг припадає на фінансові послуги, страхування й операції з нерухомістю; 22 – на торгівлю, 26 – на ділові, юридичні, соціальні послуги, 8,5 – на транспорт і зв'язок, 18,5 – на державне управління¹. Останнім часом пріоритету набув розвиток консалтингових, маркетингових та управлінських послуг, а також нових інформаційних технологій. Сфера послуг забезпечує 80% усього приросту зайнятості в країні.

Однією з динамічних галузей сфери послуг США є **фінанси й кредит**. Нью-Йорк – провідний фінансовий центр світової економіки

¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран // Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – М.: Флинта, 2000. – С. 220.

ки. Нью-Йоркська фондова біржа найбільша у світі. Роль цього міста особливо велика в емісії акцій і облігацій, а також у торгівлі цінними паперами. Частка Сполучених Штатів на світовому ринку акцій становила в 2000 р. 48, а на ринку боргових цінних паперів – 45%.

Сполучені Штати мають дуже місткий внутрішній ринок капіталу, який поглинає не тільки національний капітал, а й іноземний. Приріст іноземних активів у США в 2000 р. становив 953 млрд дол., в тому числі прямі інвестиції – 316,5 млрд дол., портфельні – 446 млрд дол. У 2008 р. обсяг залучених іноземних інвестицій в економіку США становив 2,22 трлн дол., а обсяг інвестування США в економіки інших країн – 2,751 трлн дол.

В абсолютних розмірах США виступають і як один з найбільших кредиторів на світовому ринку капіталу. Такі відомі американські банки, як «Сіті корпорейшн (Сітікорп)», «Чейз Манхеттен бенк» входять до провідної когорти найпотужніших світових банків. Наприкінці 90-х років розпочався активний процес злиття американських банків з промисловими й страховими компаніями, що перетворює їх на універсальні фінансові комплекси. Так, відбулося злиття «Чейз Манхеттен» з компанією «Дж. Пи. Морган»; «Сітіпорп» об'єднався з компанією «Тревелерз», внаслідок чого сформувалася «Сітігруп», яка стала найбільшою в світі за обсягом капіталу.

Важливим видом послуг є торгівля, в тому числі зовнішня. За обсягом **зовнішньої торгівлі** США перевищують будь-яку країну, в тому числі за обсягом імпорту – навіть цілком Європейський Союз. У 2008 р. експорт США становив 1 377 млрд дол., імпорт – 2 190 млрд дол., від'ємне сальдо – 813 млрд дол. З початку 70-х років зовнішня торгівля товарами постійно зводиться з пасивом для США. При цьому пасив формується не тільки в торгівлі сировиною і паливом (де він був і раніше), а й за готовими товарами. Тільки в торгівлі найпередовішою технологією Сполучені Штати мають актив. Проте в торгівлі послугами вони мають актив постійно (в 2005 р. США експортували послуг на 353 млрд дол., імпортували на 289 млрд дол.; отже, позитивне сальдо становило 64 млрд дол.).

Постійне зростання від'ємного зовнішньоторговельного сальдо призводить до швидкого збільшення дефіциту платіжного балансу за операціями. У 2005 р. від'ємне сальдо платіжного балансу становило -829 млрд дол. і зросло порівняно з 1999 р. в 2,6 рази¹, а в 2008

¹ МЭ и МО. – 2001. – № 4. – С. 26.

р. спостерігається тенденція до зменшення дефіциту платіжного балансу (-568,8 млрд дол.).

Промисловість США, хоч і поступається за часткою у ВВП сфері послуг, є найпотужнішою в світі. На Сполучені Штати припадає 20% світового виробництва промислових товарів. Продуктивність праці в американській промисловості суттєво перевищує відповідний показник у їх головних конкурентів. Статистика США поділяє промисловість на видобувну, обробну й енергетику. Частка обробної промисловості становить понад 80%. Водночас Сполучені Штати посідають перше місце в світі за виробництвом електроенергії, а також, входять до провідної групи країн за видобутком вугілля, нафти, газу, руд чорних і кольорових металів. Забезпеченість американської промисловості власною сировинною базою, звісно, зміцнює її «тили». Проте головним чинником розвитку промисловості США є: широкий внутрішній ринок; висока якісна конкурентоспроможність американських товарів; лідерство в НДДКР; міцні позиції американських ТНК на світових ринках промислових товарів.

У США добре розвинуті практично всі галузі й види виробництва, що входять до промислового спектра сучасної економіки. Проте частка окремих галузей помітно змінилася протягом останніх десятиліть ХХ ст. Зменшилася роль старих галузей – текстильної, металургійної. За виробництвом чорних металів США поступилися Китаю та Японії. Навіть така традиційно «американська» галузь, що символізувала Америку, - автомобілебудування вже не є пріоритетною за темпами розвитку; тут американців також обігнали японці.

Натомість швидкими темпами розвиваються аерокосмічна, електронна промисловість, виробництво нових матеріалів, лазерна техніка, робототехніка. Найвищі доходи в середині 90-х років відзначилися в електронній та електротехнічній промисловості. Саме інвестиції в новітні технології спричинили високі темпи зростання американської економіки в 90-х роках. Понад половину всіх інвестицій у промисловість становлять придбання комп'ютерів і засобів інформатики. Частка інвестицій в інформаційні й телекомунікаційні технології – 1,84% від ВВП (2006 р.). Провідними компаніями в цих галузях є «Майкрософт», «Інтернешнл бізнес машинз» (ІВМ). Значні капіталовкладення в наукові розробки здійснюють також такі промислові велетні, як «Дженерал моторс», «Форд», «Екссон», «Дженерал електрик», «Локхід» та ін. Кожне десятиріччя витрати на НДДКР в Сполучених Штатах подвоюються.

На сільське господарство США припадають найбільші в світі обсяги продукції. Країна посідає друге місце за виробництвом зерна й

м'яса (після Китаю). Частка США на світовому продовольчому ринку становить 15%. Вони постачають на світовий ринок 50% кукурудзи, 20% яловичини, третину пшениці. Вони – найбільші в світі виробники сої та цитрусових, належать до провідних країн за збором бавовни та цукрової тростини. США є нетто-експортером продовольства.

Сільське господарство США цілком індустріалізоване, технічно оснащене й має високу продуктивність. Науково-технічний прогрес проникає досить успішно і в цю сферу американської економіки; втілюються здобутки біотехнології, новітня сільськогосподарська техніка, прогресивні методи господарювання. Водночас сільське господарство знаходиться під особливим захистом уряду, фермери отримують дотації з бюджету, мають податкові пільги і субсидії при експорті. Продуктивність праці в сільському господарстві дуже зростає. Якщо в 1947 р. один працівник сільського господарства США забезпечував продовольством 14 громадян, то зараз – 98 громадян.

Економіка США характеризується високою **динамічністю розвитку** наприкінці ХХ ст. Хоч Сполучені Штати, як і всі країни з ринковою економікою, не позбавлені впливу економічного циклу, їх економічний розвиток відрізняється відносно більшою стабільністю порівняно з деякими іншими країнами.

Із середини 80-х років економічні реформи, задіяні урядом, привели до суттєвого повороту в розвитку американської економіки. Швидко піднесення значення в світовій економіці наукоємних, високотехнологічних галузей виробництва, в яких США мають безперечну перевагу, сприяло прискоренню їхнього розвитку і нарощуванню відриву від своїх конкурентів. Особливо сприятливими для розвитку економіки виявилися 90-ті роки. Після нетривалої затримки в 1991 р. американська економіка показала стабільно високі темпи протягом десяти років, що визнається фахівцями як безпрецедентне явище. Табл. 2.6 дає уявлення про розвиток економіки США за останні 17 років.

Таблиця 2.6

Темпи розвитку економіки США, %¹

	Пересічно 1991–1999	2000	2006	2008
ВВП	2,9	4,1	3,4	1,3
Виробництво	3,6	2,0	4,2	0,2

¹ Укладено за: МЭ и МО. – 1998. – №10. – С. 116; МЭ и МО. – 2001. – №4. – С. 2; МЭ и МО. – 2001. – №8. – С.70; <http://www.IMF.AnnualReport2000>. – р. 12; www.cia.gov

З 2008 р. в США розпочалася економічна криза, яка, за оцінками, може бути зіставною з найглибшою в історії країни кризою 1929–1933 років. Особливо вразила вона фінансовий сектор, що позначилося, зокрема, на тимчасовому падінні курсу долара. Скоротилося промислове виробництво, зросло безробіття. Економічна криза Сполучених Штатів швидко розповсюдилася на інші країни й стала світовою. Цей факт свідчить про вирішальну роль США в сучасній світовій економіці. Закінчення глобальної кризи також очікується насамперед, зі стабілізації американської економіки.

2.1.5. Економіка Японії

Японія належить до найрозвинутіших країн світу. За обсягом ВВП та ВВП, обчисленим за поточним курсом валют, вона поступається тільки США. Її частка в світовому ВВП становить 6,3%, у світовому промисловому виробництві – 12%. Японія знаходиться серед світових лідерів за виробництвом чорних металів, електроенергії, автомобілів, суден і особливо комп'ютерної техніки. Частка Японії у світовому виробництві телевізорів становить 60%, у виплавці сталі – 14%, штучних волокон – 12%. Вона посідає друге місце в світі за тоннажем торговельного морського флоту і перше місце за виловом риби. Японія є значним експортером капіталу, вона найбільший кредитор у світі, її банки – серед найпотужніших на світовому кредитно-фінансовому ринку. Японські готові товари, насамперед, електроніка, завойовують ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості й надійності. Водночас Японія поглинає великі обсяги енергоносіїв, мінеральної і сільськогосподарської сировини, продовольства, імпортуючи їх з інших країн. Сальдо японського зовнішньоторговельного балансу зводиться зі значним позитивом протягом останніх десятиліть. Але наприкінці ХХ ст. економічний розвиток країни уповільнився, його темпи помітно нижчі, ніж в інших розвинутих країнах. Японія опинилася перед необхідністю здійснення серйозних економічних реформ.

В економіці Японії довоєнного періоду основна частка виробництва припадала на важку промисловість – металургію, енергетику, важке машинобудування, основну хімію й нафтопереробку. Така структура в основному зберігалася до 70-х років минулого століття. Оскільки на світових ринках у ті часи сформувалася тривала тенденція падіння цін на сировину, в тому числі мінеральну, Японія нарощувала потужності в галузях важкої індустрії на імпортованих рудах металів, нафті й газу, хімічній сировині. Практично не маючи залізної

й марганцевої руди, а з кольорових металів видобуваючи тільки мідь, Японія протягом майже всього минулого півстоліття посідала друге місце в світі за виплавою сталі, алюмінію, міді й деяких інших кольорових металів. За потужністю нафтопереробних заводів вона поступається тільки США, хоч вся її нафта надходить з інших країн.

Особливо швидкими темпами розвивалося машинобудування. Якщо виробництво в обробній промисловості в цілому збільшилося за 1953–1971 рр. в 11, то в машинобудуванні – в 25 разів¹. Відносно дешева робоча сила зумовлювала конкурентоспроможність також пражемісткого виробництва – автомобілебудування, радіо й телевізійної техніки, легкої промисловості. Наприкінці 60-х років Японія вийшла на перше місце в світі за виробництвом легковичок, транзитних радіоприймачів і телевізорів, а згодом і металорізальних верстатів.

Із 70-х років зовнішньоекономічна ситуація для Японії суттєво змінюється. По-перше, різко підвищуються ціни на нафту, а також на деякі інші природні ресурси, що боляче позначалося на японській економіці; енергомісткі й металомісткі види виробництва втратили стимул подальшого розвитку. В 1973–1974 рр. імпорتنі ціни зросли в 2,1 разу, в 1979–1980 рр. – на 86%². По-друге, розвинуті країни вступили до стадії постіндустріального розвитку, коли традиційні галузі, особливо металургія, важке машинобудування, основна хімія вже не відіграють провідної ролі. По-третє, заробітна плата японського робітника підвищилася і досягла рівня інших розвинутих країн; це ліквідувало перевагу Японії у собівартості продукції за рахунок дешевої робочої сили.

У таких умовах необхідна була докорінна перебудова структури японської економіки. Енергетична криза спонукала до впровадження енергозберігаючих технологій. Значно скоротилися питомі витрати палива на виробництво одиниці товару. Різко загальмувалися темпи виробництва електроенергії й чорних металів. Подорожчання робочої сили призвело до суттєвого зниження частки продукції легкої промисловості. Натомість швидкими темпами розвивалися наукоємні види виробництва, особливо електроніка й робототехніка. Структура ВВП за головними секторами економіки Японії розподіляється таким чином (2008 р., %):

сільське господарство	1,4;
промисловість	26,4;
послуги	72,1.

¹ Ломакин В.К. Мировая экономика. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 461.

² МЭ и МО. – 2001. – № 8. – С. 111.

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

Зайнятість за секторами мало відрізняється від структури ВВП: на сільське господарство припадає 4,4%, на промисловість – 27,9%, на послуги – 66,4%.

Частка промисловості знизилася порівняно з 50–60 роками, але все ще вона вища, ніж у США або західноєвропейських країнах, а частка послуг дещо нижча.

Сільське господарство Японії, незважаючи на дефіцит земельних площ, забезпечує 70% потреб країни в продуктах харчування. Основні культури: рис, картопля, цукрова тростина й цукрові буряки, цитрусові. Значна частина овочевих культур вирощується в штучному середовищі. Сільське господарство відзначається високою інтенсивністю й врожайністю, високим рівнем хімізації.

У сільському господарстві переважають дрібні ферми. Уряд захищає аграрний сектор протекціоністськими заходами. Тільки в 1994 р. було знято заборону на імпорт рису, незважаючи на те, що японський рис дорожче за американський в 2,5 разу і тайландський – у 5 разів.

Промисловість Японії все більше орієнтується на наукоємні галузі. Частка машинобудування в структурі обробної промисловості піднялася з 30% у 60-х до майже 60% в 90-х роках. Пріоритетними галузями стали електроніка, аерокосмічна техніка, телекомунікаційні засоби, робототехніка. Частка Японії у світовому виробництві кольорових телевізорів становить понад 60%, роботів – 50%, напівпровідників – 40%. Крім того, Японія посідає перше місце в світі за виробництвом суден (52% світового обсягу), автомобілів (30%), тракторів, металообробного устаткування. Незважаючи на зниження ролі традиційних галузей, позиції Японії досить міцні у світовому виробництві сталі (14%), штучних волокон (12%), гуми, холодильників, пральних машин.

У 70 – 80-х роках уряд підтримував депресивні галузі шляхом їхньої санації: перспективні підприємства одержали кредити й пільги, безнадійні було закрито. Найскладнішою була ситуація в таких галузях: виплавка алюмінію й мартенівської сталі, виробництво хімічних добрив і волокон, суднобудування, текстильна й швейна промисловість. У 90-х роках держава відмовилася від опіки неконкурентоспроможних галузей; їхня продукція стала заміщуватися імпортом. Значною мірою цей імпорт складається з товарів, вироблених філіями японських корпорацій за кордоном.

Особливістю японської економіки є об'єднання приватних підприємств у різні асоціації, кооперативи, союзи. Деякі з таких

об'єднань перетворюються на великі концерни світового значення. В промисловості широко відомі такі корпорації, як «Тойота Моторс», «Мацусіта Електрик», «Соні», «Хонда Мотор», «Хітачі», «Такеда Кемікал індастріз», «Канон», «Фудзіцу», «Фудзі Фото Фільм», «Ніппон Електрик компані», «Міцубісі Хеві індастріз», «Тошіба».

У сфері послуг найбільшого значення набули торгівля, фінансові, банківські послуги, інформатика, зв'язок, туризм. Зростає роль послуг, пов'язаних з обслуговуванням виробництва: консалтинг, інжиніринг, маркетинг.

З середини 80-х років Японія стала найбільшим кредитором світу; загальна сума її зарубіжних активів перевищує 1 трлн дол. Тривалий час Японія не мала зовнішніх боргів, її платіжний баланс зводився з позитивним сальдо. Проте з 90-х років минулого століття економічна ситуація в країні погіршилася, й у 2008 р. зовнішній борг Японії вже становив 1,492 трлн дол. У той же час Японія посідає перше місце серед розвинутих країн і друге місце у світі (після Китаю) за золотовалютними резервами, сума яких становила 954,1 млрд дол. (на 1.01. 2008 р.).

За експортом прямих інвестицій Японія в 80-х роках минулого століття посідала перше місце, в 90-х вона поступилася США та Франції. Найбільшими інвесторами є компанії «Хітачі», «Мацусіта», «Тойота», «Соні», «Ніссо Іваї». Основна частка інвестицій (понад 40%) прямує в США.

Кредитно-фінансова система Японії представлена приватними й державними банками. Державі безпосередньо підпорядковані Центральний банк Японії і Японський банк розвитку, низка громадських фінансових організацій. Серед приватних банків Японії є група найбільших у світі.

У 2001 р. три провідні банки – «Даїті кангьо», «Фудзі» і «Промисловий банк» почали реалізовувати план об'єднання в холдингову групу «Мідзухо», яка за розмірами активів стала однією з найбільших у світі. Планується також формування ще двох холдингів: один з них складатиметься з банків «Токай», «Асахі» і «Санва», а інший – з банків «Сумітомо» і «Сакура», які об'єднуються в єдиний банк під назвою «Сумітомо Міцуй».

У складі спеціалізованих фінансових організацій для дрібного й середнього бізнесу в Японії існує 450 кредитних асоціацій кооперативних організацій та близько 400 кредитних союзів. Нараховується 270 компаній по операціях з цінними паперами. Японську фінансову сис-

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

тему об'єднує міжбанківська інформаційна система телекомунікацій, яка зв'язує за допомогою комп'ютерної мережі 5300 фінансових організацій і 42 000 філій, що сприяє оперативному переведенню коштів¹.

Динаміка економічного розвитку Японії і другій половині ХХ ст. відзначається зміною ритму залежно від характеру економічних процесів, що відбувалися як усередині Японії, так і на світовому просторі. Можна визначити три періоди, які чітко виокремлюються за темпами зростання економіки.

Перший період охоплює 50 – 60-ті роки з дуже високими темпами розвитку. В 50-х роках пересічний приріст ВВП становив 15%; це був час відбудови японської економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. В 60-х роках приріст дещо знизився, але все ж таки залишався досить високим, у середньому 11%.

Другий період (70 – 80-ті роки) характеризується помірними темпами: 3,8 – 4,5%. Це був час стабілізації вже зрілої економіки. Невисокі темпи в цей період пояснюються також появою проблем, про які вже говорилося: енергетична криза, необхідність структурної перебудови промисловості.

Третій період розпочався в 90-х роках і відзначається вкрай низькими темпами приросту ВВП – в середньому 1,4%, що значно нижче від темпів розвитку інших розвинутих держав, конкурентів Японії на світових ринках (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка зростання ВВП Японії, %²

1990	Пересічно 1991–1999	2000	Пересічно 2001–2006	2007	2008
2,1	1,0	3,0	1,9	2,4	-0,4

Здавалося, що в 2000 р. японська економіка вже виходить із стагнації. Проте вже в останньому кварталі цього року вона показала черговий спад, який продовжився і в 2001 р. Мляво розвивалася економіка і в 2002 р.; після цього темпи розвитку економіки прискорились, і японська економіка нарешті вийшла з тривалої стагнації. Проте криза, що розпочалася в 2008 р., знову загальмувала темпи розвитку економіки Японії.

¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – С. 328–329.

² Складено за даними: www. IMF. World Economic Outlook. May 2000. Table 1.1., p.12; МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 113; www.cia.gov

Внаслідок скорочення виробництва зросло безробіття. Хоч рівень безробіття в Японії нижчий, ніж у більшості інших розвинутих держав, він має тривожну тенденцію до зростання. У 2001 р. його рівень перевищив 5% від усього працездатного населення. В середині 2001 р. загальна кількість безробітних становила 3,36 млн. чол. і збільшилася за рік на 260 тис. чол. В наступні роки рівень безробіття перевищував 5%.

Спад виробництва призводить до масового звільнення робітників. В 2001 р. один з найбільших виробників вантажних машин компанія «Ісузу Моторс» об'явила про скорочення робочих місць на 9700 чол. або на чверть всього персоналу. «Міцубісі Моторс» збиралася звільнити 9500 чол., «Саньо» – 6000 чол., «Джапен Ейрлайнз» – 4200 чол., «Алва корпорейшн» – 700 чол. У період кризи 2008–2009 років звільнення стали ще масштабнішими: корпорація «Соні» звільняє 16 тис. чол., «Панасонік» – 15 тис. чол., або 9% від загальної кількості працівників, «Фуджитсу» – 2,5 тис. чол., «Ніппон» – 800 чол.

По Японії прокотилася хвиля банкрутств. Сукупні борги терпілих фінансовий крах японських фірм і підприємств становили 1,23 трлн єн (понад 12,5 млрд дол.). В січні 2009 р. уряд Японії почав реалізувати програму вартістю 16,7 млрд дол., спрямовану на викуп акцій компаній, що перебувають у скрутному стані в умовах економічної кризи. Крім того, Центробанк Японії купує борги компаній, щоб дати їм доступ до ліквідності, уряд також розширив можливості кредитування приватного бізнесу.

За розрахунками в 2009 р. прибуток провідних компаній країни скоротиться майже на 42,8%. Електротехнічна промисловість Японії може звести свій баланс із дефіцитом, на 91,6% упадуть прибутки автоконцернів¹.

Намагаючися стимулювати економіку, уряд збільшує державні витрати. Японія має величезний державний борг – 1,492 трлн дол. (2008).

У чому ж полягають причини тривалого спаду японської економіки наприкінці ХХ ст.? Є різні думки з цього приводу. Найвірогіднішою є версія, згідно з якою основні негаразди Японії в 90-х роках пов'язані з **макроекономічними перекосами**. Тривалий час Японія має велике позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Приплив капіталу від експорту японські банки використовували не стільки для вкладення у виробничі потужності промислових підприємств (через високу вартість робочої сили), скільки в спекулятивні операції з акціями та в нерухомість. Курси акцій та ціни на земельні ділянки штучно за-

¹ <http://www.rosbalt.ru/2009/03/09/624297.html>

вищувалися; акції купувалися для їх подальшого перепродажу. Цей процес одержав назву «мильної бульки». В 1990 р. «булька» луснула, ринкова ціна акцій і земельних ділянок почала спадаги. Це призвело до утворення й накопичення боргів банкам з боку корпорацій, які вкладали свої вільні кошти в ці активи. В 1995 р., вперше за післявоєнний період, почалося банкрутство багатьох банків.

Криза фінансової системи відбилася й на реальних секторах економіки Японії. Знизилися темпи капіталовкладень, їхня частка у ВВП зменшилася з 20 до 15%, оскільки підприємства втратили частину ресурсів для фінансування інвестицій, а також знецінилося майно (нерухомість), яке є заставою під банківські кредити. Збанкрутування банків і утруднення з одержанням кредиту (через знецінення застави) спровокувало масове банкрутство японських компаній. Капітал і виробництво все більше йшли за кордон у філії японських корпорацій та спільні підприємства, оскільки внутрішній ринок звужився.

Спад в економіці Японії обумовлений також і зовнішніми причинами. В 1998 р. розкотилася економічна криза в країнах Південно-Східної Азії – в регіоні, де Японія завжди мала пріоритетні позиції. Це призвело як до скорочення туди японського експорту, так і до падіння виробництва численних філій японських корпорацій, які містилися в регіоні. Іншим фактором стало гальмування економіки США з другої половини 2000 р. і особливо в 2001 р. Сполучені Штати являють собою найбільший ринок для японських товарів та зарубіжних інвестицій, отже, падіння темпів економічного розвитку в найбагатшій державі світу боляче відбилося й на економіці Японії в 2001 р. До того ж політика США спрямована на послаблення свого основного конкурента. Вона встановлює протекціоністські перешкоди, переважно нетарифного характеру, на шляху японських товарів; особливо часто уряд США вимагає від Японії «добровільного» скорочення експорту на американський ринок.

Криза 2008–2009 рр. ще більше загострила економічні проблеми Японії. Зовнішній ринок для японських товарів звужився, й це боляче відбилося на обсягах виробництва.

2.1.6. Економіка Німеччини

Німеччина – одна з найрозвинутіших країн світу, вона належить до Великої Сімки найпотужніших і найвпливовіших в економічному відношенні держав. За розміром ВВП (за ПКС) ФРН посідає п'яте

місце у світі, її частка становить 4%. Німеччина – найбільш розвинута країна Європи. Вона є «локомотивом» Європейського Союзу, від стану її економіки багато в чому залежать темпи розвитку всієї організації. Можна впевнено твердити, що успіхи ЄС ґрунтуються насамперед на економічній стабільності Німеччини. Вона має потужну промисловість; за деякими виробами електротехнічного машинобудування, верстатів, хімічної, оптико-механічної промисловості ФРН посідає перше-друге місця в світі.

ФРН більше, ніж США та Японія залежить від світового ринку. Її частка в світовому експорті становить 9%, а за обсягом товарообігу вона посідає друге місце, в світі, після США. Частка експорту в ВВП Німеччини становить понад 20 %, що є одним з найвищих показників серед держав Великої Сімки.

Німеччина має розвинуту науково-технічну базу, витрати на НДДКР становлять 3 % від ВВП; проте, за науково-технічним потенціалом ФРН поступається США та Японії.

Федеративна Республіка Німеччини має одну з найкращих у світі систему соціального захисту населення, високий пересічний рівень заробітної плати. Водночас за душевим розміром ВВП вона поступається США, Японії, Канаді й деяким своїм партнерам по ЄС. Вона має високу продуктивність праці (56 тис. дол. ВВП на одного зайнятого), але меншу, ніж у США (83 тис.), Канаді (71 тис.), Японії (57 тис.), Франції (59 тис.) і навіть Італії (58 тис.), хоч в 5,5 разу більше, ніж у Китаї (10 тис.).¹ Висока якість німецької продукції певною мірою компенсує на світових ринках їх високу собівартість, яка утворюється внаслідок підвищення питомих витрат на робочу силу.

Німеччина є значним експортером капіталу, вона є п'ятим за обсягом кредитором у світі, посідає третє місце за експортом інвестицій.

Німеччина відіграє важливу геополітичну роль, особливо в Європі. Розташована в центрі Європи, вона протягом майже півтора століття є відчутним фактором в політиці й економіці цієї частини світу. З другої половини ХХ ст. її геополітична роль посилилася. Найбільше це виявляється в провідній позиції Німеччини всередині Європейського Союзу. З 90-х років посилюється геополітичний вплив ФРН на країни Центральної та Східної Європи, для яких вона поступово стає одним з головних торговельних партнерів та інвесторів. Від позиції Німеччини багато в чому залежать перспективи східно-європейських країн щодо вступу до ЄС.

¹ МЭ и МО. – 2001. – №9. – С. 102.

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

Серед найрозвинутіших країн Німеччина виокремлюється своєю «надіндустріалізованістю»: частка промисловості тут найбільша. В структурі валового національного продукту ФРН головні галузі економіки мають такі позиції (%):

промисловість	30,1;
сільське господарство	0,9;
послуги	69,0.

Основою **промисловості** Німеччини тривалий час була важка індустрія. В 1955 р. її частка в усьому промисловому виробництві становила понад 73%. Поступово, під впливом науково-технічного прогресу, структура промисловості почала трансформуватися. Знизилася частка вугільної промисловості, чорної металургії; водночас підвищеними темпами розвивалися електроніка, приладобудування, автомобільна, авіакосмічна промисловість. Проте й зараз Німеччина виступає в світовій економіці як один з провідних виробників продукції важкого машинобудування, найбільший експортер металообробної техніки, хімічної продукції. В галузях інформаційної та комунікаційної техніки, авіакосмічної і особливо побутової електроніки Німеччина помітно поступається США та Японії.

Найконкурентнішими галузями промисловості Німеччини є: автомобілебудування, літакобудування, виробництво локомотивів і вагонів, верстатобудування, виготовлення приладів, електротехнічна промисловість, точна механіка й оптика, хімічна й фармацевтична промисловість, чорна металургія. Гірнична промисловість посідає другорядне місце, але свого часу вугілля та калійні солі були важливим фактором розвитку промисловості й сільського господарства. Після Другої світової війни багато шахт закрилося під тиском конкуренції нафти та газу. Славетний Рурський басейн поступово втрапив значення “чорного серця” Німеччини. Відбулася реконструкція чорної металургії, скоротився випуск рядових марок металу і збільшилася частка легованих сталей. Важке машинобудування поступилося місцем неметалеємному, наукоємному машинобудуванню.

Після воз’єднання Західної і Східної частин Німеччини відбулися подальші структурні зміни в промисловості. На Сході була закрита переважна більшість підприємств чорної металургії та важкого машинобудування. Натомість кошти вкладаються в розвиток точної механіки й оптики, харчової промисловості. Найбільша кількість зайнятих у промисловості припадає на сектор загального машинобудування та

верстатобудування, далі йде автомобілебудування, хімічна промисловість, харчова, електротехнічна. Широко відомі традиційні галузі країни – пивоваріння та виноробство. У ФРН виробляється 4 тис. сортів пива, кожний німець пересічно споживає 150 л. пива на рік.

Промисловість Німеччини відзначається високим рівнем концентрації виробництва. Великі підприємства, що складають тільки 2% від загальної чисельності, обіймають 30% всіх зайнятих в промисловості і дають половину виробництва продукції. В обробній промисловості 100 найбільших фірм зосереджують 60% загального обороту й понад 50% загального числа зайнятих. На початку 90-х років серед 50 найбільших промислових компаній світу 7 було німецьких¹. Найбільшими й найвідомішими корпораціями є: виробники автомобілів «Фольксваген», «БМВ» та «Даймлер-Крайслер»; хімічні концерни «Гехст», «Байер» та «БАСФ»; вугільний концерн «Рурколе АГ»; електроконцерни «Сіменс», група «Бош».

Серед 220 найбільших промислових корпорацій світу 17 – німецькі; за цим показником ФРН посідає четверте місце, після США, Японії та Франції. Німецькі корпорації успішно просуваються на світові ринки, скуповуючи акції зарубіжних компаній. Так, внаслідок злиття німецької автомобільної корпорації «Даймлер-Бенц» і американської «Крайслер» утворилося ТНК «Даймлер-Крайслер». Скупивши 34% акцій компанії «Міцубісі Моторс» за 2 млрд дол., «Даймлер-Крайслер» вийшла на японський ринок. «Фольксваген» зумів прорватися на світовий ринок вантажівок, скупивши пакет акцій шведської фірми «Сканія»².

Промислова політика уряду спрямована на підвищення конкурентоспроможності продукції й на стимулювання розвитку наукоємних галузей. Держава створює сприятливі умови для кооперації економіки з наукою, підтримує малі та середні підприємства у впровадженні нових технологій, інноваційних заходів. Федеративним міністерством освіти, науки, досліджень та технологій були споруджені «демонстраційні центри», де представники середнього та малого бізнесу можуть ознайомитися з інформацією про найсучасніший рівень техніки.

Сільське господарство, незважаючи на невелику частку в ВВП та в чисельності зайнятих, забезпечує потреби країни в продовольстві на 80%, а в споживанні пшениці, цукру, яловичини, сиру, вершкового

¹ Ломакин В.К. Мировая экономика. – С. 519.

² Родионова И.А. Мировая экономика. Индустриальный сектор. – СПб.: Питер, 2005. – С. 179, 185.

масла – повністю. У сільському господарстві, як і в промисловості, відбувається концентрація виробництва. Якщо в 1950 р. нараховувалося 1,6 млн фермерських господарств, то до середини 90-х років їх залишилося 550 тисяч. Підвищилася продуктивність праці. В 1950 р. один фермер “годував” 10 чоловік, а в 90-х роках – понад 80. Проте й до сьогодні типовим для Німеччини залишається середнє за розміром сільськогосподарське підприємство. Майже 90% усіх господарств мають площу 50 га. Основою сільського господарства є тваринництво. Воно дає $\frac{4}{5}$ усієї продукції сільського господарства. Середній надій від одної корови – понад 4786 л на рік. За розвитком свинарства ФРН посідає перше місце в ЄС.

Про високий індустріальний рівень сільського господарства ФРН свідчать такі дані: на одиницю площі тут нараховується тракторів у 4 рази більше, ніж у США; добрив на кожний гектар вноситься більше, ніж у Англії, Франції та США.

Сільськогосподарське виробництво Німеччини має вищу собівартість продукції, ніж інші країни ЄС, особливо Франція, Нідерланди, Данія. Тому великого значення надається захисту аграрного сектора від зовнішньої конкуренції. Держава здійснює активну політику, надаючи податкові пільги фермерам, встановлюючи підвищені тарифи на імпорту сільгосппродукції із-за меж ЄС, а також регулюючи ціни в інтересах фермерів. Аграрна реформа ЄС, рішення про яку було прийнято в 1992 р., головним заходом підтримки сільського господарства визначає надання прямих субсидій.

Незважаючи на успіх сільського господарства, Німеччина залишається найбільшим у світі імпортером продукції сільського господарства.

За розвитком **сфери послуг** Німеччина дещо поступається іншим високорозвинутим країнам. Основними галузями цієї сфери є торгівля, транспорт, банківські та фінансові послуги, а також державне управління. На торгівлю припадає близько 10 % створеної бруто-вартості, на її підприємствах працює 4 млн чоловік.

Німеччина має розвинуту банківську систему. Німецький федеративний банк є емісійним банком. На чолі федерального банку знаходиться Рада центральних банків ЄС. Серед приватних банків найпотужнішими є «Дойче Банк», «Дрезднер Банк» та «Коммерц-банк». Усього в Німеччині функціонують 330 кредитних банків, 704 ощадних каси, 3 кооперативні центральні банки, 2778 кредитних товариств, 33 іпотечних банки та ін. Наслідком концентрації в

кредитно-фінансовій сфері стало скорочення кредитних закладів з 14 000 50-х до 3780 в 90-х роках. Кожного року близько 100 кооперативних банків вливаються до інших об'єднань.

Особливістю ФРН є менша кількість фінансових груп не тільки порівняно із США, а й з Японією, Францією, Великою Британією, де таких груп налічується 15–20; у ФРН вона не досягає й 10. Це пояснюється величезною концентрацією банківського капіталу в руках трьох названих вище гроссбанків: вони контролюють близько чотирьох п'ятих акціонерного капіталу країни. Три головні фінансові групи сформувалися навколо цих банків – «Дойче Банка», «Дрезднер Банка» та «Коммерцбанка». Важливою особливістю фінансового капіталу ФРН є суттєва роль спілок підприємців. На чолі таких спілок стоять, як правило, представники найбільших концернів та банків.

Діяльність усіх кредитних закладів у ФРН контролюється Федеративним відомством нагляду за кредитною діяльністю. Якщо кредитний заклад потрапить у скрутне становище, то почнуть діяти інструменти збереження вкладів, компенсуючи втрати вкладників.

Високими темпами зростають операції з цінними паперами на фондових біржах. У Німеччині вісім бірж: Берлін, Бремен, Штутгарт, Франкфурт-на-Майні, Дюссельдорф, Гамбург, Ганновер і Мюнхен. Найбільшою є біржа у Франкфурті, вона посідає за значенням четверте місце в світі, після Нью-Йорка, Токіо та Лондона.

Повоєнна економіка ФРН відзначається перепадами **динаміки розвитку**, які відзначали достоїнства й хиби економічної моделі й були причиною зміни економічної політики уряду. Найвищих темпів розвитку економіки ФРН досягає в 50-х роках, коли була впроваджена неоліберальна модель. Приріст ВВП становив пересічно 15–20%. Проте в 60-ті роки позитивні фактори стрімкого економічного розвитку багато в чому себе вже вичерпали. Високий рівень соціальних витрат потребував підвищення податків з корпорацій, державний бюджет зводиться з дефіцитом. У першій половині 60-х років державні витрати зростали вдвічі швидше, ніж ВВП. У 1966 р. в країні вибухнула перша в повоєнному періоді економічна криза, хоч вона була нетривалою і неглибокою.

У 1968 р. розпочалося нове піднесення економіки, темпи її зростання становили 5–7 % щороку. Але криза 1974–1975 рр. була більш серйозною. Вона посилилася світовою енергетичною кризою; зважимо, що Німеччина є значним імпортером нафти й газу. Різко

підвищився рівень споживчих цін у країні – до 7% щороку, набиравала темпів інфляція. ВВП скоротився на 5%, промислове виробництво – на 12%, обсяг внутрішніх приватних інвестицій – на 18,5%. Наростало масове безробіття. Вихід з цієї кризи відбувався дуже повільно, а в 1980 – 1982 рр. сталася нова криза, яка супроводжувалася масовим збанкрутуванням й зниженням рівня життя населення.

З 1982 р. розпочалося економічне зростання, яке тривало майже десять років. У цей період відбувається докорінна перебудова технічної бази економіки. Фірми спрямовують до 50% виробничих інвестицій на модернізацію і раціоналізацію виробництва. Темпи приросту ВВП коливалися від 1,5% в 1987 р. до 5,7% в 1990 р. Інфляція трималася на рівні нижче 3%, але безробіття залишалось ще високим. Початок 90-х років збігся з об'єднанням Західної та Східної Німеччини в єдину державу. В довгостроковій перспективі це є потужним стимулом подальшого економічного зростання. Але перші роки возз'єднання принесли багато проблем. Економіка колишньої НДР виявилася непристосованою до вимог світового ринку. Велика кількість підприємств через це була закрита. На модернізацію промисловості й на компенсацію безробітним держава вимушена витратити значні кошти. Це призвело до економічної кризи 1992 – 1993 рр. Проте цього разу спад в економіці тривав недовго. Інвестиції, що вкладалися на відновлення економіки східнонімецьких земель, почали, нарешті, працювати. В 1994 р. приріст ВВП на нових землях становив 10%, що було рекордом для Європи.

Після 1995 р. темпи зростання економіки Сходу помітно впали і стали нижчими, ніж у західних землях ФРН. Так, в 1997 р. на Заході приріст ВВП становив 2,4%, а на Сході – тільки 1,8%; в 2000 р. розрив ще збільшився: відповідно 3,2 і 1,1%. Модернізація економіки на Сході відбувається не так швидко, як сподівалися. Продуктивність праці там зростає повільніше, ніж заробітна плата. Так, заробітна плата східнонімецьких робітників порівняно із західнонімецькими становила 49,3% в 1991 р. і 77,1% в 2000 р.; продуктивність праці в ті роки становила 41,9 і 69,3%¹. ВВП на душу населення в 1996 р. в східних землях становив 60% західного рівня. На Схід було переведено понад трильйон марок, які пішли переважно не на виробничі інвестиції, а на соціальну підтримку населення, що негативно позначилося на загальноекономічному розвитку країни й особливо на її фінансовому становищі. Темпи зростання ВВП в 90-ті роки були помірними, нижчими, ніж у США, але вищими, ніж у Японії.

¹ МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 81.

Темпи приросту ВВП Німеччини, %¹

Пересічно 1991-1999	2000	Пересічно 2001–2006	2007	2008
1,4	2,9	1,4	2,5	1,3

Початок нового століття для німецької економіки відзначився невисокими темпами розвитку; криза 2008-2009 рр. ще більше ускладнила ситуацію.

2.1.7. Економіка Великої Британії

Велика Британія (Сполучене Королівство) належить до групи найрозвинутіших країн світу. За розмірами ВВП вона посідає шосте місце (за ВВП в розрахунку за ПКС). Таку саму позицію вона має й за обсягом промислового виробництва. Велика Британія утримує друге місце в світі за обсягом іноземних інвестицій (після США). Лондон є одним з найбільших фінансових центрів, він посідає перше місце за кількістю діючих тут іноземних банків. Тут знаходиться третя в світі за обсягом операцій фондова біржа (після Нью-Йорка й Токіо). Лондон є великим валютним центром, через нього здійснюється третина валютних операцій, а також найбільший у світі обсяг страхових операцій. Лондон контролює значну частку світового біржового ринку металу, нафти та деяких інших стратегічних товарів.

Велика Британія у світовій економіці відіграла особливу роль. Вона однією з найперших здійснила буржуазну революцію й перейшла від феодалізму до розвинутих ринкових відносин. У Великій Британії уперше розпочався промисловий переворот і вона свого часу виробляла значно більше промислової продукції, ніж будь-яка інша держава світу. Англію прозвали «майстернею світу». Велика Британія довгий час була головним експортером товарів і капіталу. Вона була одним із засновників міжнародної системи страхування (контора, згодом корпорація Ллойда). Британська колоніальна імперія була найбільшою в світі; англійська адміністрація й англійський капітал наклали помітний відбиток (як негативний, так і позитивний) на економіку великої кількості країн, що розвиваються. Англійський фунт стерлінгів тривалий час був найнадійнішою валютою на світовому валютному ринку.

Проте поступово Велика Британія починає втрачати свої лідируючі позиції. В 60-х роках ХІХ ст. за обсягом промислового вироб-

¹ IMF. Annual Report 2000, p. 12; МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 86.; www.cia.gov

ництва й ВВП її обходять США, а в останній чверті того ж століття – й Німеччина. Велика Британія опиняється на третьому місці. Після Першої світової війни Британія, яка менше постраждала від воєнних дій, ніж країни континентальної Європи (в тому числі Німеччина), ненадовго повернула собі друге місце (після США) за обсягами ВВП і промислового виробництва. Але вже в 30-х роках ХХ ст. Німеччина знов її обганяє. Ситуація повторюється після Другої світової війни, коли Велика Британія, за аналогічних причин, знов посідає друге місце і знов ненадовго. В 50-х роках її обганяє Німеччина, в 60-х – Японія, в 70-х – Франція. Велика Британія опиняється на п'ятому місці (серед країн ОЕРС) за розміром ВВП. За деякими економічними показниками її вже наздоганяє Італія. Отже, в другій половині ХХ ст. позиції Великої Британії в світовій економіці неухильно слабнуть.

Але в 90-х роках падіння частки Великої Британії припиняється. Темпи приросту ВВП стабілізуються, рецесія, що вразила більшість розвинутих країн у 1991 – 1992 роках, тут була не такою глибокою. Рівень безробіття також невисокий. На початку нового століття Велика Британія випереджає Францію, хоч і не набагато: відповідно 2281 млрд дол. і 2097 млрд дол. у 2008 р.

Незважаючи на відносно відставання Великої Британії від головних суперників, її роль у світовій економіці залишається досить значною, особливо у фінансово-кредитній сфері. Великим є також її політичний авторитет у світовому співтоваристві. Велика Британія була серед перших засновників ООН (вона є постійним членом Ради Безпеки), ОЕСР, НАТО. В Європейському Союзі вона займає особисту, нестандартну позицію, але й тут її вплив досить значний.

Галузева структура британської економіки в повоєнний період зазнала суттєвих змін. Насамперед це виявилось в скороченні частки «старих» галузей **промисловості** – текстильної, металургійної промисловості, суднобудування. Конкуренція, що посилилася з боку нових індустріальних країн, призвела до витіснення зі світових ринків колишньої гордості Англії – текстильної промисловості. В цілому роль легкої промисловості Великої Британії помітно зменшилася. Далось взнаки також все більше переміщення чорної металургії до країн, що розвиваються. В 60 – 70-х роках приріст виробництва в означених вище галузях був від'ємним, особливо в суднобудуванні. Значно знизилися темпи виробництва локомотивів, вагонів, автомобілів і мотоциклів.

Водночас швидко розвивалася електротехніка й електроніка, хімічна промисловість, щорічні темпи приросту яких у 60-ті роки досягали 6%, а в приборобудуванні – навіть 8%. Якщо в побутовій електротехніці позиції Великої Британії слабкіші за її конкурентів, то у виробництві великих ЕОМ та в аерокосмічній техніці вона була серед лідерів (за випуском космічної техніки вона поступається тільки США та Франції). В електронній промисловості велику роль відіграє компанія «Інтернешнл комп'ютерз лімітед» (ІКЛ), в аерокосмічній та війсьній – «Роллс-Ройс», виробництві засобів зв'язку – «Брітіш телеком» (БТ).

В автомобілебудуванні Велика Британія втрачає лідируючі позиції, які мала на початку ХХ ст. Значна частина виробництва автомобілів в країні контролюється американським капіталом. Основний випуск автомобілів у Британії здійснює компанія «Брітіш Лейланд»; корпорація «Роллс-Ройс» переорієнтувалася на виробництво моторів та аерокосмічної техніки.

У хімічній промисловості випереджаючими темпами розвивається виробництво продукції органічного синтезу (пластмаси, синтетичні волокна), нафтохімія і фармацевтика. В останній галузі Велика Британія здобула особливих успіхів (до речі, ще в 1929 р. саме англійський вчений А. Флемінг відкрив пеніцилін, за що був нагороджений Нобелівською премією).

В цілому частка обробної промисловості Великої Британії, як і в економіці інших розвинутих країн, неухильно знижується. Якщо в 1950 р. вона становила 30%, то в 2000 р. – вже тільки 18,8%. Що ж до гірничої промисловості й енергетики, то в перші повоєнні десятиліття вона скорочувала обсяги виробництва; це було пов'язано з тривалим спадом вугільної й залізорудної промисловості. Проте з відкриттям і освоєнням родовищ нафти й газу на шельфі Північного моря ситуація різко змінилася. Видобуток нафти в британському секторі шельфу розпочався в 1975 р., і в недовзі країна не тільки повністю забезпечила себе своєю нафтою, а й стала її експортером. Правда, собівартість англійської нафти досить висока через складні умови видобутку; тому її конкурентоспроможність надто залежить від рівня світових цін на енергоносії. Найвідомішим родовищем нафти є «Екофіск». Від нафтових і газових свердловин до британського узбережжя протягнуто трубопроводи. Переважна частина нафти й газу видобувається й перероблюється англо-голандською компанією «Роял Датч-Шелл» та англійською «Брітіш петролеум».

На нафту й газ припадає 70% усіх енергоносіїв, що споживаються у Великій Британії. Незважаючи на досить великі поклади вугіля

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

ля, його частка впала досить сильно; в 1913 р. у Великій Британії видобувалося 287 млн т цього палива, а в 1999 р. – тільки 36 млн т. Нарощує потужності атомна енергетика, сьогодні вона виробляє чверть всієї електроенергії країни; проте частка АЕС у британській енергетиці значно нижча, ніж у французькій.

Сільське господарство Великої Британії – одне з найпродуктивніших у світі. Незважаючи на те, що його частка у ВВП становить тільки 1,0%, а серед зайнятих – 0,9%, воно забезпечує повністю потреби британців у пшениці, ячменю, вівсу й свинині. Не повністю, але значною мірою покриваються потреби в картоплі, яловичині, баранині, вовні, цукру та яйцях. В цілому сільське господарство задовольняє на 80% потреби населення Великої Британії у продовольстві. Темпи його зростання досить швидкі (пересічно на 3% в 90-х роках). Провідною галуззю сільського господарства є тваринництво (70% усієї продукції). Сільське господарство користується дієвою підтримкою з боку британського уряду.

Як і в інших розвинутих країнах, основна частка в структурі ВВП належить **сфері послуг**.

Галузеву структуру економіки Великої Британії показано в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Галузева структура економіки Великої Британії (% до ВВП)¹

Галузь	% до ВВП
Сільське господарство	0,9
Промисловість	22,9
Сфера послуг	76,2

У сфері послуг провідна роль належить кредитним закладам. Частка лондонських банків становить 20% у міжнародному кредитуванні. Наймогутнішими банками є: «Берклейз Бенк», «Ллойдз Бенк», «Мідленд Бенк», «Нешл Вестмінстер бенк». На цю «Велику четвірку» припадає 92% всіх вкладів у комерційні банки Великої Британії². Ці банки стали осередком утворення великих фінансових груп – «Ллойдз», «Барклейз», «Мідленд». Група «Ллойдз» контролює банківські, інвестиційні операції, торгівлю сировиною, виробництво чорних металів, важке машинобудування, сільське господарство і лісову промисловість. У сферу «Барклейз» входять банківські й страхові операції, судноплавство, зовнішня

¹ www.cia.gov

² Мировая экономика. Экономика зарубежных стран. – С. 293.

торгівля й перевезення, легка промисловість, гірнична промисловість у деяких африканських країнах. Група «Мідленд» охоплює банківські й кредитні операції, телебачення, електроніку, авіабудування, хімічну й харчову промисловість. Крім того, утворена спільно з американським капіталом група «Коудрей-Морган Гренфелл – Морган (США)», інтереси якої лежать у сферах банківських, інвестиційних і страхових операцій, військово-промислового комплексу, електроніки, сталеливарної промисловості, виробництва обладнання, атомної промисловості.

Контрольно-регулюючі функції в кредитно-фінансовій сфері здійснює Банк Англії. Центром ділової активності Великої Британії є Сіті – квартал у Лондоні, де зосереджені англійські банки й філії зарубіжних банків, товарні й фондові біржі, страхові компанії. Серед британських страхових компаній найбільшою є «Пруденшіл»; виокремлюються також корпорації «Ллойд», «Комершл юніон», «Ройял».

Банки Великої Британії широко відомі наданням висококваліфікованих консультацій з питань юридичної й бухгалтерської справи, послугами в галузі приватизації. Від такого роду послуг Велика Британія отримує досить значний дохід у зовнішньоекономічних операціях.

Динаміка розвитку економіки Великої Британії в повоєнні часи характеризується темпами нижчими, ніж у її конкурентів – Франції, ФРН та Японії (табл. 2.10). Це зумовило відносне відставання її, втрату позицій у світовій економіці. Водночас динаміка англійської економіки стабільніша, ніж в інших країнах. Падіння виробництва під час рецесії було на таким глибоким, оскільки не спостерігалось пікових сплесків під час підйому (як, наприклад, у Німеччині або Японії). Така «вирівненість» темпів пояснюється значною мірою політикою «стоп-уперед», яку намагався здійснювати уряд Великої Британії, щоб не допускати перегріву економіки.

Таблиця 2.10

**Динаміка основних показників розвитку економіки
Великої Британії (в %) ¹**

	Пересічно за рік				2000	2006	2008
	1970– 1980	1980– 1990	1990– 1995	1995– 1999			
ВВП	19,	3,2	1,4	2,6	3,0	2,8	0,7
Промисловість	1,5	1,3	1,5	0,0	-0,1

¹ Современный монополистический капитализм. Великобритания. – С. 25; МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 104; www.cia.gov.

Звертає на себе увагу падіння темпів ВВП в 1970 – 1980 і в 1990 – 1995 рр. У першому випадку – це наслідок енергетичної кризи 1973 – 1975 рр., а також болісного пристосування економіки Великої Британії до структури ЄС через її пізній вступ до цієї організації. У другому випадку далася взнаки світова економічна криза 1991 р. З іншого боку, відносно високі темпи розвитку спостерігалися у 80-х роках і з другої половини 90-х років. Починаючи з кінця 70-х років, позитивний вплив на економічні показники Великої Британії справляло освоєння покладів нафти й газу в Північному морі.

З другої половини 90-х років в економіці Великої Британії розпочалося піднесення, яке тривало, принаймні, до 2001 р. Основною рушійною силою економічного розвитку в цей період стало підвищення споживчого попиту з боку населення країни, що є наслідком зростання доходів. За 2001 р. споживчі витрати населення зросли на 3,5%. Збільшилися витрати на товари тривалого користування й продукцію галузей високих технологій. Швидко зростає продаж мобільних телефонів, нині ними користується вже дві третини населення. Щороку понад 20 млн англійців проводять відпустку за кордоном. Фактором, що сприяє розширенню попиту, є зростання зайнятості населення. З 1995 р. до 2000 р. кількість робочих місць збільшилася на 1,6 млн чол. Реальна заробітна плата за 2000 р. піднялася на 5%, безробіття скоротилося до 5,3% від числа економічно активного населення.

Найбільш динамічно розвивалася сфера послуг, темпи якої перевищували 4%. Водночас промисловість розвивалася нерівномірно. В 90-х роках зростали капіталовкладення в економіку, переважно в приватний сектор. Найвищі темпи зростання в промисловості притаманні електроніці, фармацевтиці й інструментальному виробництву. Проте темпи приросту промисловості в цілому залишаються досить низькими. Знизилися темпи розвитку сільського господарства; значні збитки ця галузь понесла через захворювання скоту енцефалітом («коров'ячий сказ»), а потім ящуром. ЄС заборонив імпорт з Великої Британії усіх видів м'ясомолочної продукції та живих тварин.

Позитивний вплив на динаміку розвитку британської економіки в 90-х роках спричинило розширення й зовнішнього попиту на товари та послуги з Великої Британії. Сприятливо діяло в цьому напрямі підвищення світових цін на нафту, яку Британія експортує.

Незважаючи на економічне піднесення, рівень інфляції в країні залишався досить низьким, в середньому 2,5% в другій половині

90-х років. З 2008 р. ситуація в економіці Великої Британії суттєво погіршується. Світова криза, яка, зокрема, супроводжувалася значним падінням цін на нафту, призвела до скорочення промислового виробництва, ускладнила британські позиції на світових товарних ринках.

2.1.8. Економіка Франції

Франція – високорозвинута країна, яка має значний вплив і на міжнародні економічні відносини, і на світову політику. Вона є членом Великої Сімки, входить до НАТО, ОЕСР, посідає за економічним потенціалом друге місце в Європейському Союзі. За розмірами ВВП (за ПКС) Франція має восьму в світі позицію, після США, Китаю, Японії, Індії, Німеччини, Великою Британії та Росії. Вона є значним експортером капіталу, за обсягом банківської діяльності перебуває на третьому місці в світі. В Європі Франція є третьою державою за площею (після Росії та України) й за чисельністю населення (після Росії й Німеччини). Франція має розвинуту авіакосмічну промисловість, атомну енергетику, хімічну промисловість та сферу послуг. За виробництвом сільськогосподарської продукції Франція посідає четверте місце в світі (після Китаю, Індії та США), а за її експортом – друге (після США).

Франція має п'ятий за обсягом товарообіг зовнішньої торгівлі (після США, Німеччини, Китаю та Японії). Вона активно експортує туристські послуги, залучаючи багато туристів з усього світу. Велике значення для французької економіки має розвиток наукових галузей; за сукупними витратами на НДДКР Франція посідає четверте місце в світі. Вона має досить розвинутий військовий комплекс. Франція – одна з небагатьох країн, що здатні власними засобами вивести на орбіту космічні супутники цивільного та військового призначення.

Проте Франція за рівнем наукових розробок і втіленням їхніх результатів в економіку помітно відстає від США, Японії й Німеччини. Цим же країнам, а також європейським країнам північного регіону вона поступається за душевим розміром ВВП.

Внаслідок тривалої орієнтації французької економіки на фінансово-кредитну діяльність **структура економіки** Франції була недостатньо збалансованою. Особливо це виявилось в період між двома світовими війнами та по закінченню Другої світової війни. Промисловість Франції відставала від американської, німецької та

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

англійської не тільки за обсягом виробництва, а й за технічною оснащеністю. В 50 – 60-х роках минулого століття державна політика була спрямована на завершення індустріалізації економіки, модернізацію промисловості та перетворення в сільському господарстві.

Наслідком активізації процесу індустріалізації став швидкий розвиток промисловості. Пересічні темпи промислового виробництва становили в 60-х роках 7,6%, а частка промисловості в усьому виробництві піднялася з 33% в 1960 р. до 38% в 1970 р. Частка сільського господарства, навпаки, знизилася за той же час з 12,5 до 8%, незважаючи на підвищення продуктивності праці в цій сфері. В 70-х роках ситуація зовні змінилася мало: частка промисловості становила в 1980 р. 37,6%, сільського господарства – 6%. Але в цей період відбувалися важливі структурні зміни всередині промислового виробництва. Випереджаючими темпами зросло виробництво машин і устаткування, точного машинобудування, суднобудівництво, аерокосмічна і військова промисловість, автомобілебудування. В структурі промисловості на перші місця вийшли електротехнічне машинобудівництво і виробництво засобів транспорту, особливо авіаційна й автомобільна промисловість, позиції Франції в яких здавна були досить сильними.

У 80-х і особливо в 90-х роках ще збільшилася частка електроніки і аерокосмічної техніки, зменшилася частка металургії й важкого машинобудування. Але визначальною тенденцією було суттєве зниження частки промисловості у ВВП і зростання сфери послуг. Франція вступила до постіндустріальної стадії розвитку економіки.

У 2008 р. загальна структура економіки Франції була такою (в % до ВВП):

промисловість	20,3;
сільське господарство	2,3;
послуги	77,4.

У структурі **промисловості** Франції провідна роль належить обробним галузям, особливо пов'язаним із ходом науково-технічного прогресу. Франція – серед провідних країн світу за виробництвом ракет, літаків, локомотивів, устаткування для атомної енергетики (друге місце після США). Вона володіє передовими технологіями в обробленні рідкісноземельних та деяких інших металів (германій, радій, а також хром, титан). Франція має вагомий здобутки в робототехніці, засобах зв'язку, виробництві нових матеріалів, біотехноло-

гії, мікроелектроніці. Серед галузей французької промисловості на світовому ринку знаходять першочергове визнання такі:

- аерокосмічна промисловість;
- виробництво зброї;
- загальне машинобудування;
- автомобілебудування;
- кольорова й чорна металургія;
- електронна й електротехнічна промисловість;
- атомна енергетика;
- фармацевтика й парфумерія;
- хімічна промисловість;
- залізничне машинобудування.

Аерокосмічна промисловість Франції є однією з найдинамічніших у світі. Вона тісно пов'язана з розвитком військово-промислового комплексу. Свого часу Франція створила один з найкращих цивільних літаків середнього радіусу дії «Каравела», надзвуковий літак «Конкорд» (разом з Великою Британією), пасажирський лайнер «Аеробус». В аерокосмічній промисловості провідні позиції належать фірмам «Аероспасьаль», «Снекма», «Дассо».

Позиції Франції в автомобільній промисловості знизилися порівняно з початком ХХ ст.: вона поступається за обсягом виробництва автомобілів Японії, США, Німеччині, Китаю. Проте французькі автомобілі традиційно відзначаються своєю якістю й знаходять доволі широкий ринок збуту. Автомобільна промисловість Франції відзначається великим ступенем концентрації; переважна більшість машин випускається фірмами «Рено» і «Пежо-Сітроен». Їхня частка у світовому виробництві автомобілів становить відповідно 4 і 5%; вони випускають майже всі автомобілі в країні й забезпечують 100% їхнього експорту.

У галузі металургійної промисловості Франція особливо виділяється виробництвом алюмінію. В кольоровій металургії найсильніші позиції мають промислова група «Пешіне-Южін-Кюльман» та фірма «Іметаль». Фірма «Пешіне» є також однією з провідних у хімічній промисловості. За експортом хімічних товарів Франція посідає третє місце в світі, після США та Німеччини.

В електротехнічній промисловості відзначається концерн «Томсон», який посідає перше місце в світі за випуском навігаційного обладнання для літаків, а в Європі – за виробництвом електроніки.

Енергетика Франції ґрунтується на атомних електростанціях. Країна немає своїх скільки-небудь значних запасів нафти або газу, а

використання вугілля для виробництва електроенергії недостатньо ефективне. Тому частка електроенергії, виробленої на АЕС, досягає у Франції 76% – це один з найвищих показників у світі.

Франція має розвинуту харчову промисловість, яка за обсягом виробництва поступається в Європі тільки німецькій. У структурі галузі особливо відзначається цукрова, виноробна, олійна, борошномельна, м'ясо-молочне виробництво.

Легка промисловість, яка ще в ХІХ ст. прославляла Францію своїми шовковими тканинами, трикотажем, мереживом, швейними виробами, має невелику частку в загальному обсязі виробництва. Проте легка промисловість Франції спеціалізується на виробництві дорогого одягу, вишуканих парфум, ювелірних прикрас. Париж є визнаним світовим центром високої моди.

Для французької промисловості притаманний високий рівень концентрації виробництва. Концентрація супроводжується формуванням великих промислових груп. Близько сотні таких груп зосереджують понад половину зайнятих у промисловості. Найбільші й найважливіші з них: «Компані франсез де петроль», «Пежо-Сітроен», «Рено», «Томсон-Брандт», «Сен-Гобен-Понт-а-Муссон», «Пешіне-Южін-Кюльман», «Компані жeneralьд'електрисіте», «Рон-Пуленк», «Денен-Норд-Ест-Лонгві», «Мішлен», «БСН-Жерве-Данон». Більшість цих груп сформувалася після злиття двох-трьох великих фірм або поглинання однією фірмою інших. Так, «Пежо» поглинула фірму «Сітроен», а потім також європейські філії американської компанії «Крайслер». Група «Пешіне-Южін-Кульман» утворилася після злиття фірм «Пешіне» та «Южін-Кульман».

Сільське господарство Франції – одне з найрозвинутіших у світі. Воно постачає четверту частину аграрної продукції ЄС; за виробництвом і експортом сільськогосподарської продукції Франція посідає перше місце в Західній Європі. Франція має досить широкий спектр спеціалізації в сільському господарстві; вона виробляє у великих обсягах пшеницю, ячмінь, цукрові буряки, вино, молоко, масло, м'ясо, яйця, фрукти та овочі. Особливістю структури сільськогосподарського виробництва Франції є підвищена, порівняно з іншими західноєвропейськими країнами, частка землеробства. Ще в 1980 р. на землеробство припадало 46% усієї аграрної продукції; зараз його частка становить третину, а провідною галуззю стало скотарство.

У сільському господарстві Франції за кількістю переважають середні (10–50 га) та дрібні (менше 10 га) господарства; концентрація виробни-

цтва тут не така висока, як у інших країнах ЄС. Проте великі господарства, на які припадає всього 17% від усієї чисельності, виробляють 52% усієї продукції. Для французького села характерна значна різниця між двома типами господарств: сімейними та товарними. Сімейні господарства мають напівнатуральний характер; товарні дають основну масу продукції. Великі підприємства володіють кращими землями, застосовують сучасну техніку та найману працю, нерідко мають власні підприємства по переробці та збуту сільськогосподарської продукції.

Характерною рисою французького сільського господарства стало об'єднання селян у кооперативи в різних формах. В аграрних кооперативах об'єднано близько 30% селян. Кооперативи збирають 70% зернових, виробляють майже половину молока і 40% молочних продуктів. Усього в країні існує близько 4 тис. кооперативів, які об'єднані у Французьку конфедерацію сільськогосподарської кооперації. На них припадає також основний обсяг виробництва м'яса, вина, тютюну, цукрових буряків.

Аграрний сектор Франції найбільше виграв від європейської інтеграції. Захищене зовнішніми протекціоністськими бар'єрами від конкуренції США, Канади та деяких країн, що розвиваються, французьке сільське господарство одержало вільний, безмитний доступ до ринків партнерів по ЄС, де його конкурентоспроможність вища, ніж у інших країнах об'єднання. До того ж французький уряд надає своєму сільському господарству субсидії та інші пільги.

У сфері послуг Франції найбільше значення має **фінансово-кредитна система**. Хоч роль позичкового капіталу в економіці країни знизилася, проте зросло значення підприємницького капіталу. Франція вже не є головним експортером капіталу, проте її роль на міжнародних ринках капіталу досить велика. Банки завжди мали міцні позиції в економіці Франції; найбільші з них утворилися ще в середині XIX ст. За рівнем концентрації банківської сфери Франція випереджає США, Японію та Німеччину. Серед 50-ти найбільших банків світу є шість французьких.

Усі кредитні заклади Франції (банки, спілки взаємного кредиту, фінансові товариства й т.п.) поєднані в єдину професійну організацію – Французьку асоціацію кредитних закладів. Провідне місце в сучасній структурі кредитної системи посідає банківський сектор, на який припадає близько 70% сукупного балансу кредитних закладів¹.

¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – С.265.

Основна частина банківських операцій припадає на три банки: «Банк насьональ де Пари», «Креді Ліонне» і «Сосьєте жене раль». Крім цих велетнів, великими банками також є «Індосюз», «Паріба», «Креді коммерсіаль де Франс», «Креді ендюстріель е коммерсіаль». Особливе значення має кооперативний банк «Креді агріль», який обслуговує переважно аграрний сектор економіки; він входить (як і «Креді Ліонне») до десятки провідних банків світу. Наприкінці 90-х років відбулося злиття банків «Сосьєте жене раль» і «Паріба», таким чином, утворилася найбільша у Франції банківська група.

Французькі банки є осередками, навколо яких формуються фінансово-промислові групи. Так, банк «Паріба» контролює і обслуговує діяльність таких фірм, як «Компані франсез де петроль», «Томсон-Брандт», «Пешине-Южін-Кюльман», «Рон-Пуленк», «БСН-Жерве-Данон», «Денен-Норд-Лонгві» та деякі інші. До групи «Сюз» входять «Сен-Гобен-Понт-а-Муссон», «Ер лікід», «Компані жене раль д'електрисіте»; до цієї групи належать банки «Креді індюстріель е коммерсіаль» та «Індосюз».

Динаміка зростання економіки Франції в післявоєнний період характеризувалася нерівністю. Майже чверть віку по закінченні війни темпи економічного зростання були досить високими. Пересічний щорічний приріст ВВП за 1950–1973 рр. становив 5,1%, що майже втричі збільшило обсяг валової внутрішньої продукції. Високі темпи розвитку зумовлювалися і відбудовою зруйнованого війною господарства, й іноземними капіталовкладеннями за «Планом Маршалла», й перебудовою структури народного господарства відповідно науково-технічного прогресу, а також економічною політикою держави.

Саме в цей період Франція здобула найбільших досягнень в економіці. Було здійснено широкий приток ресурсів у промисловість, збільшення випуску її продукції. У структурі промисловості була підвищена частка новітніх галузей, форсовано експорт їхньої продукції. Частка промисловості в структурі ВВП суттєво підвищилася. Зросла продуктивність праці в промисловості. Якщо в 1950 р. розрив у продуктивності праці між США і Францією був двократний, то в 1973 р. він становив усього 37%¹. Темпи зростання ВВП в цей час перевищували пересічні показники для країн Західної Європи (4,6%). За темпами розвитку в групі розвинутих країн Франції поступалася тільки Німеччині та Японії. Частка Франції в сукуп-

¹ МЭ и МО. – 2000. – №8. – С. 90.

ному світовому ВВП підвищилася (на 1%), і вона посіла, четверте місце серед несоціалістичних країн. Проте наприкінці періоду розквіту виявилися і хибні сторони французької економіки. Франція мала нижчий рівень концентрації промислового виробництва, ніж її основні конкуренти; частка аграрного сектора в економіці була завищеною; матеріаломісткість і енергоємність промислового виробництва була надто високою. До того ж країна переживала хронічну інфляцію, що знецінювало національну валюту – франк. Ці недоліки поступово накопичувалися і виявилися особливо бурхливо в часи світової економічної кризи 1973–1975 рр. (табл. 2.11).

1973 р. став поворотним пунктом, з якого темпи економічного розвитку Франції різко загальмувалися.

Таблиця 2.11

Динаміка ВВП і промислового виробництва Франції, в %.¹

	Пересічно			2000	2006	2008
	1971–1980	1981–1990	1991–1996			
ВВП	2,3	3,3	1,1	3,3	2,3	0,7
Промисловість	3,2	1,2	0,9	13,1	1,5	-8,0

Економічна криза початку 70-х років буквально струснула Францію. Безробіття зросло втричі, і втричі знизилася прибутковість компаній. Наступні 80-ті роки для Франції також були непростими. Її економіка дуже страждала від «кризи заборгованості» країн, що розвиваються. Франція вкладала значні капітали в цю групу країн, але вони поверталися невчасно або зовсім втрачалися через неспроможність слаборозвинутих країн повернути борг. Швидко зростав і державний борг Франції. Скорочувалися інвестиції в національну промисловість; зростало від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. З другої половини 80-х років економіка дещо поживавішала. Світові ціни на традиційні французькі товари підвищилися, а на енергоносії – знизилися. Баланс зовнішньої торгівлі став позитивним. Проте динаміка внутрішніх інвестицій залишалася досить вклоутою.

Пожавлення економіки було нетривалим, і на початку 90-х років Франція зіткнулася з новою рецесією. Скоротилися обсяги промислового виробництва, зросло безробіття, знизився обсяг інвестицій.

¹ Складено за: Современный монополистический капитализм. Франция. – С. 26; МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 95; www.cia.gov

Період 1974–1996 рр. у Франції прозвали «тридцятьма гіркими роками». Особливо безпрецедентним було падіння інвестицій. Частка промисловості впала в структурі ВВП. Проте в ці самі горезвісні роки в економіці Франції здійснювалися процеси, які дали позитивні наслідки вже в другій половині 90-х років. Знизилася матеріаломісткість і енергоємність промислового виробництва. Підвищилася частка новітніх галузей, оскільки деякі традиційні галузі (металургія, важке машинобудування) довелося скоротити через їх неконкурентоспроможність. Скорочення зайнятості супроводжувалося зростанням продуктивності праці, за цим показником Франція вийшла на одне з перших місць у світі. Знизилася частка аграрного сектора. З 1997 р. розпочалося піднесення французької економіки, що особливо виявилось у високих темпах зростання промисловості і зовнішньої торгівлі; після тривалого спаду різко зросли темпи інвестицій. Скоротився рівень безробіття.

Здавалося, що «гіркі роки» для економіки Франції залишилися позаду. Але криза 2008–2009 рр. знову різко погіршила економічну ситуацію в країні.

2.1.9. Економіка Італії

Італія – високорозвинута країна постіндустріального типу. За рівнем економічного розвитку в цілому посідає десяте місце в світі; за деякими економічними параметрами вона вже випереджає Велику Британію і Францію. Порівняно з іншими розвинутими країнами Італія вирізняється дещо вищими темпами післявоєнного розвитку економіки, запізнілою індустріалізацією, більш високою часткою легкої промисловості і сільського господарства, виключною роллю туризму. Особливою, відмітною рисою Італії є значно більша, ніж в інших країнах розвинутої групи, її участь у регулюванні економіки. На державний сектор припадає 20% доданої вартості, 24% інвестицій і 15% зайнятих. Рівень безробіття в Італії вищий, ніж у більшості країн ЄС. Своєрідністю економіки Італії є суттєва частка «тіньової економіки», що також не типово для західноєвропейських країн. Ще однією особливістю є бурхливий розвиток малого і середнього бізнесу наприкінці ХХ ст.

Італія є членом ОЕСР, Європейського Союзу і НАТО.

На світових ринках Італія відома як виробник чорних металів (друге місце в ЄС), залізничного рухомого складу (друге місце в світі), шляхо-будівельної техніки, текстильного устаткування (третє

місце в світі), автомобілів (особливо гоночними машинами фірми «Феррарі»), конторського обладнання, персональних комп'ютерів (фірма «Оліветті»), холодильників, пральних машин, швейних виробів, взуття, меблів (друге місце в світі), будівельних матеріалів, а також цитрусових, вина, оливок і оливкової олії.

Економічна структура сучасної Італії є наслідком специфічних передумов, про які говорилося вище. Для неї притаманне органічне співіснування трьох секторів: великих корпорацій, державних підприємств і кооперативного сектора. Крім того, значне поширення має «тіньовий сектор» економіки.

На «верхньому поверсі» італійської економіки знаходяться потужні корпорації, здебільшого «сімейного» типу. В одноосібному володінні мажоритарним пакетом акцій перебуває близько 60% вартості цінних паперів; у власності п'яти провідних акціонерів (для кожної фірми) – близько 90%, тоді як на дрібних володарів припадає лише 2% акцій¹. Фінансово-промислові групи Італії мають холдингову структуру. Вони об'єднують під своїм контролем одну третину всіх італійських фірм з половиною усіх зайнятих. Італійські фірми широко використовують практику взаємних домовлень, взаємної участі в капіталі (така взаємочасть охоплює 85% усіх компаній країни).

Державний сектор, незважаючи на заходи по денационалізації, що були здійснені в 90-х роках, зберігає досить міцні позиції. На нього припадає 19% доданої вартості, 24% інвестицій і 15% зайнятих (без урахування сільського господарства). Керівництво державною власністю, здійснює ІРІ. Особливістю регулювання діяльності підприємств, що підпорядковані ІРІ, є покриття збитків одних за рахунок перерозподілу прибутків інших підприємств.

Кооперативний сектор є важливою складовою економічної системи Італії. В країні нараховується близько 90 тис. кооперативів з 8 млн пайовиків. До цього сектора входять 107 «народних банків», 715 сільських і ремісничих ощадних кас, на які припадає відповідно 12 і 14% активів національної банківської системи². Територіально кооперативи поділяються на промислові округи, констеляції, групи, мережі. Констеляція – це кооперація невеликої кількості підприємств (5–10). Серед них є одне головне, до якого інші пристосовують своє виробництво. Мережа являє собою об'єднання самостійних, але технологічно пов'язаних між собою підприємств. Часто

¹ МЭ и МО. – 2001. – №5. – С. 78.

² Там само. – С. 80

мережі працюють на принципі франчайзингу, тоді вони залежать від великих фірм (наприклад «Фіат», «Бенеттон»). Специфікою діяльності округів є широке використання місцевих ресурсів, у тому числі трудових, місцевих традицій виробництва.

Мале підприємництво, задіяне в кооперативний рух, відзначається неабиякою економічною активністю, в тому числі на зовнішніх ринках. Особливо великою є роль малих і середніх підприємств у виробництві текстилю, модного одягу і взуття, побутових електро товарів, харчових продуктів. Особливо велика частка кооперативів у керамічній промисловості; Італія виробляє 30 і експортує 60% світової кераміки.

Держава підтримує дрібне й середнє підприємництво, стимулюючи, зокрема, своєчасну закупівлю новітнього обладнання. Але головна причина успіху цього сектора полягає в гнучкості підприємців, їхньому вмінню пристосовуватися до умов ринку, наданні належної уваги дизайну у виробництві продукції. Наслідком активізації кооперативного сектора є досить велика частка дрібних і середніх підприємств у зовнішній торгівлі: 40% експорту припадає на підприємства з числом зайнятих менше ніж 300 чол., тоді як частка великих корпорацій становить лише 20%. Інтереси кооператорів відстоює Конфедерація промисловиків (Конфіндустрія).

Концентрація економічної влади в руках держави не в усьому супроводжується ефективністю державного управління. Явища корупції серед представників адміністративного апарату досить поширені. Це супроводжується масовим ухиленням підприємців від сплати належних податків, що породжує значний бюджетний дефіцит. Крім того, це стало джерелом поширення «тіньової економіки», яка контролює чверть ВВП Італії. «Тіньовий» сектор економіки широко використовує працю нелегальних іммігрантів. На Півдні, особливо в Сицилії, деяка частина населення займається кримінальним бізнесом.

Галузева структура італійської економіки відповідає типу постіндустріальної стадії, для якого притаманне переважання сектора послуг. Проте порівняно з іншими провідними країнами в Італії дещо вища частка промисловості, особливо легкої. У структурі ВВП галузі економіки Італії посідають такі позиції (2008 р., %):

сільське господарство	2,0;
промисловість	26,7;
сектор послуг	71,3.

Особливістю **промисловості** Італії є вкрай обмежена місцева сировинна база, значний імпорт енергоносіїв. Відповідно основна частка виробництва припадає на обробну промисловість. Порівняно з іншими країнами Великої Сімки частка важкої промисловості не така велика, а частка легкої – вища. Ще однією особливістю є відставання Італії у виробництві наукоємної, технічно складної продукції через недостатні обсяги капіталовкладень у НДДКР.

Провідною галуззю промисловості Італії є машинобудування, в якому зайнято $\frac{2}{5}$ усіх промислових робітників, створюється $\frac{1}{3}$ всієї вартості промислової продукції і $\frac{1}{3}$ експорту. В машинобудуванні лідируючі позиції займає виготовлення транспортних засобів і обчислювальної техніки. Світову відомість мають автомобілі фірм «ФІАТ» (Фабрика італійських автомобілів в Туріні), «Альфа-Ромео», «Феррарі», «Мазераті». В 1986 р. ФІАТ придбав контрольний пакет акцій фірми «Альфа-Ромео». ФІАТ являє собою величезний концерн, якому підпорядковані автомобільні заводи, підприємства з виробництва авіадвигунів, локомотивів, вагонів, тролейбусів і трамваїв, будівельні компанії, металургійне виробництво, автотранспортні й судноплавні компанії, готелі й газети. До речі, Італія є батьківщиною моторолерів.

Протягом тривалого часу з провідних галузей італійського машинобудування було суднобудування, але затяжна криза у світовому суднопластві значно погіршила становище цієї галузі. Основним італійським суднобудівельником є фірма «Італкантиєрі».

Електротехнічна й електронна промисловість Італії розвивається досить швидко, але зосереджується переважно на виробництві побутової техніки. Тривалий час Італія посідала перше місце в світі за виробництвом пральних машин і холодильників. Вона відома також своїм конторським обладнанням і обчислювальною технікою. Фірма «Оліветті», ушавлена своїми друкарськими машинками, також виробляє персональні комп'ютери й іншу електроніку.

Другою за значенням галуззю промисловості Італії є хімічна. Вона спеціалізується переважно на виробництві продукції органічної хімії – пластмас, хімічних волокон, автомобільних шин, фармацевтичних товарів. Близько $\frac{1}{4}$ хімічної промисловості контролюється компанією «Монтедісон». Вона утворилася шляхом об'єднання в 1965 р. однієї з найстаріших італійських компаній «Монтекатіні» з компанією «Едісон». «Монтедісон» контролює нафтопереробку й нафтохімію, виробництво пластмас, коксохімію; їй також належать

численні підприємства сілікатно-керамічної, текстильної, харчової промисловості, деякі популярні газети й підприємства кіноіндустрії. У виробництві синтетичних волокон найсильніші позиції у фірми «СНІА-Віскоза», у виробництві автомобільних шин – у фірми «Пірееллі».

Італія є другим (після Німеччини) виробником чорних металів ЄС. Металургійна промисловість країни майже повністю працює на довізній сировині.

У легкій промисловості відома фірма «Бенеттон», що спеціалізується на виробництві високоякісної готової одягу й трикотажу; вона має свої магазини у 110 країнах світу. За виробництвом взуття Італія посідає третє місце (після Китаю і США), а за його експортом – перше місце в світі.

Харчова промисловість Італії займає третє місце після машинобудування й хімічної промисловості за вартістю продукції. Особливо відомі італійські вина, фруктові консерви, оливкова олія, а також макарони, за виробництвом яких Італія посідає перше місце в світі. Значну частину продукції харчової промисловості становлять виробництво цукру й сиру, відомого своїм неповторним смаком.

Значне місце в структурі економіки Італії займає промисловість будівельних матеріалів, яка працює переважно на місцевій сировині. Італія відома як значний виробник цементу (фірма «Італцементі»), художнього скла, фаянсу, кришталю, спеціального скла для автомобілів, для оптичних прикладів, лабораторного посуду.

«ІРІ» контролює значну частину промислових підприємств країни. Він об'єднує понад 150 підприємств у різних галузях промисловості – машинобудуванні, суднобудуванні, чорній металургії. «ЕНІ» – також державний холдинг, контролює переважно хімічну й нафтопереробну промисловість. ФІАТ є приватною корпорацією, як і «Монтедісон», але в останньому є частка державного капіталу.

Сільське господарство Італії має землеробницький напрям. Рослинництво дає 58% сільськогосподарської продукції, тваринництво – 42%. Незважаючи на сприятливі кліматичні умови, Італія забезпечує себе продовольством лише на 75–80%. Понад половину ріллі займають зернові культури, але під тиском конкуренції інших країн ЄС площі під зерновими поступово скорочуються. За збиранням зернових Італія втричі поступається Франції; головні культури – пшениця, кукурудза, рис. Італія щороку збирає 6 млн т фруктів, 15 млн т овочів (у тому числі 5 млн т помідорів). За врожаєм цитрусових (3 млн т) і

оливок Італія в Європі поступається тільки Іспанії. Врожай винограду становить 10 млн т на рік, понад 90% його переробляється на вино, за виробництвом якого Італія посідає перше місце в світі.

Тваринництво відіграє другорядну роль, по-перше, через недостатню кормову базу, а по-друге – через конкуренцію дешевих продуктів тваринництва з інших країн ЄС. Молочне тваринництво розвинуте переважно на півночі країни, де зосереджені кращі пасовища й запаси фуражу, вівчарства – на півдні, особливо на о. Сардинія, де й виробляють найкращий сир.

У післявоєнний період сільське господарство Італії зазнало помітної технічної перебудови. Утворилися міцні товарні ферми, особливо на Півночі. Продуктивність праці в сільському господарстві навіть суттєво випереджала цей показник в інших галузях і в економіці в цілому.

Проте й зараз сільське господарство Італії поступається більшості інших країн ЄС за рівнем продуктивності праці. Однією з причин такого становища є ще значна подрібненість ферм. Великі латифундії на Півдні часто здаються в оренду дрібними частками й мають низьку рентабельність.

Сфера послуг в Італії досить різноманітна за структурою, але особливо виокремлюються туризм і банківська діяльність.

Туризм для Італії є важливим джерелом припливу іноземної валюти. За різними обчисленнями, щороку Італію відвідують 30–50 млн туристів, які залишають в цій країні 6–8 млрд доларів. За чисельністю місць у готелях та кемпінгах (3 млн чол.) Італія посідає перше місце в світі. Туризм забезпечує роботою понад 1 млн італійців. Три чверті обороту бізнесу від туризму припадає на три міста – Рим, Венецію та Флоренцію. Туристи обов'язково відвідують Ватикан і Сан-Марино – самостійні держави, які тісно в економічному відношенні пов'язані з Італією. Туристи прагнуть побачити численні замки, монастирі, картинні галереї, славетні собори й інші архітектурні споруди. Приваблюють також морські й гірськолижні курорти. Останнім часом розвивається «шопінговий туризм», який притягує в Італію оптових торговців продукцією малих і середніх підприємств, а також індивідуальних споживачів італійського взуття та одягу.

На відміну від промислових монополій Італії, які поступаються своїм іноземним конкурентам досить помітно, велика кількість італійських банків досягли значних розмірів і займають досить міцні позиції у світовій кредитно-банківській системі. До першої сотні найбільших банків світу належать, зокрема, такі італійські:

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

«Банко ді Рома» («Римський банк»), «Банко націонале дель лаворо», «Банко комерціале італьяна» («Комерційний банк»), «Кредіто італьяно» («Італійський кредит»), «Камера ді рісармьо ломбарда», «Інституту банкаріо Сан-Паоло ді Торіно» та інші. Крім того, великими кредитними закладами є спеціальні державні кредитні інститути: «Медіобанка», «ІМІ», «Медіокредіто». Контроль над усією кредитно-банківською системою здійснює «Банко Італьяно» («Італійський банк»), який є також центральним емісійним банком.

Як і в інших розвинутих країнах, в Італії сформувалися фінансові групи, що контролюються великими банками. Одна з найбільших таких груп – «Фінінвест», приватне об'єднання з кількістю робітників 26 тис. чол. і оборотом понад 7 млрд дол. Головні напрями діяльності об'єднання: телебачення, видавничська справа, рекламний бізнес, виробництво й поширення теле- й кінопродукції, страхування; має мережу універсальних магазинів. «Фінінвест» належить колишньому президентові Італії Сільвіо Берлусконі.

Динаміка економічного розвитку Італії характеризується підвищеними темпами в перші повоєнні роки і поступовим спадом у 70–90 роки. Перші десятиліття після закінчення Другої світової війни Італія за темпами розвитку випереджала США, Велику Британію, Німеччину, поступаючись тільки Японії й Канаді. Особливо високими темпи зростання були в промисловості, що пояснюється значно нижчим рівнем заробітної плати італійських робітників порівняно з рівнем інших розвинутих країн; це підвищувало конкурентоспроможність італійських товарів на зовнішніх ринках. У 50-х роках щорічний приріст промислової продукції Італії становив 8–9%. У 1961–1970 рр. середні темпи приросту промислового виробництва в Італії становили 7,2%, тоді як у США – тільки 4,4, у Великій Британії – 2,4, у Франції – 6,7, в ФРН – 5,8 і тільки в Японії – 15,0%.

Таблиця 2.12

Темпи приросту ВВП Італії (в %) ¹

	пересічно					2006	2008
	1961–1970	1971–1980	1981–1990	1991–2000	2001–2005		
ВВП	5,3	3,1	2,4	1,0	1,3	1,9	-0,7

¹ Складено за: Современный монополистический капитализм. Италия. – С. 13; МЭ и МО. – 1998. – №10. – С. 116; Статистичний щорічник України за 2000 р. – С. 553; www.cia.gov.

Ривок, який здійснила в економічному розвитку Італія в 50 – 60-х роках, зміцнив її позиції в групі найрозвинутіших країн. Це були роки високих темпів промислового виробництва, накопичення капіталу, зростання продуктивності праці і фінансової потужності, розширення зовнішньоекономічних зносин і зміцнення політичних позицій Італії у світі. Але в наступні десятиліття умови економічного розвитку для Італії дещо змінилися. Після тривалої боротьби профспілок за добробут трудящих, починаючи із 70-х років, рівень заробітної плати італійських робітників суттєво підвищився й майже досяг рівня інших країн Західної Європи. Це негативно позначилося на конкурентоспроможності італійських товарів, усунуло один з факторів сприяння швидкими темпами економічного зростання. Іншою причиною спадання темпів була світова енергетична криза, яка прийшла на середину 70-х років. Для Італії, що майже цілком залежить від імпорту нафти, різке підвищення цін на неї було дуже відчутним ударом.

Після кризи середини 70-х років економіка Італії розвивається нерівномірно, короточасні зльоти розвитку чергуються з глибокими падіннями виробництва. Зростає дефіцитність державного бюджету й платіжного балансу країни, збільшується чисельність безробітних. Із середини 80-х років і до 1990 р. Італія вступила до періоду короточасного пожвавлення, після якого настала стагнація. На початку 90-х років Італія відставала від інших країн Великої Сімки за рівнем продуктивності праці і за душевим показником ВВП.

У 90-х роках економіка Італії розвивалася повільними темпами, зі спадом в 1993 і 1999 роках. Приріст ВВП в Італії був нижчим, ніж у більшості інших розвинутих країнах. Порівняно з 1990 роком приріст ВВП в 1998 р. в Італії становив тільки 10%, тоді як у Франції – 13, Великій Британії і Німеччині – по 15, Канаді – 16, США – 27%. Тільки в Японії приріст був дещо нижчим – 9%¹. Рівень безробіття, який становив у 1997 р. 12%, на початок 2002 р. трохи знизився, чисельність безробітних становила 2,2 млн чол.² В 1994 – 1995 рр. відбулося нове пожвавлення економіки, яке було перерване новою стагнацією, а в 1999 р. – спадом. У 2000–2006 рр. темпи розвитку італійської економіки залишалися невисокими. Криза 2008–2009 рр. ще більше погіршила показники економічного розвитку Італії.

¹ www.cia.gov

² <http://www.istat.it/fmi/ITALY-NSDP.html>. 31.01.02.

2.1.10. Економіка Канади

Канада належить до групи високорозвинутих держав, за своїм економічним потенціалом вона «замикає» Велику Сімку. Канада є другою за розмірами території країною світу. Вона відрізняється від інших розвинутих країн (за винятком США й Австралії) наявністю величезних природних багатств – мінеральних і земельних ресурсів. Канада посідає перше місце в світі за видобутком цинкових руд й азбесту, за виробництвом уранового концентрату, друге місце – за видобутком нікельових руд і калійних солей, третє – за видобутком платини. Вона належить до головних світових продуцентів золота, срібла, міді, свинцю, молібдену, залізної руди. До того ж Канада є значним експортером нафти і особливо газу.

За запасами деревини Канада поступається тільки Росії й Бразилії; за експортом пиломатеріалів і паперу вона посідає перше місце в світі.

Сприятливі агрокліматичні умови стали важливим фактором перетворення Канади на одного з найбільших в світі виробника й експортера зернових культур. За експортом пшениці Канада посідає третє місце в світі; вона знаходиться серед світових лідерів за виробництвом льону, рапсу, жита, кукурудзи.

Канада має непогані позиції в світовій економіці за виробництвом автомобілів, авіатехніки, будівельних машин (зокрема, екскаваторів), снігоходів, а останнього часу – й комп'ютерів, іншої офісної техніки.

Особливістю економіки Канади, що суттєво відрізняє її від інших розвинутих країн, є дуже сильна залежність від Сполучених Штатів Америки. На ринки США надходять до трьох четвертих експорту Канади й стільки ж імпорту звідти. На США припадає понад дві третини всіх іноземних інвестицій у Канаду. Взагалі залежність канадської економіки від іноземного капіталу дуже висока, і це є також її специфічною рисою.

Канада є членом інтеграційного угруповання «НАФТА», а також членом НАТО, ОЕСР та багатьох організацій структури ООН.

Канада поступається США за розмірами ВВП на душу населення, але за сукупністю соціально-економічних параметрів, що визначають рівень життя, перевищує їх. У 90-их роках, згідно зі статистикою ООН, за сукупністю найважливіших критеріїв (загальний рівень життя, екологія, культура й мистецтво, освіта, рівень

злочинності, реальні доходи населення, тривалість життя) Канада була визнана найкращою країною світу, а її міста Ванкувер і Торонто названі найкращими містами в світі для проживання людини. За індексом розвитку людини (ІРЛ) Канада займає четверте місце в світі (0,949), а за рейтингом рівня життя населення – третє (після Норвегії й Швеції).

Економіка Канади відзначається більшою, ніж в інших країнах, часткою ресурсних галузей і дещо нижчою часткою обробної промисловості. Це пояснюється особливою роллю сільського господарства й гірничої промисловості.

Галузева структура економіки Канади має такий вигляд (2008 р.):

сільське господарство	2,0;
промисловість	28,4;
послуги	69,6.

На Канаду припадає 7% виробництва й 17% світового експорту сировинних товарів.

Промисловість Канади характеризується поєднанням значної частки сировинних галузей з високотехнічним виробництвом у галузях обробної промисловості.

Канада дуже добре забезпечена енергетичним ресурсами й активно їх експлуатує. За споживанням енергії на душу населення вона переважає всі розвинуті країни й займає друге місце в світі, після Кувейту¹. Канада має великі поклади газу, за його видобутком посідає третє місце в світі. Збільшується видобуток нафти, яка у зростаючій кількості йде на експорт. Важливу роль в енергетиці відіграють гідроресурси; на ГЕС виробляється 60% всієї електроенергії Канади. Дешева електроенергія стала істотним фактором розвитку енергомісткого виробництва, зокрема виплавки алюмінію. На атомних електростанціях виробляється 12% електроенергії. Майже половина нафти й газу, що видобуваються, експортуються у США. Вугілля екпортується переважно в Японію.

Гірнична промисловість дає 20% усього експорту Канади. Крім нафти, газу й вугілля, в Канаді у великій кількості видобувається золото, мідь, цинк, нікель, кобальт, молібден, залізна руда, азбест, калійні солі. Канада посідає перше місце в світі за виробництвом уранового концентрату. Найбільш освоєні родовища мінеральних

¹ Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В.В. Вольского. – М.: ДРОФА, 2001. – С. 307.

ресурсів зосереджені в південно-східній частині Канади. Але поступово вступають у дію нові поклади, розташовані в північних і західних регіонах (Лабрадор, Альберта, Британська Колумбія, Юкон).

З ресурсним потенціалом тісно пов'язана лісова і деревообробна промисловість Канади. Ця галузь за вартістю виробленої продукції навіть перевищує продукцію сільського господарства. Лісопиляння зосереджено переважно в Британській Колумбії, а целюлозно-паперова промисловість – на сході, поблизу каскаду ГЕС на річці Св. Лаврентія (провінція Онтаріо, Квебек).

Незважаючи на суттєве значення сировинних галузей промисловості в економіці Канади, їхня частка у ВВП та експорті поступово знижується на користь галузей обробної промисловості. Обробна промисловість значною мірою спирається на сировинні галузі та обслуговує їх. Так, у машинобудуванні розвинуто виробництво бурової і шахтної техніки, за яким Канада є одним із світових лідерів. Канада має розвинуту нафтопереробну промисловість, чорну і кольорову металургію. Чорна металургія працює на місцевій сировині (залізна руда Лабрадору). Кольорова металургія також використовує переважно канадську сировину. Виняток становить алюмінієва промисловість, яка використовує імпортні боксити, що переробляються поблизу ГЕС на дешевій електроенергії. За виробництвом готового алюмінію Канада посідає друге місце в світі, а за його експортом – перше.

Основою обробної промисловості Канади є машинобудування. Традиційною його галуззю завжди було транспортне машинобудування, особливо автомобільна промисловість. Вона ґрунтується на філіях і дочірніх підприємствах американських, а останнім часом – і японських компаній. Крім автомобілів, в Канаді виробляються мотоцикли, снігоходи, літаки (особливо середньомагістральні – Canadian Regional Jet).

Прискореними темпами розвиваються нові галузі – виробництво електронного й електротехнічного обладнання, засобів телекомунікації. Підвищується частка виробництва промислового обладнання, нових конструкційних матеріалів (полімерів, пластмас, синтетички), фармацевтичної промисловості. Все більшу визнаність у світі одержують виготовлені в Канаді комп'ютери «Сомраф», атомні реактори «Канду», лазерна техніка. Канада затверджує себе в космічних дослідженнях і розробка космічної технології. В 1962 р. в Канаді було виведено на орбіту супутника «Алеут – 1», а в 1972 р. канадський

супутник «Анік – 1» став першим комерційним супутником зв'язку. Канадський дистанційний маніпулятор став важливою частиною американських космічних кораблів типу «Шаттл». Канадським досягненням є газові турбіни РТ-6, літаки з коротким розбігом. Але Канада за розвитком наукоємної продукції поступається США та Японії. Недостатньо розвинуте також верстатобудування.

Промисловість Канади відзначається високим рівнем концентрації виробництва. Вже зазначалося, що більша частина автомобілів випускається філіями американських концернів – «Дженерал моторс оф Кенада», «Форд мотор оф Кенада» і «Крайслер». На підприємствах цих фірм часто практикується така форма виробництва: окремі вузли виготовляються в Канаді, а складання готового автомобіля здійснюється в Детройті (США).

У видобутку й переробці мінеральних ресурсів лідируючі позиції займають: нафтові корпорації «Імперіел ойл», «Шелл Кенада», «Тексако Кенада», «Галф Кенада» (контролюються іноземним капіталом), «Доум петролеум», «Хоум ойл», «Хаскі ойл», «Петро-Кенада» (національні); металургійні корпорації «Алкен алюмінієм», «Інтернешнл нікел компані оф Кенада (ІНКО)», «Норанда майнз», «Стілко», «Дофаско».

У хімічній промисловості переважають монополії з іноземним капіталом: «Дюпон оф Кенада», «Юніон карбайд Кенада», «Доу кемікл оф Кенада», «Імперіел кемікл індастріз».

У лісовій і целюлозно-паперовій промисловості панують національні компанії – «Ейбітібі», «Макміллан Блодел» (у власності останньої знаходиться понад 1 млн га лісових угідь).

Національний капітал переважає також у харчовій промисловості; тут виокремлюються компанії «Джордж Уестон» (хліб, бакалійні, кондитерські товари) і «Сігрем» (алкогольні напої).

Сільське господарство Канади відзначається високим рівнем спеціалізації й концентрації, високою продуктивністю праці. Основним господарським суб'єктом у цій сфері є середні й великі сімейні ферми чисельністю понад 220 тисяч. Близько 80% ферм розташовані в преріях. Середній розмір господарства становить 242 га; це значно більше, ніж в США.

У структурі сільськогосподарського виробництва особливо виділяються господарства зернового й м'ясо-молочного напрямку. Значна частка екстенсивного землеробства, пасовищного тваринництва. Крім зернових культур, вирощується багато олійних культур

(олійний льон, рапс, соя). Садівництво поширене в провінціях Британська Колумбія (її називають «садом Канади») й Онтаріо.

Хутровий промисел, хоч дещо і втратив колишнє значення в економіці Канади, все ще залишається помітною галуззю господарства. За експортом хутра Канада на світових ринках конкурує тільки з Росією. В торгівлі хутром панує одна з найстаріших компаній – «Хадсон Бей». Вона контролює заготівку хутра, має широку мережу магазинів його збуту.

Сфера послуг Канади, як і в інших розвинутих країнах, є головною в структурі ВВП. У 90-х роках найбільш динамічно розвивалися такі галузі: бізнес-послуги для підприємницького сектора, оптова торгівля, готельне господарство, громадське харчування, сфера комунікацій. Основою сфери послуг є банківська система Канади.

Банківська система відзначається високим ступенем концентрації. В Канаді є три типи кредитних закладів: чартерні банки, що мають багато відділень по всій країні; трастові компанії (по суті, небанківські кредитні заклади); кредитні об'єднання (провінційні заклади). Основою кредитної системи є комерційні банки.

Найпотужнішими є «Ройял бенк оф Кенада», «Монре-альський банк» і «Бенк оф Нова Скошіа» («Банк Нової Шотландії»). «Банк Канади» є центральним банком країни. Його функції полягають у формуванні і здійсненні грошової політики, в контролі за банківськими закладами країни та в грошовій емісії.

Канадським банкам притаманна досить чітка галузева спеціалізація. «Ройял бенк оф Кенада» традиційно фінансує нафтогазову промисловість, «Кенедіен імперіел бенк оф коммерс» – гірничорудну, «Бенк оф Нова Скошіа» і «Бенк оф Монтреол» – видобуток мідної руди.

Канадські банки беруть участь у створенні великих холдингів, що контролюють цілі галузі і великі групи підприємств у різних сферах економіки. Так, траст-компанія «Ройял траст» перебуває під контролем «Ройял бенк оф Кенада», «Монтреол траст» – під контролем «Бенк оф Монтреол». Одним з найпотужніших холдингів є «Пауер корп.», пов'язаний, зокрема, з «Бенк оф Америка» (США); він контролює корпорації в авіабудуванні, целюлозно-паперовій промисловості, металургії. Інший холдинг – «Кенедіен Пасіфік» має під своїм контролем фірми в нафтогазовій промисловості, у виробництві кольорових металів, а також судноплавні компанії.

У Канаді досить розвинута біржова справа. Особливе значення мають дві фондові біржі – Торонтська і Ванкуверська. Торонтська біржа – одна з найстаріших у Канаді (заснована в 1861 р.) На цій біржі здійснюються операції не з будь-якими фірмами, а тільки з такими, що мають високу репутацію в діловому світі щодо їх фінансів і управління. Завдяки жорстким критеріям відбору інвестори, що користуються послугами Торонтської фондової біржі, мають можливість вибирати серед найкращих канадських підприємств. Учасниками біржової діяльності є понад 12 тис. компаній, сфера інтересів яких простягається від видобувних галузей промисловості до торгівлі нерухомістю й розроблення нових технологій. Володіють Торонтською біржею 70 фірм-членів, які, по суті, є брокерами, займаються купівлею-продажем цінних паперів.

Внутрішня торгівля також відзначається високим рівнем концентрації. Крім компанії «Хадсон Бей», в роздрібній торгівлі домінуючі позиції займають фірми «Сієрз», «Бей» та «Ітон»; цим трьом належить понад 300 найбільших універмагів у країні. Ця група компаній торгує переважно непродовольчими товарами. У торгівлі продовольством панують фірми «Лоблоус», «Стейнберг», «Провідо» та ін. Фірма «Лоблоус» є найбільшим імпортером продовольства з-за кордону.

Динаміка розвитку економіки Канади в другій половині ХХ ст., як і в інших розвинутих країнах, була під впливом економічних циклів, проте зльоти і падіння ВВП й промислового виробництва в Канаді були не такими різкими. Так, у 70-х роках під час світових криз Канада мала навіть невеликий позитивний приріст. В 1950 – 1970 рр. темпи приросту ВВП становили в середньому 4,5 – 5,0%. Далі вони поволі знижувалися аж до середини 90-х років, коли економіка Канади відчула новий позитивний поштовх (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Динаміка ВВП Канади (у %) ¹

Роки	Пересічно						2006	2007	2008
	1950–1970	1970–1980	1980–1990	1991–1995	1996–2000	2001–2005			
Приріст ВВП	4,5	4,0	3,4	0,2	3,5	2,7	2,8	2,7	0,6

¹ Складено за: Современный монополистический капитализм. Австралия и Канада. – С. 179; МЭ и М. – 1998. – №10. – С. 120; Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 553; <http://www.statcan.ca/english/econ/imf/dsbbcan.htm> 4.02.02.; www.workmall.com; www.cia.gov.

У перші два повоєнні десятиліття темпи зростання економіки Канади хоч і були високими, але поступалися показникам інших країн Великої Сімки, за винятком Великої Британії. На темпи розвитку економіки Канади великий вплив здійснює кон'юнктура внутрішнього ринку США. Крива тренду канадського ВВП майже синхронізується з американським. Так, спад ВВП в 1981 – 1982 рр. (-4,8%) і в 1991 – 1993 рр. збігався з глибокою економічною кризою в США. І навпаки, високі темпи зростання ВВП Канади в другій половині 90-х років пов'язані з безпрецедентним, тривалим піднесенням економіки США.

У другій половині 90-х років темпи приросту ВВП в Канаді перевищували темпи інших країн Великої Сімки. Прискоренню економічного зростання сприяло суттєве здешевлення кредиту й поживлення споживчого попиту, тривале піднесення в житловому будівництві. Збільшилася закупівля товарів тривалого користування. Рекордним за останні десятиліття був обсяг приватних капіталовкладень (в 2000 р. збільшився на 14%). Період безперервного зростання ВВП тривав понад 20 кварталів підряд, чого не спостерігалось вже три десятиліття. Було створено понад 1,5 млн нових робочих місць. Безробіття впало до 6,7% – найнижчого рівня за останні 25 років. Сальдо платіжного балансу за поточними операціями досягло в 2000 р. рекордної величини – 19 млрд. дол. Спостерігалось поживлення інноваційної діяльності. В 2000 р. порівняно з 1998 р. вдвічі зросли обсяги венчурного фінансування – інвестицій у молоді компанії «нової економіки». Продуктивність праці зросла на 3% в 2000 р.

Після 2000 р. в економіці Канади ситуація погіршилася, знов таки відповідно економічній ситуації в США. Вже в четвертому кварталі 2000 р. темпи ВВП знизилися до 1,6%, в першому кварталі 2001 р. – до 2,0, в другому – до 0,4%; в третьому 2001 р. показник був уже від'ємним (-1,4%). З 2002 р. ситуація потроху почала виправлятися, показник приросту ВВП знову став позитивним. Сальдо платіжного балансу Канади також зводиться з плюсом; в 2005 р. воно становило 25 млрд дол., в 2008 році – +12,82 млрд дол.

Спад в економіці США спричинив ланцюгову реакцію погіршення кон'юнктури в декількох галузях канадської промисловості. Насамперед це торкнулося автомобілебудування, оскільки дев'ять з кожних десяти канадських автомобілів реалізуються в США. Крім того, туди відправляється 70% вироблених у Канаді автомобільних

частин і вузлів. Спад поширився на суміжні галузі – сталеливарну, виробництво прокату й пластмасових матеріалів.

Важливою соціальною проблемою Канади залишається безробіття. В 1990 – 1994 рр. його рівень перевищував 10% від економічно активного населення. Після зниження наприкінці 90-х років рівень безробіття в 2001 р. піднявся до 7,2%. Найбільші труднощі з улаштуванням на роботу відчуває молодь у віці 15–24 років; рівень безробітних у цій віковій групі в 1998 р. становив 16%. Наприкінці 2001 р. усіх безробітних у Канаді нараховувалося 1320 тис. чол. В 2005 р. рівень безробіття дещо знизився і дорівнював 6,8%, а в 2008 р. становив 6,1%.

Негативним фактором впливу на розвиток канадської економіки в 2001 р. стало скорочення обсягів зовнішньої торгівлі. Воно розпочалося ще в останньому кварталі 2000 р., а в першому кварталі 2001 р. експорт скоротився на 5%, а імпорт – на 10%; у другому кварталі показник для експорту залишався від’ємним (-3,1%), а для імпорту став позитивним (+2,1%). Поступово зовнішня торгівля Канади набрала оберті; у 2008 р. сальдо було позитивним (+25 млрд дол.).

Піднесення в економіці Канади в 2002–2007 рр. перервалося економічною кризою 2008–2009 рр. Вже в 2008 році приріст ВВП зафіксовано на рівні 0,6%; з кінця того ж року розпочався спад. Ситуація загострилася дуже великою залежністю канадської економіки від США, звідки криза й прийшла.

2. 2. Економіка країн, що розвиваються

2.2.1. Країни, що розвиваються, у світовій економіці

Межа між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, досить умовна. Еквівалентом зазвичай використовують ВВП на душу населення; проводиться також класифікація за паритетами купівельної спроможності валют. Крім того, беруться до уваги історичні й політичні умови розвитку країн.

Країни, що розвиваються, іноді розглядають у рамках окремих географічних регіонів. Так, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) виокремлюють 22 країни, що розвиваються, у Латинській Америці і Карибському басейні – 34, на Середньому і Близькому Сході – 16 країн, у Південній Азії – 8, в Африці – 52 країни.

З урахуванням класифікації Всесвітнього банку країни світу можна розділити на 4 групи за рівнем душевого ВВП (табл. 2.14):

- найбідніші країни (ВВП на душу населення менше ніж 1000 дол.);
- країни з душевим ВВП нижче від середнього (1000 – 10 000 дол.);
- країни з душевим ВВП вище від середнього (10 000 – 20 000 дол.);
- країни з високим душевим ВВП (понад 20 000 дол.).

Таблиця 2.14

Класифікація країн, що розвиваються, за душевим показником ВВП (2008 р.)

Найбідніші країни	Центрально-Африканська Республіка, Демократична Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Гвінея-Бісау, Афганістан, Ліберія, Малаві, Мозамбік, Нігер, Руанда, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Того, Зімбабве, Бурунді, Непал
Країни з душевим ВВП нижче від середнього	Алжир, Ангола, Бангладеш, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Буркіна-Фасо, М'янма, Камбоджа, Камерун, Кабо-Верде, Чад, Колумбія, Республіка Конго, Кот-Д'Івуар, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Кірибаті, Лаос, Лесото, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Намібія, Нікарагуа, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Самоа, Сенегал, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Сирія, Танзанія, Таїланд, Туніс, Уганда, Ємен, Замбія
Країни з душевим ВВП вище від середнього	Аргентина, Ботсвана, Бразилія, Чилі, Коста-Ріка, Габон, Гренада, Іран, Ліван, Лівія, Малайзія, Мексика, панама, Південно-Африканська Республіка, Туреччина, Уругвай, Венесуела
Країни з високим душевим ВВП	Багами, Бахрейн, Барбадос, Бруней, Кіпр, Екваторіальна Гвінея, Республіка Корея, Кувейт, Мальта, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сінгапур, Об'єднані Арабські Емірати

Крім того, серед країн, що розвиваються, виокремлюють нафто-експортуючі країни (більшість із них міститься серед найбагатших) і нові індустріальні країни (НІК), які визначаються підвищеними темпами економічного зростання (але не завжди високим душевим показником ВВП). Таким чином, в економічному відношенні країни, що розвиваються, відзначаються значною різноманітністю. Об'єднує їх у велику групу довгострокова стратегічна мета – економічний розвиток, яка й дала цій групі загальну назву.

Країни, що розвиваються, зосередили 79% населення світу, 30% світового ВВП; на них припадає 27% світового експорту, 34,45% світового промислового і 68,28% сільськогосподарського виробництва. Чітко просліджується тенденція постійного зростання частки економіки цих країн у світовому промисловому виробництві. Якщо в 1950 р. їхня частка становила 15,5 %, то в 2000 р. вона зросла до 34,45%. У світовому ВВП в 1950 р. країни, що розвиваються, становили 22,24%, а в 2000 р. частка збільшилася до 37,63%. ВВП на душу населення в 1950 р. становив пересічно по країнах, що розвиваються, 1000 доларів, а до 2000 р. -3800 дол. При цьому на шість найбільших країн (Мексику, Пакистан, Індію, Індонезію, Бразилію й Аргентину) припадає 35% населення, 6% світового торгового експорту, 42% ВВП країн, що розвиваються (табл. 2.15).

Промислове виробництво поступово переміщується з країн Півночі до держави Півдня. При цьому в перших знижується кількість зайнятих у промисловості і сільському господарстві за рахунок перетоку трудових ресурсів у нематеріальне виробництво; а в інших, навпаки, зростає кількість зайнятих у промисловості. Для країн, що розвиваються, за останні 50 років характерні вищі темпи економічного зростання порівняно з розвинутими країнами (у 2,5 разу).

Таблиця 2.15

Порівняльні показники динаміки ВВП і промислового виробництва (приріст у %, 2008 р.)¹

Країни	ВВП	Промисловість
Європейський Союз	1,0	-0,4
США	1,3	0,2
Японія	-0,4	0,5
Канада	0,6	-1,0
Аргентина	7,1	6,5
Бразилія	5,2	4,4
Єгипет	6,9	7,7
Республіка Корея	2,5	4,5
Індія	6,6	4,8
Ефіопія	8,5	6,0

¹ www.cia.gov

2.2.2. Фактори економічного розвитку країн, що розвиваються

Поліпшення економічної ситуації в країнах, що розвиваються, зумовлена рядом факторів:

- **Різними мотивами перенесення ряду виробництв із розвинутих країн у ті, що розвиваються.** Багато трудомістких галузей промисловості, такі як швейне, текстильне, взуттєве, приладобудування й електроніка, були зорієнтовані на дешеві і численні трудові ресурси країн, що розвиваються. Матеріалоємні й енергоємні галузі, такі як виплавка кольорових металів, нафтопереробка, електроенергетика, деревообробка, більше стали орієнтуватися на сировинні бази. Екологічно шкідливі (нафтопереробка, виробництво мінеральних добрив, целюлозно-паперова промисловість, хімія органічного синтезу) через високі витрати на природоохоронні заходи в розвинутих країнах були витиснені з них у країни, що розвиваються. Ці країни для залучення інвестицій створювали сприятливий інвестиційний клімат, пільгове оподаткування як усередині країни, так і в зонах сумісного підприємництва.
- **Стабілізацією політичної ситуації в багатьох країнах, що розвиваються.** Націоналізація економіки після одержання країнами незалежності, усунення диктаторських режимів, припинення військових конфліктів і громадянських війн підвищували привабливість країн для іноземних інвесторів; обіцяли стабільно високі прибутки, недоторканість вкладених капіталів і придбаної власності. Правда, ще є країни Тропічної Африці, Афганістан, Ірак та деякі інші), що характеризуються нестабільністю політичної ситуації.
- **Сформованою в 90-х роках загальною сприятливою економічною ситуацією у світі, зростанням суспільного виробництва як у розвинутих країнах, так і в країнах НІК і нафтоекспортних.** Це викликало підвищення попиту на сировину і паливо, що оживило споживчий попит всередині країн, що розвиваються. Посилення ролі ТНК у світі і на ринках країн, що розвиваються, призвело до припливу іноземних інвестицій, оживило економіку, сприяло індустріалізації раніше традиційно аграрних країн, розширило кредитування країн, що розвиваються, з боку розвинутих. Капітали нафтоекспортних країн, що накопичувалися від експорту енергоносіїв, і прибутки від експорту готових виробів НІК також стали основами інвестування.

- **Проведенням структурних реформ в економіці країн.** У країнах, що розвиваються, продовжилися розпочаті раніше реформи щодо індустріалізації їхніх економік: від видобувних виробництв вони більше стали переходити до переробних, трудомістких і навіть наукомістких. Високими темпами розвивалася інженерна і соціальна інфраструктура, сфера послуг, туризм, банківська справа, страхування, зв'язок. Змінювалися форми власності: державна власність приватизувалась, приватний сектор економіки всебічно підтримувався на державному рівні інвестиціями, законодавчою і податковою базою. Проводилася жорстка фінансова політика по зниженню рівня інфляції, боротьбі з корупцією, тіньовим капіталом.
- **Переорієнтуванням виробництва зі стратегії розвитку імпорто-замінної на експортоорієнтовану.** Багато країн, що розвиваються, раніше надто залежали від кон'юнктури світового експорту, бо виробляли обмежений перелік експортних товарів, і водночас жорстко залежали від імпорту численної групи товарів. Зараз вони значно розширили номенклатуру запропонованих на експорт товарів, перейшовши з розряду монофункціональних у поліфункціональні, що дало можливість, зокрема, встояти під час азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр.

Економічний підйом у країнах цієї групи сприяв зростання загального і душевого ВВП, а це стимулювало внутрішні інвестиції і внутрішній ринок.

Високі темпи ВВП ряду країн, що розвиваються, незбалансованість галузевої структури, попиту і пропозиції на світовому ринку не утримали країни Південно-Східної Азії від кризи 1997–1998 років, що негативно позначилося на темпах розвитку всіх країн, що розвиваються. Спад валютно-фінансової кризи в середині 1999 року оживив темпи розвитку світової економіки та економіки країн, що розвиваються.

Прогресивні зміни в країнах Сходу і Півдня значною мірою виначаються інтенсифікацією міжнародного поділу праці, реіндустріалізацією, переходом ряду трудомістких і наукомістких технологій із розвинутих країн у ті, що розвиваються. Для країн, що розвиваються, характерна диспропорція їхнього господарського розвитку, осередкованість передових форм виробництва. Перехід країн, що розвиваються, до індустріального розвитку призвів до зниження частки зайнятих у сільському господарстві з 75% у 1950 р. до 50% у 1998 р. Частка сіль-

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

ського господарства у структурі ВВП ще нижче. Так, вона становить у Бразилія 5,5%, в Індії 17,7, Єгипті 13, Південній Кореї 3%. У найменш розвинутих країнах вона вища: в Афганістані – 31%, Ефіопії – 46, Малаві – 38, Того – 40%.

У країнах, що розвиваються, зросла роль експортоорієнтованих виробництв як запорука валютних надходжень і підйому економіки. При цьому в створенні таких виробництв головну роль відіграють філії ТНК.

ТНК і їхні філії контролюють значну частину експорту країн, що розвиваються. Найбільші ТНК монополізували світовий ринок і розділили його на окремі сегменти, контролювані країнами «золото мільярда» – США, Японією, Великою Британією і ФРН.

Після здобуття незалежності в 50–60-ті роки і націоналізації виробництва країни, що розвиваються, стали накопичувати внутрішні інвестиції й одержувати іноземні. Спочатку іноземні інвестиції йшли в основному в експортоорієнтовані сировинні галузі, але згодом капітал став вкладатися і в імпортозаміщуючі галузі, - тобто стала виявлятися тенденція індустріалізації країн цієї групи (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Щорічний приріст іноземних інвестицій за основними групами країн, млрд дол.¹

Країни	1995	1997	2000	2003	2005
Світ в цілому	332	473	1 140	558	916
Розвинуті країни	206	275	890	359	542
Країни, що розвиваються	110	176	218	175	334
ЦСЄ та СНД	16	22	32	24	40

Таким чином, частка країн, що розвиваються, знизилася з 33% у 1995 р. до 19% в 2000 р. і знов піднялася до 36% у 2005 р. Найбільш привабливими для іноземних інвесторів є країни з динамічною економікою – Бразилія, Мексика, Індія.

Уповільнення темпів залучення ПІІ в азіатські країни, що розвиваються, пов'язано з тривалою стагнацією японської економіки. Слабкі позиції на ринку ПІІ у Аргентини, економіка якої переживає серйозні труднощі. Збільшенню припливу інвестицій в Африку перешкоджає невисокий рівень розвитку економіки, неефективне державне управління й нестабільна політична ситуація в ряді країн.

¹ МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 7; UNCTAD, FDI/TNC database

Промислова революція в країнах, що розвиваються, в основному здійснювалася через розвиток галузей, що виробляють промислові товари короткострокового і середньострокового користування. Галузі промисловості, що виробляють товари тривалого користування і товари виробничого призначення, стали розвиватися пізніше – за наявності відповідної економічної бази.

Істотною виявилася роль держави і державного сектора в економіці. У багатьох країнах Третього світу була реалізована **концесія етатизму** – широкомасштабного втручання держави в економіку, націоналізації промисловості й інфраструктури, державний контроль за цінами, курсом валют, зовнішньою торгівлею, промисловістю.

На початковому етапі розвитку національних економік це був виправданий захід, спрямований на концентрацію економічних і політичних проблем уряди постійно маніпулювали цінами на продукцію державних підприємств. Для зниження рівня безробіття штучно завищували кількість зайнятих на цих підприємствах. Іноді в політичних цілях (всупереч економічним інтересам) укладали угоди на постачання сировини, партій товарів або надання концесій конкретному постачальнику чи закордонній фірмі.

Ця модель розвитку виправдала себе в країнах, де при владі знаходилася ерудована еліта, що зуміла сконсолідувати сили і засоби в інтересах суспільства. Приклади тому – Сінгапур, ОАЕ, Тайвань і Кувейт. У ряді великих за розміром країн, що розвиваються, які володіли значними природними, економічними і фінансовими можливостями для економічного розвитку, модель етатизму призвела до корупції. Тому на сучасному етапі країни, що швидко розвиваються, в основному реалізують іншу - неоліберальну модель розвитку.

Ця модель розвитку широко застосовувалася в країнах Латинської Америки (ЛА). Протягом останніх 20–30 років усі країни ЛА використовували модель, розроблену в 50-ті роки експертами Економічної комісії для Латинської Америки і Карибського басейну. Автори моделі «периферійної економіки» запропонували здійснити структурні перетворення по формуванню імпортозамінної індустріалізації. При цьому особлива роль приділялася розвитку економічної інтеграції і регіонального співробітництва.

Головну роль у реалізації цієї моделі повинна була грати держава як регулятор макроекономічної політики. Імпортозамінна політика дала можливість у ЛА розвивати нові виробництва і підтримувати достатньо високі темпи економічного росту.

Починаючи з 70-х років, країни здійснювали спроби подолання депресії і забезпечення економічного зростання, але вони не були спрямовані на кардинальні зміни, а носили характер коригування з метою стабілізації економічної ситуації і стримування спаду виробництва.

У 90-х роках була запропонована нова модель – «Вашингтонський консенсус». Вона була підтримана МВФ і рекомендована також усім країнам із перехідною економікою. Стосовно до країн ЛА ця модель зводилася до такого:

- 1. Бюджетна дисципліна.** Дефіцит бюджету не повинен перевищувати резерви, що дозволяють профінансувати його без зростання інфляції. Дефіцит за поточними статтями (без урахування відсотка виплати за боргами) варто стримувати на рівні 3% ВВП і не більше.
- 2. Пріоритети державних витрат.** Витрати повинні бути переорієнтовані зі сфери політичної (управління, оборона, амбіційні проекти) у сферу економічну – базові галузі, охорона здоров'я, освіта, інфраструктура.
- 3. Податкова реформа.** Зниження податкових ставок і розширення податкової бази із застосуванням прогресивної шкали оподаткування.
- 4. Фінансова лібералізація.** Відмова від пільгових умов кредитування «привілейованих» позичальників. Розвиток ринкових механізмів регулювання відсоткових ставок.
- 5. Обмінні курси.** Застосування єдиного обмінного курсу, його рівень повинен стимулювати швидке зростання нетрадиційного експорту.
- 6. Лібералізація торгівлі.** Зменшення митних тарифів до 10%.
- 7. Прямі іноземні інвестиції.** Усунення бар'єрів для залучення ПІІ, створення умов для конкуренції на внутрішньому ринку між іноземними і національними фірмами.
- 8. Приватизація.** Державні підприємства повинні бути приватизовані.
- 9. Дерегулювання.** Уряд повинен переглянути закони і постанови, що жорстко обмежують конкуренцію або діяльність нових господарських суб'єктів.
- 10. Права власності** повинні бути захищені законодавчо і поширюватися в тому числі і на неформальний сектор.

Перші позитивні результати впровадження цієї моделі були отримані в Аргентині і Бразилії. У інших країнах (Болівії, Гайані,

Гватемалі, Гондурасі, Парагваї, Перу) в ході реалізації стабілізаційних програм, у тій або іншій мірі заснованих на більш жорсткому регулюванні валютного курсу, спочатку відзначалося пожвавлення економіки, розширювалися обсяги кредитування, але це було пов'язано з короткостроковим споживчим бумом, насамперед на ринку товарів тривалого користування. Непевність у стабілізації економічного розвитку й очікування чергового витка інфляції сприяли витраті прибутків на споживання, а не на інвестування.

Створивши на першому етапі модель відносної стабілізації, країни ЛА почали формувати модель соціально-економічного розвитку. Зменшилися розміри прямих податків і збільшилися розміри непрямих. Якщо в країнах ОЕСР вони становили 65% від загальної суми податків, то в ЛА – 25%.

Зменшилися державні витрати. Для країн ЛА характерна парадоксальна ситуація, коли, з одного боку, держава спричиняла надмірний вплив на всі сфери економіки, а з іншого – була надзвичайно слабкою і не могла ефективно реалізовувати свої функції, оскільки перебувала під впливом різноманітних політичних і економічних еліт. При цьому вона була змушена брати на себе не властиві їй функції і нездійсненні зобов'язання, потопуючи в корупції і затягуючи країну в боргову яму.

Одним з основних позитивних наслідків стала швидка лібералізація зовнішнього сектора економіки і зовнішньої торгівлі. Знизився рівень митних тарифів, зменшилася кількість рівнів митного захисту.

Паралельно йшов процес лібералізації допуску іноземного капіталу. До середини 90-х років у ЛА панував тільки національний і державний капітал. Пізніше рівні пільгові умови були надані й іноземному капіталу.

Угруповання країн, що розвиваються, можна уявити у вигляді піраміди, на верхівці якої – НІК з високими темпами економічного розвитку і найвищим як серед країн, що розвиваються, так і серед багатих розвинутих країн, душевим ВВП. За ними йдуть країни середнього рівня розвитку, що зберігають в останні десятиліття високі темпи економічного розвитку з динамікою на їхнє прискорення. Ближче до основи й основу піраміди становлять слаборозвинуті і найбідніші країни – найчисленіша група. Вона також неоднорідна і супроводжується тенденцією постійного вимивання на більш високий рівень піраміди усе нових і нових країн. Приклади тому – Індія, Бангладеш, Нігерія, Пакистан та інші країни, що покинули за останні декілька років нижчу групу і перейшли на щабель вище (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

ВВП на душу населення в 2008 р. (тис. дол., за ПКС)¹

Весь світ	10,5
США	48,0
Республіка Корея	27,1
Аргентина	14,5
Мексика	14,4
Бразилія	10,3
Таїланд	8,7
Індія	2,9
Бангладеш	1,5

Країни, що розвиваються, дуже відрізняються за рівнем продуктивності праці. Найвищий він у нових індустріальних країнах, нижчий – у країнах Тропічної Африки. Але навіть в деяких країнах з динамічною економікою, наприклад, в Індії він ще далекий від світового рівня продуктивності.

2.2.3. Основні економічні проблеми країн, що розвиваються

Модель наздогоняючого розвитку має явні хиби: прагнення забезпечити свою економіку одними промисловими товарами неминуче викликає необхідність імпорту інших товарів і засобів їхнього виробництва. Щоб задовольнити ці все зростаючі потреби, необхідно постійно збільшувати експорт або брати кредити. Розширення експорту, починаючи з 50-х років, виявилось проблематичним, тому що світові ціни на сировину і сільськогосподарську продукцію постійно падають за рахунок застосування в розвинутих країнах енерго- і матеріалозберігаючих технологій. Це призвело до **зростання зовнішньої заборгованості** країн, що розвиваються, і збільшенню залежності від нових видів імпорту (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Зовнішня заборгованість у 2008 р. (млрд дол.)²

Країни	Зовнішній борг
Аргентина	136
Бразилія	237
Індія	164
Республіка Корея	250
Мексика	181
Філіппіни	65
Таїланд	67
Індонезія	144
Туреччина	294

¹ www.cia.gov² www.cia.gov

Хронічне відставання експорту країн, що розвиваються, від потреб в імпорті особливо гостро проявилось під час енергетичної кризи 70-х років. У зв'язку з багаторазовим зростанням цін на нафту в країнах, не забезпечених цією сировиною, різко скоротився імпорт інших видів товарів, знизилися обсяги промислового виробництва, зріс товарний і грошовий дефіцит. Це спричинило **інфляцію, спад виробництва**, зростання зовнішньої заборгованості. Коли ціни на нафту на світовому ринку стабілізувалися, то накопичилися борги, й економічні проблеми стали стримувати темпи розвитку країн. Так за 1952–1970 р. частка країн, що розвиваються, у світовому експорті знизилася з 33 до 19 %.

Уникнули економічного спаду лише ті країни, що до цього часу зуміли диверсифікувати свою економіку за рахунок промислового виробництва. Це Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг. Темпи їхнього промислового зростання із 70-х років були вищими не тільки від країн, що розвиваються, а й більшості розвинутих, за що вони стали називатися чотирма «драконами» Південно-Східної Азії. Порівняно швидко оправилися від кризи і такі країни як Таїланд, Малайзія, Індонезія, на дешеві трудові ресурси яких стали з 70-х років орієнтуватися «дракони» Південно-Східної Азії.

У міжнародному поділі праці також виділилася високими темпами розвитку ще одна досить різномісна група країн, економіка яких розвивалася високими темпами з різних підстав: Індія – за рахунок значного природно-ресурсного потенціалу й акценту на розвиток національної важкої промисловості; Туреччина – внаслідок своєчасного використання спаду виробництва в країнах СНД; Пакистан – за рахунок економічної допомоги США, що значно збільшилася під час присутності в сусідньому Афганістані радянських військ; Шрі-Ланка – через розширення експорту чаю.

Здійснення деколонізації економіки, аграрних реформ, імпортозамінної та експортоорієнтованої індустріалізації, створення економічної і соціальної інфраструктур, налагодження й удосконалювання моделей макроекономічного регулювання, мобілізація національних ресурсів, а також широке залучення капіталу, досвіду і високих технологій розвинутих країн сприяло **модернізації соціально-економічних структур** периферійних країн. Цей процес охопив не тільки «тигрів» ПСА, а й ряд великих країн: Мексику, Індію, Бразилію, Індонезію та ін. Це зумовило значне прискорення динаміки і слабозрозвинутих країн. Якщо приріст їх ВВП на душу

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

населення в 1900–1938 р. становив 0,4–0,6%, то за 1950–1999 р. – 2,6–2,8 %. В 2008 р., зокрема, приріст ВВП в Мадагаскарі, Малаві, Лівії становив 7%, у Ліберії і Перу – 9%, Анголі – 15%. У той же час скоротився ВВП в Зімбабве (-6%); низькими були темпи в Мексиці, М'янмі, Гвінеї (не більше ніж 2%).

За 1800–1998 рр. абсолютний розмір розриву між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, зріс у 50 разів.

З 80-х років вперше в історії світового економічного розвитку проявилася **тенденція скорочення розриву** між розвинутими і країнами, що розвиваються. Темпи щорічного приросту ВВП за 1991–2000 рр. в розвинутих країнах становили 2,2%, а в країнах, що розвиваються, – 5,0 %. У той же час, якщо в розвинутих країнах у повоєнний період посилюлися процеси конвергенції – зближення рівнів розвитку, то в країнах, що розвиваються, продовжилося розшарування країн за рівнем розвитку: до розвинутих наблизилося 27 країн, а слаборозвинутими стали вважати 50.

Для більшості країн Азії економічне зростання було зумовлено виходом із фінансової кризи в НІК. У Латинській Америці уповільнення темпів розвитку пов'язано з наслідками валютної кризи в Бразилії і промисловим спадом в Аргентині. Найближчим часом цей спад може бути усунутий за рахунок зовнішньої торгівлі, поліпшення загальної кон'юнктури ринку і поживлення туризму (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Зростання частки країн, що розвиваються, у світовій торгівлі (%)¹

Країни	1950	1970	1980	1990	1998	2008
Країни, що розвиваються	34,84	18,99	30,05	23,70	27,84	27,0
Чотири «дракони» ПСА	2,83	2,13	3,81	7,65	9,72	8,8
Чотири «тигри» ПСА	3,93	1,44	2,29	2,51	3,78	3,1
Мексика	0,86	0,44	0,77	1,17	2,17	1,8
Індія	1,85	0,64	0,38	0,52	0,61	1,1
Туреччина	0,43	0,19	0,15	0,38	0,48	0,9
Аргентина	1,90	0,59	0,41	0,37	0,47	0,4

Збереження за країнами, що розвиваються, репутації «сировинних придатків», або «бананових республік», згодом ще більш гостро позначатиметься на зниженні темпів їхнього росту через **несприятливу кон'юнктуру** на світовому ринку: на сільськогосподарському ринку стабільно відзначається перевищення пропозиції над попитом і далі

¹ МЭ и МО. – 2000. – №6. – С. 3–13; www.cia.gov

ця тенденція буде зберігатися. Подальше впровадження матеріало- і енергозберігаючих технологій знижує попит на сировину для промисловості.

Країни, що розвиваються, не мають достатніх засобів для проведення наукових досліджень і **впровадження новітніх досягнень науки і техніки**. Вони змушені або купувати не зовсім нові технології, або постійно перебувати в положенні наздоганяючих, що також ніяк не сприяє їхньому розвитку і скороченню розриву між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Рівень науково-технічного прогресу в цих країнах стримується також за рахунок людського потенціалу. Тут відзначається **низька кваліфікація кадрів**, висока неписьменність, у тому числі функціональна, що унеможлиблює швидкий перехід на високі технології. Крім цього, висока народжуваність постійно випереджає темпи економічного зростання. ВВП на душу населення, при відносному зростанні виробництва, все одно падає. Зараз у країнах, що розвиваються, мешкає 5 млрд людей, а до 2025 року очікується 7,8 млрд.

Низький рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва як однієї з головних сфер зайнятості і джерела їжі більшості країн, що розвиваються, продовжує істотно залежати від погодних умов і стримує розвиток країн.

Слабкий рівень розвитку інженерної, соціальної і ринкової інфраструктур, низький рівень освіти й охорони здоров'я, нерозвиненість або слабка розвиненість транспортної, телекомунікаційної, фінансової інфраструктури, зародковий рівень комп'ютеризації стримує приток іноземних інвестицій як одного з джерел зростання.

Постійно виникаючі **внутрішні і зовнішні конфлікти**, процвітання наркобізнесу, торгівлі зброєю і людьми, підтримка світового тероризму, розквіт тіньової економіки, відмивання «брудних грошей» знижують привабливість країн для солідного довгострокового значного і середнього бізнесу, що в черговий раз приводить до залучення цих країн у бізнес дрібних ділків, що роблять швидкі гроші за рахунок сумнівних фінансових операцій.

2.2.4. Економіка Бразилії

Територія Бразилії дорівнює 8,5 млн км², чисельність населення – 198,7 млн чол. За обсягом ВВП Бразилія входить до першої десятки найпотужніших країн: у 2008 р. він становив 2030 млрд дол., або 2,5% світового валового продукту. Частка Бразилії у світовому

промислового виробництва – 2,5%, сільськогосподарському – 2,1%, в експорті – 1,1%.

За обсягом промислового виробництва Бразилія вийшла на восьме місце у світі, має власний аерокосмічний комплекс. До середини 90-х років вона стала займати третє місце у світі, після Японії і Республіки Корея, за виробництвом морських суден, п'яте – за випуском тракторів і шосте за виготовленням озброєння, літаків, сьоме – за випуском автомобілів і виплавою сталі, десяте – за виробництвом металообробних і ковальсько-пресових верстатів.

Країна страждає від недостатньо розвинутої інвестиційної бази. Тут низька частка участі внутрішніх накопичень в інвестиціях (у Бразилії це усього 15–18% ВВП). Довгий час Бразилія орієнтувалася на іноземний капітал. За 1991–1997 р. приплив ПІІ зріс більше ніж у 4 рази, але в основному він короткостроковий і при зміні політичної або економічної ситуації «тікає» з країни.

Вживаються заходи для збільшення національних накопичень: підвищується надійність банківської системи, розвивається фондовий ринок і ринок капіталів. Для регулювання фінансового ринку уряд використовує податкову політику. Тут установлений 7% податок на іноземні інвестиції в короткострокові облігації і 5% – на інвестиції в приватизаційні фонди.

Істотний прогрес у розвитку був досягнутий після проведення в 1988 р. широкої приватизації в нафтовій та електроенергетичній промисловості, фінансовій сфері.

Були проведені заходи щодо зниження інфляції. Якщо в 1993 р. вона становила 2489,1%, то в 2007 р. – 3,6%. Високі темпи інфляції і високі відсоткові ставки призвели до спекулятивних банківських операцій. Як тільки була досягнута фінансова стабілізація, та багато банків, прибутки яких будувалися на спекулятивних операціях, стали банкрутами.

Бразилія орієнтується на національний капітал. При цьому вона бере активну участь у процесах субрегіональної інтеграції, намагається об'єднати навколо себе південноамериканські держави і протистояти експансії США. Вона є активним учасником МЕРКОСУР.

У плані **економічних реформ** у країні проводиться масова приватизація, здійснюються заходи по підвищенню конкурентоспроможності місцевих підприємств, заохочується приватна ініціатива, залучаються іноземні інвестиції. Якщо в 1990 р. ПІІ становили 30,2

млрд дол., в 1999 р. – 128,5 млрд дол., в 2005 р. – 201 млрд дол., то в 2008 р. вже 208,9 млрд дол. Держава приватизувала багатомільярдні об'єкти інфраструктури: телекомунікаційний і телефонний зв'язок, електро- і газопостачання, виробництво електроенергії та ін.

Бразилія постала ініціатором створення МЕРКОСУР. Ціль – створення загального ринку країн Латинської Америки.

Бразилія володіє одним з найбагатших у світі природно-ресурсним потенціалом. За територією – п'яте місце в світі, за запасами деревини і залізної руди – друге (після Росії), за запасами бокситів – четверт, за запасами марганцевих руд – п'яте місце у світі. Крім цього, провідне місце займає країна за запасами: цинку, берилію, ніобію, платини, нікелю, урану, золота. Бразилія входить у першу шістку країн за гідропотенціалом річок.

Промисловість дає 28,5% ВВП і представлена видобутком корисних копалин (залізної руди, бокситів, золота, дорогоцінних каменів і т.д.), чорною і кольоровою металургією, машинобудуванням (у тому числі виробництво літаків, морських і річкових суден, супутників), електронною і харчовою промисловістю, лісопромисловим комплексом.

Сільське господарство вирощує пшеницю, кукурудзу, какао, каву, бавовну, цукрову тростину, цукровий буряк і дає 5,5% ВВП. У сільському господарстві зайнято 20% трудових ресурсів.

Сфера послуг (66% ВВП) – фінансові послуги (у Сан-Паулу розміщується одна з головних фінансових бірж регіону), туризм.

У великій за територією країні загострилися проблеми непропорційного розвитку різноманітних її частин, з'явилися «депресивні» регіони, що призводить до зростання соціальної напруженості.

2.2.5. Економіка Індії

Індія – друга за чисельністю населення (1, 16 млрд чол. на 2009 р.) і сьома за територією (3,3 млн. км²) країна світу. За ВВП (3,3 трлн дол.) вона займає четверте місце у світі. Зовнішній борг у 2008 р. становив 164 млрд дол. США, його частка у ВВП – 4,9%. ВВП на душу населення – 2800 дол. США.

Індія належить до країн, що розвиваються, із середнім рівнем доходів. На країну припадає тільки 4,7% світового ВВП; 2,57% світового промислового виробництва; 10,91% світового сільськогосподарського виробництва і 0,9% світового експорту, тобто за всіма цими показниками Індія не відповідає своїй частці населення в світі.

Індія є членом ООН із моменту її організації, одним із фундаторів і лідерів Руху неприєднання; займає особливу позицію з нерозповсюдження ядерної і ракетної зброї, створення без'ядерної зони в Південній Азії. Індія – член регіонального співробітництва Південної Азії – СААРК, «Плану Коломбо».

Індія останніми роками перейшла на постіндустріальну стадію розвитку. У 2005 р. у виробництві ВВП сільське господарство займає 19,9% і промисловість – 19,3%. На сферу послуг (транспорт, торгівлю, зв'язок) припадає 60,7% ВВП. Темпи зростання ВВП відзначалися на рівні 6,0% у 1991–2000 роках. Це нижче, ніж у середньому в Азії (6,6 %), але вище, ніж у цілому в країнах, що розвиваються, – 5,0 %. У 2008 р. темп ВВП становив 6,6%.

Хоча населення Індії подвоюється кожні 30 років, а ВВП з 1980 р. – кожні десять років, поки країна тільки змогла перейти з групи найбідніших країн до групи із середніми доходами. Її душевий ВВП у 1,8 разу нижчий, ніж у країнах Азії, і в 1,9 разу нижчий, ніж у країнах, що розвиваються.

Частка ВВП Індії протягом сторіччя постійно змінювалася: спочатку падала до 1970 р., а потім стала зростати, але все одно вона поки що не зіставима з часткою її населення (17%) і оцінкою природно-ресурсного потенціалу.

У сільськогосподарському виробництві частка Індії порівняно з 1900 р. знизилася, а країн Азії та країн, що розвиваються, – зросла.

Індія займає перше місце у світі за виробництвом цукру, друге – за вирощуванням джуту і тютюну, бавовни-волокна і виготовленням бавовняних тканин (після Китаю); третє місце за видобутком вугілля (після Китаю і США), а також за виробництвом і споживанням бавовни.

Індія має багатий природно-ресурсний потенціал. Вона входить до першої десятки країн світу за запасами деревини, площею оброблюваних земель, гідропотенціалом річок, територією, населенням, запасами вугілля, залізними, урановими, марганцевими, хромітовими рудами, бокситами, діамантами та іншим коштовними камінням.

При цьому країна імпортує нафту і нафтопродукти.

Частка Індії у світовому промисловому виробництві почала зростати з 80-х років. Було розроблено стратегію розвитку по «лініях проникнення», якими стали залізничні магістралі, що з'єднують чотири найбільші агломерації країни – Мумбайську, Калькутську, Мадраську і Делійську. Ці залізничні лінії утворили чотирикутник, сторони

якого назвали «коридорами зростання». Завдяки наявності розвинутої інфраструктури вони стали притягати до себе головні промислові новобудівлі країни. Тут почали виникати підприємства чорної металургії, важкого машинобудування. Коридори зростання розростаються в ширину і охоплюють нові, дотепер не освоєні, території.

Незважаючи на значний природно-ресурсний потенціал, розвиток промисловості стримується недостатньою сировинною базою і нестачею фінансових коштів.

Структура **промислового виробництва** за виробітком ВВП: текстильна промисловість – 17,2%; нафтова і вугільна – 16,5; чорна і кольорова металургія – 14; машинобудування – 12; харчова промисловість – 11,4; целюлозно-паперова – 7; електротехнічна – 5%.

Найвищі темпи зростання зберігають галузі інформаційних і комп'ютерних технологій. Індії належить 5% світового ринку комп'ютерного устаткування і програмного забезпечення.

Сільське господарство залишається основною ланкою економіки, у ньому зайнято 60% працездатного населення. Уряд продовжує здійснювати принципи «зеленої революції» у сільському господарстві, спрямовані на іригацію посівних площ, розширення посівів високопродуктивних сортів рослин, активніше використання мінеральних добрив і сільськогосподарської техніки.

У сільському господарстві відчувається постійна нестача державних асигнувань. Значні інвестиції вкладаються в створення сільської інфраструктури. Політика лібералізації цін на аграрну продукцію сприяла зростанню приватних інвестицій у сільськогосподарському виробництві.

В Індії останніми роками знижуються темпи приросту ВВП (1995 р. – 7%, 2000 р. – 6,0%). Це пов'язано з циклічними коливаннями в економіці, відставанням розвитку енергетичного комплексу й інфраструктури від потреб господарства; коливаннями світової кон'юнктури, що спричинили скорочення експорту. Азіатська криза істотно не відбилася на економіці, оскільки держава жорстко регулює банківську систему. З початком нового століття темпи розвитку економіки підвищилися.

В економіці країни домінуючу роль відіграє приватний сектор, що забезпечує 75% ВВП країни. Він лідирує в легкій, харчовій, медичній промисловості, у торгівлі, машинобудуванні, будівництві, на автотранспорті. На державний сектор припадає 25% виробництва ВВП. Він переважає в оборонній промисловості, енергетиці, авіаційному,

залізничному і морському транспорті, зв'язку і металургії. Державний сектор опікується науковими розробками. Індія має високі електронні технології, космічну промисловість, атомну енергетику.

У недавньому минулому централізоване планування було замінене на ринкові механізми. Було відкрито широкий доступ приватним компаніям у такі раніше строго державні галузі як авіабудування, суднобудування, чорна і кольорова металургія, електроенергетика, авіатранспорт.

За роки незалежності в Індії декілька разів була реформована банківська система. У 50-ті роки, поряд із дрібними, стали створюватися великі комерційні банки. У 1969 р. з метою більш рівномірного розподілу кредитних ресурсів були націоналізовані 14 банків, у 1980 р. – ще 6. Банки зобов'язані були не менше 40% усіх кредитів виділяти пріоритетним галузям економіки. Жорсткий контроль з боку держави банківської діяльності призвів до погіршення їїнього фінансового становища. У 90-ті роки уряд змушений був піти на лібералізацію політики в банківській сфері. Дозволено створення нових приватних банків, у тому числі з іноземним капіталом. Вони можуть випускати акції для залучення капіталу, але контрольний пакет акцій залишається за державою.

За даними Всесвітнього банку, 25% населення Індії живе в умовах бідності з прибутком менше ніж 1 долар на день.

Для поліпшення економічної ситуації в країні держава стала приділяти підвищену увагу розвитку дрібних виробництв. Їхня частка в промисловості досягає 40%, у промисловому експорті – 45%, у загальному експорті – 35%.

Постійний надлишок робочої сили, обмежена купівельна спроможність населення, незначний прогрес в економіці стали основою масового розвитку традиційних форм господарської діяльності. Залучення нових технологій дало можливість провести модернізацію дрібного виробництва, технічно зблизити його з великим.

Держава проводить політику захисту внутрішнього ринку від активної іноземної конкуренції, що створює умови для виживання дрібних підприємств, орієнтованих на бідні прошарки населення. Цей ринок має свою специфіку: попит обмежений вузьким набором товарів першої необхідності, слабо схильний до змін, що дає можливість не витратити додаткові кошти на модернізацію і відновлення асортименту. В основному йдеться про текстильне, взуттєве, шкіряне, скляне і будівельне виробництво, в яких дрібні підприємства

становлять 70–80%. Держава створила перелік товарів, що заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, що можуть закуповуватися у дрібних виробників по фіксованій ціні. Це фактично гарантує збут продукції.

У сільській місцевості здійснюється політика «сільської індустрії» – створюються підприємства по переробці сільськогосподарської сировини на дрібних маслоробнях, рисосушильнях, млинах. Це дає можливість збільшити несільськогосподарську зайнятість населення і ширше використовувати місцеві ресурси. Прийнято рішення про створення кластерів малих підприємств як центрів зростання, особливо в економічно відсталих районах.

Чисельність трудових ресурсів в Індії становить 523,5 млн чол., із них безробітних – майже 7%.

Уряд розробив нову економічну програму, що передбачає прискорення лібералізації економіки, підвищення темпів зростання сільськогосподарського виробництва до 5% за рік, стимулювання іноземного бізнесу. У 40 пріоритетних галузях промисловості, в тому числі в автомобілебудуванні, виробництві штучних добрив і енергетичного устаткування, уряд гарантує допуск 51% іноземної участі.

Частка Індії в припливі портфельних інвестицій у країни, що розвиваються, становить 9,5%. Пріоритети віддаються інвестиціям в інфраструктуру і ключові галузі економіки, включаючи експортні.

З огляду на чисельність населення Індії, її економіка працює насамперед на свій внутрішній ринок і бере поки недостатню участь у міжнародному поділі праці. На експорт надходить тільки 7% ВВП. При частці населення країни у світовому населенні в 17% її частка у світовому експорті усього 0,9%.

У структурі індійського експорту переважають текстильні вироби – 24%; сільськогосподарська продукція – 18,9; ювелірні вироби – 14; машини й устаткування – 8,1; шкіра і шкіряні вироби – 4,4; фармацевтичні товари – 4%.

У світовому експорті на частку Індії припадає 20% чаю; 10% спецій, виробів із шкір, коштовних і напівкоштовних каменів; 5% залізної руди та її концентратів, бавовняних тканин, текстильних виробів. За останні роки в структурі експорту скоротилася частка сировини за рахунок збільшення частки промислової продукції (76% усього експорту).

Країна залишається найбільшим виробником і експортером чаю. Для забезпечення постійно зростаючого його внутрішнього попиту

і зменшення експорту високоякісних сортів були знижені мита на ввезення чаю з Бангладеш, Непалу, Шрі-Ланки.

Частка Індії у світовому експорті сільськогосподарської продукції становить 1%.

У структурі імпорту переважають нафта і нафтопродукти, природний газ, машини й устаткування, продукція хімічної промисловості, золото, срібло, дорогоцінні і напівкоштовні камені для ювелірної промисловості.

Основні торгові партнери: США, Велика Британія, Японія, ФРН, ОАЕ, Бельгія, Італія, а останнім часом – НІК Південно-Східної Азії.

Істотну роль в економіці Індії відіграє іноземна фінансова допомога в розмірі 7 млрд дол. на рік. Серед основних кредиторів виступають: «Форум розвитку Індії», МБРР, МАР. Зовнішній борг Індії в 2008 р. становив 163,8 млрд дол. Його обслуговування перевищує 3,3% ВВП¹.

2.2.6. Економіка найменш розвинутих країн

Група країн, до яких відносять найменш розвинуті, тобто країни з низьким доходом, численна. Різні спеціалісти включають до неї від 54 до 60 країн. Показники, за допомогою яких визначається міра нерозвиненості країн, – не досконалі. Найчастіше рівень соціально-економічного розвитку оцінюють за рівнем письменності, за душевим ВВП, купівельною спроможністю, розміром зовнішнього боргу, структурою господарства, структурою зайнятості населення в різних сферах виробництва і т.д. Як би не намагалися виявити універсального показника бідності, він буде далекий від ідеального.

За класифікацією Всесвітнього банку, країн із душевим ВВП, меншим 1000 доларів на рік, у світі нараховується близько 50. Найбільше їх у Тропічній Африці, на південь від Сахари, – 38; у Латино-Карибському регіоні – 3 (Гаїті, Гондурас, Нікарагуа), в Азії – 7 (Афганістан, Бутан, Ємен, Камбоджа, Лаос, М'янма, Непал).

Причини бідності цих країн різні: наслідок хижацької колоніальної політики (Гаїті, М'янма, Кот-д'Івуар), периферійне положення (Непал, Бутан), відсутність значних запасів корисних копалин (Чад, Нігер, Бенін), диктаторські режими (Гондурас), відсутність виходу до моря (Малі, Центральньо-Африканська Республіка, Уганда), слабкорозвинуті транспортна, фінансова і соціальна інфраструктури.

¹ www.cia.gov

Слаборозвинуті країни відзначаються неконтрольованою і нерегульованою демографічною ситуацією, при якій зростання ВВП країни не поспіває за збільшенням чисельності населення. У них низька тривалість життя (у середньому 40–57 років), висока смертність (20–26 проміле), у тому числі і дитяча (135-170 проміле). Процеси псевдоурбанізації ще більше ускладнюють і без того численні економічні проблеми.

На 2008 р. близько 1 млрд чол. у країнах, що розвиваються, страждало від постійного недоїдання; майже 1,3 млрд людей мало щоденні прибутки в розмірі менше ніж 1 долар; більше ніж у 1,1 млрд чол. очікувана тривалість життя не перевищувала 40 років.

У слаборозвинутих країнах основну частину споживчого бюджету становлять витрати на харчування. У світі виділяють 25 країн, де за останні 25 років відбулося зниження калорійності щорічного раціону. Якщо в 1970 р. у 24 країнах на одну людину в середньому в день припадало більше ніж 2 тис. калорій, то в 1996 р. їх залишилося 17, а нижче цього рівня опустилися 8 країн: Ангола, Бурунді, Заїр, Замбія, Камбоджа, Мозамбік, ЦАР, Чад. Додамо до них Руанду, Ефіопію, Ерітрею, і загальна чисельність населення «країн недоїдання» становитиме 460 млн чол.

Основа економіки цих країн – екстенсивне сільське господарство. На його частку припадає 40 % ВВП. У ньому зайнято до 80 % працюючого населення.

Багато видів сільськогосподарської продукції є головними статтями експорту цих країн і забезпечують до 90% валютних надходжень (какао в Кот-д'Івуарі і Гані, кава в Нікарагуа й Ефіопії), падіння цін або попиту на їхню продукцію відразу ж знижує прибутки країн. Інтенсифікація і модернізація низькопродуктивного сільського господарства в таких умовах нереальна через відсутність можливості накопичення капіталу для його наступного інвестування в модернізацію.

Через фінансову і політичну нестабільність ці країни слабо інтегровані у світове господарство, сюди поволі йдуть інвестиції.

Проблеми слаборозвинутих країн полягають у тому, що вони не мають власних резервів для подолання бідності. Відсутність багатих покладів корисних копалин не дає їм можливості одержати прибутки від мінеральної ренти. Якщо ж і якісь корисні копалини є в надрах країни, то їхній видобуток залежить від надходження зовнішніх інвестицій. Але тут гальмом для них виступає політична

нестабільність і відсутність транспортної інфраструктури. Можна було б розраховувати на приплив капіталів для створення трудомістких виробництв, але низький рівень письменності, високий при цьому відсоток функціонально неосвіченого населення стримує розвиток цих виробництв. Світове співтовариство постійно надає допомогу цій групі країн у різних формах, але відсутність механізму її раціонального застосування призводить до розкрадення та розбазарювання надходжень.

Вкрай низький рівень накопичення коштів населення і капіталів виробництва унеможлиблює інвестування галузей для створення засобів виробництва, підготовки кваліфікованої робочої сили, удосконалення технологій. Це не сприяє зростанню продуктивності праці, спричинює низький рівень споживання, **тобто низький рівень накопичення є результатом злиднів і одночасно причиною їхнього збереження.**

Незначні інвестиції не забезпечують впровадження нових технологій. Наприклад, у 2007 р. сукупна сума всіх ПІІ, що вкладені в економіку 42 держав Західної, Центральної та Східної Африки, дорівнювала 53 млрд дол, або вдвічі менше, ніж інвестиції в економіку однієї лише Бразилії. Низький попит навіть на товари першої необхідності не дає можливості створювати підприємства серійного виробництва.

Слаборозвинуті країни перебувають на початковому етапі розвитку індустріального суспільства, тому з промислового виробництва в них зазвичай розвинуті галузі з видобутку корисних копалин і переробки сільськогосподарської сировини на експорт; третій напрям – вироблення продуктів харчування і товарів повсякденного попиту для споживання усередині країни.

У цих країнах промислове виробництво зосереджене в основному на малих підприємствах. За кількістю зайнятих малі підприємства займають друге місце, після аграрного сектора, і багато в чому пов'язані з аграрним сектором. Вони більш ефективно використовують наявні незначні сировинні ресурси, постачають населенню споживчі товари, виробляють сільськогосподарський реманент. Це особливо важливо в умовах нерозвинутості складського і холодильного господарства, відсталості інфраструктури і постійних перебоїв у подачі електроенергії. У Східній Африці, наприклад, через проблеми з електроенергією 70% ремісників працюють у помешканнях без електрики і водопроводу. Крім цього, рівень інтенсифікації ви-

робництва на таких підприємствах нижчий, ніж на великих, що дає можливість створювати додаткові робочі місця. На таких підприємствах велика частка живої праці, в тому числі неврахованої: сімейної, дитячої і жіночої.

Можливість дрібних підприємств пристосовуватися до нестабільної економічної ситуації знайшла відбиток в особливих їхніх формах – об'єднанні промислової і сільськогосподарської діяльності. Це так звана «сільська індустріалізація» і «мала індустріалізація», що створюється за межами великих міст для максимального наближення до сировинної бази.

Такі форми підприємництва дають можливість розширити масштаби використання місцевих природних ресурсів, а за рахунок розвитку трудомістких виробництв знизити вплив робочої сили із сільської місцевості.

У ряді країн, що розвиваються, стали створюватися **кластери** – групи малих підприємств, територіально пов'язаних між собою, що здійснюють спільні закупівлі сировини і збуту готової продукції. Малі підприємства витримують конкуренцію з більш значними виробниками подібної продукції завдяки економії на адміністративному штаті і детальнішому вивченні місцевих ринків.

Відбувається помітна диференціація малих підприємств за шаблом технічної озброєності, спеціалізації, рівнем кваліфікації кадрів, продуктивності праці. Кооперація дрібних підприємств з великими призводить до якісних змін у промисловості. Нові стимули зростання дрібного виробництва створює інтернаціоналізація світового господарства при активній ролі ТНК. Об'єктом їх інтересу є малі підприємства в текстильній, взуттєвій, швейній промисловості. Розширюється кількість малих підприємств з виробництва продукції народних промислів. Кустарні і ремісничі майстерні з великою часткою ручної праці користуються підтримкою уряду своїх країн не тільки з урахуванням економічної необхідності, а й як охорона культурної спадщини. Широко функціонує **неформальний** (неорганізований, неофіційний, нерегульований, нецензований) **сектор**. За звичай, до нього відносять ту частину населення, що зайнята в традиційно відсталих галузях економіки, і не враховується офіційною статистикою, відзначається низькими прибутками, часто в натуральній формі, на грані фізичного виживання. Це найдрібніші підприємства, що виробляють товари і послуги, а також незалежні, самозайняті виробники в містах.

В Азії й Африці більше ніж 50% жінок, не зайнятих у сільсько-му господарстві, працюють у неформальному секторі (Замбія – 72, Гамбія – 62%). Це роздрібна торгівля і традиційні послуги.

Високі темпи урбанізації переполюють міста надлишковою робочою силою, у них частка неформальної зайнятості становить 20–60%. Неформальний сектор виготовляє текстиль, килими, іграшки, взуття, біжутерію, перуки, штучні квіти.

2.3. Країни з транзитивною економікою

До країн з перехідною економікою належить більшість колишніх соціалістичних країн, що здійснюють перехід від соціалістичних методів господарювання до ринкових. Це колишні союзні республіки СРСР: Україна, Росія, Білорусь, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан; колишні соціалістичні країни Центральної Європи: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Хорватія, Словенія, Боснія й Герцеговина, Македонія, Албанія; азіатські країни – Китай, Монголія і В'єтнам. Соціалістичну орієнтацію з метою побудування комунізму зберегли Корейська Народно-Демократична республіка (КНДР) і Куба.

За географічною ознакою і за особливостями соціально-економічних перетворень країни з перехідною економікою можна розподілити на три групи:

- країни Центральної Європи та країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія);
- країни Східної Європи, Закавказзя й Центральної Азії (СНД);
- Китай, Монголія і В'єтнам.

2.3.1. Передумови формування системи перехідної економіки

Перехідна економіка – поняття, що означає трансформацію централізованої неринкової моделі економічного розвитку з жорсткими командно-адміністративними методами управління у відкриту економіку, в якій ринковий механізм функціонування поєднується з гнучкими методами державного регулювання. Соціалістична модель економіки почала втілюватися в життя з 1917 р. До Другої світової війни спочатку Росія (з 1922 р. – СРСР), а потім Монголія (з 1921 р.) були єдиними країнами, що застосовували цю модель. Після

Другої світової війни утворилися країни “народної демократії”, які згодом стали зватися соціалістичними країнами. В Європі – це Німецька Демократична Республіка (НДР), Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Албанія, Югославія. В Азії – Китайська Народна Республіка (КНР), Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР), В’єтнам. У 1961 р. на соціалістичний шлях розвитку стала Куба. Соціалістичну орієнтацію обрали в 60 – 70-х роках близько двох десятків країн, що розвиваються, але там методи соціалістичного господарювання не встигли (й не змогли) пустити глибокого коріння.

Тотальна централізація керування економікою може дати короточасний ефект в найбільш напружених ситуаціях, пов’язаних з глибокою соціально-економічною кризою. Так, у 30-х роках в СРСР шляхом надзвичайного напруження сил, надмірного використання людських і природних ресурсів вдалося в короткі строки здійснити індустріалізацію. Таким же чином було досить швидко відновлено зруйноване під час Великої Вітчизняної війни господарство. Концентрація ресурсів у руках держави сприяла в повоєнні роки створенню потужної бази важкої промисловості й розвитку науково-виробничого потенціалу країни. Пріоритетність Радянського Союзу в 50 – 60-х роках у галузі космонавтики й атомної енергетики є підтвердженням цього висновку.

Проте внутрішні протиріччя системи соціалістичної економіки перешкоджали перетворенню таких позитивних явищ на тривалу тенденцію. Ліквідація приватної власності, монополія держави на засоби виробництва, відсутність нормальної конкуренції не стимулювали зростання продуктивності праці. У 30 – 50-ті роки високі темпи зростання промисловості ґрунтувалися переважно на ентузіазмі трудівників, які щиро вірили в реальність перемоги комунізму. Згодом ентузіазм почав згасати, а методів ефективного стимулювання праці система розробити не змогла. Тому, починаючи з другої половини 60-х років, темпи зростання економіки СРСР та інших соціалістичних країн уповільнюються, а їхня сукупна частка в світовій економіці зменшується. За рівнем продуктивності праці і за якістю продукції (за винятком вузької галузі аерокосмічного й військово-технічного виробництва) соціалістичні країни суттєво відставали від розвинутих країн.

Адміністративно-командна система управління економікою виявила свою негнучкість щодо здатності опанування надбанням

науково-технічного прогресу. Згідно з пануючою теорією про пріоритетність виробництва засобів виробництва основний наголос робився на все більше нарощування потенціалу важкої індустрії. Це призводило не тільки до занепаду сфери послуг, а й викликало деструкцію народного господарства в цілому. Незважаючи на досить великі вливання коштів у НДДКР, соціалістичні країни все помітніше відставали від західних країн у розвитку наукоємного виробництва. Жодна із соціалістичних країн не перейшла до постіндустріальної стадії розвитку.

Слід зауважити, що навіть позитивні елементи централізованої системи управління економікою (наприклад, прискорена індустріалізація) реалізувалися неоднаково в різних країнах. Найбільший ефект вони дали в країнах «недоіндустріалізованих», з низьким попереднім рівнем розвитку промисловості і господарства в цілому – в СРСР, Китаї, Румунії, Болгарії, Югославії, Албанії, КНДР. В той же час позитивні наслідки централізованої індустріалізації Польщі, Чехословаччини, Угорщини були менш очевидні, а НДР у розвитку своєї економіки помітно програвала ФРН.

Соціалістична система господарства оволоділа економікою різних країн у неоднаковій мірі. Найбільш глибоко й послідовно вона реалізувалася в СРСР, що пояснюється також і тривалістю її існування. Ця обставина багато в чому зумовлює той факт, що в колишніх радянських республіках (в тому числі в Україні) перебудова економіки на ринкові засади здійснюється значно важче, ніж у країнах ЦСЄ. На початку 90-х років в СРСР серед економічно активного населення вже не існувало покоління, які б пам'ятали оперативні засоби господарювання в умовах ринкової економіки. Ментальність значної частини населення країни була антиринковою. Ось чому в умовах вже перехідного періоду наші бізнесмени в багатьох випадках виявили безпорадність, урядовці – нерозуміння ситуації, певні частини населення й чиновництва – потайний і явний опір реформам.

Найбільш крайніх і спотворених форм адміністративно-командна система набула в Китаї в 60-х роках, в період «великого стрибка». Колективізація відбувалася у формі комун, у яких усупільнення поширювалося не тільки на засоби виробництва, а в багатьох випадках і на особисті речі селян. Комуна вважалася «самодостатньою» господарською одиницею, здатною забезпечити своїх членів усім необхідним. Більше того, в сільськогосподарських ко-

мунах насаджувалися примітивні промислові підприємства, які нічого спільного не мали з агропромисловим комплексом, наприклад, установки по виплавці заліза. Продукція таких підприємств була надзвичайно низької якості, по суті, мало здатна для використання. Таким чином, розтринькувалися ресурси, а віддачі не було. Продуктивність праці в усіх секторах економіки була дуже низькою. В країні існувала розподільча система найпоширеніших продуктів споживання. В зовнішньоекономічній політиці уряд додержувався автаркії, тобто опори на власні сили при максимальному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі. Така політика в решті решт призвела до голоду нечуваних масштабів, що охопив десятки мільйонів людей.

У соціалістичних країнах Центральної Європи (також у Литві, Латвії, Естонії) запровадження соціалістичної економічної системи відбулося значно пізніше і в більшості країн було не таким глибоким і в всеосяжним, як в СРСР. Так, у Польщі та Югославії не було здійснено колективізації сільського господарства, в цій сфері панувала дрібна приватна власність. В Чехословаччині та Угорщині земля не була націоналізована, й поряд з колективними сільськими господарствами існував і приватний сектор. У цих країнах також дозволялося займатися дрібним приватним бізнесом у сфері послуг (торгівля, перукарні, кав'ярні, інші побутові послуги). В Югославії соціалістичні методи керування економікою багато в чому відрізнялися від канонічної системи, що панувала в інших соціалістичних країнах. Націоналізовані підприємства тут мали значний ступінь самоуправління і свободу у визначенні номенклатури своєї продукції, її реалізації й ціноутворення. В країні існувала конкуренція підприємств, централізація управління економікою була не такою жорсткою, як в СРСР. З іншого боку, в Югославії зростало безробіття (явище, нетипове для соціалістичної системи) та інфляція.

Система соціалістичних економік відпала від системи світової економіки через несумісність командно-адміністративних і ринкових методів господарювання. Утворилася світова соціалістична система, яка розвивалася на плановій основі. Організаційною формою цієї системи стала Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), яка була утворена в 1949 р. До неї входили СРСР, НДР, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Албанія (припинила членство з 1962 р.), Монголія, В'єтнам і Куба; в деяких структурах РЕВ брала участь Югославія.

У межах Ради Економічної Взаємодопомоги соціалістичним країнам вдалося досягнути певної координації зовнішньоекономіч-

ної діяльності. На РЕВ припадала переважаюча частка зовнішньої торгівлі кожної з країн, було споруджено чимало спільних об'єктів народного господарства. Проте в цілому ефективність РЕВ була невисокою. Обсяги взаємної торгівлі країн – членів РЕВ значно поступалися показникам країн Європейського Економічного Співтовариства; ще менш ефективною була інтеграція у валютно-кредитній сфері, в міждержавному русі трудових ресурсів. Справа в тому, що РЕВ являла собою, насамперед, політичну організацію. Економічна інтеграція розглядалася як підпорядкований процес, що має сприяти досягненню політичних цілей. Крім того, в умовах жорсткого централізованого планування інтеграційний процес набував неприродного характеру, по суті, гальмувався. З розпадом соціалістичної системи як політичної сили припинила існування і РЕВ, що продемонструвало її штучний характер.

Гальмування економічного розвитку соціалістичних країн розпочалося ще в 60-х роках. В той час його могли розгледіти лише фахівці, оскільки за рахунок кількісного нарощування виробничих потужностей у промисловості загальні макроекономічні показники цих країн виглядали пристойно. Але вже детальний аналіз виявляв структурні негаразди. Відсутність ринкового регулятора призводила до того, що вироблялася велика кількість продукції, яка не знаходила збуту; в той же час відчувався гострий дефіцит багатьох видів продукції. Промисловість ставала все більш матеріало- і енергомісткою. Віддача на вкладання в основні фонди падала, знижувалася продуктивність праці. Спадали темпи зростання національного доходу (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Темпи росту національного доходу в країнах-членах РЕВ (%)¹

	1971 – 1975	1976 – 1980	1981 – 1985
Середньорічні темпи зростання	6,4	4,1	3,3

При цьому найнижчі темпи зафіксовано в країнах, які до війни були вже індустріально розвинутими. Так, якщо за 1960 – 1986 рр. національний дохід в СРСР збільшився в 4 рази, в Болгарії – в 5,2, в Румунії – в 7,2, то в НДР – тільки в 3,2, Польщі – в 3,1, Угорщині – в 2,8, Чехословаччині – в 2,7 разу².

¹ Народное хозяйство СССР за 70 лет. – М.: Финансы и статистика, 1987. – С. 653.

² Народное хозяйство СССР за 70 лет. – М.: Финансы и статистика, 1987. – С. 654.

У 80-х роках криза економічної системи соціалізму вже стала очевидною. Основні макроекономічні показники почали стрімко падати. Так, вироблений національний дохід в Україні в 1990 р. порівняно з попереднім роком скоротився на 3,6%, а в 1991 р. – ще на 13,4%¹.

Усе більшим ставав розрив із розвинутими країнами у використанні наслідків науково-технічного прогресу. Так, у 1990 р. на атомних електростанціях в СРСР було вироблено тільки 12% електроенергії, тоді як в США – 19, ФРН – 33, Франції – 74, Великій Британії – 20%. Частка виробництва електросталі й киснево-конверторної сталі становила в СРСР 48%, тоді як у Великій Британії, Італії, Франції, ФРН і Японії – 100%. Частка виробництва цементу за прогресивним «сухим» способом у загальному обсязі виробництва цементу становила в СРСР 17%, а в США – 60, Японії – 78, ФРН – 90%².

Стало зрозуміло, що ті позитивні фактори, які стимулювали екстенсивний розвиток економічної системи соціалізму, вже вичерпано. Перехід до ринкової системи господарювання став об'єктивним і неминучим.

2.3.2. Економічні реформи перехідного періоду

Наближення тотальної кризи економічної системи соціалізму фахівці визначили ще заздалегідь. Тому спроби відхилити негативну тенденцію розвитку, змінити методи управління економікою при збереженні основ соціалістичної системи були задіяні ще в 60-х роках. В СРСР було проголошено ідею «ринкового соціалізму», яка мала втілитися в економічну реформу 1965 р. Очолив реформаторський процес голова ради міністрів О. М. Косигін. Реформа передбачала надання підприємствам більшої свободи дій у плануванні номенклатури виробництва, розпорядженні фондом заробітної плати, самостійності у виборі партнерів щодо кооперації і реалізації продукції у виході на зовнішні ринки. Фактично це була модель, подібна до югославської, яка вже існувала реально. Якби реформи здійснилися б, криза соціалістичної системи відтягнулася, а в разі заглиблення реформ радянська економіка безболісно еволюціювала б у ринкову. Але цього не сталося через різку протидію консервативних політичних кіл, що взяли гору в керівництві Компартії й уряду СРСР. Реформа була згорнута вже наприкінці 60-х років.

¹ Народне господарство України у 1992 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1993. – С. 8.

² Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1991. – С. 682 – 683.

У соціалістичних країнах Центральної Європи реформаторські спроби виявилися більш вдалимими, хоча й вони були далеко не радикальними. Так, в Угорщині підприємства отримали право самостійно реалізовувати свою продукцію; в межах фонду заробітної плати могли визначати кількість зайнятих, а при вивільненні якоїсь кількості робітників решта одержували підвищену заробітну. Була здійснена реформа цін, внаслідок якої ціни внутрішнього ринку ув'язувалися зі світовими. Цінова реформа здійснилася також у Чехословаччині, при цьому підвищувалися ціни на ресурси і знижувалися на споживчі товари. В Польщі у 80-х роках була розширена зона, в якій діяли ринкові (а не директивні) ціни, приватна власність допускалася не тільки в сільському господарстві, а й у промисловості. Система централізованого планування поступово замінювалася системою урядових замовлень підприємствам. Було легалізовано ринок іноземної валюти¹.

Отже, в європейських соціалістичних країнах здійснилися реформи, які були розроблені як аналог радянської економічної реформи в 1965 р. (на жаль, не здійсненої). Це багато в чому пояснює той факт, що в цій групі країн перехід до ринкової економіки в 90-х роках відбувався значно швидше й ефективніше, ніж у колишніх республіках СРСР.

По-справжньому глибоке реформування економіки на ринкових засадах першим розпочав **Китай**. Китайський уряд під керівництвом Ден Сяопіна проголосив у 1978 р. початок тривалої і послідовної реформи економіки. Взірцем для неї спочатку була реформа народного господарства СРСР 1965 р. Проте згодом керівництво Китаю пішло на сміливіші й радикальніші перетворення. Реформування почалося із сільського господарства, де було дозволено мати присадибні ділянки (після тотального усупільнення в комунах це був справді рішучий крок). Легалізовано було також дрібний приватний бізнес в промисловості й сфері послуг. Це дало відчутний поштовх збільшенню обсягів виробництва й зростанню заробітної плати, а отже, й розширенню внутрішнього ринку.

Специфічною рисою економічних реформ у Китаї є те, що ринкова економіка будується під керівництвом Комуністичної партії, із збереженням основних соціальних і адміністративних структур, з пануванням комуністичної ідеології як в урядових колах, так і се-

¹ Докладніше про цей період реформування див.: Мировая экономика / Под ред. И.П. Николаевой. – М.: ЮНИТИ, 2000. – С. 498 – 503.

ред широких мас населення. Це зумовило поступовість здійснення реформ, без кардинального руйнування діючої соціальної системи. Такий шлях реформування є **еволюційним**.

Спочатку ринкове регулювання розглядалося китайським урядом як допоміжне до планової економіки. Наприкінці 70-х років реформа виявилася в допущенні договірних цін, розвитку індивідуального сектора, уведенні сімейного підряду, а також у створенні спільних підприємств (з державним і приватним капіталом) під жорстким урядовим контролем.

У 80-х роках було проголошено курс на побудову системи соціалістичного товарного господарства; при цьому планове господарство також зберігалось, але сфера його застосування дещо звужувалася. На цьому етапі відбувалася реформа ціноутворення. Скорочувалася номенклатура товарів з централізовано встановленими цінами і розширювався контингент товарів (в основному споживчого характеру) з ринково регульованими цінами. Поступово лібералізація цін поширювалася.

На початок 90-х років основним напрямком економічного реформування Китаю проголошується створення «соціалістичної ринкової економіки». Головною суттю цієї політики є панування суспільної власності при одночасному розвитку багатокладності в економіці¹. Активно утворювалися змішані акціонерні товариства, в яких держава мала контрольний пакет акцій. Не підлягають акціонуванню підприємства оборонних галузей, новітніх технологій та ще деякі, що підпадають під дію державної монополії. В інші галузі допускається також й іноземний капітал. У країні відкриваються філії іноземних банків (їх вже понад сто).

Економічні реформи в Китаї дали вражаючі наслідки. З країни, населення якої балансувало на грані голоду, Китай швидко просувається до групи розвинутих країн. У 80-х і першій половині 90-х років середні темпи зростання його ВВП становили 11–12%, валової промислової продукції – 12, сільськогосподарської продукції – 7,5%, експорту – від 8 до 32%. Зараз Китай посідає вже друге місце в світі за обсягом ВВП (розраховано за методом ПКС).

На відміну від Китаю, в **країнах Центральної Європи та СНД** (за винятком Білорусі) реформування економіки здійснювалося за **шоковим варіантом**, тобто був взятий напрям на економічні пере-

¹ Докладніше про це див.: *В.К. Ломакин*. Мировая экономика. – М.: Финансы, 1999. – С. 620 – 625.

творення в найкоротші строки, з докорінним перетворенням соціалістичних економічних структур.

Розглянемо особливості реформ в **країнах ЦСЄ**.

Радикальні економічні реформи в країнах ЦСЄ розпочалися в 1989 – 1991 рр.

Основними напрямками економічних перетворень стали:

- макроекономічна стабільність та контроль ситуації в економіці;
- реформа цін та впровадження ринкових механізмів;
- розвиток приватного сектора, приватизація, реформування виробничої структури;
- перегляд ролі держави в економіці.

Спочатку ці перетворення призвели до хаосу в економіці, але через кілька років ситуація стабілізується і названі програми дали свої позитивні результати.

Програма розвитку приватного сектора, приватизації та реформи виробничої структури означала здійснення структурної перебудови економіки країн Центральної Європи, зміну відносин власності, запровадження процедури банкрутства, ліквідацію монополій, галузеву та виробничу реформу.

Програма перегляду ролі держави в економіці передбачала, що держава від диктату періоду існування командно-адміністративної системи перейшла до опосередкованого регулювання, яке здійснюється в усьому цивілізованому світі. З цією метою була запроваджено реформу законодавства. Нині до компетенції держави належать податкове і бюджетне регулювання економіки, кредитно-грошова політика. Внесені також відповідні корективи в соціальні програми.

Мета економічних перетворень у країнах Центральної Європи зводилась до того, щоб на першому її етапі проводилася макроекономічна стабілізація, тобто зупинення падіння виробництва, вирішення проблеми зовнішнього і внутрішнього боргу. У подальшому здійснювалася реформа цін і торгівлі, впроваджувалася конвертованість національної валюти, ціни приводились у відповідність до витрат виробництва і рівнів світових цін. І лише потім проводилася реформа податкової і соціальної сфер, підприємці отримували податкові стимули, а населення захищалося від загрози безробіття.

Проте наслідки реформи виявилися дещо гіршими, ніж передбачались на початку. Так, падіння виробництва в перші роки реформ виявилось надто істотним, вільне ціноутворення спричинило значне зростання цін при одночасному зниженні доходів населення,

виникало масове безробіття, зруйнувалися всі попередні зв'язки в рамках РЕВ, а відтак довелось в найкоротші строки адаптуватись до нових умов господарювання.

Заради справедливості слід відзначити, що спочатку реформи передбачалися тривалими, поступовими, еволюційними, які проводяться через змішану економіку і за підтримки Заходу. Фактично ж реформи виявилися більш динамічними, майже повсюдно було обрано шлях входження в ринок за допомогою «шокової терапії».

Найвідчутнішим негативним наслідком здійснюваних реформи Центральної і Східної Європи виявився обман суспільних очікувань: швидкого і суттєво підвищення рівня життя не сталося.

Етап «шокової терапії» завершився в основному в середині 90-х років, після чого ряд країн Центральної Європи стабілізувалися й розпочався динамічний розвиток. Польща досягла дореформеного рівня виробництва в 1996 р., інші країни цієї групи – наприкінці 90-х років. У 2000 р. річний приріст ВВП становив: у Польщі 5,0%, Чехії – 2,6, Угорщині – 5,6%. Країни Центральної Європи стають привабливими для інвесторів. В 1999 р. до Польщі надійшло прямих іноземних інвестицій на 7500 млн дол., до Чехії – на 5108 млн дол., до Угорщини – на 1 944 млн дол.¹ В Україну в тому ж році надійшло ПІІ на 2811 млн дол.

У країнах СНД реформи здійснювалися складніших умовах; перехід на ринкові методи господарювання зіткнувся із серйозними труднощами й завершився пізніше (докладніше див. у розділі 4).

Відносно глибокими й рішучишими економічними перетвореннями серед країн СНД сталися в Росії, Грузії, Вірменії, Казахстані й Киргизії, які обрали «шоковий» варіант. Реформи в Білорусі йдуть повільніше, «еволюційним» шляхом, з меншими соціальними втратами.

2.3.3. Динаміка розвитку й структура економіки

Як вже зазначалося, докорінний розвал економічних основ у першій фазі реформування супроводжувався глибоким падінням обсягів виробництва, соціально-економічною кризою. Вихід з кризового становища в різних країнах відбувався неодноразово; першими з нього вийшли країни, що раніше розпочали реформування. Україна однією з останніх пододала спад виробництва. На економічний розвиток країн СНД, особливо Росії та України, негативний вплив мала валютно-фінансова криза в серпні 1998 р., яка розпочалася в

¹ БИКИ. – 2000. – №141. – С. 1.

Південно-Східній Азії. Ця криза спровокувала «втечу капіталу» з наших країн.

Динаміку економічного розвитку деяких країн з перехідною економікою в 90-х роках показано в табл. 2.21.

Таблиця 2.21

Динаміка ВВП, у % до попереднього року¹

Країни	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Україна	-11	-17	-6	-5	-1	-1	0	6
Росія	-9	-13	-4	-3	1	-5	3	8
Китай	17	17	17	10	9	8	7	8
Польща	4	5	8	6	8	6	6	5
Болгарія	-1	0	2	-9	-6	4	...	5
Румунія	2	3	6	3	-6	-6	...	2
Угорщина	0	2	5	1	4	5	5	6
Казахстан	-5	...	-8	1	2	-2	2	10
Білорусь	-10	...	-10	3	11	8	3	6
Азербайджан	-23	...	-12	1	6	10	7	11
Вірменія	-42	...	7	6	3	7	3	6
Грузія	-45	...	3	11	11	3	3	2
Узбекистан	-21	...	-1	2	5	4	4	4
Молдова	-3	-6	2	-6	-5	2
Киргизстан	-4	...	-5	7	10	2	4	5
Таджикистан	-12	-17	2	5	4	8

З таблиці видно, що країни «Вишеградської четвірки» (Польща та Угорщина) в 90-х роках вже мали позитивний приріст ВВП, подолавши труднощі перехідного періоду ще в 1989 – 1992 рр. Економіка інших країн регіону Південно-Східної Європи (Болгарія, Румунія) розвивалася повільніше й нерівномірно; в цих країнах умови перебудови економіки й пов'язані з ними проблемами подібні до країн СНД. Азіатські республіки Закавказзя й Середньої Азії після найглибшого падіння обсягів виробництва в 1991 – 1993 роках поступово вирівнювали свою економіку, починаючи з другої половини 90-х років; проте дореформених рівнів виробництва тут ще не досягнуто. Найскладніша ситуація з відбудовою господарства мала місце в Молдові й Україні; перелом на краще тут розпочався лише з 2000 року.

Темпи приросту ВВП у перші роки нового століття видно з табл. 2.22.

¹ Складено за: Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 534, 551; БИКИ. – 2000. – № 130. – С. 1; МЭ и МО. – № 11. – 2001. – С. 45.

Таблиця 2.22

Темпи приросту ВВП на початку нового століття (у %)¹

Країна	2001	2002	2003	2005	2006	2008
Україна	9,2	5,2	9,6	2,4	6,0	5,3
Росія	5,1	4,7	7,3	6,4	6,6	6,0
Білорусь	4,7	5,0	6,8	8,0	8,3	8,1
Молдова	6,1	7,8	6,3	7,1	4,6	5,7
Казахстан	13,2	9,9	9,2	9,2	8,5	5,0
Польща	1,0	1,4	2,4	3,2	5,3	5,3
Угорщина	3,8	3,5	2,9	4,1	3,8	2,0
Китай	7,5	8,0	9,1	9,9	10,5	9,8
Болгарія	4,1	4,8	4,8	5,5	5,5	6,0

Наслідком економічних зрушень початку перехідного періоду стало істотне падіння абсолютних розмірів ВВП в усіх країнах, крім Китаю. Відновлення дореформеного рівня відбулося в Польщі в 1994 р., трохи пізніше – в Чехії, Словаччині, Угорщині й Словенії. Решта країн, крім Росії, не досягла рівня ВВП, що був напередодні реформ. Так, у 2000 р. сукупний ВВП країн СНД становив лише 66%, а продукція промисловості – 60% від рівня 1991 р. Відповідні значення для сільського господарства становили 72%, роздрібного товарообороту – 76, платіжних послуг – 32, перевезень вантажів – 24%. Інвестиції в основний капітал скоротилися до 33% від рівня 1991 р.² (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

**ВВП країн з перехідною економікою, млрд дол.
(за купівельною спроможністю валют), 2008 р.³**

Країна	ВВП, млрд дол.	ВВП на душу населення, тис. дол.	Країна	ВВП, млрд дол.	ВВП на душу населення, тис. дол.
Китай	7800	6,1	Азербайджан	78	9,5
Росія	2225	15,8	Хорватія	76	16,9
Польща	685	17,8	Узбекистан	73	2,7
Україна	360	7,8	Литва	66	18,4
Румунія	278	12,5	Словенія	62	30,8
Чехія	274	26,8	Латвія	42	18,5
В'єтнам	247	2,9	Туркменістан	30	5,8
Угорщина	204	20,5	Естонія	29	21,9
Казахстан	184	12,0	Грузія	23	5,0
Словаччина	123	22,6	Вірменія	20	6,6
Білорусь	117	12,0	Таджикистан	13	1,8
Болгарія	96	13,2	Киргизстан	12	2,2
Сербія	83	8,2	Молдова	11	2,5

¹ www.cia.gov.² Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 534.³ www.cia.gov.

Наведені цифри свідчать про досить низький рівень душевого показника ВВП в країнах з перехідною економікою. Це є ознакою недорозвинутої економіки й невисокого рівня життя населення. Можна порівняти: найнижчий душевий показник ВВП серед розвинутих країн має Португалія – 22,0 тис. дол.; а серед країн з перехідною економікою тільки Словенія, Чехія й Словаччина її трохи випереджають – 22,9 тис. дол.; решта країн має нижчі показники. Отже, навіть відносно благополучні постсоціалістичні країни не дотягують до рівня «найбіднішої» розвинутої країни.

За економічним потенціалом, характером реформування й відносним рівнем розвитку зарубіжні країни з перехідною економікою можна розподілити на такі групи:

1. Китай, Росія – держави з величезними природними й людськими ресурсами, зі значним виробничим потенціалом і великими абсолютними розмірами ВВП;
2. Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія – країни Центральної Європи, які просунулися найдалі шляхом реформування; мають відносно високий рівень ВВП на душу населення (18 – 31 тис. дол.);
3. Естонія, Латвія, Литва – пострадянські республіки, що вже входять до ЄС; серед колишніх республік СРСР мають найбільш позитивні результати реформування і середній рівень ВВП на душу населення (18 – 22 тис. дол.);
4. Румунія, Болгарія, Хорватія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Албанія – країни Південно-Східної Європи з менш розвинутою економікою й низьким душевим рівнем ВВП (від 6,5 тис. дол. у Боснії та Албанії до 17 тис. дол. у Хорватії);
5. Білорусь, Азербайджан та Казахстан – країни СНД із середнім економічним потенціалом та рівнем ВВП на душу населення, близьким до середньосвітового рівня (9,5 – 12,0 тис. дол.);
6. Грузія, Вірменія, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан, Молдова – країни СНД з невисоким рівнем економічного розвитку й низьким душевим показником ВВП (1,8 – 6,6 тис. дол.);
7. В'єтнам і Монголія – азіатські країни зі значними природними ресурсами, але з дуже низьким душевим показником ВВП (2,9 – 3,3 тис. дол.).

2.3.4. Економіка Російської Федерації

Російська Федерація – найбільша за територією держава світу, за кількістю населення посідає шосте місце (після Китаю, Індії, США, Індонезії та Бразилії). Вона володіє найбільшими сумарними запасами природних ресурсів, особливо паливно-енергетичних.

Росія є офіційною спадкоємицею колишнього СРСР – як у частині його активів, так і відносно його міжнародних боргів.

Після розпаду СРСР в Росії опинилася основна частина потенціалу колишнього єдиного народногосподарського комплексу. Частка Росії становить понад 60% національного доходу колишнього Союзу, 76% його території та понад половину населення. Серед інших країн, утворених на теренах колишнього СРСР, у Російській Федерації склалися найсприятливіші умови для розбудови національної економіки з найменшим рівнем залежності від зовнішніх чинників. Цими передумовами є:

- наявність на її території практично майже всіх корисних копалин;
- наявність диверсифікованого виробничого потенціалу всіх галузей важкої та легкої промисловості;
- наявність потужного науково-технічного потенціалу.

У третє тисячоліття Росія вступила з великою кількістю проблем, вирішення яких багато в чому визначатиме місце даної країни у світовій економіці. Йдеться насамперед про проблеми ринкового реформування, від яких залежатиме доля Росії.

Особливостями цієї країни є, по-перше, те, що вона належить до найпотужніших країн світу щодо наявності природно-ресурсного потенціалу. По-друге, вона є практично лідером серед країн – членів СНД. Ці особливості не можуть не позначатись на перспективах розвитку і зростання її ролі у світі. Водночас не слід забувати, що спільність принципів ринкових відносин не надає сама по собі нікому із учасників міжнародного поділу праці будь-яких переваг, а навпаки – ставить усіх у більш-менш однакові умови і вимагає визнання єдиних «правил гри».

Особливістю вихідного рівня будівництва національної економіки Росії полягає в наявності суттєвих відмінностей у структурі господарського потенціалу окремих регіонів. Так, у європейській частині РФ та на Уралі міститься основна частина обробної промисловості, тоді як видобувні галузі зосереджені в Західному та Східному Сибіру. На Далекому Сході переважають галузі морського господарства, але немає чіткої спеціалізації промисловості на видобувну та обробну.

Росія займає значну частину території Європи та Азії, що відкриває їй можливість відігравати величезну і активну роль не лише на цих двох континентах, а й в усьому світі. Отже, Росія займає виключно вигідне геополітичне положення. Нині, коли йдеться про широке включення Росії в єдине світове господарство, ця істина

цілком стає зрозумілою. Адже, з одного боку, слід максимально ефективно використати вигідне геополітичне положення країни, а з іншого – сприяти розвитку російських регіонів.

Говорячи про місце Росії у світовій економіці, слід відзначити, що надра її вміщують у собі практично всі елементи таблиці Менделєєва. Особливу стійкість економіці Росії надає володіння провідними позиціями у світі щодо енергетичних ресурсів. Так, частка Росії у світових прогнозних запасах нафти оцінюється в 13–15%, природного газу – в 42, вугілля – в 43%. Росія має найдовшу у світі (майже 38 тис. км) протяжність берегової лінії. Це означає, що ця країна розпоряджається значною площею і підводними ресурсами континентального шельфу. Зокрема, перспективні морські запаси вуглеводів лише російської Крайньої Півночі зрівнянні з аналогічними запасами зони Перської затоки й Каспійського басейну.

За оцінками фахівців, потенціал Росії поки що не затребуваний повною мірою. А значить, у країні існують великі резерви подальшої інтенсифікації зростання економіки. Росія займає дев'яте місце у світі за обсягом валового внутрішнього продукту (в розрахунку за ПКС). Нині підрахунки (за паритетом купівельної спроможності) показують, що ВВП Росії трохи перевищує 10% ВВП США. Російський показник ВВП на душу населення менший від американського більше ніж у 8 разів¹. Близька до Росії Бразилія щодо величини ВВП. Тому для Росії нині питання забезпечення своєї конкурентоспроможності на світовому рівні дуже злободенне.

Росія залишається провідною космічною державою, її ракетно-космічний комплекс визначається високим технологічним рівнем.

Важливим чинником економічного потенціалу Росії становить її людський потенціал. За визнанням іноземних фахівців, рівень освіченості і професійної підготовки російських громадян робить їх спроможними вирішувати будь-які технічні й економічні проблеми. Система підготовки кадрів усіх рівнів відповідає світовим нормам, завдяки чому існує великий попит на них практично в усіх розвинутих країнах.

Однак поки що немає в країні механізму ефективного використання людського й економічного потенціалу в країні, який є характерним для суспільства з розвинутою ринковою системою.

Росія володіє потужним військово-промисловим комплексом. Російський уряд намагається здійснювати активну політику не тільки в Європейському просторі, але й в усьому світі.

¹ www.cia.gov

Росія належить до країн з широкогалузевою **структурою економіки**. У складі СРСР вона відзначалася як розвинутою обробною промисловістю, так і сировинними галузями. У Росії переважно були сконцентровані високотехнічні види виробництва. В 90-х роках економічна структура країни зазнала відчутних змін. У ВВП скоротилася частка обробних галузей, насамперед машинобудування, натомість значно зросла роль видобувної промисловості, особливо паливно-енергетичної.

У 2008 р. в структурі ВВП Росії на сільське господарство припадало 4,1%, на промисловість 41,1 і на послуги 54,8%.

У **промисловості** Росії відбувалися найбільшчі зрушення в 90-х роках. Знизилася обсяги виробництва в машинобудуванні, хімічній промисловості; в цілому скоротився сектор оборонної промисловості. Знизилася виробництво в деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості. В легкій промисловості виробництво скоротилося в чотири рази під впливом конкуренції з боку імпортованих товарів, а також внаслідок падіння купівельної спроможності населення.

Найменше постраждав від структурної перебудови паливно-енергетичний комплекс Росії, що пов'язано із сприятливою кон'юнктурою на світовому ринку енергоносіїв. Видобуток газу взагалі не скоротився порівняно з 1990 р. Росія є першою країною в світі не тільки за запасами і видобутком газу, а й за його експортом. Розгалужена мережа газопроводів поєднує Росію з усіма державами СНД, Балтії, ЦСЄ та низкою країн Західної Європи. Газ є основним «козирем» Росії на переговорах з європейськими партнерами, особливо з ближнього зарубіжжя.

Переважаюча частина газопроводів проходить через територію України; за транзит ми одержуємо певну кількість російського газу. Наміри уряду Росії побудувати газопровід у Європу в обхід України погрожує нашій країні відчутними збитками. Протягом останніх років Україна одержувала за транзит 30 млрд куб. м російського газу (що дорівнює річній потребі в газі населення й комунально-побутових підприємств) на суму 1,5 млрд. дол. Доходи від транзиту газу становлять майже 10% загальних доходів від експорту України¹.

За запасами нафти Росія посідає шосте місце в світі. Видобуток нафти протягом 90-х років скоротився на 40%; частка Росії у її світовому видобутку становить 9%. Російська нафта в значній кількості

¹ Газ. «Дзеркало тижня». – 2002. – №14.

надходить до країн СНД, Балтії, Центральної і Східної Європи, а також в Західну Європу. Близько 70% нафти Росії видобувається в Західному Сибіру. Провідною фірмою в нафтодобуванні промисловості є «Лукойл», яка вже стала першою російською ТНК.

За запасами вугілля Росія поступається тільки Китаю; проте основна їхня частина міститься в слабоосвоєних районах Сибіру й Далекого Сходу. Відкритим способом видобувається 60% вугілля. Вугілля для Росії має менше експортне значення, ніж газ чи нафта; проте деяка його кількість все ж таки експортується, наприклад, до Японії.

Росія є також одним з найбільших експортерів електроенергії. За її виробництвом (1,016 млрд кВт-рік у 2007 р.) вона посідає четверте місце в світі, після США, Китаю та Японії. Понад 70% електроенергії виробляють теплові станції, 20% – на ГЕС і 10% - на атомних електростанціях.

В обробній промисловості Росії ситуація поки що несприятлива. Загальноекономічний спад призвів до різкого скорочення продукції важкого машинобудування, металургії, наукоємної продукції. За винятком військової техніки, більша частина машин і обладнання виявилася неконкурентоспроможною на зовнішніх ринках. У цих умовах російська промисловість переорієнтовується на випуск продукції, яка має попит саме на зовнішніх ринках. Це нескладна, низькотехнологічна продукція, переважно чорні й кольорові метали. Наприкінці 90-х років у структурі виробництва російської промисловості нові сучасні галузі (мікроелектроніка, інформатика, біотехнологія) займали всього 8–10%, тоді як у розвинутих країнах – 35–40%. У загальному експорті обробних галузей на низькотехнологічну продукцію припадає 55%, середньотехнологічну – 43, а на наукоємну – близько 2%¹.

Після паливно-енергетичного комплексу металургія є наступною галуззю, з якою пов'язані експортні надії Росії. Незважаючи на суттєве скорочення виробництва чорних металів Росія все ж таки посідає четверте місце в світі (після Китаю, Японії та США) за виробництвом сталі. На експорт іде 60–75% продукції чорної металургії². На відміну від чорної металургії обсяги виробництва в кольоровій металургії скоротилися менше. Провідною галуззю стала алюмінієва промисловість. Такі заводи, як Братський і Красноярський, є найбільшими в світі. За виробництвом первинного алюмінію Росія

¹ МЭ и МО. – 2001. – №3. – С. 23–25.

² Родионова И.А., Бунакова Т.М. Экономическая география: Учебно-справочное пособие. – М., 1999. – С. 388.

посідає друге місце в світі (після США). Понад 80% виробленого алюмінію експортується, за його експортом Росія також займає друге місце, поступаючись США. Виробництво інших кольорових металів дуже скоротилося через сильне звуження внутрішнього ринку. Проте Росія є найбільшим експортером нікелю. В цілому російська металургія орієнтована на експорт. На ринках чорних металів Росія конкурує, зокрема, з Україною.

Машинобудування хоч і залишається провідною галуззю обробної промисловості Росії, поки ще перебуває в кризовому стані. За першу половину 90-х років сумарний випуск його продукції скоротився більше ніж удвічі, при цьому випуск металорізальних верстатів впав до 30%, а ковальсько-пресових машин – до 11% від рівня 1990 р. Виробництво електричних машин зменшилося в 5 разів, вантажних автомобілів – утричі, тракторів – у 7 разів, зернових комбайнів – у 5, прядивних машин – у 7, ткацьких верстатів – у 14 разів¹. Російське машинобудування дуже постраждало від розриву виробничих зв'язків з підприємствами колишніх радянських республік. Дещо краще становище військово-промислового комплексу, продукція якого йде на експорт.

Скоротилося виробництво і в хімічній промисловості. Так, виробництво сірчаної кислоти зменшилося вдвічі, також удвічі скоротилися обсяги виробництва кальцинованої соди, пластмас. Виробництво добрив скоротилося в 1,9 разу, але й досі Росія залишається їх значним виробником та експортером².

Занепадом характеризується легка промисловість. За радянських часів легка промисловість концентрувалася в Центральному районі Росії, звідти велика кількість тканин, одягу і взуття надсилалася до інших республік, у тому числі в Україну. Розрив економічних зв'язків з колишніми республіками й іноземна конкуренція спровокували різке скорочення виробництва товарів легкої промисловості Росії. За першу половину 90-х років виробництво тканин зменшилося в 3,8 разу, трикотажних виробів – у 4, взуття – в 5 разів.

Спад виробництва не обминув і **аграрно-промисловий комплекс** Росії, хоч тут падіння було не таким глибоким, як у промисловості. В 1994 р. порівняно з 1990 р. виробництво зерна зменшилося в 1,7 разу, цукрових буряків – в 2,7, картоплі – в 3,5, м'яса – вдвічі. Виробництво рослинного масла скоротилося в 1,3, цукру – в 1,4 разу³.

¹ Российский статистический ежегодник, 1995. – С. 330.

² Там само. – С. 332 – 333.

³ Там само. – С. 343, 353.

Розділ 2. Типологічна структура світової економіки

Незважаючи на скорочення виробництва, Росія залишається одним з найбільших виробників продовольства в світі. Вона посідає четверте місце за виробництвом зернових і зернобобових (після Китаю, США та Індії); за виробництвом ячменю, вівса й жита вона на першому місці в світі. Перше місце вона має також щодо виробництва льону, а за картоплею – друге місце.

Головною галуззю сільського господарства Росії є тваринництво, на яке припадає 60% товарної продукції і 70% усіх основних виробничих фондів.

Сфера послуг у 90-х роках зазнала спаду в процесі структурної перебудови. В першій половині десятиліття відбулося скорочення майже всіх видів послуг – транспортних, торговельних, побутових. Так, у 1994 р. порівняно з 1990 р. перевезення вантажів усіма видами транспорту скоротилося в 1,7 разу, в тому числі залізничним – удвічі, авіаційним – в 3,6 разу.

Проте з другої половини 90-х років сфера послуг починає оживати. Збільшується кількість торговельних точок, побутових ательє, зростає кількість абонентів телефонного зв'язку, користувачів Інтернетом.

Динаміка розвитку економіки Росії характеризується глибоким падінням майже всіх макроекономічних і мікроекономічних показників у першій половині 90-х років; стагнацією в середині десятиліття, яке було перерване кризою 1998 р.; піднесенням з 1999 р., стабільно високими темпами на початку нового століття. Це можна простежити з даними табл. 2.24.

Таблиця 2.24

Динаміка ВВП Росії (в % до попереднього року)¹

Роки	Пересічно 1991–1995	Пересічно 1996–1999	2000	Пересічно 2001–2005	2006	2008
ВВП	-8,1	-1,1	7,7	6,2	6,6	6,0

Можна говорити вже про перелом на краще в розвитку економіки Росії, хоч темпи зростання ВВП не такі великі, щоб наблизитися до рівня розвинутих країн. Серед чинників, що сприяли розвитку економіки Росії, слід зазначити як наслідок її реформування, так і тривале позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу, якого

¹ Складено за: Российский статистический ежегодник. 1995. – С. 12; МЭ и МО. – 2001. – №11. – С. 45.; www.cia.gov.

досягнуто за рахунок експорту енергоносіїв. Активне сальдо платіжного балансу Росії становить у 2008 р. 97,6 млрд дол.¹

Світова криза 2008–2009 рр. дуже боляче вдарила по економіці Росії, оскільки вразила її основу – паливно-енергетичний комплекс. Різке падіння світових цін на нафту призвело до значної втрати валютних резервів країни; скоротився на світових ринках також попит на чорні й кольорові метали, які мали суттєву частку в російському експорті. У цих умовах уряд Росії намагається зміцнити регулювальну роль держави, зокрема шляхом вливання великих коштів з бюджету на підтримку важливих об'єктів національної економіки.

2.3.5. Економіка Китайської Народної Республіки

Китай є найбільшою країною світу за численністю населення і третьою за розмірами території. В останню чверть минулого століття Китай показав надзвичайно високі темпи розвитку й стрімко наблизився до найпотужніших в економічному відношенні країн. Зростає його геополітична вагомість. Є підстави вважати, що вже в найближчі десятиліття Китай перетвориться на один з визначних феноменів у розвитку світової економіки.

За розмірами ВВП, розрахованими за поточним курсом, Китай посідає четверте місце в світі (4222 млрд дол. у 2008 р.); в розрахунку ж за паритетом купівельної спроможності валют (ПКС) він уже вийшов на друге місце, після США (7,8 трлн дол. у 2008 р.), на 3 трлн обігнавши Японію. За цією методикою розрахунку частка Китаю в світовому валовому продукті становила в 2008 р. 11% (США – 20, Японія – 6%). За обсягом промислового виробництва Китай також посідає друге місце в світі після США, його частка становить 11,5%, а за обсягом сільськогосподарської продукції він випереджає всі країни світу – 24% (Індія – 11, США – 7%)².

Китай займає перше місце в світі за видобутком вугілля, виробництвом чорних металів, цементу, велосипедів, зерна (в тому числі рису), бавовни, м'яса, мінеральних добрив, бавовняних тканин, одягу, взуття, за поголів'ям свиней, виловом риби. Друге місце він посідає за виробництвом електроенергії, хімічних волокон, вовняних тканин. Третє – за виробництвом шовкових тканин, сої, вантажооборотом залізничного транспорту. Китай також знаходиться серед лідерів за виробництвом металорізальних верстатів, устаткування

¹ www.cia.gov.

² МЭ и МО. – 2001. – №9. – С. 94–95, 105.

для гірничошахтної та металургійної промисловості, локомотивів та вагонів, цукру, чаю.

Водночас у Китаї поки що дуже низькі економічні показники в розрахунку на душу населення. Розмір ВВП на душу населення становить усього лише 6,1 дол. Виріток ВВП на одного зайнятого (за ПКС) – 10,2 тис. дол. (США – 83,3 тис., Японія – 57,4, Росія – 19,5 тис.), що є свідченням низької продуктивності праці.

За межею бідності проживає 8% населення Китаю, або 167 млн. чол. Понад половину населення має душевий дохід не більше 2 дол. на день.

Інтерес до Китаю з боку бізнесменів провідних країн активізується великою потенційною ємністю китайського ринку; за оцінкою фахівців, у середині 90-х років минулого століття вона становила 300 млрд доларів¹. Китай вже тепер притягує значну кількість прямих зарубіжних інвестицій. Обсяг іноземних інвестицій у Китаї в 2007 р. становив близько 70 млрд дол., а всього в китайську економіку вкладено понад 758,9 млрд дол. ПІІ².

Китай є сильною країною у військовому відношенні, має ядерну зброю, володіє потужним військово-промисловим комплексом. При цьому він не приєднався до жодного військового блоку, здійснює цілком самостійну зовнішню і внутрішню політику. Політичний авторитет Китаю досить високий і дедалі зростає. З 60-х років Компартія й уряд Китаю намагаються сформувати й зміцнити образ держави як лідера «третього світу», тобто країн, що розвиваються. Проте ясно, що Китай не належить до цієї групи країн ні в соціально-економічному відношенні (це країна з перехідною економікою), ні в політичному (бо це країна з комуністичним режимом). Втім, за класифікацією деяких міжнародних організацій Китай відносять саме до цієї групи: критерієм тут виступає низький показник ВВП на душу населення.

Авторитет Китаю серед країн, що розвиваються, в 60 – 80-х роках ґрунтувався саме на його самостійності як потужної держави й умисному дистанціюванню від двох «наддержав» світу. Поширенню політичного впливу Китаю на регіон Південно-Східної Азії сприяє також значна кількість етнічних китайців, що мешкають тут, так званих «хуацяо».

¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – С. 336

² Газ. „Зеркало недели”. – 2006. – №49.

Уряд Китайської Народної Республіки офіційно вважає Тайвань своєю територією; формально це визнано майже всіма державами (в тому числі США) і міжнародним організаціями. Фактично ж Тайвань є самостійною державою зі своїм урядом і особливостями соціально-економічного устрою.

Особливий статус у складі Китаю має Сянган (Гонконг). До 1997 р. він був британською колонією, після чого був офіційно переданий до китайської юрисдикції. Сянгану надано високий ступінь самоуправління: право здійснювати адміністративне управління, законодавчу й судову діяльність, самостійну імміграційну й податкову політику. До 2047 р. Сянгану гарантується незмінність його соціально-економічного устрою. Це має важливе значення, оскільки економіка Сянгану розвивається на чисто капіталістичних засадах, на відміну від соціалістичної економіки Китаю. Збереження особливого статусу Сянгану вигідне китайському уряду через надзвичайно глибоку зануреність цього невеличкого анклав у світовий ринок.

Китай належить до країн з багатогалузевою економікою. Провідна роль належить промисловості, частка якої у ВВП становить 49,2%; частка сільського господарства – 10,6, послуг – 40,2%.

У **промисловості** Китаю поєднуються традиційні «старі» галузі (текстильна, вугільна, металургійна) з новими (нафтопереробною, хімічною, авіаційною, космічною, електронним машинобудуванням). У важкій промисловості працює понад 60% усіх промислових робітників, тут виробляється половина промислової продукції¹.

Основою енергетики є кам'яне вугілля, запасами якого Китай забезпечує себе повністю. За видобутком вугілля Китай займає перше місце в світі; 80% вугілля видобувається шахтним способом. Переважна частина вугілля споживається промисловістю, особливо легкою і харчовою промисловістю. Це означає, що в основному вугілля спалюється в заводських печах, а не на електростанціях. Панування вугілля в паливно-енергетичному комплексі спричинює сильне забруднення довкілля. Останнім часом зростає видобуток нафти.

За виробництвом електроенергії Китай вийшов на друге місце в світі (в 2007 р. було вироблено 3256 млрд кВт-год. електроенергії). Тепловіми електростанціями виробляється 80% електроенергії, ГЕС – 19, атомними – 1%. Незважаючи на високі абсолютні обсяги виробництва електроенергії, її все ще не вистачає для потреб народного господарства.

¹ Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В.В. Вольского. – М., – 2001. – С. 510.

Чорна металургія Китаю забезпечена всіма видами власної сировини. За виробництвом чорних металів Китай посідає перше місце в світі. Проте виробляються переважно рядові сорти металу; високоякісна сталь, прокат, легуючі метали імпортуються в значній кількості. Технічний рівень металургійних заводів Китаю поки що невисокий.

Кольорова металургія розвивається високими темпами, проте країні не вистачає алюмінію, міді, свинцю й цинку, вони імпортуються. На експорт йде понад половину виробленого олова, ртуті, сурми й вольфраму.

Машинобудування характеризується великою кількістю підприємств, серед яких значна частина – дуже дрібні, напівкустарні заводи. В цілому Китай забезпечує себе основною продукцією машинобудування. Проте щодо верстатобудування, електротехніки, приладобудування, авіабудування, то рівень їхньої якості недостатній. Багато типів такої техніки імпортуються. Це стосується також і деяких видів устаткування. Останнім часом швидко зростає виробництво електронної техніки – як виробничої, так і побутової. За виробництвом радіоприймачів і телевізорів Китай посідає перше місце в світі. Випускається велика кількість електронно-обчислюваних машин, калькуляторів. Китай належить до провідних країн за виробництвом пральних машин і холодильників. У Китаї нараховується 820 млн. користувачів телефонним зв'язком, у тому числі 547 млн мають мобільні телефони; Інтернетом користується 253 млн чол¹.

У хімічній промисловості відзначається виробництво мінеральних добрив, за яким Китаю належить перше місце в світі; переважає виготовлення азотних добрив (близько 80%). Продукція органічної хімії (полімери тощо) не покриває потреб промисловості Китаю. Проте виробництво деяких видів цієї продукції має вже значні обсяги: за виробництвом пластмас і синтетичних смол Китай посідає четверте місце в світі. Китай є також одним з найбільших світових виробників фармацевтичної продукції.

Легка промисловість орієнтується як на широкий внутрішній ринок, так і на зовнішній. Вона добре забезпечена власною сировиною і дешевою робочою силою. У текстильній промисловості пануючу позицію має бавовняна промисловість. Китай виробляє бавовняних тканин більше, ніж разом узяті Індія, США та Японія – країни, що також відзначаються розвитком цієї галузі. За випуском шовкових тканин у

¹ www.cia.gov

цілому (з натуральної та синтетичної сировини) Китай посідає третє місце в світі, але за виготовленням натурального шовку – перше. Китай є світовим експортером дешевого й зручного одягу й взуття.

У харчовій промисловості Китаю провідні ролі відіграють рисоочисна й борошномельна промисловість; за обсягом виробництва вони є найбільшими в світі. Китай вийшов на перше місце за виробництвом м'яса, обігнавши США. Він випередив Японію за виловом риби й також посів перше місце в світі.

Значна увага приділяється залученню здобутків науково-технічного прогресу в економіку, зокрема в промисловість. Витрати на НДДКР у 2006 р. дорівнювали 136 млрд дол., або 1,3% від ВВП.

Сільське господарство Китаю за обсягом виробництва продукції не має рівних у світі. Провідною галуззю залишається землеробство, на яке припадає більше половини всього виробництва в сільському господарстві. В землеробстві переважає вирощування зернових: на рис припадає 35% вартості продукції, на пшеницю – 19, кукурудзу – 20% (станом на 2000 рік)¹. Китай посідає перше місце в світі за виробництвом рису і пшениці, друге – за виробництвом кукурудзи (після США).

Китай виробляє більше всіх у світі бавовни. Він є одним з найбільших виробників сої (третє місце) й арахісу. Із цукрових культур вирощуються буряки і тростина. За виробництвом тютюну Китай посідає перше місце в світі, за виробництвом чаю – друге (після Індії).

Китай набагато обігнав інші країни за поголів'ям свиней і увійшов до лідируючої групи за поголів'ям великої рогатої худоби, овець і кіз. Проте продуктивність скотарства поки що невисока.

За роки реформи сільське господарство увійшло в багатогалузеву структуру економіки села, куди входять промисловість, торгівля, транспорт, послуги та ін. Частка несільськогосподарських галузей у 1995 р. досягла 80%. Наразі так звана "сільська промисловість" Китаю є не лише одним з основних постачальників споживчих товарів, а й енергоносіїв, деталей та вузлів для обробної промисловості, хімічних добрив і отрутохімікатів для сільського господарства. Їхня частка становить понад 50% у виробках з шовку і трикотажу, 95 – цегли, черепиці та дрібних сільгоспзнарядь, 35 – шкіряного взуття, 40 – цементу і вугілля.

Наявним є загострення суперечностей між зміненою структурою суспільного попиту на сільгосппродукти та існуючою виробни-

¹ ADB Publication – Key Indicators of Developing Asia and Pacific Countries People's Republic of China, 2001. – P. 123.

чою структурною сільського господарства. Іншими словами, намітилася тенденція до скорочення споживання низькосортових видів зерна і розширення попиту на високоякісне зерно рису і пшениці, а також продукцію тваринництва. Відтак стає злободенною потребою проблема вдосконалення виробничої структури сільського господарства відповідно до реального ринкового попиту.

Зростаючу роль в умовах реформування економіки Китаю відіграє **сфера послуг**, зокрема торговельних. За рахунок приватних і кооперативних організацій у повсякденному житті громадян Китаю обсяг відповідних послуг зростає, з'являються нові торговельні послуги, ринки. Так, за 1973 – 1997 рр. обсяг роздрібного товарообігу зріс більше ніж у 9 разів¹.

Економічна реформа неминуче торкнулась і сфери фінансів, оскільки вона як складова дореформеної економіки Китаю відставала від чинників міжнародних стандартів у зв'язку з нерозвинутістю фінансово-кредитних механізмів.

В умовах економічної реформи ситуація поступово змінювалася на краще в частині нарощування обсягів кредитно-грошових операцій, наповнення їх якісно новими інструментами і механізмами, операціями і послугами, які не застосовувалися раніше.

Внаслідок цього протягом 90-х років в економіці Китаю помітне місце зайняв фондовий ринок з двома основними біржами в Шанхаї і Шеньчжені. Функціонують трастові інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, з'явилися державні спеціалізовані банки, які реформуються в комерційні. Розвиваються нові види кредитно-грошових операцій, зокрема ринок короткострокового і міжфілійного кредитування, трастові операції, використання в розрахунках кредитних карток, операції з цінними паперами. Ринок цінних паперів втратив своє периферійне значення і перетворився в центр економічних процесів у народному господарстві.

Фінансовий стан Китаю виявився достатньо міцним. Саме цим багатом в чому можна пояснити те, що фінансова криза в Азії, яка болуче вдарила по економіці багатьох країн Південно-Східної Азії, безпосередньо не торкнулася економіки Китаю. Справа в тому, що високе позитивне сальдо платіжного балансу Китаю (40 млрд у 1997 р.) і великі золотовалютні резерви (140 млрд дол. у Китаї і близько 100 млрд дол. у Сянгані) не дали змоги втягнути китайську економіку у вир фінансової кризи. До того ж певна закритість китайського фондового ринку від

¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – С. 344.

зовнішніх ринків капіталу, наявність сильного державного контролю над фінансами сприяли його малосприйнятності до спекулятивних комбінацій на валютному і фондовому ринках азіатських країн¹.

Динаміка економічного розвитку Китаю в цілому відзначається позитивними макроекономічними показниками. Проте вони не завжди відбувають якісний стан економіки. Так, навіть у роки економічної розрухи часів «великого стрибка» промисловість показувала «плюс» у динаміці за рахунок зростання неякісної продукції (металу, машин), що була практично непридатна до використання. Але й за цих умов китайська статистика зафіксувала зниження темпів зростання в 60-ті роки, що відповідало наслідкам авантюрної політики Мао Цзедуна.

Таблиця 2.25

Темпи зростання ВВП Китаю, %²

Пересічно						2006	2007	2008
1971– 1980	1981– 1985	1986– 1990	1991– 1995	1996– 2000	2001– 2005			
8,3	13,2	9,2	15,1	9,8	8,8	11,6	13,0	9,8

Як бачимо з табл. 2.25, найвищих темпів приросту в економіці Китаю було досягнуто в першій половині 90-х років. У другій половині цього десятиліття темпи уповільнилися, що було, зокрема, наслідком політики стримання економічного зростання, щоб запобігти «перегріву економіки».

Світова криза 2008–2009 рр. практично не зачепила економіки Китаю, її темпи залишалися досить високими. Значна кількість експортних товарів повернула на внутрішній ринок, ємність якого постійно розширюється. На цьому позначилася також вдала регуляторна політика уряду.

Запитання для самоконтролю

1. Які країни належать до групи індустріально розвинутих?
2. Які основні показники визначають належність країни до групи розвинутих?
3. Які історико-економічні умови впливали на формування групи розвинутих країн?

¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – С. 345.

² www.cia.gov

4. У чому полягає механізм способу виробництва розвинутих країн?
5. Як впливає економічний розвиток на стан соціальної сфери розвинутих країн?
6. Які моделі соціально-економічного розвитку поширені в розвинутих країнах? У чому їхні відмінності?
7. Які показники характеризують динаміку економічного розвитку?
8. Як змінювалися позиції розвинутих країн у світовій економіці протягом ХХ ст.?
9. Які чинники впливають на динаміку економічного розвитку?
10. У чому полягають особливості економічної структури розвинутих країн?
11. За якими критеріями визначають групи країн, що розвиваються?
12. На які групи поділяються країни, що розвиваються?
13. Визначте місце країн, що розвиваються, у світовій економіці.
14. Які фактори впливають на економічний розвиток цього типу країн?
15. Проаналізуйте динаміку економічного розвитку країн, що розвиваються.
16. Які структурні зрушення відбуваються в їхній економіці?
17. Яку роль відіграють іноземні інвестиції в країнах, що розвиваються?
18. Які економічні проблеми постають перед країнами, що розвиваються?
19. За якими напрямками відбувається інтегрованість цього типу країн у світову економіку?
20. У чому полягають регіональні особливості економічного розвитку країн, що розвиваються?
21. У чому суть поняття «перехідної економіки»?
22. Назвіть передумови утворення групи держав з перехідною економікою.
23. У чому полягають економічні проблеми країн з перехідною економікою?
24. Які чинники впливають на динаміку розвитку країн з перехідною економікою?
25. Що спільного і які є відмінності в галузевій структурі країн з перехідною економікою?
26. Які підгрупи можна виокремити в цій групі держав? У чому особливості їхнього розвитку?
27. У чому полягають особливості інтеграційних процесів у країнах з перехідною економікою? До яких регіональних інтеграційних об'єднань належать ці країни?

РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНА СТРУКТУРА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Ключові поняття

Міжнародна регіональна інтеграція. Зона преференційної торгівлі. Зона вільної торгівлі. Митний союз. Спільний ринок. Економічний і валютний союз. Основні етапи еволюції міжнародної регіональної інтеграції. Еволюція інтеграційних процесів. Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Європейське економічне співтовариство. Європейський Союз (ЄС). Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ). Європейський економічний простір. Співдружність Незалежних Держав (СНД). Європейсько-азійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС). Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Організація за демократію й економічний розвиток – ГУАМ. Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС). Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). «План Коломбо». Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛААІ). Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА). Південний спільний ринок (МЕРКОСУР). Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок (КАРІКОМ). Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС). Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА). Митний і економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК). Шанхайська організація співробітництва (ШОС).

3.1. Основні риси та рівні міжнародної регіональної інтеграції

Міжнародна регіональна інтеграція полягає в тісному, органічному сплетінні національних економік країн, які компактно розташовані в певному просторі (регіоні). На досить високому рівні розвитку інтеграції національні економіки становлять єдине ціле, що характеризується єдиною виробничою структурою, спільною структурою регулювання з боку державних і недержавних інституцій, вільним рухом факторів виробництва і навіть політичною єдністю. Регіональна інтеграція в своєму розвитку проходить п'ять стадій, або рівнів: зона преференційної торгівлі; зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний і валютний союз.

Становлення системи регіональних організацій припадає на кінець 40 — початок 50-х років. Спочатку вони мали переважно

характер політичних союзів (Ліга арабських держав, Організація американських держав, Рада Європи), воєнно-політичних (Західноєвропейський союз) та воєнних (НАТО, згодом – Варшавський договір). Та поступово все більше утворюється організацій, у яких економічна функція стає домінуючою. Це – Організація європейського економічного співробітництва (1948), що стала попередницею ОЕСР; Рада економічної допомоги (РЕВ, 1949); «План Коломбо» (1951 р.); Європейське об'єднання з вугілля й сталі (1951). Але РЕВ являла собою насамперед політичну організацію. Економічні інтеграція розглядалась як підпорядкований процес, що мав сприяти досягненню політичних цілей. Крім того, в умовах жорсткого централізованого планування інтеграційний процес набував неприводного характеру і, по суті, гальмувався. З розпадом соціалістичної системи як політичної сили припинила існування і РЕВ, що підтвердило її штучний характер.

Інакше розвивалися інтеграційні процеси в Західній Європі. Правда, на перших порах, зразу ж по закінченні Другої світової війни, панувала ідея утворення політичного союзу західноєвропейських країн; він мав бути протидією поширенню комунізму на Захід. У 1946 р. прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль виступив за створення Сполучених Штатів Європи, які являли б собою єдиний монолітний блок західноєвропейських держав. Його промова дала початок рухові «за єдину Європу». В різних західноєвропейських країнах почали утворюватися координаційні комітети, завдання яких – сприяти втіленню в життя ідеї британського прем'єра. Наприкінці 1948 року біло сформовано «Європейський рух»¹. У тому самому році міністрами закордонних справ Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було підписано Брюссельський пакт про утворення Західного Союзу. Його призначенням було забезпечити співробітництво країн-членів в економічній, соціальній і культурній сферах. Згодом цей союз був доповнений Європейською радою (1949), до якої увійшли ще деякі західноєвропейські країни. В 1955 р. Західний союз було перейменовано на Західноєвропейський Союз, який поєднував десять країн.

Проте дійсної економічної інтеграції в Західній Європі певний час не відбувалося, оскільки згадані організації були відверто політичними, а між провідними європейськими державами тих часів

¹ Ильин Ю.Д. Лекции по истории и праву Европейского Союза. – Харьков: Консум. – 1998. – С. 14–15

мали місце політичні протиріччя (особливо між Францією й Великою Британією). Навіть утворена в 1948 р. Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС) для реалізації американської допомоги за «Планом Маршалла» мало що змінила, оскільки й у неї були насамперед політичні цілі. Необхідним був інший підхід до європейської інтеграції. Політичні цілі, як виявилось, не тільки не сприяли, а заважали природному рухові процесу економічної інтеграції. Довелося відкласти завдання політичної інтеграції аж до 90-х років. Політичній інтеграції мусила передувати інтеграція економічна, а не навпаки.

Реальний процес економічної інтеграції в Західній Європі розпочався майже водночас із спробами здійснити політичну інтеграцію. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, і Робер Шуман, французький прем'єр-міністр. В основі проекту була ідея утворення **Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС)**, і Р. Шуман втілював його в життя.

У 1951 р. шість країн – Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург – підписали угоду про заснування ЄОВС. Це об'єднання стало «першою ластівкою» інтеграційного процесу. Координацію розвитку вугільної промисловості і чорної металургії очолював Верховний орган, який надбав певних наднаціональних повноважень. Після реалізації «Плану Шумана» передбачалася інтеграція й інших галузей економіки. По суті, ЄОВС стало першим щаблем в еволюції європейської інтеграції – зоною преференційної торгівлі.

ЄОВС швидко продемонструвало свою ефективність, між «шісткою» міцніли економічні стосунки, поступово складався механізм регулювання зовнішніх зв'язків на взаємовигідній основі. Згодом розпочалися переговори про поширення інтеграції на інші товари й послуги. Виникла ідея утворення митного союзу, а далі – економічного союзу.

У 1957 р. в Римі було підписано угоду про утворення на базі сполучення трьох об'єднань – Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) і Європейського економічного співробітництва – організації, яка одержала офіційну назву «Європейське економічне співтовариство» і неофіційну – «Спільний ринок». ЄЕС розпочало функціонувати з 1958 р. Його засновниками були шість західноєвропейських держав – Франція, ФРН, Італія,

Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Уже досить швидко співтовариство продемонструвало свою ефективність. Темпи зростання зовнішньої торгівлі між членами організації значно випереджали світовий показник; зміцнювалися кооперативні виробничі зв'язки; поширився інвестиційний процес всередині ЄЕС.

Зростання економічної могутності «шістки», її впливу на ринках Західної Європи викликали занепокоєння інших країн регіону, насамперед, Великої Британії. Як протипагу ЄЕС, було в 1960 р. утворено **Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ)**, до якої увійшли сім держав: Велика Британія, Данія, Португалія, Норвегія, Австрія, Швеція та Швейцарія. Трохи пізніше до «сімки» приєдналася Фінляндія, Ісландія та Ліхтенштейн. Проте ЄАВТ неспроможна була стати гідним конкурентом Європейському Співробітництву. Її внутрішній ринок виявився значно вужчим, оскільки тільки Велика Британія мала економічний потенціал, порівняльний з потенціалом ФРН, Франції чи Італії. Країни «сімки» відставали в темпах інтеграції від країн ЄЕС і поступово перетворювались на аутсайдерів на західноєвропейському економічному просторі. На початку 70-х років ЄАВТ зазнала відчутного «розколу»: Велика Британія, що була економічним лідером і фактичним засновником цієї організації, вийшла з неї і приєдналася до ЄЕС в 1973 р.; разом з нею до такої самої дії вдалася й Данія, а згодом (1985) – і Португалія. Це дуже послабило ЄАВТ, і вона так і не змогла в інтеграційному розвитку піднятися вище від ступеня зони вільної торгівлі.

Європейське Економічне Співтовариство дедалі міцнішало й поширювалось географічно. До кінця 80-х років до нього увійшли також Ірландія, Греція, Іспанія; учасників «Спільного ринку» стало дванадцятьоро. Співтовариство упорядкувало організаційну структуру, впровадило основні положення спільної економічної політики. В 1979 р. почала діяти Європейська валютна система (ЄВС), що істотно стабілізувало валютні відносини в Співробітництві; введено спільну розрахункову грошову одиницю – єкю. У 1958 р. засновано Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку, в 1973 р. – Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС). Поступово ліквідувались усі перешкоди на шляху внутрішнього руху факторів виробництва: капіталу, робочої сили, технології. Шенгенською угодою (1985) скасовано прикордонний контроль над пересуванням громадян в межах ЄЕС.

ЄЕС все більше набуває рис політичного союзу, виходить за межі суто економічної організації. В 1979 р. починає діяти Європейський Парламент. У 1987 р. набув чинності Єдиний європейський акт, який, по суті, констатував завершення розвитку стадії спільного ринку і накреслив шляхи до досягнення вищого рівня – економічного і політичного союзу. Таким чином, економічна інтеграція і політичне співробітництво були поєднані в єдиний процес.

Не в останню чергу під впливом успіху ЄЕС, у різних регіонах світу утворюються десятки організацій, що мають за мету економічну інтеграцію. Найбільша кількість угруповань цього типу з'явилася саме тоді. Найвідоміші з них:

- **в Азії:** Рада арабської економічної єдності (1964); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967); Організація Ісламська конференція (1971); Рада із співробітництва арабських країн Перської затоки (1981); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АПЕК, 1989);
- **в Африці:** Організація африканської єдності (ОАЄ, 1963); Центральноафриканський митний і економічний союз (1966); Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКО-ВАС, 1976);
- **в Латинській Америці і Карибському басейні:** Андська група (1969); Карибський спільний ринок (1973); Латиноамериканська економічна система (1975); Латиноамериканське інтеграційне об'єднання (1982); Міжамериканське інвестиційне співробітництво (1989).

Економічним стимулом процесу регіональної інтеграції мали стати регіональні банки розвитку. Спочатку міркувалося, що ці банки складатимуться тільки з представників регіональних організацій; але вже невдовзі виявилось, що більшість з них не може існувати власними коштами, отже, за невеликим винятком (наприклад, Ісламський банк), до їх складу входять і деякі розвинуті країни.

Система регіональних банків розвитку в цілому утворилася саме на третьому етапі, коли були засновані банки: Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959); Центральноамериканський банк економічної інтеграції (1960); Африканський банк розвитку (АфБР, 1964); Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966); Карибський банк розвитку (1970); Західноафриканський банк розвитку (1973); Арабський банк економічного розвитку в Африці (1973); Банк розвитку держав Центральної Африки (1975); Східноафриканський банк розвитку (1976).

Крім того, було утворено різні регіональні фонди і програми допомоги країнам, що розвиваються (Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Африканський фонд розвитку, Арабський валютний фонд та ін.). Ці фонди звичайно засновувались регіональними організаціями або регіональними банками розвитку.

Процес регіоналізації міжнародних відносин знайшов відбиток в завершенні побудови структури регіональних органів ООН, комісій з розвитку регіонів. Ще на попередньому етапі були утворені Економічна комісія для Європи (ЕКЄ), Економічна і соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО) та Економічна комісія для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛАК). До них тепер додалися Економічна комісія для Африки (ЕКА) та Економічна і соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА).

Після розпаду світової соціалістичної системи відбуваються значні зрушення в інтеграційних процесах у Східній Європі та Центральній Азії. Ліквідуються такі великі блоки, як Організація Варшавського договору та Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ). Натомість утворюються регіональні організації, які сполучають як нові незалежні держави, так і колишні соціалістичні країни Європи. Значною мірою цей процес має характер «заповнення вакууму»: на теренах постсоціалістичного простору просто-таки мали з'явитися організації, які не дали б загаснути інтеграційному руху. Так утворилася Співдружність незалежних держав (СНД, 1991). Колишні балтійські республіки СРСР (Естонія, Латвія, Литва), а також Росія і Польща об'єдналися з іншими країнами Балтії в Раду держав Балтійського моря (1992). Причорноморські держави, в тому числі й Україна, утворили організацію під назвою Організація Чорноморського економічного співробітництва (1992). Казахстан, Азербайджан і колишні радянські республіки Середньої Азії стали членами Організації економічного співробітництва, яке було сформовано ще в 1985 р. з ініціативи Ірану, Пакистану й Туреччини.

Важливою ланкою розвитку інтеграційних процесів було переростання Європейського економічного співтовариства в **Європейський Союз**, що було підтверджено Маастрихтською угодою 1992 року (увійшло в дію в 1993 р.). Суть трансформації полягає в тому, що економічний союз, який уже до цього часу сформувався, доповнився валютним і політичним союзом. Суттєвої реконструкції зазнала валютна система ЄС. Замість ЄФВС було утворено Європейський валютний інститут (1994), який здійснив валютну реформу. Сучасні валютні відносини країн ЄС ґрунтуються на

Європейській системі центральних банків на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ, 1999). Впроваджено спільну валюту – євро.

Авторитет ЄС, його вплив на міжнародну економіку дедалі зростає. Він стає взірцем економічного порядку для багатьох країн, насамперед, для європейських, які прагнуть вступити до нього або хоча б установити з ним особливі партнерські стосунки. В 1995 р. кількість членів ЄС становила 15. В 2004 р. до Європейського Союзу приєдналося ще 10 держав, а в січні 2007 р. ще Болгарія та Румунія, отже, станом на 2009 рік організація налічує вже 27 країн-членів. Щодо інших країн, то ЄС також намагається налагодити з ними економічні відносини з метою прискорення інтеграції в межах всієї Європи. В 1992 р. ЄС і ЄАВТ підписали угоду про утворення Європейського економічного простору (вступила до сили в 1994 р.). Для країн Східної і Центральної Європи ЄС розробив спеціальні програми економічного співробітництва; зокрема, для країн СНД – Програму технічної допомоги (ТАСІС). В 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною, ратифікована парламентом усіх країн-учасниць. З кінця 70-х років діють так звані Ломейські конвенції – багатосторонні торгово-економічні угоди між ЄС і країнами, що розвиваються.

Процеси регіоналізації поширюються і на сьогоднішньому етапі. В 1994 р. укладено Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), що об'єднала США, Канаду та Мексику. Тоді ж утворюються: Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА), який трансформувася із зони преференційної торгівлі, Західноафриканський економічний і валютний союз (УЕМОА), а в 1995 р. – Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР).

У 2001 р. утворилося інтеграційне об'єднання Шанхайська організація співробітництва (ШОС), до якої увійшли Китай, Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан та Узбекистан.

Регіональні інтеграційні процеси мають тенденцію до подальшого поширення. Так, у 2008 р. була оголошена ідея про утворення Середземноморського інтеграційного угруповання, яке має об'єднати країни Південної Європи і Північної Африки. Інший проект передбачає поширення зони вільної торгівлі НАФТА на всю Латинську Америку. Усе це свідчить про певну економічну ефективність міжнародних регіональних об'єднань та їхню привабливість для країн світу.

Розглянемо докладніше особливості інтеграційних процесів за регіонами.

3.2. Регіонально-інтеграційні угруповання в Європі

3.2.1. Європейський Союз – ЄС

Європейський Союз утворено згідно з Маастрихтською угодою, що була підписана 7 лютого 1992 року; дія угоди розпочалася з 1 січня 1993 р. Як уже було сказано, ЄС являє собою вищий ступінь еволюції західноєвропейської інтеграції, яка пройшла стадії Європейського об'єднання вугілля і сталі та Європейського економічного співтовариства («Спільного ринку»).

Започаткували Європейський Союз шість країн, а нині в його складі нараховується 27 країн-членів. Нагадаємо еволюцію формування Європейського Союзу.

У травні 1950 р. тодішній міністр закордонних справ, а згодом прем'єр-міністр Франції Робер Шуман запропонував Франції, ФРН та будь-якій іншій європейській державі об'єднати ресурси у вугледобувній та сталеливарній промисловості. Ця пропозиція одержала назву «Декларація Шумана». Через рік, у квітні 1951 р., Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург підписали в Парижі договір про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі.

«Декларація Шумана» виходила за межі суто економічного об'єднання. Головною метою було припинення тривалої ворожнечі між європейськими країнами, об'єднання політичне, культурне, утворення єдиної європейської спільноти, яка б назавжди відвернула протистояння між націями континенту. В основу об'єднаної Європи поклалися принципи миру, демократії, рівноправного співробітництва між країнами.

Ініціатори європейської інтеграції розуміли, що об'єднання Європи – тривалий процес. І було визнано, що його слід починати з економічної сфери. Для успішності процесу інтеграції необхідно було сформувати правову базу, систему інститутів, частина з яких мала б наднаціональний характер.

У березні 1957 р. та сама «шістка» підписує в Римі **Договір про створення Європейського Економічного Співтовариства та Європейського Співтовариства з атомної енергетики**. В Договорі про цілі його заснування сторони зазначають:

«... Сповнені рішучості закласти основи для дедалі більш тісного союзу європейських народів, прийнявши рішення забезпечити економічний і соціальний прогрес своїх країн шляхом здійснення спільних дій, спрямованих на усунення бар'єрів, що розділяють Єв-

ропу, підтверджуючи, що основною метою їх зусиль є невпинне поліпшення умов життя і праці своїх народів, визнаючи, що усунення існуючих перешкод потребує узгоджених дій, покликаних гарантувати сталий розвиток, збалансовану торгівлю і чесну конкуренцію, спонуковані прагненням зміцнити єдність економік своїх країн і забезпечити їх гармонійний розвиток шляхом зменшення різниці між різноманітними районами і подолання відсталості районів, що перебувають у менш сприятливих умовах, сповнені бажання сприяти за допомогою проведення спільної торгової політики поступовому усуненню обмежень у міжнародному товарообміні, маючи на меті підтвердити солідарність, що зв'язує Європу та іноземні держави, і бажаючи забезпечити їх процвітання відповідно до принципів статуту Організації Об'єднаних Націй, сповнені рішучості зміцнити за допомогою такого об'єднання ресурсів мир та свободу та закликаючи інші народи Європи, що поділяють їх ідеали, приєднатися до їх зусиль, вирішили створити Європейське Економічне Співтовариство...»¹.

«Римські договори» набули чинності 1 січня 1958 р. Того самого року було засновано **Європейську парламентську асамблею**, президентом якої обрана Робера Шумана.

Економічна співпраця «шістки» починає поглиблюватися. У 1960 р. було утворено Європейський соціальний фонд, завданням якого передбачалося сприяти працевлаштуванню та професійній мобільності працівників між країнами-членами. В 1962 р. започатковано проведення єдиної сільськогосподарської політики як важливого елемента інтеграції. Утворено Європейський фонд організації і гарантування сільського господарства (ФЕОГА).

Тривалий час «шістка» була, по суті, замкненим угрупованням і не поповнювалася новими членами. Більше того, президент Франції Шарль де Голль заявив, що його країна категорично проти вступу Великої Британії до ЕЕС. Причина полягала в тому, що Франція боялася появи у Співтоваристві ще одного потужного конкурента, до того ж тісно пов'язаного політично з США. Але, з іншого боку, ЕЕС звертає увагу на ринки країн, що розвиваються, особливо на африканські країни, які в минулому були здібльшого колоніями Франції, Бельгії, Німеччини. З них сімнадцятьом країнам було зафіксовано асоційоване членство спеціальною конвенцією в місті Яунде (Камерун).

¹ <http://oldeurope21.kiev.ua/ukranian/program>

Розділ 3. Регіонально-інтеграційна структура світової економіки

Інтеграційний процес набуває подальшого поглиблення. В 1965 р. було об'єднано виконавчі структури ЕОВС, ЄЕС та Євратома. В 1968 р. було укладено договір про митний союз; таким чином, економічна інтеграція піднялася на новий, вищий щабель.

Нарешті, через 20 років після об'єднання «шістки», вона починає розширюватися за рахунок нових членів. У 1972 р. підписують договір про вступ до Європейського Співтовариства Велика Британія, Ірландія, Данія та Норвегія. Втім, Норвегія так і не стала членом Співтовариства через негативний результат референдуму населення щодо цього питання. Інші три країни стали членами ЄЕС у 1973 р.

В порядку поглиблення інтеграції в 1972 р. було прийнято рішення про створення європейського фонду валютного співробітництва, а також визначено нові сфери діяльності співтовариства: проведення спільної регіональної, соціальної, енергетичної політики та політики щодо охорони довкілля. Спрогнозовано, що економічний та валютний союз буде утворений у 1980 р.; проте, це був занадто оптимістичний прогноз. У 1974 р. створюється Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР).

Продовжується розширення складу Європейського Співтовариства. У 1981 р. до нього приєдналася Греція, у 1986 р. – Іспанія й Португалія, у 1994 р. – Австрія, Швеція й Фінляндія. Напередодні проголошення Європейського Союзу ЄЕС нараховувало 15 членів. У 2004 р. воно поповнилося ще десятьма членами, а після вступу Болгарії та Румунії в 2007 р. Союз складається з 27 країн (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

ВВП держав – членів ЄС (за ПКС), 2008 р.¹

Країна	ВВП		
	абс., млрд дол.	% до ЄС	на душу населення, тис. дол.
Німеччина	2 863	18,7	34,8
Велика Британія	2 281	14,9	37,4
Франція	2 097	13,7	32,7
Італія	1 801	11,7	31,0
Іспанія	1 378	9,0	34,1
Нідерланди	688	4,5	41,3
Польща	685	4,5	17,8
Бельгія	399	2,6	38,3
Швеція	358	2,3	39,6
Греція	351	2,3	32,8

¹ www.cia.gov

Продовження табл. 3.1

Австрія	325	2,1	39,6
Румунія	278	1,8	12,5
Чехія	274	1,8	26,8
Португалія	245	1,6	22,0
Данія	214	1,4	38,9
Угорщина	204	1,3	20,5
Фінляндія	201	1,3	38,4
Ірландія	199	1,3	47,8
Словаччина	123	0,8	22,6
Болгарія	96	0,6	13,2
Литва	66	0,4	18,4
Словенія	62	0,4	30,8
Латвія	42	0,3	18,5
Люксембург	41	0,3	85,1
Естонія	29	0,2	21,9
Кіпр	23	0,2	29,2
Мальта	10	0,1	24,2
ЄС	15 333	100,0	33,8

Після утворення митного союзу і спільного ринку настала черга підготовки до валютного союзу, шлях до якого виявився досить довгим. У 1978 р. в Брюсселі було прийнято рішення про впровадження валютної системи, в основі якої була б єдина грошова одиниця – екію. З 1979 р. європейська валютна система вступила в дію. З 1 січня 1999 р. було введено нову валюту – євро, яка замінила собою екію.

Важливою подією інтеграційного процесу стало підписання в 1985 р. у м. Шенген (Люксембург) угоди, яка відома як Шенгенська угода, про скасування прикордонного контролю між Бельгією, Німеччиною, Францією, Люксембургом та Нідерландами. Згодом Шенгенську угоду підписали й інші члени Співтовариства.

У Шенгенській угоді зазначалося, що для громадян країн ЄЕС формальності на спільних кордонах значно спрощуються. Здійснюється лише візуальний контроль за приватними транспортними засобами, які перетинають кордони на малій швидкості, але не зупиняючись. Передбачалося спрощення порядку переміщення для громадян, які проживають у районах, розташованих поблизу спільних кордонів. Угода визначила необхідність координації митних служб і поліції з метою боротьби із злочинністю. Водночас контроль за пересуванням громадян переносився на зовнішні кордони, й цей контроль ставав більш пильним і суворим. Окремо було оговорено

про необхідність запобігання нелегальній міграції з країн, що не є членами ЄЕС.

У 1986 р. підписано Єдиний європейський акт, що доповнював і уточнював Римський договір. Нарешті, в 1991 р. в Маастрихті (Нідерланди) було прийнято проект договору про утворення Європейського Союзу. Договір підписано в 1992 р., а чинності він набув у листопаді 1993 р.

Маастрихтською угодою підтверджується спадкоємність основних принципів і здобутків Європейського товариства і водночас визначається, що з її прийняттям розпочинається нова стадія в процесі європейської інтеграції¹. Союз засновується на базі Європейського Співтовариства, доповненого сферами політики і новими формулами співробітництва.

Головною метою Європейського Союзу проголошується сприяння інтегруванню Європи в єдине економічне й політичне ціле для подальшого економічного й соціального прогресу її народів. Зі змісту головної мети випливають такі основні **цілі**:

- досягнення високого рівня економічного розвитку й зайнятості;
- утворення єдиного простору без внутрішніх кордонів;
- створення економічного й валютного союзу;
- здійснення спільної зовнішньої політики;
- здійснення в майбутньому спільної оборонної політики;
- захист прав та інтересів народів Союзу шляхом запровадження спільного громадянства.

У 1997 р. було підписано Амстердамський договір, який уточнив і розширив положення Маастрихтського договору. В ньому підтверджено цілі Європейського Союзу, а крім того, доповнено розділ щодо здійснення спільної зовнішньої політики й політики безпеки. Амстердамський договір містить також окремий розділ про дотримання державами – членами ЄС принципів демократії, прав людини й пріоритету законності, утворення «зони свободи, безпеки й справедливості» в інтересах громадян. Наголошена необхідність боротьби з тероризмом, расизмом, контрабандою, злочинністю.

Відповідно до Маастрихтського й Амстердамського договорів цілі Європейського Союзу визначаються таким чином:

1. Сприяння здійсненню збалансованої й довгострокової соціальної й економічної політики, зокрема, шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, шляхом економічного й соціального

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – С. 13.

вирівнювання, створення економічного й валютного союзу, запровадження єдиної валюти. Зазначимо, що цей пункт практично вже виконано.

2. Затвердження Європейського співтовариства на міжнародній арені, зокрема, шляхом здійснення спільної зовнішньої політики й політики в галузі суспільної безпеки, що передбачає в разі необхідності створення системи спільної оборони.
3. Посилення захисту прав та інтересів громадян держав-учасників шляхом запровадження громадянства Союзу.
4. Розвиток тісного співробітництва в галузі судової практики й внутрішніх справ.
5. Збереження досягнутого рівня інтеграції Співтовариства й визначення заходів для подальшого підвищення ефективності його функціонування.

Діяльність ЄС ґрунтується на **загальних принципах** міжнародного співробітництва:

- вірність принципам свободи, демократії та поваги людських прав;
 - визначення верховенства права;
 - поважання національної ідентифікації держав-членів.
- До **компетенцій** Європейського Союзу належать такі функції:
- скасування митних податків і кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів між державами-учасницями;
 - спільна торговельна політика;
 - спільна аграрна політика;
 - спільна транспортна політика;
 - зближення національних законодавств держав-учасниць з метою нормального функціонування спільного ринка;
 - політика в соціальній сфері;
 - політика захисту довкілля;
 - підвищення конкурентоспроможності промисловості Європейського Союзу;
 - сприяння дослідженням і технологічному розвитку;
 - сприяння досягненню високого рівня охорони здоров'я;
 - сприяння розвитку освіти, професійного навчання й культури;
 - політика співробітництва у сприянні всебічного розвитку держав-членів;
 - заходи в галузі енергетики;
 - асоціація з іноземними країнами для розширення торгівлі й спільного сприяння економічного й соціального розвитку.

Тривале існування європейського інтеграційного співтовариства, яке нині має форму Європейського Союзу, показало ефективність його політики практично в усіх сферах. Особливо вражаючими є соціально-економічні наслідки інтеграції. Європейський Союз перетворився на потужний світовий центр економічного й політичного тяжіння, на впливову силу в міжнародних відносинах. Цим пояснюється прагнення цілої низки держав, у тому числі України, стати повноправним членом інтегрованої Європи.

3.2.2. Європейська асоціація вільної торгівлі – ЄАВТ

ЄАВТ була заснована в 1960 р. в складі 7 держав, але відтоді відбулися значні зміни в її складі. Зараз до ЄАВТ входять Норвегія, Швейцарія, Ісландія і Ліхтенштейн. Штаб-квартира міститься в Женеві.

Основною метою організації є сприяння стійкому економічному зростанню повної зайнятості, раціональному використанню ресурсів. Для досягнення цієї мети визначено такі **цілі**:

- забезпечення розвитку торгівлі між державами-членами на принципах добросовісної конкуренції;
- утворення рівних умов для постачання сировини, що виробляється в країнах-членах;
- сприяння розвитку світової торгівлі й поступовому усуненню торговельних бар'єрів.¹

Організаційна структура ЄАВТ складається з головних і допоміжних органів. Головними є Рада; Постійні комітети; Секретаріат.

Рада є вищим органом. До неї входять представники від кожної держави-члена. Вона приймає рішення з усіх питань політики ЄАВТ.

Постійні комітети утворені Радою відомчим принципом. Це комітети: економічний, з походження товарів і митних питань, з торгівлі, з технічних перешкод в торгівлі, консультативний, комітет парламентарів, бюджетний, економічного розвитку, сільського господарства і рибальства. Консультативний комітет складається з представників промисловості, торгівлі, профспілок. У цілому комітети займаються розробленням рекомендацій для Ради.

Секретаріат складається з відділів, що займаються питаннями торговельної політики, права, інтеграції, інформації, адміністрації. Він забезпечує роботу Ради і комітетів.

Крім головних органів, до структури ЄАВТ належать також допоміжні інститути: Контрольне відомство, Суд ЄАВТ та ін.

¹ Шреплер Х.-А. Международные экономические организации. – С. 224.

Європейська асоціація вільної торгівлі, як виходить із самої назви, являє собою другий ступінь економічної інтеграції – зону вільної торгівлі. В її межах усунуто всі митні тарифи, але відносно третіх країн (за винятком країн ЄС) кожний член зберігає свою митну політику. На відміну від ЄС, Асоціація не передбачає політичного згуртування.

Важливою подією і для ЄАВТ, і для західноєвропейської інтеграції в цілому стало утворення спільно з ЄС **Європейського економічного простору – ЄЕП**. Угода про ЄЕП була підписана в 1992 р., а вступила в силу в 1994 р. До цього об'єднання входять 15 держав ЄС і 3 – від ЄАВТ; Швейцарія до угоди не приєдналась.

В угоді про ЄЕП передбачається:

- вільний рух товарів, послуг, капіталу та людей;
- координація політики в таких областях, як дослідження, освіта, споживання, довілля, соціальна сфера;
- розробка і втілення спільних норм і правил правової системи.

ЄЕП має спільну **організаційну структуру**. Вищим органом є **Рада ЄЕП**, яка складається з членів Ради Європейського Союзу і Європейської комісії – з одного боку і міністрів держав ЄАВТ – з іншого боку.

Виконавчим органом є **Об'єднаний комітет ЄЕП**, який складається з представників ЄС і ЄАВТ; він відповідає за поточну діяльність ЄЕП.

Крім того, є дорадчі органи:

- **Консультативний комітет ЄЕП** готує рекомендації з економічних питань і подає їх на розгляд Об'єднаного комітету;
- **Об'єднаний парламентський комітет** складається з парламентарів ЄС і ЄАВТ (по 33 депутата від кожної сторони). Він також дає пропозиції Об'єднаному комітету.

В структурі ЄАВТ є інститут, який спеціально займається питаннями діяльності країн ЄАВТ в ЄЕП, – це **Постійний комітет держав ЄАВТ**.

3.2.3. Співдружність Незалежних Держав – СНД

Співдружність Незалежних Держав (СНД) утворилася в 1991 р. після розпаду Радянського Союзу. До неї увійшло 12 з 15 колишніх радянських республік: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна. В 1992 р. було підписано Статут СНД, який визначив цілі й принципи діяльності Співдружності. В 2008 р. Грузія вийшла із Співдружності.

Розділ 3. Регіонально-інтеграційна структура світової економіки

Головною метою СНД задекларовано співробітництво в політичній, економічній, гуманітарній, екологічній та культурній областях для всебічного й збалансованого економічного й соціального розвитку держав-членів. Таке співробітництво має перетворитися в майбутньому на Економічний союз.

Принципи СНД: держави-члени суверенні й рівні, держави-члени є самостійними й рівноправними суб'єктами міжнародного права.

Передбачалося, що СНД стане потужним економічним об'єднанням на кшталт Європейського співтовариства. Для цього, здавалося, були об'єктивні підстави. Промисловий потенціал держав СНД становить 10% від світового, запаси основних видів природних ресурсів – 25, експортний потенціал – 4,5%, простір СНД має досить розвинуту транспортну інфраструктуру¹ (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

ВВП країн СНД в 2008 р. (за ПКС)²

Країна	ВВП, млрд дол.	Частка в ВВП СНД	ВВП на душу населення, тис. дол.
Росія	2225	70,7	15,8
Україна	360	11,4	7,8
Казахстан	184	5,8	12,0
Білорусь	117	3,7	12,0
Азербайджан	78	2,3	9,5
Узбекистан	73	2,5	2,7
Туркменістан	30	1,0	5,8
Грузія	23	0,7	5,0
Вірменія	20	0,6	6,6
Таджикистан	13	0,4	1,8
Киргизстан	12	0,4	2,2
Молдова	11	0,3	2,5
СНД	3146	100,0	11,2

Були підстави очікувати швидкий розвиток інтеграційних процесів між державами Співдружності, оскільки на початку 90-х років ще збереглися виробничі зв'язки між підприємствами колишніх республік СРСР. Тривалий процес територіального розподілу праці в межах Союзу утворив механізм доповнення, кооперації між

¹ МЭ и МО. – №1. – 2005. – С. 95.

² www.cia.gov.

економіками союзних республік. Необхідно було пристосувати цей механізм до нових умов, пов'язаних з переходом до ринкової економіки. До того ж відсутність мовного бар'єру, культурні, навіть сімейні зв'язки сприяли успішному розвитку інтеграції. Проте насправді цей процес іде з великими труднощами.

У 1993 р. уряди країн СНД підписали договір про утворення Економічного союзу. Його функціонування означало б вільний рух товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Передбачалося узгодження політики в сферах грошово-кредитних відносин, бюджету, цін і оподаткування, валютних відносин, митних тарифів.

Цілями економічного союзу проголошувалося стабільний розвиток економіки країн-членів, утворення спільного економічного простору, сприяння взаємним інвестиціям, утворення платіжного союзу із взаємним визнанням внутрішніх валют, взаємну конвертованість валют, що необхідно для переходу до валютного союзу.

З початку утворення СНД перебувала на стадії зони преференційної торгівлі. Тому шлях до економічного союзу пролягає через проміжні стадії: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок товарів та послуг, капіталів, робочої сили – валютний союз. У 1994 р. було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. Він передбачав поступове скорочення митних зборів і утворення в майбутньому міждержавної економічної ради. В тому ж 1994 р. було утворено Міждержавний економічний комітет Економічного союзу СНД. Це наднаціональний орган, який мав втілювати в життя економічні програми й рішення, розроблені в структурах СНД. Передбачалося утворення митного союзу. Проте угоду підписали лише декілька держав; зокрема, Україна до неї не приєдналася.

Незважаючи на далекоглядність прийнятих рішень щодо поглиблення інтеграційних процесів, більшість із них залишилася на папері і не втілюється в життя. Більше того, з'явилася тенденція до ослаблення взаємних економічних відносин. Якщо в 1990 р. частка взаємних поставок 12 держав СНД перевищувала 70% загальної вартості їх експорту, то в 1995 р. вона становила тільки 55, а в 2006 р. – уже 34%. При цьому насамперед скорочується частка товарів з високим ступенем обробки. Для порівняння: в ЄС частка внутрішньої торгівлі в загальному обсязі експорту перевищує 60, НАФТА – 45%. За оцінками, близько половини спаду виробництва в країнах СНД в 1991 – 1995 рр. зумовлена саме скороченням їхнього взаємного товарообігу¹.

¹ МЭ и МО. – 2005. – №1. – С. 95–96.

Є декілька причин такого явища. З одного боку, це наслідок глибокого падіння економік усіх країн СНД, розрив економічних зв'язків між суб'єктами економіки колишнього СРСР і труднощі переходу до ринкової економіки. З іншого боку, така ситуація утворюється з політичних причин. Політичні лідери, партії й деякі соціальні верстви країн побоюються втрати частки незалежності країни через необхідність передачі деяких суверенних прав до наднаціональних органів. Незважаючи на багаторазову задекларованість необхідності знижувати митні бар'єри, уряди країн СНД часто діяли у зворотному напрямі – утворювали митні пости, вводили квоти, ліцензування взаємної торгівлі. Неодноразові зустрічі голів держав і урядів не надають інтеграційному прогресові належного імпульсу через неоднакове трактування національних інтересів кожного члена СНД.

Через такі обставини СНД й досі перебуває на стадії зони преференційної торгівлі. Щоб надати імпульсу для розвитку інтеграційного процесу, було здійснено проби сформувати локальні угруповання всередині СНД для більш високого ступеня інтегрованості. Найбільше зближення відбулося між Росією й Білоруссю. В 1998 р. було підписано Декларацію про тісну економічну й політичну інтеграцію обох країн. В 1999 р. підписана угода про створення Союзної держави між двома країнами, а в 2000 р. прийнято рішення про утворення між ними валютного союзу і впровадження єдиної валюти.

У 1996 р. між Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном і Росією було підписано Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній областях. Договір передбачав утворення у перспективі співтовариства інтегрованих держав, формування економічного простору, розвиток єдиних транспортних, енергетичних, інформаційних систем, гармонізацію законодавства, узгодження зовнішньополітичного курсу, а також утворення митного союзу.

У 1999 р. між цими чотирма державами було підписано Договір про митний союз і **Єдиний економічний простір (ЄЕП)**.

У 2000 р. Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія й Таджикистан заснували міжнародну організацію під назвою **«Європейсько-азіатське економічне співтовариство» (ЄврАзЕС)**, яке утворювалося для реалізації угод про митний союз і Єдиний економічний простір.

Головними рисами ЄврАзЕС проголошуються: єдиний економічний простір; спільна політика економічної безпеки; скоординована зовнішньоекономічна політика держав-учасниць; спільні законодавчі засади; тісне співробітництво в гуманітарній сфері.

3.2.4. Організація Чорноморського економічного співробітництва – ОЧЕС

Це співтовариство було засноване в 1992 р. Воно складається з 12 держав: Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Сербії, Туреччини та України. Серед цілей ОЧЕС – багатостороннє співробітництво чорноморських держав у різних галузях економіки, насамперед у промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі, розвитку туризму, телекомунікацій. Однією із сфер співробітництва визначено екологію Чорного моря. Механізм інтеграції в межах ОЧЕС передбачає безподаткову торгівлю, вільний рух капіталів та послуг, створення вільних економічних зон, обмін економічною інформацією.

Найперспективнішими напрямками інтеграції є: об'єднання електромереж у єдиній системі «Чорноморського кільця»; утворення регіональних транспортних коридорів; прокладення ліній оптиковолокноного зв'язку; програми з охорони Чорного моря.

Багато надій покладається на Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), який розпочав діяльність у 1999 р. Його функціями є кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримка фінансових систем країн-членів.

У рамках ОЧЕС утворені Міжнародний центр чорноморських досліджень, Науковий центр ОЧЕС.

3.2.5. Організація за демократію й економічний розвиток – ГУАМ

Абревіатура ГУАМ походить від перших літер назв країн-учасниць організації: Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова.

Згідно зі Статутом основними цілями ГУАМ є: затвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права й поважання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної й регіональної безпеки й стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічного й гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного й гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії й практичного співробітництва у сферах, що являють взаємний інтерес.¹

¹ www.guam.org.ua

3.3. Регіональні інтеграційні угруповання в Азії, Північній та Південній Америці, Африці

3.3.1. Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво – АТЕС

АТЕС утворено в 1989 р. До складу входять: Австралія, Бруней, В'єтнам, Індонезія, Канада, Китай, Республіка Корея, Кірибаті, Малайзія, Мексика, Маршалові острови, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі, Японія. Секретаріат організації розташований у Сінгапурі.

АТЕС має консультативний статус. Його політика ґрунтується на цілій низці спільних декларацій і заяв лідерів держав з економічних питань: Сеульська Декларація АТЕС, Бангкокська Декларація про Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, Осацька Декларація дій АТЕС в галузі економіки та ін.

Головною метою АТЕС є сприяння економічному зростанню країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Для цього визначені **пріоритетні напрями** співробітництва: сприяння регіональній торгівлі, інвестиціям, рухові фінансових ресурсів, розвитку людських ресурсів, передачі технологій, промислового співробітництва і розвитку інфраструктури.

Як довгострокову мету в процесі інтеграції визначено формування в 2020 р. системи вільної торгівлі та інвестицій. Отже, зараз АТЕС перебуває тільки на початковому рівні інтеграції.

Принципи діяльності АТЕС: рівноправне партнерство; взаємовигідність економічного співробітництва з урахуванням країн, що розвиваються; схильність до відкритого діалогу й досягнення консенсусу в обговоренні найважливіших проблем.

3.3.2. Асоціація держав Південно-Східної Азії – АСЕАН

АСЕАН заснована в 1967 р. Складається з 10 членів: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд. Особливістю цієї організації є співробітництво з деякими іншими країнами за ієрархічним принципом (за ступенем значимості); визначаються партнери за діалогом, партнери по консультації і спостерігачі.

Партнери по діалогу – Австралія, Європейський Союз, Канада, Нова Зеландія, Республіка Корея, США, Японія. **Партнери по консультації** – Росія й Китай.

Місцезнаходження керівних органів АСЕАН – м. Джакарта (Індонезія).

Головною метою АСЕАН є прискорення економічного зростання і соціального прогресу країн регіону. Шляхом досягнення цієї мети є тісне співробітництво і взаємодопомога в економічній, соціальній, культурній і науково-технічній сферах.

Конкретизуючою ціллю є утворення зони спільної торгівлі.

Співробітництво країн АСЕАН не замикається лише на економіці й соціальній сфері. Воно поширюється на культуру, освіту, науку. Так, 11 університетів країн регіону утворили спеціальну університетську мережу АСЕАН.

Поки що політичне співробітництво країн АСЕАН розвивається більш успішно, ніж економічне. Преференційні пільги мало стимулюють взаємну торгівлю; торгівля орієнтується переважно на країни, що лежать за межами АСЕАН (Японія, США, ЄС).

В політичних і економічних колах розглядається перспектива на базі АСЕАН утворення широкого Східно-Азіатського економічного співтовариства за рахунок залучення до АСЕАН Китаю, Японії та Республіки Корея.

3.3.3. «План Коломбо» зі спільного економічного і соціального розвитку в Азії й Тихому океані – «План Коломбо»

Ця організація була утворена в 1950 р. на основі британського плану допомоги колишнім колоніям. Угоду про її заснування було підписано в столиці Шрі-Ланки м. Коломбо, звідти й назва плану. До організації увійшли не тільки колишні колонії Британії, а й інші в минулому залежні держави. Згодом організація поширилась і на деякі незалежні держави Південної Азії.

«План Коломбо» об'єднує дві групи держав: **донори** – Велика Британія, США, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія; **одержувачі допомоги**: Індія, Пакистан, Шрі-Ланка, Афганістан, Іран, Непал, М'янма, Мальдівська Республіка, Бутан, Бангладеш, Лаос, Камбоджа, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Папуа-Нова Гвінея, Індонезія, Філіппіни, Фіджі, Республіка Корея. Всього організація налічує 26 членів.

Цілі «Плану Коломбо»: сприяння економічній і соціальній допомозі країнам-членам Азії й Тихого океану; координація надання технічної і фінансової допомоги цим країнам; обговорення проблем економічного розвитку країн регіону.

Функціональною особливістю «Плану Коломбо» є специфічний механізм розподілу допомоги. Спільного фонду допомоги немає: кожна країна-член з групи, що розвиваються, визначає свої потреби в допомозі й веде переговори на двосторонній основі з країною-донором. Але ці переговори здійснюються в рамках основної політики «Плану Коломбо» й координуються відповідними органами.

Допомога за «Планом Коломбо» поділяється на такі види:

- економічна допомога (продовольчі товари, сировина);
- фінансова допомога (фінансування національних проектів);
- технічна допомога (послуги, експертиза, добровольці);
- консультації (семінари і практикуми для високопосадових керівників, удосконалення систем національної освіти).

«План Коломбо» передбачає підтримку підприємництва, особливо малих і середніх підприємств; підготовку національних кадрів; оптимізацію управління; екологічну допомогу. Особлива увага надається боротьбі з наркотиками в регіоні.

3.3.4. Шанхайська організація співробітництва – ШОС

На теренах СНД утворилося об'єднання **Шанхайська організація співробітництва (ШОС)**. Крім країн СНД – Росії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану й Узбекистану – до неї входить також Китай. Спостерігачами при ШОС є Індія, Пакистан, Іран і Монголія.

Шанхайська організація співробітництва офіційно була проголошена в 2001 р. в китайському місті Шанхай (звідси назва організації). В 2002 р. голови держав-учасниць прийняли «Хартію Шанхайської організації співробітництва», в якій були зафіксовані цілі, принципи й основні напрямки співробітництва в рамках організації. В 2003 р. було підписано «Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва держав-членів ШОС». Програма визначила основні цілі й завдання економічного співробітництва, особливо виокремивши курс на створення протягом 20 років системи вільного руху товарів, послуг, капіталів і технологій. В 2005 р. було утворено Фонд розвитку ШОС і Ділову раду ШОС.

Основними цілями ШОС проголошено:

- зміцнення взаємної довіри й добросусідських відносин між країнами-учасницями;

- організація ефективного співробітництва в політичній, торговельно-економічній, науково-технічній і культурній областях;
- спільне забезпечення й підтримка миру, безпеки й стабільності в регіоні.

Основними принципами ШОС є повага суверенітету, рівність усіх держав-членів, відкритість і неспрямованість проти інших держав і міжнародних організацій.

В рамках реалізації «Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва» в 2005 р. досягнуть домовленостей по проектах в галузі гідроенергетики, розвитку автотранспортних маршрутів, в науково-технічній і сільськогосподарській сферах. Того ж року була підписана угода про міжбанківське співробітництво.

Особлива увага приділяється співробітництву в енергетичній сфері. Росія, Казахстан і Узбекистан є значними постачальниками нафти й газу, а Китай – їхнє споживачами. Якщо взяти до уваги, що зацікавленість у цій сфері проявляють спостерігачі Іран (постачальник) та Індія (споживач), то може в перспективі сформуватися регіональне «енергетичне співтовариство».

3.3.5. Північноамериканська угода про вільну торгівлю – НАФТА

НАФТА об'єднує США, Канаду й Мексику. Угода утворена в 1994 році.

Головна мета – утворення зони вільної торгівлі в Північній Америці протягом 15 років від підписання угоди. Проте неважко збагнути, що НАФТА має і подальшу перспективу; є підстави міркувати, що саме навколо цієї організації може згодом формуватися спільний ринок обох американських континентів.

НАФТА має великий природно-ресурсний, людський, виробничий і фінансовий потенціал. Населення країн, що входять до організації, перевищує 375 млн чол.; це утворює потенційно широкий ринок для товарів, а також для інвестицій. Вже сьогодні економічні відносини між країнами НАФТА дуже інтенсивні. В США реалізується 80% експорту Канади і 70% – Мексики. В Канаді реалізується 20% експорту США. Частка США становить 75% усіх іноземних інвестицій у Канаді¹. З утворенням вільної торгівлі для товарів і капіталів США відкриваються ринки Мексики й Канади. Американській

¹ Пахомов Ю. М., Лук'яненко Д. Г., Гунський Б.В. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: Україна, – 1997. – С. 62.

фірми матимуть більш вільний доступ до багатих мінеральних ресурсів і деревини Канади, до нафти Мексики. Дешева робоча сила в Мексиці сприяє припливу сюди капіталу зі США й Канади. В той же час Мексика сподівається на широкий споживчий ринок США для своєї продукції легкої промисловості та сільськогосподарської продукції. Привабливим для мексиканців є ринок робочої сили в США; проте поки що існують обмеження на пересування робочої сили в межах НАФТА.

США, безперечно, є серцевиною НАФТА. Мексика ж є містком між цією організацією й організаціями Латинської Америки; до багатьох з них вона входить. Деякі латиноамериканські держави вже сьогодні розглядають можливість приєднання до НАФТА.

Механізм утворення зони вільної торгівлі в Північній Америці передбачає: доступ до ринків; лібералізацію інвестиційної діяльності; гарантії на підприємницьку діяльність; узгодження стандартів. Протягом 15 років мали бути ліквідовані всі торговельні й інвестиційні перешкоди між країнами НАФТА, митні податки усунені. Між США і Канадою в цілому таких перешкод уже немає, але відносно Мексики ще існують проблеми.

3.3.6. Південний спільний ринок – МЕРКОСУР

МЕРКОСУР утворено в 1995 р. на основі Асунсьонського договору 1991 р. про формування зони вільної торгівлі й митного союзу. До організації входять Аргентина, Бразилія, Парагвай і Уругвай. Часто це об'єднання називають Спільним ринком країн Південного Конусу, оскільки конфігурація південної частини континенту дійсно нагадує конус, повернутий вершиною до Антарктиди.

МЕРКОСУР являє собою потенційно потужний ринок у Латинській Америці. Він зосереджує 45% її населення (понад 200 млн чол.), 50% сукупного ВВП, 40% прямих зарубіжних інвестицій, 60% сукупного товарообігу й 33% обсягу зовнішньої торгівлі¹.

Головна мета – створення спільного ринку країн Південної Америки. Досягнення її має здійснюватись поетапно через стадії зони вільної торгівлі й митного союзу. Договір передбачав скасування всіх тарифних обмежень до початку 1995 року. Це означало б вільний рух капіталу і робочої сили, застосування єдиного зовнішнього тарифу (тобто утворення митного союзу), координацію полі-

¹ Щербанин Ю.А., Рожков К.Л., Рыбалкин В.Е., Фишер Г. Международные экономические отношения. Интеграция. М.: ЮНИТИ, 1997. – С. 60.

тики в сферах промисловості, сільського господарства й транспорту, співробітництво в валютно-фінансовій сфері. Отже, ці умови мали бути готові ще до формального утворення організації. Проте в призначений строк повної ліквідації тарифів у внутрішньорегіональній торгівлі не відбулося.

МЕРКОСУР виявився ефективною організацією, він дав відчутний імпульс процесові інтеграції в цьому регіоні. За 1991 – 1995 рр. (тобто за п'ять років від підписання Асунсьонської угоди) обсяг внутрішньозонального експорту виріс втричі. Частка внутрішньозональної торгівлі в загальному товарообігу країн МЕРКОСУР становила 22% ¹; це значно вищий показник порівняно з іншими латиноамериканськими організаціями.

Керівництво МЕРКОСУР пропонує поширити зону вільної торгівлі на всю Латинську Америку і розробляє відповідні плани. В певному відношенні МЕРКОСУР є другим центром інтеграційного тяжіння для латиноамериканських країн поряд із організацією НАФТА. Зараз організація Південного Конусу стоїть на стадії завершення митного союзу, і перед нею відкриваються можливості реального утворення спільного ринку.

3.3.7. Латиноамериканська асоціація інтеграції – ЛААІ

ЛААІ в 1980 р. замінила Латиноамериканську асоціацію вільної торгівлі (ЛАВТ), яка виникла ще в 1960 році. Об'єднує 11 держав: Аргентину, Болівію, Бразилію, Венесуелу, Колумбію, Мексику, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор. Таким чином, до ЛААІ входять всі найбільші держави Латинської Америки, за винятком Куби.

Первісною метою ЛАВТ було утворення зони вільної торгівлі в Латинській Америці шляхом установаження жорсткої тарифної системи щодо третіх країн. Проте цей захід себе не виправдав, оскільки переважна частина зовнішньої торгівлі латиноамериканських країн припадає на розвинуті країни, насамперед на США. З іншого боку, швидка ліквідація внутрішніх торговельних тарифів також виявилася на користь лише найпотужнішим країнам регіону, насамперед Бразилії. В 70-х роках деякі латиноамериканські політики навіть відносили цю країну до «імперіалістичних держав».

Договір Монтевідео, за яким було утворено ЛААІ, поставив перед організацією нові цілі. **Головною метою** ЛААІ є активіза-

¹ Шербанш Ю.А. и др. Международные экономические отношения. Интеграция. – С. 63.

ція економічного співробітництва і розширення ринку для товарів країн регіону. В такому формулюванні це означає утворення зони преференційної торгівлі. **Довгостроковою ціллю** є поетапне й поступове утворення латиноамериканського спільного ринку шляхом стимулювання утворення зони економічних преференцій.

3.3.8. Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок – КАРИКОМ

КАРИКОМ утворено в 1973 р. замість Карибської асоціації вільної торгівлі. До нього входять 14 держав: Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада, Гайана, Монсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Ямайка.

Головна мета КАРИКОМ – утворення спільного ринку, що передбачає єдиний зовнішній тариф, а також координацію зовнішньої політики, співробітництво в технічній, соціальній і культурній галузях. Ліквідуються митні податки й нетарифні обмеження в торгівлі між країнами-членами, здійснюється єдина торговельна політика й політика в галузі сільського господарства. Передбачається вільний рух трудових ресурсів і капіталу, співробітництво в розвитку туризму, який є важливою галуззю для країн регіону. В довгостроковому плані намічено утворити валютний союз і увести в обіг спільну валюту.

3.3.9. Економічне співробітництво держав Західної Африки – ЕКОВАС

ЕКОВАС було утворено в 1975 р. згідно з Договором, підписаним у м. Лагос. До складу організації входять: Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Острови Зеленого Мису (Кабо Верде), Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Мавританія, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того. Найпотужнішою й найперспективнішою в економічному відношенні є тут Нігерія.

Головна мета – утворення економічного союзу в Західній Африці. Серед **цілей**: підвищення рівня життя населення, досягнення економічної стабільності, підвищення рівня освіти й культури населення регіону. Головної мети передбачається досягнути в декілька етапів. Спочатку це – координація політики держав в економічній сфері, далі – утворення спільного ринку, потім – економічного й валютного союзу.

3.3.10. Спільний ринок Східної та Південної Африки – КОМЕСА

КОМЕСА утворено в 1994 р.; його попередником була Преференційна зона торгівлі держав Східної та Південної Африки. До складу КОМЕСА входять Ангола, Бурунді, Заїр, Замбія, Зімбабве, Кенія, Коморські Острови, Лесото, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Намібія, Руанда, Свазіленд, Судан, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія. Більшість із них належать до найбідніших країн світу.

Головна мета КОМЕСА – формування реального спільного ринку до 2000 р. й валютного союзу – до 2020 р. Досягнення мети має здійснюватись поетапно. Насамперед передбачається лібералізація торгівлі. Через 10 років після укладення Договору планувалося утворення митного союзу шляхом усунення митних податків і нетарифних перешкод, уведення спільного зовнішнього тарифу, встановлення режиму найбільш сприятливої нації. До кінця 90-х років майже всі нетарифні обмеження вже ліквідовано.

Основні напрями співробітництва: торгівля й митне співробітництво; транспорт і зв'язок; промисловість і енергетика; валютні питання й фінанси; сільське господарство; економічний і соціальний розвиток.

3.3.11. Митний і економічний союз Центральної Африки – ЮДЕАК

ЮДЕАК утворено в 1966 р. До його складу входять Габон, Камерун, Конго, Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея. Ці країни входять до зони євро.

Головна мета ЮДЕАК – підвищення умов життя народів. Вона буде досягнута шляхом зміцнення співробітництва країн-членів через поступове утворення спільного ринку, а далі – через інтеграцію в економічному й валютному союзу.

З метою просування вперед по шляху інтеграції керівництвом ЮДЕАК було здійснено оперативні заходи. В 1989 р. розроблено Нову стратегію економічної інтеграції, що передбачала утворення «Дійсного економічного союзу», а в 1991 р. – Регіональну програму реформ¹. Нова стратегія передбачає прискорення лібералізації торгівлі, перегляд митних тарифів відносно третіх країн. Регіональна програма реформ стосується податкових і митних питань, а також

¹ Шреплер Х.-А. Международные экономические организации. – С. 374.

реформування транспортної системи. В тому ж 1991 р. було поставлено питання про утворення економічного й валютного співробітництва Центральної Африки. Передбачалася ліквідація митних бар'єрів до 2000 р.

Співробітництво в торговельній і валютній сферах здійснюється в цілому успішно. Введено єдиний зовнішній тариф. Випускаються єдині платіжні кошти; їхню емісію здійснює Банк держав Центральної Африки, ЮДЕАК контролює також Банк розвитку держав Центральної Африки і Фонд солідарності.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає суть міжнародної регіональної інтеграції?
2. У якому співвідношенні й взаємозалежності перебувають глобалізація й міжнародна регіоналізація?
3. Якими рівнями характеризується міжнародна регіональна інтеграція?
4. Які чинники спонукали появу процесу регіональної інтеграції?
5. Якими основними етапами характеризується еволюція регіональних інтеграційних процесів?
6. Які рівні регіональної економічної інтеграції ви знаєте?
7. Що собою являла Рада Економічної Взаємодопомоги?
8. З чого починався процес економічної інтеграції в Західній Європі?
9. За яких історичних і економічних обставин утворилося Європейське об'єднання вугілля та сталі?
10. У чому полягала суть «Римських угод»?
11. У чому суть Шенгенських угод?
12. Що задекларовано у Єдиному європейському акті?
13. Яку еволюцію пройшла Європейська Асоціація Вільної Торгівлі?
14. Що є головною метою Європейського Союзу?
15. Назвіть головні органи ЄС.
16. Які основні напрями економічної політики ЄС?
17. З чого складається валютно-кредитна система ЄС?
18. У чому полягає соціальна політика ЄС?
19. За яких обставин утворилася Співдружність Незалежних Держав?
20. Які цілі декларують учасники СНД?
21. У чому полягають проблеми процесу інтеграції в межах СНД?
22. Що таке «Єдиний економічний простір»?
23. Яку позицію займає Україна щодо співпраці в СНД?
24. Що таке ГУАМ, які цілі задекларовано його членами?

25. У чому полягають основна мета і цілі ОЧЕС?
26. Під впливом яких чинників формувалися інтеграційні об'єднання в Азії?
27. Якими рисами характеризується Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)?
28. Яку політичну й економічну роль відіграють розвинуті держави в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні?
29. Які цілі поставлено перед АСЕАН?
30. Яку еволюцію пройшов процес інтеграції в Північній та Південній Америці?
31. Яку роль відіграє НАФТА в інтеграційних процесах на Американських континентах?
32. Які перспективи має МЕРКОСУР?
33. Яке значення має ЛААІ для успішності процесу інтеграції в Латиноамериканському регіоні?
34. У яких умовах здійснюються інтеграційні процеси в африканських країнах?
35. Які проблеми стоять перед ЕКОВАС?
36. У чому полягає головна мета ЮДЕАК?

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА КРАЇН СВІТУ

Ключові поняття

Суть економічної політики держави. Стратегії економічного розвитку. Концепції і моделі економічного розвитку. Стратегічні пріоритети. Поняття про транзитивну економіку. Ідея «ринкового соціалізму». «Шоковий» та «еволюційний» шляхи реформування економіки. Політика «етатизму». «Вашингтонський консенсус». Міжнародна регіональна інтеграція. Наднаціональні структури регулювання інтеграційних процесів.

4.1. Суть і напрями економічної політики держави

Уряд кожної країни здійснює політику, спрямовану на регулювання економічного розвитку. Основна мета економічної політики – сприяння позитивним зрушенням у національній економіці, підвищенню добробуту населення, зміцненню позицій країни в міжнародних економічних відносинах. На різних етапах розвитку економіки країни перед урядом постають різні цілі, тому економічні політика не буває раз і назавжди визначеною. Проте її основні параметри можуть бути досить усталеними навколо певних принципів, які формують економічні **моделі розвитку**. Визначення власної **моделі економічного розвитку** – важлива й необхідна справа уряду й політичних сил країни. При її вирішенні необхідно враховувати сучасний стан економіки країни, її ресурсний потенціал (трудова й природні ресурси, науково-технічну базу), особливості соціально-політичних відносин, ступінь участі країни в міжнародному поділі праці, її геополітичне положення – тобто можливості країни. Виходячи з цього, слід визначити мету, якої має досягти держава в своєму соціально-економічному розвитку. Коли мета сформульована більшістю населення (це визначається, зокрема, підтримкою певних політичних сил на виборах), а нерідко й зафіксована в конституції, уряд країни розробляє й здійснює заходи щодо її досягнення.

Економічна політика держави складається з макроекономічної і мікроекономічної політик. Макроекономічна політика спрямована на досягнення внутрішнього й зовнішнього балансу економіки. Об'єктами її регулювання є валютні курси, бюджет, платіжний баланс, національний доход, ціни тощо. Головними елементами мікро-

економічного регулювання є товари, послуги, капітал, робоча сила, технології, окремі підприємства.

Економічна політика може мати короткостроковий (1–2 роки) і довгостроковий термін реалізації. Короткострокова політика звичайно називається поточною, довгострокова – **стратегією економічного розвитку**. **Стратегія економічного розвитку** (економічна стратегія) країни являє собою економічну політику уряду, розраховану на тривалий строк, спрямовану на досягнення основної мети соціально-економічного розвитку. Економічна стратегія – це довгострокові, найпринциповіші, найважливіші установки, плани, наміри уряду стосовно виробництва, надходжень і витрат бюджету, податків, капіталоукладень, цін, соціального захисту.

Розроблення економічної стратегії починається з визначення **головної цілі розвитку**. Це найбільш складний і відповідальний елемент стратегії. Ціль (мета) повинна відповідати таким вимогам:

1. Вона має бути об'єктивно реальною, тобто такою, що може бути досягнутою взагалі. Інакше мета являтиме собою ілюзію, утопію. Прикладом можуть бути уявлення соціалістів-утопістів про ідеальне суспільство. Значна кількість сучасних філософів, економістів, політологів вважає утопією побудову комуністичного суспільства.
2. Здійснення визначеної мети реально можливе саме в цій країні, тобто мета повинна відповідати об'єктивним можливостям даної країни. Наприклад, якщо невелика країна, що розвивається, з низьким рівнем виробництва й вкрай обмеженими ресурсами ставить собі за мету перетворення на найпотужнішу державу в світі, то реальність досягнення цієї мети маловірогідна.
3. Визначені строки досягнення мети повинні бути реальними. Якщо цілі стратегії не досягнуто в задекларований строк, то це підриває привабливість стратегічної ідеї в людських масах. Так, у 1961 р. в Програмі КНРС було проголошено, що комунізм буде в цілому побудовано в СРСР вже у 80-х роках минулого століття. Нереальність цього плану була очевидною для фахівців, але маси в це вірили; через двадцять років велике розчарування охопило значну частину населення країни. До того ж неправильно визначені строки досягнення мети, їх штучне прискорення ведуть до нераціонального використання ресурсів, зниження ефективності економіки в цілому. У Китаї, в пору «великого стрибка» було переведено нанівець значну частину матеріальних і людських ресурсів заради перемоги комуністичного устрою в найшвидші строки.

4. Цілі і строки стратегії повинні реально співвідноситись із наявними в країні матеріальними, людськими і фінансовими ресурсами, а також з можливим залученням кредитів, інвестицій та фінансової допомоги з інших країн та міжнародних організацій.
5. Ціль не визначається «раз і назавжди», вона не повинна стати догмою. Із суттєвою зміною внутрішніх і зовнішніх обставин змінюється і головна ціль, а відповідно і вся стратегія економічного розвитку країни.
6. Зміст мети повинен бути чітко, лаконічно сформованим і охоплювати найважливіші сфери соціально-економічного життя країни. Мета визначає, що являтиме собою економіка країни по завершенні строку стратегії. Визначаються найважливіші параметри: характер економічних відносин, структура економіки, макроекономічні показники, рівень життя населення. У стратегічній програмі можуть визначатися й проміжні цілі, наприклад, вступ країни до важливих міжнародних спільнот і організацій (наприклад, щодо України – то це ЄС). Пріоритетною ціллю економічної стратегії демократичної держави є людина, піднесення її добробуту, створення гідних умов для всебічного розвитку особистості.

Стратегічна мета визначається як подолання несприятливого (або недостатньо сприятливого) сьогоденного стану економіки країни й досягнення більш високих параметрів її розвитку. Найчастіше стратегії розробляються тоді, коли економіка країни перебуває в складному, а то й кризовому становищі.

Після визначення головної мети наступним етапом розроблення стратегії є визначення **методів її досягнення**. Сукупність заходів, які застосовує уряд для досягнення стратегічної мети, є **стратегічною політикою**.

Стратегічна політика починається з визначення необхідних фінансових, виробничих і людських **ресурсів**, які необхідні для реалізації поставлених цілей. Далі розробляється **механізм реалізації** стратегічної мети, тобто виявляються заходи уряду щодо регулювання економіки в основних її сферах, створюються необхідні інститути, фонди, залучаються (в разі необхідності) іноземні й міжнародні кошти для вирішення тих чи інших стратегічних завдань.

У процесі реалізації стратегії уряд вирішує низку задач. Серед основних завдань на макрорівні є забезпечення повної зайнятості, стабільності цін, економічного зростання, рівноваги платіжного ба-

лансу; на мікрорівні – ефективне використання ресурсів. Оскільки одночасне вирішення цих та інших завдань рідко буває можливим, то виокремлюються **пріоритетні цілі** на кожному етапі здійснення стратегії.

Пріоритетні цілі звичайно групують за трьома напрямками: економічні, соціальні й екологічні.

Реалізація стратегічних цілей досягається звичайно за допомогою таких заходів, як контроль за рівнем цін та доходів; підтримка пріоритетних галузей і компаній; антимонопольна політика; регіональна політика; регулювання валютного курсу; податкова політика та ін.

Реалізація стратегії економічного розвитку передбачає формування відповідної законодавчої бази, що забезпечувала б упровадження необхідних заходів щодо реформування економіки й здійснення стратегічної політики. Необхідною умовою ефективної дії механізму реалізації стратегії є зміцнення кредитно-фінансової системи держави, оскільки рішучі економічні перетворення потребують значних бюджетних витрат та капіталовкладень з боку фірм, приватних банків тощо.

Здійснення кожної стратегії призначається на довгі строки, але не назавжди. По досягненню стратегічної мети дія даної стратегії закінчується й розробляється нова стратегія відповідно з новими умовами, що складаються в державі, і цілями, яких прагне досягти суспільство. За **строком дії** економічні стратегії поділяються на середньострокові (до 10 років) і довгострокові (понад 10 років). Найчастіше середньострокові стратегії розробляються на 5 років; типовим прикладом таких стратегій є п'ятирічні плани розвитку народного господарства СРСР, п'ятирічні плани існують у Китаї та в деяких інших державах. Довгострокові стратегії звичайно розробляються на 10, 15, 20 років. На більш тривалий строк стратегії, як правило, не розраховуються, бо дуже важко, практично неможливо, передбачити ситуацію в країні і навколо неї на декілька десятиліть уперед в умовах світу, який швидко змінюється.

Середньострокові стратегії звичайно спрямовані на швидке й ефективне подолання кризових явищ, суттєве прискорення темпів розвитку економіки, технічну й структурну її перебудову. Вони характеризуються більш детальною розробкою параметрів розвитку і заходів по їх досягненню. Післявоєнні стратегії європейських країн і Японії були саме середньостроковими.

Часто довгострокові й середньострокові стратегії поєднуються. В такому разі середньострокова стратегія розглядається як проміжний етап здійснення довгострокової стратегії.

Важливим напрямом, складовою частиною національних стратегій є зовнішньоекономічна політика, яка безпосередньо залучає країну до глобального простору міжнародних економічних відносин. Але й внутрішня економічна політика держави формує, хоч і опосередковано, міжнародний аспект національної стратегії (наприклад, впливаючи на темпи економічного зростання, галузеву структуру народного господарства, рівень цін на товари та послуги, ємність внутрішнього ринку тощо).

Крім національних стратегій, реалізуються також стратегії на макрорегіональному й глобальному рівнях. Стратегії економічного розвитку з високим ступенем обґрунтування й деталізацією за напрямками розробляються Європейським Союзом; дещо менш деталізовані стратегії діють у інших регіональних інтеграційних формуваннях.

Стратегії є, таким чином, важливою формою економічної політики уряду. Надалі, при характеристиці економічних політик держав, мова йтиме переважно саме про стратегії економічного розвитку. Але й поточна політика має важливе значення, особливо в критичних ситуаціях, як, наприклад, світова фінансова криза 2008–2009 років. Тоді увага зосереджується на короткострокових, але ефективних заходах по подоланню негативних явищ.

Економічна політика структурно дуже розгалужена, обіймає значну кількість сфер. Узагальнено можна визначити такі пріоритетні сфери: торгівля, виробництво (промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок тощо), валютно-кредитна система, соціальна сфера, зовнішньоекономічні зв'язки.

Розглянемо докладніше економічні політики груп держав і міжнародних інтеграційних угруповань.

4.2. Економічна політика розвинутих країн

4.2.1. Моделі економічного розвитку

Економічна політика, насамперед, стратегії економічного розвитку країни, значною мірою ґрунтуються на моделі економічного розвитку, притаманній певній країні. Незважаючи на тісну спільність соціально-економічного устрою розвинутих країн, що стала наслідком спільних історико-економічних умов розвитку, в економіці цих

країн можна виокремити декілька моделей, які є типовими. Спільним у моделях розвинутих держав є те, що механізмом їхньої дії є розвинута економіка ринкового типу; відрізняються вони деякими рисами економічних відносин, що ґрунтуються на національних традиціях або виходять з конкретної соціально-політичної ситуації всередині країни.

Кожна модель розвитку не є чимось усталеним на тривалий час. Залежно від домінуючих тенденцій світового чи національного економічного розвитку моделі зближуються за своїм змістом; з цих же причин якась країна може змінити звичну модель розвитку на іншу. Відносно групи розвинутих країн визначаються такі моделі: ліберальна, корпоративістська та соціально-ринкова¹. В окремі періоди розвитку застосовувалася політика регулювання економіки, що одержала назву дирижизму.

Ліберальна модель розвитку притаманна США, Канаді, меншою мірою – Великій Британії та Ірландії. Вона характеризується мінімальним втручанням урядових структур у механізм взаємодії підприємців і робітників. Роль профспілок дуже послаблена порівняно з іншими країнами. Підприємці укладають контракти з найманцями, виходячи з конкретної ситуації на ринку праці й часто не узгоджують свої дії з профспілками. Підприємець може звільнити робітника без згоди профспілкової організації. Це надає гнучкість поведінки в ситуаціях, коли економічна кон'юнктура потребує оперативного скорочення персоналу. Стосунки між підприємцем та робітником будуються насамперед, на професійних якостях робітника: кваліфікації, освіті, сумлінній праці. Це, втім, не означає, що профспілки в цих країнах взагалі не відіграють ніякої ролі. У США, наприклад, діє профспілкове об'єднання “Американська федерація праці – Конгрес виробничих профспілок (АФП – КВП)”, яка нараховує понад 13 млн членів (16% загальної чисельності робітників). Проте воно вирішує соціальні проблеми й захищає трудівників, так би мовити, на вищих рівнях соціально-економічної структури країни; на регулювання імміграційного руху і т. ін. Профспілки США свої дії тісно ув'язують з урядовими інститутами та об'єднаннями підприємців. Уряд регулює соціально-економічні процеси переважно на макрорівні, законодавчо впливає на рівень цін у країні, банківську облікову ставку, зайнятість тощо.

¹ Див. також: Ломакин В.К. Мировая экономика. – М.: Финансы, 1999. – С.352–356.

У цілому ліберальна модель виявила свою ефективність. Високий рівень доходів і заробітної плати (вищий, ніж у більшості інших країн) мирить американських робітників із деякими обмеженнями своїх прав у трудових стосунках з підприємцями. Законодавство США надає власникам фірм свободу дій у досить широких межах, і це стимулює їх підприємницьку ініціативу. Приватний сектор у США й Канаді є основою економіки, державні підприємства мають незначну частку.

Корпоративістська модель передбачає активну роль держави в регулюванні соціально-економічних відносин й високий рівень соціального партнерства між робітниками й роботодавцями. Ця модель має два різновиди: демократичний корпоративізм та ієрархічний корпоративізм.

Модель **демократичного корпоративізму** найбільш поширена в скандинавських країнах, особливо в Швеції. Ідея соціального партнерства є основою цієї моделі. Сильні профспілки здійснюють великий вплив на трудове законодавство й трудові стосунки. Завдяки ним встановлено високий рівень мінімальної заробітної плати, якого підприємці мусять неухильно дотримуватися. Наймання й звільнення працівника здійснюється тільки за узгодженням з профспілкою. Держава витрачає великі кошти на пенсійне забезпечення, на освіту й професійну підготовку робітників, на охорону здоров'я. Соціальні витрати в країнах цієї групи досить великі; у Швеції, наприклад, вони становлять до 29% доходів трудового населення. В скандинавських країнах рівень бідності – найнижчий у групі розвинутих країн.

Позитивною стороною демократичного корпоративізму, або шведської моделі, є високий рівень захищеності працівників і малозабезпечених та економічно неактивних верств населення (пенсіонерів, дітей, інвалідів, студентів). У той же час значні кошти на соціальні потреби лягають досить відчутним тягарем на підприємців, бо підвищуються податкові ставки, відрахування до пенсійного фонду. Підприємці обмежені у своїх діях в разі економічного спаду, погіршення кон'юнктури; вони не можуть лише за своїм бажанням скоротити штат робітників, навіть якщо ситуація цього вимагає: потрібна згода профспілки, яка неохоче дає на це згоду. Проте в цілому угода між підприємцями й працівниками досягається на основі консенсусу шляхом взаємних поступок; соціальні конфлікти виникають рідко.

Демократичний корпоративізм забезпечує міцну соціальну стабільність у країні, але дещо гальмує темпи економічного зростання; так, частка Швеції у світовій економіці поступово знижується. Все ж таки завдяки високому рівневі соціальної забезпеченості модель демократичного корпоративізму є взірцем для багатьох інших країн, особливо країн з транзитивною економікою.

Ієрархічний корпоративізм притаманний Японії, тому він одержав ще назву японської моделі. Її характерною особливістю є активне втручання уряду в економічне регулювання при незначній частці державної власності в економіці. Держава розробляє і втілює в життя програми економічного розвитку, регулює інвестиційну діяльність у країні, фінансові ринки, здійснює активну соціальну політику, стимулює ділову активність, зокрема методами податкової політики.

Іншою характерною рисою японської моделі є система довічного найму працівників. Якщо робітник чи службовець сумлінно працює, фірма триматиме його на роботі аж до виходу на пенсію; навіть у скрутних для фірми ситуаціях підприємець намагається зберегти контингент кадрових робітників, переводячи їх, наприклад, на неповний робочий тиждень. Трудові відносини мають патерналістський характер: робітник відданий своїй фірмі й особливо її власнику (керівнику); керівник, у свою чергу, турбується про свого робітника, входячи навіть у справи його особистого життя. Фірма функціонує за принципом жорсткої субординації. Підлеглий підпорядкований тільки своєму безпосередньому начальнику, він не може «через голову» начальника звернутися до того, хто стоїть щаблем вище в ієрархічній структурі керівництва фірми. Саме тому ця модель називається ієрархічним корпоративізмом.

Третьою характерною рисою цієї моделі є постійне піклування про безперервне підвищення кваліфікації робітника. Існують відповідні для цього інституції, «гуртки самоосвіти». На це витрачаються значні кошти від держав і фірм, але така форма організації праці сприяє підвищенню її продуктивності.

Соціально-ринкова модель розвитку найбільш характерна для Німеччини. Важливою її рисою є підтримка малозабезпечених верств населення й взагалі тих, хто має потребу в соціальній підтримці. Це дрібні фермери й фірми, молодь, люди похилого віку, безробітні, іммігранти. Держава в цій справі відіграє найактивнішу роль, відволікаючи бюджетні й позабюджетні кошти на соціальні

витрати. В цілому така політика знаходить підтримку підприємців і взагалі заможного населення. Проте останнім часом володарі великих фірм висловлюють невдоволення високим рівнем податків, що є неминучою платою за великі соціальні виплати. Підприємцям стає невідгидним розширювати виробництво в економічному просторі Німеччини. Вони також намагаються скорочувати контингент робочої сили, зекономлюючи на відрахуваннях у соціальні фонди. Це сприяє тому, що в Німеччині рівень безробіття дещо вищий, ніж у більшості інших держав Європейського Союзу: так, у 2007 р. він становив 9,1%, тоді як у Великій Британії – 5,4, Нідерландах – 4,5, Бельгії – 7,6, Австрії – 4,3%. Уряд Німеччини, стурбований такою ситуацією, розглядає можливості коригування традиційної моделі у бік зниження рівня соціальних витрат.

Модель «дирижизму» була притаманна Франції й Італії в період між двома світовими війнами й у перші повоєнні роки. Суть дирижизму полягає в досить активному втручання держави в економічні процеси. Це виражається насамперед у створенні потужного державного сектора в національній економіці. Так, у Франції в державній власності після Другої світової війни опинилася значна частина промисловості інфраструктури, енергетика, підприємства авіаційної й автомобільної промисловості. Навіть у 80-х роках минулого століття під контроль держави перейшли великі банки й промислові групи. В Італії в 30-х роках виникла велика напівдержавна організація – Інститут реконструкції індустрії (IRI). Після війни виникла ще низка великих державних об'єднань, серед яких, наприклад, Національне нафтогазове об'єднання (ENI).

Дирижизм, крім існування державного сектора, включає такий вид економічного регулювання, як індикативне планування. Державними органами складаються прогнози щодо майбутнього розвитку національної економіки в цілому й окремих галузей і надаються пропозиції щодо використання виробничих потужностей і перерозподілу інвестицій.

Інші розвинуті країни тяжіють до якоїсь з означених моделей, хоч основні риси кожної моделі проступають тут не так виразно. З останньої чверті ХХ ст. все більш популярною стає ліберальна модель економічного розвитку. Водночас серед низки науковців існує думка, що ліберальна модель уже відживає свій час. Уповільнення темпів економічного розвитку провідних країн і піднесення розвитку нових індустріальних країн начебто підтверджує такий висновок. Світова

економічна криза 2008–2009 рр. виявилася ще одним аргументом, що ставить під сумнів ефективність ліберальної моделі. Натомість набуває поширення **концепція сталого розвитку** економіки країни.

Існує декілька визначень поняття сталого розвитку. Найбільш повним і точним вважається таке: сталий розвиток – це теорія, що передбачає регулювання умов життя на основі чотирьох принципів:

- задоволення основних потреб усіх людей, що живуть нині;
- рівні стандарти цього задоволення для усього населення планети;
- обережне, зберігаюче використання природних ресурсів;
- збереження можливостей для майбутніх поколінь реалізовувати основні потреби¹.

За визначенням Г. Дейлі, «сталий розвиток – це розвиток без зростання масштабу економіки понад якийсь розмір, що перебуває в межах підтримуючої спроможності довкілля»². Стабільна економіка означає якісний розвиток, а не кількісне зростання. Отже, як роблять висновок вчені, сталий розвиток – це розвиток без зростання, тобто без виходу ресурсопотоку за межі можливостей довкілля. Його метою є достатнє, а не максимальне багатство на душу населення. Розвиток повинен ґрунтуватися не на кількісному нарощуванні переробленої сировини, випуску маси товарів, а на удосконаленні технологій і гармонізації соціальних потреб. Перехід на принципи сталого розвитку має відбуватися в рамках раціонального поєднання ринкової системи і державного регулювання економічних відносин, удосконаленої координації дій усіх інститутів держави³.

4.2.2. Економічна політика Сполучених Штатів Америки

Лідуюче положення США у світовій економіці зумовлює її геополітичне положення в цілому. Після зникнення СРСР Сполучені Штати перетворилися на єдину наддержаву, що не має серйозних конкурентів на планеті ні в економічному, ні військовому, ні політичному відношенні. Така ситуація зумовлює **головну мету** американської стратегії: вся планета об'являється сферою інтересів США, в тому числі економічних. Про це відверто заявляють аме-

¹ Концепція устойчивого развития в контексте глобализации. Материалы научного семинара // МЭ и МО. – 2007. – №6. – С. 67.

² Дейли Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – К.: Інтелфера., 2002. – С. 200.

³ Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток // Економіка України. – 2008. – №4. – С. 89.

риканські політики, в тому числі й президент. Відповідно цій меті формується міжнародна політика США. Сполучені Штати є лідером процесу глобалізації, спрямовуючи його в певне русло й активізуючи цей процес.

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на ліберальній моделі; відповідно до неї уряд здійснює економічну політику, теоретичною базою якої є монетаризм і яка найбільш послідовно втілюється в практику, починаючи з другої половини 70-х років минулого століття.

Економічні стратегії США формувалися на засадах кейнсіанства аж до початку 70-х років минулого століття. Криза 1973–1975 років виявила необхідність переходу до інших методів регулювання економіки. Сполучені Штати до цього часу вже втратили майже неподільні позиції у світовій економіці, їхня частка у світовому виробництві знизилася під тиском європейських країн та Японії, почав втрачати силу долар, зростала інфляція. У таких умовах президент Р. Рейган, який прийшов до влади в 1981 р., запропонував нову програму, яка ґрунтувалася на монетаристській теорії американського економіста М. Фрідмена. Уряд Р. Рейгана запропонував й реалізував програму, яка звалася «Нові засади для Америки». В її основі містилася всіляка підтримка приватного підприємництва при одночасному послабленні державного втручання в мікроекономічні процеси. Ця економічна політика одержала неофіційну назву «рейганоміки».

На відміну від кейнсіанської теорії, яка проголошувала пріоритет стимулювання попиту, нова політика ґрунтувалася на стимулюванні пропозиції. Головним інструментом регулювання економіки було визначено податкову політику. Податки на корпорації було значно знижено, було запропоновано відмовитися від прогресивного оподаткування. В 1981 р. було прийнято Закон про оподаткування, який передбачав поступове зниження податкового податку на 23%, скорочення максимальної податкової ставки на доходи з капіталу з 70 до 50%. У 1986 р. було прийнято новий закон, за яким максимальна ставка особистих податкових податків скорочувалася з 50 до 28%, а податку на прибутки корпорацій – із 46 до 34%. Найменш забезпечені громадяни були звільнені від сплати податків.

Застосування монетаристських заходів надало американській економіці нового імпульсу. Темпи зростання реального ВВП підвищилися до 3–4% на рік, знизилася інфляція й безробіття. У 80-х ро-

ках було створено 18 млн нових робочих місць – удвічі більше, ніж створили за цей час країни Західної Європи та Японії, разом узяті. Інвестиції в інформаційні технології зростали щороку в середньому на 13%.

«Рейганоміка» діяла ефективно майже до кінця 80-х років, коли виявився черговий спад в американській економіці. Темпи зростання виробництва різко знизилися. Державний бюджет зводився із значним дефіцитом (не в останню чергу – через зниження надходжень податків), сформувалося велике від’ємне сальдо платіжного балансу за поточними операціями. Погіршилося становище найбідніших і незахищених верств населення через скорочення витрат на соціальні потреби. Інвестиційна активність у країні помітно впала.

Уряд Б. Клінтона повернув від монетаризму до політики, яку називають «неокейнсіанством». Вона не передбачає такої жорсткої регламентації економічної діяльності, як класичне кейнсіанство, проте активізує роль уряду в економічній сфері. Головною метою уряду визначалося сприяння припливу інвестицій в економіку. Зросли обсяги державних вкладень в основний капітал країни. Основна увага приділялася заохоченню інвестування в новітні галузі виробництва, які визначають науково-технічний прогрес. Збільшилися соціальні витрати держави, особливо на охорону здоров’я й освіту. Водночас підвищилися податки.

Успіх неокейнсіанської політики продемонструвала динаміка основних показників економіки в 90-х роках. Наприкінці десятиріччя вперше з’явилася тенденція зменшення державного боргу США – з 3,8 трлн дол. до 3,4 трлн дол. у 2000 р.¹ Проте деякі експерти й політики висловлювали побоювання щодо перспектив подальшого безхмарного розвитку американської економіки. Її зліт у 90-ті роки, як вважав багато хто з них, ґрунтувався на нечуваному «бумі» інвестування в інформаційні технології. Коли цей «бум» мине через насичення ринку інформаційною технікою, то темпи американської економіки мають загальмуватися. Події 11 вересня 2001 р. (теракт) додали нервування й невпевненості щодо її розвитку.

Наступний президент США Дж. Буш-молодший повернувся до основних засад економічної політики свого батька, який був прихильником монетаризму. Його програма, яка також має назву «Нові засади», передбачала насамперед зниження податків, скасування податку на спадщину, ставки якого досягали 50%. Було встановле-

¹ МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 73.

но податкові пільги на наукові розробки й дослідження. Бюджетна програма передбачала жорстку економію з метою подальшого скорочення державного боргу. На відміну від «рейганоміки», адміністрація Дж. Буша обережніше ставилась до скорочення витрат на соціальні потреби. Набула підтримки пенсійна система й система медичного обслуговування людей похилого віку «Медікейр». Розроблена програма освіти для дітей з бідних сімей, 70% яких не вміють читати навіть у четвертому класі.

Проте економічні програми уряду Дж. Буша не були виконані повністю. У зв'язку з активною участю США у війнах в Афганістані й Іраку різко зросли бюджетні витрати на армію. В 2004 фінансовому році (закінчився у вересні) дефіцит американського бюджету став рекордним – 413 млрд доларів (у той час як за уряду Б. Клінтона мав місце профіцит). В 2006 р., правда, цей дефіцит скоротився й становив 250 млрд дол. За деякими прогнозами, в 2014 р. дефіцит може досягти 2,3 трлн дол. Неприємним для подальшого розвитку американської економіки стає демографічний фактор: наближається час масового виходу на пенсію покоління так званого «бебі-бума» – людей, що народилися в перші повоєнні роки і становлять велику кількість. Вони вже не будуть сплачувати податки, але потребують соціальних пільг.

З кінця минулого століття в США відбувається рішуча реструктуризація економіки. Енергійно форсується розвиток інформаційних технологій і програмних продуктів. Відбувається перехід до «індустрії інформації»; поряд з цим вживаються терміни «деіндустріалізація» й «делокалізація» стосовно американської економіки. З одного боку, зростає попит на людей розумової праці високої кваліфікації; з іншого боку, постає проблема масової перекваліфікації робітників переробної промисловості. Так, ще в 50-х роках минулого століття в обробній промисловості працював кожний третій працюючий американець, а нині – лише кожний дев'ятий¹. У 2007 р. промисловість США мала 20,6% частки ВВП, тоді як послуги – 78,5%. Серед американських економістів і політиків виникає побоювання, що індустрія поступово буде відходити з території США («делокалізація») в країни, що більш динамічно розвиваються (в НІК, БРІК), а американці будуть інформаційно обслуговувати чужу економіку².

Зовнішньоекономічна політика США спрямована на зміцнення їх позицій у світовій економіці. Вона здійснюється як через меха-

¹ МЭ и МО. – 2007. – №4. – С. 19.

² Там само.

нізм діяльності ТНК, так і відстоюванням інтересів США їх представниками в міжнародних організаціях. Зокрема, США постійно відстоюють політику відкритої торгівлі, фрітрейдерства з метою доступу своїх товарів на міжнародні ринки. Водночас вони (всупереч принципам цієї політики) вводять протекціоністські бар'єри для обмеження внутрішнього ринку від товарів своїх конкурентів. Часто таке обмеження набуває форм антидемпінгових заходів, спонукання торговельних партнерів до «добровільного» обмеження експорту. Така політика пояснюється величезним дефіцитом зовнішньоторговельного балансу. Так, у 2008 р. дефіцит становив 813 млрд дол. – більше, ніж у будь-якій країні. США надають великого значення участі в інтеграційних процесах.

Новому президенті США Бараку Обамі довелося розпочати своє керування державою в умовах надзвичайно глибокої світової економічної кризи, яка розпочалася саме з американської фінансової сфери. Збанкрутувала низка великих банків і страхових компаній (зокрема, «Фанні Мей», «Фрейді Мак»); під загрозою банкрутства опинилися велетні автомобільної індустрії – «Дженерал моторз», «Форд». Одним з провідних напрямів виходу з кризи новий уряд вбачає підсилення ролі держави в регулюванні економіки. Були здійснені вливання значних державних коштів для рятування «хворих» банків та фірм.

4.2.3. Економічна політика Японії

Характерною рисою економічного розвитку Японії тривалий час було активне втручання уряду в економічні процеси. Вже після революції Мейдзі держава здійснює протекціоністську політику, всіляко підтримуючи приватне підприємництво. Широко практикуються державні субсидії приватним підприємцям, податкові пільги. Держава перетворюється на активного інвестора. Утворюються великі державні підприємства; зокрема, усі залізниці були державними. Значні кошти витрачаються на розвиток військово-промислового комплексу. У 20-х роках ХХ ст. державне підприємництво досягає особливого розмаху. Майже $\frac{2}{3}$ усіх інвестицій в економіку забезпечувала держава¹.

Крім уряду, контроль над економікою у довоєнній Японії здійснювали великі монополні об'єднання, концерни на чолі із сімейними холдингами, так звані «дзайбацу». Вони одержували найбільші

¹ Лортикян Э.Л. История экономических реформ. – Харьков: Консум., 1999. – С.106

військові замовлення й саме вони були найактивнішими причінниками участі Японії у війні. Найпотужнішими концернами були «Міцубі», «Міцубісі», «Сумітомо», «Ясуда», «Окура». Концерн «Міцубі» охоплював банки, страхові компанії, підприємства гірничої, хімічної, електротехнічної галузей, відігравав значну роль у зовнішній торгівлі. Концерн «Міцубісі» контролював видобуток мідної руди, виробництво мінеральних добрив, нафтопереробну промисловість і судноплавство. Концерн «Сумітомо» контролював чорну металургію, а «Ясуда» володів найбільшими банками, страховими й промисловими компаніями.

Перекося в структурі економіки, надмірна монополізація хибними сторонами виявилися в процесі війни. Японія не тільки зазнала поразки, а й опинилася в неймовірно руйнівному становищі. Промислове виробництво наприкінці 1945 р. становило лише 10% довоєнного рівня, його частка експорту в світовій торгівлі – лише 0,5%. Японія втратила свої колонії й була окупована американськими військами.

У цій ситуації перед Японією постали вже зовсім інші стратегічні цілі в економіці. Головною метою було якнайшвидше відбудувати народне господарство й ліквідувати відставання від своїх американських і європейських конкурентів, причому не тільки за кількісними показниками, а й – головне – за технологічним рівнем. Необхідно було перебудувати галузеву структуру економіки відповідно до вимог науково-технічного прогресу.

Роль держави в післявоєнній відбудові економіки Японії не тільки не ослабла, а й зросла. За основу економічної моделі розвитку було взято кейнсіанську теорію, яка передбачає активну роль держави в регулюванні економіки. Було запроваджено планування економічного розвитку, плани мали індикативний характер. Програма відбудови економіки спиралася на три плани: 1949–1952, 1949–1953, 1951–1953; ці плани коригували й доповнювали один одного. Найбільш змістовними були «П'ятирічний план самозабезпечення» (1955–1959) й «Новий довгостроковий план економічного розвитку» (1957–1960). Наступні плани мали за мету прискорення темпів розвитку економіки й удосконалення її галузевої структури.

Важливим напрямом економічної стратегії стала зовнішньоекономічна орієнтація японської економіки. Держава здійснювала контроль над зовнішньоекономічними операціями, розподіляла за лімітом кошти на оплату імпорту. Основою зовнішньоекономічної

політики був протекціонізм, приплив іноземного капіталу в Японію обмежувався.

Післявоєнна економічна реформа оздоровила японську економіку; вона стала тим трампліном, з якого розпочалося бурхливе піднесення Японії у світовому економічному просторі. У 50–60-ті роки ХХ ст. японська економіка розвивалася дуже високими темпами, щорічний приріст ВВП становив пересічно 15%. Це був час відбудови економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. У другій половині 60-х років приріст дещо знизився, але все ж таки був досить високим, у середньому 11%.

У 90-х роках відбулося суттєве гальмування японської економіки. Темпи зростання ВВП дуже знижуються, навіть до мінусових позначок в окремі роки.

Спад виробництва супроводжувався зростанням безробіття. Якщо у 80-ті роки частка безробітних у працездатному населенні не перевищувала 3%, то в 1999–2001 рр. вона становила 4,7–5%. Фондовий ринок відреагував на спад економіки. Головний фондовий індекс Японії Ніккей – 225 знизився з 1990 р. до 2001 р. на 64%, в той час як його американський аналог Доу-Джонс збільшився на 321%. По Японії прокотилася хвиля банкрутства. Тільки в 2000 р. збанкрутувало понад 19 тис. компаній. Намагаючись стимулювати економіку, уряд збільшує державні витрати. Японія мала величезний державний борг (в 2000 р. – 5,6 трлн дол., або 130% до ВВП).

Економічні негаразди Японії в 90-х роках пов'язані з макроекономічними перекосами. Тривалий час Японія має велике позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Приплив капіталу від експорту японські банки використовували не стільки для інвестування у промислові підприємства (через високу вартість робочої сили), скільки в спекулятивні операції з акціями та в нерухомість. Курси акцій та ціни на земельні ділянки штучно завищувалися, акції купувалися для їх подальшого перепродажу. Цей процес одержав назву «мильної бульки». В 1990 р. «булька» луснула, ринкова ціна акцій і земельних ділянок почала спадати. Це призвело до утворення й накопичення боргів банками з боку корпорацій, які вкладали свої вільні кошти в ці активи. В 1995 р., уперше за післявоєнний період, прокотилася хвиля банкрутств багатьох банків.

Криза фінансової системи відбулася й на реальних векторах економіки Японії. Знизилися темпи капіталовкладень, знецінилося

майно (нерухомість), яке є заставою під банківські кредити. Збанкрутування банків й утруднення з одержанням кредиту (через знецінення застави) спровокувало масове банкрутство японських компаній. Капітал і виробництво дедалі більше йшли за кордон у філії японських корпорацій та спільні підприємства, оскільки внутрішній ринок звузився.

Спад в економіці Японії був зумовлений також і зовнішніми причинами. В 1998 р. відбулася економічна криза в країнах Південно-Східної Азії – в регіоні, де Японія завжди мала пріоритетні позиції. Це призвело як до скорочення японського експорту, так і до падіння виробництва численних філій японських корпорацій, які розташувалися в регіоні.

В умовах тривалої стагнації перед урядом Японії постало завдання розробити й втілити у життя нову стратегію розвитку економіки. Кейнсіанські засади економічної моделі поступилися місцем неоліберальній політиці. Роль держави в регулюванні економіки звузилася, зосередившись переважно на макроекономічній сфері.

У 1999 р. була здійснена фінансова реформа, яка одержала назву «великого вибуху». Були усунуті перепони для доступу на фінансові ринки. Банки, брокерські й страхові компанії набули можливість займатися всіма видами фінансових операцій. Скасовано заборону доступу нефінансових компаній на фінансові ринки. Дозволена торгівля цінними паперами поза фондовими біржами. Втручання держави в оперативну діяльність суб'єктів економіки суттєво знизилося, піднялося значення ринкових важелів регулювання. Це означає дерегуляцію економіки¹.

Дерегуляція економіки, визволення системи від безнадійних боргів і жорсткий контроль дефіциту державного бюджету – ось головні пріоритети нової економічної політики уряду Японії. Необхідно було визволити банки від великого обсягу так званих «поганих кредитів», які утворилися внаслідок краху «мильної бульки». Ці борги списано. Знижено податковий податок з корпорацій. Значно поживався приплив іноземних інвестицій у японську економіку внаслідок лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

Реформування економіки, що почалося з кінця 90-х років, почало давати позитивні результати з 2004 р., коли ВВП дав приріст 2,7%. Правда, надалі приріст коливався навколо 2% щороку, але все ж таки це краще, ніж у 90-х роках. Зовнішній борг скоротився

¹ Див. також: *Леонтьева Е.* Япония // МЭ и МО. – 2001. – №8.

до 1,495 трлн дол. Рівень інфляції в Японії досить низький (1,8% у 2008 р.); це певною мірою пов'язано з квалістю динаміки японської економіки. Боротьба з дефляцією є одним з важливих напрямів економічної політики уряду. Рівень безробіття перевищує 4%, що для Японії слід оцінювати як досить високий.

Отже, з 2004 р. економічне зростання Японії відновилося після тривалої стагнації. Пожвавлення почалося з галузей, що обслуговують переважно внутрішній ринок. Внутрішньоекономічна політика японського уряду характеризується наголошенням на вирішенні соціальних проблем. На відміну від «жорсткої» американської моделі, в Японії культивується «доброзичливий» капіталізм, коли перевага надається економічній стабільності, безпеці, збереженню соціальної рівноваги¹.

У зовнішньоекономічній політиці Японія має два головних пріоритети: тісне співробітництво з партнерами по ОЕСР, особливо в рамках Великої Сімки, і зміцнення своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Японія є членом АТЕС, у якому відіграє важливу роль, бере участь у більшості регіональних банків розвитку. Особливе значення мають для Японії її стосунки із США, ринок яких найпривабливіший для японських експортерів товарів та інвесторів.

Усе більшого значення для Японії набуває її зарубіжна інвестиційна діяльність. Відплив інвестицій з Японії перевищував їх приплив у 2005 р. у 16 разів. В тому ж році чисте перевищення доходів від іноземних інвестицій над відповідними витратами виявилось більше активного сальдо торговельного балансу². Японія перетворюється на країну-інвестора й кредитора.

Світова економічна криза 2008–2009 рр. позначилася також і на економіці Японії. Вже в 2008 р. темп зростання її ВВП був від'ємним і становив -0,4%. У 2009 р. ситуація загострилася у зв'язку з падінням попиту на японську продукцію на світових ринках.

4.2.4. Економічна політика Німеччини

Внаслідок Другої світової війни економіка Німеччини опинилася в руйнівному становищі. В 1946 р. промисловість становила лише 34% від довоєнного рівня. Державний борг за часи війни зріс у 14 разів, інфляція досягла 600%. Марка була знецінена, торговельні

¹ МЭ и МО. – 2007. – №4. – С. 22.

² Там само. – С. 19.

операції здійснювалися часто на основі натурообміну. Занедбаним виявилось сільське господарство. Життєвий рівень німців значно знизився, мільйони з них голодували, нараховувалася велика кількість безробітних.

У таких складних умовах потрібна була принципово нова економічна політика, яка поривала б з амбіціями тоталітаризму й мала націленість на соціальні пріоритети. Така політика була сформована у ФРН наприкінці 40 – початку 50-х років; її ефективність доведена успіхами німецької економіки протягом більше ніж півстоліття. Кардинальні позитивні зрушення в економіці ФРН пов'язані з «Планом Маршалла» та економічними реформами міністра економіки, а згодом канцлера Людвіга Ерхарда.

За «Планом Маршалла» США надали економічну допомогу ФРН і деяким іншим західноєвропейським країнам. Фінансова допомога Західній Німеччині становила понад 3 млрд доларів – за тих часів велика сума. У ФРН надійшла велика кількість американського продовольства й продукції легкої промисловості. Головне ж – інвестиції та кредити. Інвестиції прямували переважно в галузі важкої промисловості – енергетику, металургію, важке машинобудування, хімічну промисловість.

Американська фінансова допомога сприяла поживленню економіки ФРН. Проте її повна відбудова, а потім небачений зліт, «економічне диво» пов'язані з політикою Л. Ерхарда. В основу цієї політики були покладені ідеї «фрайбурзької школи» (В. Ойкен, В. Репке), що пропагувала вільну ринкову економіку, та теорії «соціальної ринкової економіки» (А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард). Ці ідеї склали засади неоліберальної економічної політики. Таким чином, на відміну від США, Японії та більшості західноєвропейських держав, у яких перші повоєнні десятиліття проходили під пануванням кейнсіанства, уряд ФРН впроваджував неоліберальний напрям.

Згідно з неоліберальною політикою роль держави має бути обмеженою регулюванням економіки на макрорівні, вона не повинна втручатися в оперативну діяльність суб'єктів народного господарства. Суть цієї політики виражалася гаслом: «Так мало держави, наскільки це можливо, так багато держави, наскільки це потрібно»¹.

Неоліберальна політика давала ефект понад десять років. Зроставав добробут населення, а за ним і купівельна спроможність громадян, що сприяло розширенню внутрішнього ринку. Невисокий

¹ Факти про Німеччину. – Societats-Verlad: Frankfurt-am-Main. – 1995. – С. 217.

рівень податків стимулював виробників збільшувати інвестиції у виробництво. ФРН перетворилася на процвітаючу державу з високими темпами розвитку економіки й високою соціальною захищеністю населення. Наприкінці 50-х років за розміром ВВП вона посідала друге місце серед розвинутих держав.

Поступово виявилось, що ставка на “вільну гру” ринкових регуляторів не може довго поєднуватися із зростаючими витратами держави на соціальні потреби. Завищені економічні й соціальні вимоги зумовили бурхливе зростання державних витрат, а безперервне зростання заробітної плати призвело до зростання цін та інфляції. Л. Ерхард, який в 60-х роках був канцлером, попереджав про необхідність стримання зростання соціальних витрат і обмеження споживання, але в умовах ейфорії, яка панувала тоді в суспільстві, його заклик сприймався легковажно.

Криза 1966–1967 рр. стала сигналом для необхідності формування нової стратегії й нової економічної політики. Якщо перша пововенна стратегія робила наголос на швидких темпах економічного розвитку, то нова – на стабілізації економіки. На зміну неоліберальній політиці прийшла політика неокейнсіанства, яка означала посилення ролі держави на макроекономічному рівні регулювання. Цю політику впроваджували в життя соціал-демократи, що прийшли до влади.

В основі політики стабілізації фінансовими засобами полягала кейнсіанська концепція регулювання сукупного попиту, яку необхідно було інтегрувати в систему соціального ринкового господарства. В 70-х роках уряд соціал-демократів, який очолював Г. Шмідт, зайнявся регулюванням навіть інвестицій, що підривало підвалини ринкового господарства. Економічні заходи уряду склалися в систему, яка отримала назву «глобального регулювання». Певний час ця система виявляла свою ефективність. З кінця 60-х й до середини 70-х років середні темпи зростання ВВП становили 5–7%. Скоротилося безробіття.

Проте в 1974–1975 рр. сталася нова економічна криза, яка виявилася більш серйозною, ніж попередня. Вона посилилася світовою енергетичною кризою. Різко підвищився рівень споживчих цін у країні – до 7% щороку, набирала темпів інфляція. ВВП скоротився на 5%, промислове виробництво – на 12, обсяг внутрішніх приватних інвестицій – на 18,5%. Наростало масове безробіття. Вихід з цієї кризи відбувався дуже повільно, а в 1980–1982 рр. настала ще одна криза, яка супроводжувалася масовими збанкрутуванням й зниженням рівня життя населення.

У 1982 р. до влади прийшли християнські демократи на чолі з Г. Колем. Новий уряд знову повернувся до неоліберальної політики, взявши за основу ерхардівську модель, але не відмовляючись від позитивних здобутків досвіду «глобального регулювання». Головним в економічній політиці Г. Коля був поворот від стимулювання сукупного попиту до економіки пропозиції.

Одним з основних напрямів нової політики передбачалося стримання збільшення витрат. Державні витрати не повинні були випереджати за темпами зростання виробництва. Поступово зменшувалася роль держави в перерозподілі ВВП.

Ще одним важливим напрямом економічної політики Г. Коля було стимулювання науково-технічного прогресу. Велика увага приділялася створенню сучасних засобів зв'язку та інформатики. Держава виділяла значні кошти на науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки. Високий технічний рівень виробництва зумовив і високу конкурентоспроможність німецьких товарів на світовому ринку. За експортом продукції машинобудування Німеччина в цей період випереджала усі країни світу.

Економічне зростання, яке розпочалося в 1982 р., тривало майже десять років. У цей період відбувається докорінна перебудова технічної бази економіки. Фірми спрямовують до 50% виробничих інвестицій на модернізацію і раціоналізацію виробництва. Темпи приросту ВВП коливалися від 1,5% в 1987 р. до 5,7% в 1990 р. Інфляція трималася на рівні нижче 3%, але безробіття залишалося ще високим.

У 90-х роках і в перші роки наступного десятиліття динаміка економічного розвитку Німеччини характеризується вкрай низькими темпами.

У 1993 р. спад економіки ФРН становив $-1,3\%$, що було найнижчим показником за всю післявоєнну історію країни. Того ж року кількість безробітних становила 2,2 млн чоловік, а в 1996 р. досягла 3,1 млн чол. У 1993 р. дефіцит держбюджету становив 69 млрд марок, а державний борг зріс до 1850 млрд марок.

У 1999 р. уряд Коля пішов у відставку, йому на зміну прийшла коаліція соціал-демократів і «зелених» на чолі з Г. Шрьодером. Незважаючи на принципові політичні розходження з християнськими демократами, уряд Шрьодера в цілому зберігав неоліберальний напрям економічної політики. Водночас були деякі зміни в методах її здійснення.

Стратегічною метою соціал-демократи вважали суттєве піднесення життєвого рівня населення; головна їх увага зосереджена на соціальній сфері. Це стосується боротьби з безробіттям. У 1999 р. безробіття сягнуло небезпечного рівня у 10,5%. На відміну минулим урядам, які допомагали безробітним збільшенням витрат на їх утримання (що не стимулювало їх в пошуках роботи), Шррьодер робив ставку на створення сприятливих умов для підприємців, для відкриття нових фірм, що веде до появи нових робочих місць. Соціал-демократи особливо намагалися підтримати малий і середній бізнес.

Проте уряду соціал-демократів не вдалося здійснити стратегічну мету; темпи зростання економіки були дуже низькі, а безробіття суттєво не зменшувалося.

У 2005 р. до влади в Німеччині повернулися християнські демократи на чолі з Ангелою Меркель; уряд сформовано коаліційний, до нього входять і представники соціал-демократів. Перед новим урядом постали проблеми, які вирішити в короткі строки дуже важко. Високі соціальні зобов'язання важким тягарем висять на державному бюджеті. Від'ємне сальдо бюджету в 2006 р. складало 67 млрд дол. Через урядовий сектор витрачається 31% ВВП на соціальні цілі. Близько 41% дорослого населення живе в основному на державні субсидії у вигляді пенсій, стипендій, допомоги по безробіттю, пенсій по інвалідності і т. ін. Наповнення бюджету здійснюється за рахунок жорсткого податкового тиску. При цьому 10% суб'єктів економічної допомоги сплачують понад 50% від своїх доходів, 20% сплачують близько 80%, а 40% тих, хто має доходи, не сплачує податків взагалі¹. Така податкова система не стимулює економічну ініціативу. Однак уже в 2008 р. позитивне сальдо бюджету становило 39 млн дол.

Уряд А. Меркель першочерговим завданням вважає припинення зростання бюджетного дефіциту. З цією метою передбачається скорочення бюджетного кредитування з 38 млрд євро в 2006 р. до 20 млрд євро в 2009 р. Відбудуться зміни в оподаткуванні; зокрема, зменшаться витрати роботодавців на соціальні виплати. До 2009 р. планувалося підвищити вік виходу на пенсію з 65 до 67 років (однаково для чоловіків і жінок); таким чином, трохи зменшаться зобов'язання по виплаті пенсій².

Перші кроки нового уряду дали позитивні результати. У 2006 і 2007 роках після тривалої стагнації темп приросту ВВП перевищив 2%. Інфляція в

¹ www.project-syndicate.org

² www.project-syndicate.org

2008 р. становила 2,8%. Але залишається високим рівень безробіття (7,9% у 2008 р.), зовнішній борг (4489 млрд дол.)¹. Темпи зростання ВВП знизилися в 2008 р. до 1,3%, а в 2009 р. в економіці Німеччини розпочався спад.

4.2.5. Економічна політика Франції

Після Першої світової війни тривалий час пріоритетною моделлю економічної політики Франції був «дирижизм».

Стратегічною метою політики «дирижизму» була індустріалізація країни для того, щоб утримати за Францією статус великої держави. Економічною моделлю Франції стала, як і в Німеччині, соціально-орієнтована ринкова економіка. У 50–60-х роках державі належала одна третина державного майна, багато банків, авіатранспорт, великі страхові компанії, радіомовлення. За рахунок держави здійснювалося 30% усіх капіталовкладень.

Наприкінці 60-х років і в 70-х роках до влади прийшли прибічники лібералізації економіки, і державне втручання в економіку дещо зменшилося, хоча й не було суттєво усунуто; здійснився перехід від дирижизму до неокейнсіанської моделі. За часів президентства Ж. Помпіду важливою метою було збалансування державного бюджету. Скорочувалося внутрішнє споживання, упорядковувалася податкова політика. На деякий час ці заходи стабілізували економіку. Проте глибока криза 1973–1974 рр. струснула економіку Франції. Безробіття зросло втричі і втричі знизилася прибутковість компаній. Якщо в 1950–1973 рр. щорічний приріст ВВП становив пересічно 5,1%, то в 1971–1980 роках він знизився до 2,3%.

Ця криза спровокувала новий прихід до влади в 1981 р. лівих сил на чолі з Ф. Міттераном, що означало нову хвилю націоналізації. В 1982 р. було прийнято закон про націоналізацію великих приватних банків і декількох промислових груп. Так, до рук держави перейшли такі промислові групи, як «Компані жєнераль д'електрисіте», «Пешіне-Южін-Кюльман», «Сєн-Гобєн», «Томсон-Брандт», «Рєн-Пуленк», залишалася у державній власності компанія «Рєно». Держава також придбала контрольні пакети акцій компаній «Юзінєр», «Сасілєр», «Дассє», «Матра». Частка державних підприємств у промисловості збільшилася з 18 до 32%. Державний сектор у банківській сфері забезпечував 75% депозитних і кредитних операцій. Держава контролювала діяльність 3,5 тис. компаній². Були націоналізова-

¹ www.cia.gov

² Современный монополистический капитализм. Франция. – М.: Мысль, 1982. – С. 401

ні навіть такі могутні фінансові компанії, як «Паріба» і «Сюз». В 1983 р. на державний сектор припадало 23% зайнятих, 29% доданої вартості й 30% експорту товарів. Було введено активний ціновий контроль, високий податок на великі статки.

Водночас були задіяні деякі соціальні реформи. Були підвищені мінімальні ставки заробітної плати, збільшені розміри пенсій, дещо скоротився робочий тиждень.

Значна увага приділялася індикативному плануванню, було прийнято Закон про реформу планування, визначена методика розробки й організації виконання планів. У планах визначалися стратегічні напрями й цілі розвитку економіки на п'ятирічний період.

Реформа мала й негативні наслідки. Справа в тому, що націоналізації підлягали переважно компанії, які перебували у важкому фінансовому стані, на їх санацію витрачалися великі кошти з держбюджету. Бюджет не витримував такого навантаження¹.

У 1986 р. до влади повернулися праві сили, які запровадили приватизацію підприємств. З другої половини 80-х років економіка Франції дещо пожвавішала. Світові ціни на традиційні французькі товари підвищилися, а на енергоносії знизилися. Баланс зовнішньої торгівлі став позитивним. Проте пожвавлення економіки було нетривалим, і на початку 90-х років Франція зіткнулася з новою рецесією. Скоротилися обсяги промислового виробництва, зросло безробіття, знизився обсяг інвестицій. Період 1974–1996 рр. у Франції прозвали «тридцятьма гіркими роками». Особливо безпрецедентним було падіння інвестицій. Частка промисловості впала в структурі ВВП.

Уряд консерваторів на чолі з Ж. Шираком відійшов від неокейнсіанської політики й повернув до стимулювання приватного сектора. Відповідно до закону «Про заходи щодо приватизації» до рук приватних підприємців перейшла велика кількість підприємств, насамперед таких, де кількість персоналу перевищувала тисячу чоловік. У 90-х роках у приватну власність перейшли такі великі корпорації, як «Томсон» (електротехніка й електроніка), «Пешіне» (кольорова металургія), «Юзінор-Сасілор» (чорна металургія). Частка держави у зайнятості знизилася до 10, а в доданій вартості – до 16%. Проте в державній власності залишалися підприємства електроенергетики, газопостачання й комунікацій. І все ж таки регульовальна роль держави була дещо звужена. Було скорочено рівень оподаткування,

¹ МЭ и МО. – 2007. – №4. – С. 41

здійснена лібералізація цін. В середині 90-х років денационалізовано «Банк насьональ де Парі», хімічний завод «Рон-Пуленк». У валютній сфері було скасовано контроль над валютними операціями, рухом капіталу, знято обмеження у міжбанківського, біржового й іпотечного ринків. Усі державні підприємства були переведені на незалежне від бюджету функціонування й почали діяти в жорстких умовах ринку.

Важливою складовою стратегій розвитку французьких урядів завжди була соціальна політика. Витрати на соціальну сферу становлять 60% усіх бюджетних витрат, вони значно вищі, ніж в основних суперників Франції, і це певною мірою негативно впливає на конкурентоспроможність французької економіки. Незважаючи на пріоритетність соціальних цілей, у Франції високий рівень безробіття, яке досягло нечуваних розмірів – 12,5% від активного населення. Такий високий рівень є не стільки наслідком неухайи уряду до соціальних проблем, скільки недостатньо ефективною економічною політикою в цілому. Так, антиринкові заходи уряду призводять до скорочення інвестицій в економіку країни і масового вивезення капіталу за її межі.

На зламі тисячоліть економіка Франції опинилася не на кращих позиціях. Темпи зростання ВВП виявилися досить кволими, нижчими від середньоевропейських. У 2006 р. приріст промислового виробництва становив лише 0,2%. Безробіття в тому ж році сягнуло 8,7%. Сальдо платіжного балансу було від'ємним, зовнішній борг становив 3,5 трлн дол.¹

У таких умовах правочентристський уряд суттєво змінює економічну політику й у цілому економічну модель. Так, майже повністю ліквідовано державний сектор в економіці: частка держави в доданій вартості скоротилася до 5%. Уряд відмовився від політики дирижизму, яка була основою економічних стратегій тривалий час. Впала роль індикативного планування, воно майже не застосовується. Докорінні зміни відбуваються в соціальній політиці. Мета нової політики полягає в тому, щоб підвищити конкурентоздатність національного бізнесу. Для цього послаблюється податковий тягар на корпорації. У рамках боротьби з безробіттям компанії отримують від держави субсидії за кожне нове робоче місце. Пенсійний вік підвищився з 60 до 63–65 років².

¹ www.cia.gov

² Островская Е. Трансформация социально-экономической модели Франции // МЭ и МО. – 2007. – №4. – С. 40.

У 2007 р. президентом Франції було обрано Ніколя Саркозі. Він намагається поєднати позитивні наробки дирижизму з посиленням ринкових відносин, з ліберальною моделлю. Серцевиною реформ має стати комплекс податкових заходів, спрямованих на реалізацію головного гасла його програми: «більше працювати – більше заробляти»¹.

Н. Саркозі має наміри здійснювати більш гнучку соціальну політику. Так, якщо безробітний двічі відмовляється від запропонованої йому роботи, то він втрачає право на соціальну допомогу. Передбачається надати більше прав роботодавцям щодо приймання на роботу й звільнення робітників. Прийнято закон про скорочення апарату державної адміністрації.

У 2008–2009 рр. економіку Франції, як і інших європейських країн, спіткала криза.

4.2.6. Економічна політика Великої Британії

Економічна політика британського уряду в перші повоєнні роки ґрунтується на економічному вченні Дж. М. Кейнса. Лейбористи, що прийшли до влади в 1945 р., здійснили націоналізацію великої кількості підприємств і цілих галузей промисловості. Перша хвиля націоналізації (1946–1951) охопила переважно капіталомісткі, базові галузі промисловості: вугільну, електроенергетику, чорну металургію, транспорт, зв'язок. Також був націоналізований Англійський банк. Лейбористи спиралися на кейнсіанську концепцію необхідності централізованого державного контролю й значного розширення господарських і соціальних функцій уряду. З метою стимулювання інвестицій було створено Раду національних інвестицій, яка являла собою плановий орган; вона здійснювала контроль за капіталовкладенням в націоналізовані підприємства. Падіння купівельної спроможності фунта змусило уряд здійснити його девальвацію; вартість фунта знизилася з 4,03 до 2,8 долара за одиницю.

У 1951 р. до влади прийшли консерватори на чолі У. Черчиллем. Стратегічною метою цього уряду було повернення для Британії ролі лідера у світовій політиці й економіці. На відміну від лейбористів, консерватори дотримувалися неоліберальної економічної політики. Була здійснена денационалізація частки підприємств. Проте суттєво змінити економічну ситуацію на краще консерваторам не вдалося.

У 1964 р. до влади знов повертаються лейбористи. Їх уряд впровадив індикативне планування і регіональне планування. Було здій-

¹ www.russamny.com

снено часткову ренаціоналізацію металургійної промисловості, що повернуло під державний контроль 90% потужностей цієї галузі. Крім того, в державному секторі залишалися вугільна, газова промисловість, електроенергетика, транспорт, цивільна авіація, зв'язок і Англійський банк.

Але уряд лейбористів не вирішив проблем прискорення темпів економічного розвитку й не досяг суттєвого поліпшення умов життя населення. У 1970 р. до влади прийшли консерватори, які взяли курс на денационалізацію економіки й зменшення втручання держави в діяльність фірм. Вони розпустили ті міністерства, що були створені їх попередниками (міністерство економіки, міністерство зайнятості й продуктивності праці, міністерство технологій). Якщо лейбористи вважали необхідним перш за все стимулювати попит як головний фактор піднесення економіки, то консерватори здійснювали неоліберальну політику, суть якої полягала в стимулюванні пропозиції, тобто в наданні всілякої підтримки виробникам.

Спільним у лейбористів і консерваторів було намагання досягнути поліпшення платіжного балансу або зростання економіки за допомогою політики «стоп – уперед»; це означало, що перш ніж прискорити темпи розвитку, слід упорядкувати всі структурні підрозділи економіки. Основним завданням такої політики була боротьба з інфляцією. Проте дефляційні заходи, що особливо активно проводили консерватори, погіршили становище на внутрішньому ринку, обмежили попит на товари й послуги. Внаслідок уповільнилися темпи зростання економіки й зросло безробіття.

Економічна криза 1973–1974 років прискорила падіння уряду консерваторів, до влади знов прийшли лейбористи. Розпочалася нова хвиля націоналізації економіки (1974–1977). Цього разу до державного сектора були залучені суднобудування, авіаракетне виробництво, автомобільна промисловість, низка підприємств верстатобудування, електроніки та інші. Одним з напрямів політики лейбористів цього періоду була закупівля державою контрольних пакетів акцій перспективних підприємств. Для здійснення цієї мети було утворено холдингову компанію «Національне управління підприємствами». Взагалі в регулюванні економіки Великої Британії державі належить значно більша роль, ніж у деяких інших розвинутих країнах. Це виявляється, зокрема, у високій частці держави в національних капіталовкладеннях, в частці державних підприємств у числі зайнятих і валовій продукції, у високій частці бюджетних ви-

трат у ВВП. Наприкінці 70-х років в націоналізованих галузях утворювалося понад 10% ВВП і здійснювалася чверть усіх інвестицій у промисловість. Глибина втручання державних органів в економіку значною мірою залежить від того, яка партія перебуває при владі: лейбористи чи консерватори.

Наприкінці 70-х років економічна ситуація у Великій Британії погіршилася, темпи розвитку загальмувалися. Кейнсіанська теорія стала розглядатися як така, що не може вирішити економічні проблеми в нових умовах. Усе це сприяло приходу до влади в 1979 р. консерваторів на чолі з М. Тетчер. Вона рішуче відкинула кейнсіанство й віддала перевагу політиці монетаризму. Була денационалізована ціла низка державних підприємств. Було розпродано приватному бізнесові родовища нафти й газу, що належали до того державі, контрольні пакети акцій компаній «Брітіш ероспейс», «Брітіш ей-руейз», «Брітіш фрейт корпорейшн», «Брітіш телеком», «Роллс-Ройс». Було приватизовано близько 100 державних компаній, внаслідок чого державний сектор скоротився на дві третини.

Державна система у сфері охорони здоров'я, страхування, пенсійного забезпечення перетворилася на змішано-державну систему. Уряд консерваторів знизив ставки податків на прибуток, йому вдалося приборкати інфляцію, яка знизилася з 16% у 1980 р. до 3% у 1988 р. З'явилася тенденція до зростання темпів економічного розвитку. Якщо в 1970–1980 рр. щорічний приріст ВВП становив пересічно 1,9%, то в 1980–1990 рр. він піднявся до 3,2%. Значні зусилля уряд М. Тетчер докладав до стимулювання розвитку приватного бізнесу. Ставка податку на прибуток великих корпорацій була знижена до 35%; їм надавалися кредити на пільгових умовах банками країни. Приділялася увага також дрібному й середньому підприємництву.

Важливим завданням уряду була боротьба з інфляцією (один з головних постулатів монетаризму). Темпи зростання грошової маси жорстко контролювалися. З цією метою було суттєво обмежено державні витрати на низку галузей народного господарства, в тому числі на промисловість, комунальне господарство, транспорт, культуру й освіту.

Водночас виникли проблеми соціального порядку. Скорочення витрат на соціальні потреби й контроль над зростанням заробітної плати посилили диференціацію у суспільстві; викликали невдоволення найменш забезпечених верств населення. Також розвитку економіки в першій половині 90-х років впали до 1,4% пересічно.

З 1997 р. країною керують знов лейбористи на чолі з Е. Блером. На відміну від попередніх лейбористських урядів Блер не став розпочинати нову хвилю націоналізації підприємств. Його програма будується на поєднанні соціальних цінностей лейборизму з розвитком ринкової економіки. Якщо в попередніх програмах лейбористів наголос робився на наданні прямої допомоги малозабезпеченим верствам населення, то нові лейбористи перевагу надають кращим умовам одержання освіти, професійному навчанню, стимулюванню праці, створенню нових робочих місць.

Хоч уряд лейбористів не здійснив нової деприватизації, держава продовжує контролювати цілі сектори економіки, в тому числі приватизовані об'єкти. Це стосується насамперед електро- й газопостачання, телекомунікацій. В цих секторах створені спеціальні регулюючі органи, які контролюють, зокрема, тарифи на комунальні послуги, перешкоджаючи надмірному зростанню цін. Новим заходом у політиці лейбористів стало залучення приватних фірм до фінансування державних проектів¹.

Лейбористи продовжують політику обмеження зростання цін та інфляції, яку впроваджували ще консерватори. Велика увага приділяється скороченню дефіциту державного бюджету. Пріоритетними бюджетними витратами визначено витрати на освіту, професійне навчання, особливо молоді. Як і до них консерватори, лейбористи знижують ставки прямих податків для стимулювання економіки. Зараз рівень оподаткування у Великій Британії нижчий, ніж у більшості розвинутих країн. Бюджет Великої Британії, незважаючи на зниження податків, став профіцитним. У 2000 р. уряд підвищив рівень мінімальної заробітної плати і пенсій.

Лейбористам удалося поживавити економіку після стагнації першої половини 90-х років. Хоч темпи приросту ВВП не дуже високі, проте вони вищі, ніж у Франції та Німеччині.

Проте наприкінці правління Блера перед британською економікою знов постали проблеми. Бюджет зводиться з дефіцитом (у 2006 р. доходи – 973 млрд дол., витрати – 1,04 трлн дол.); сальдо платіжного балансу також від'ємне (-58 млрд дол.); рівень інфляції дорівнював 3,0%, що є критичною межею для Євросоюзу. Зовнішній борг сягнув позначки 8,28 трлн дол. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зростало увесь час і в 2007 р. становило – 150 млрд дол. Приріст ВВП у 2008 р. знизився до 0,7%.

¹ Хесин Е. Великобритания // МЭ и МО. – 2001. – №8. – С. 101.

Ці негативні наслідки в економіці поступово знижували популярність Е. Блера; до того ж, значна кількість населення невдоволено його підтримкою війни в Іраку. Зважаючи на все це, Блер пішов у відставку в 2007 р., а його місце зайняв також лейборист Г. Браун, колишній міністр фінансів. Від нового прем'єра очікують наведення більш жорсткої фінансової політики, ліквідації дефіциту держбюджету, скорочення зовнішнього боргу, а також підвищення темпів економічного розвитку країни.

Як консерватори, так і лейбористи протидіють тотальній інтегрованості Великої Британії в європейські структури, вони виступають проти перетворення Європейського Союзу на наднаціональну організацію. В цьому уряд має підтримку більшості населення країни. Велика Британія не приєдналася до Європейського валютного союзу і зберегла фунт стерлінгів як національну валюту. Уряд лейбористів має розбіжності зі своїми партнерами по ЄС і в деяких інших питаннях. Так, він проти уведення єдиних податкових ставок в ЄС, оскільки рівень ставок у Британії нижчий, ніж в інших країнах, і це надає певні переваги англійським виробникам.

4.2.7. Економічна політика Італії

Після Другої світової війни і аж до 70-х років уряди Італії дотримувалися чітко вираженої кейнсіанської політики, яка передбачає активне втручання держави в економічні процеси. При цьому держава брала на себе навіть оперативні функції в діяльності підприємств; така політика називається «дирижизмом». Після 1945 р. під державним контролем залишилися всі провідні банки країни, сфера промислового кредиту, 80% національних заощаджень.

Головна роль у керівництві економікою належала ІРІ. За допомогою цього органу уряд здійснює централізоване управління державними і змішаними підприємствами. Через ІРІ здійснюється більшість державних капіталовкладень в економіку. Обсяг державних інвестицій досить значний; на початку 70-х років він становив 20% усіх інвестицій в італійську економіку, на початку 80-х років – 15%. Найбільше державних капіталовкладень йшло в енергетику (38%), транспорт (20%) і зв'язок (27%), тобто держава брала на себе піклування насамперед про зміцнення економічної інфраструктури. Крім ІРІ, активну роль в регулюванні економіки відігравали також державні групи ЕНІ та ЕФІМ. В цілому частка державного сектора (центральні й місцеві органи влади, система соціального забез-

печення й страхування та інші державні заклади) у використанні національного доходу країни підвищилася з 29% в 1951 р. до 58% в 1981 р.¹

Однією із складових у механізмі регулювання економіки є розробка різних програм економічного розвитку країни. Так, для подолання хронічного відставання економіки Півдня в 1956 р. було розроблено «План Ваноні». Проблема розвитку Півдня були присвячені розділи в програмах, розроблених у 60 – 70-х роках: «План Страчено», «План Джолітті», «План П'єраччіні». Середньострокові програми економічного піднесення країни містилися в «Плані Пандольфі» і «Плані Ла Мальфі» (назви планів походять від прізвищ міністрів, під керівництвом яких вони розроблялися). Економічна ефективність всіх цих програм була невисокою, як правило, вони не були реалізовані в повному обсязі. Це стосується, зокрема, планів розвитку Півдня: навіть наприкінці 90-х років частка цього регіону в кількості безробітних становила понад 50%, й безробіття тут має тенденцію до зростання, всупереч позитивній тенденції в цілому по Італії.

Наприкінці 70-х років стало ясно, що політика державного дирижизму в Італії майже вичерпала свої продуктивні можливості. Темпи зростання економіки загальмувалися, великих розмірів досяг дефіцит державного бюджету, в країні панувала інфляція, курс ліри падав (італійська національна валюта була аж до середини 90-х років найслабкішою серед країни ЄС). В 1995 р. величина державного боргу становила 125% від ВВП. В італійських урядових і політичних колах визріває думка про зміну економічної політики на користь неолібералізму.

З 1992 р. в Італії розпочинається серія економічних реформ, яка триває й посьогодні. Ключовими напрямками реформування повинні стати перетворення в системі соціального забезпечення, податковій системі, на ринку праці, а також здійснення програми приватизації. Найголовнішим важелем у механізмі реформ визнавалася саме приватизація. Згідно з програмою приватизації, державні холдинги IRI, ENI, IMI, ENEL та деякі інші підлягали акціонуванню. При цьому прибуткові компанії, банки й страхові компанії підлягали негайній приватизації, а збиткові передбачалося спочатку реструктуризувати². В найголовніших холдингах держава зберігала контрольний

¹ Современный монополистический капитализм. Италия. – С. 95.

² Авилова А. Италия: своеобразие южноевропейского пути развития // МЭ и МО. – 2001. – №5. – С. 84.

пакет акцій. Держава залишила у своїй власності підприємства об'єктивної промисловості, телекомунікації, транспорт та енергетику; ці підприємства також акціонувалися, але ключові позиції тут має держава.

У 1990 р. було прийнято антимонопольне законодавство, яке призупинило процес картелювання шляхом злиття й поглинання підприємств.

У 1994 р. було уведено законодавство, за яким спеціалізовані державні кредитні інститути (ІМІ, «Медіокредито централь», «Медіобанка») перетворюються на акціонерні товариства з продажем 49% їхнього капіталу на відкритому ринку.

Реформа передбачала полегшення податкового тягаря для корпорацій і фірм. Було запроваджено скорочення податку на корпорації з 36 до 20%. Особлива увага приділялася малим і середнім підприємствам. Велике значення приділяється заходам, спрямованим на збільшення капіталу малих і середніх підприємств, стимулювання НДДКР, придбання сучасного обладнання. Суттєво знижені ставки податків для фірм, що тільки започатковані («новачки»).

Перетворення здійснюються і в системі оперативного управління економікою. До керівництва підприємствами приходять молоді фахівці, які впроваджують сучасну концепцію менеджменту, спрямовану на застосування нових технологій і підвищення ефективності управління.

Соціальна політика уряду спрямована на розширення зайнятості й скорочення безробіття. Італія відстає від інших розвинутих країн у галузі підготовки кадрів, внаслідок чого на ринку праці відбувається неспівпадіння попиту й пропозиції. В середині 90-х років структурне безробіття становило 80%, що значно вище, ніж в інших країнах. Рівень безробіття в цілому в 90-х роках становив 10–12%. За порогами бідності перебувало 2 млн чол.¹ Наприкінці 90-х років ситуація почала змінюватися на краще. Рівень безробіття на початок 2002 р. становив 9,2%, а в 2005 р. – 7,7%, в 2008 р. рівень безробіття ще більш зменшився – 6,8%².

Економічна реформа передбачає також оздоровлення фінансової ситуації в країні. Основна увага тут приділяється скороченню бюджетного дефіциту. Скорочуються бюджетні видатки (в тому числі й на соціальні потреби), вводяться більш жорсткі заходи про-

¹ МЭ и МО. – 2001. – №5. – С. 82–83.

² <http://www.istat.it/fmi/ITALY-NSDP.html>. 31.01.02.; www.cia.gov.

ти тих, хто ухиляється від сплати податків. Зменшуються ставки прямих податків, але збільшується частка непрямих. Скорочуються витрати на утримання держапарату.

Ці заходи принесли певні позитивні результати. Величина бюджетного дефіциту зменшилася від 12,1% ВВП в 1992 р. до 2,8% в 1998 р., річні темпи інфляції знизилися до 2%, обсяги державного боргу – до 123% від ВВП. В 2005 р. державний борг Італії становив 1,7 трлн дол.; зовнішній борг дорівнював 922,5 млрд дол.

Проте піднесення було недовгим. Вже в 2008 р. зовнішній борг Італії зріс до 1,06 трлн дол., промислове виробництво скоротилося на 0,2%, обсяг ВВП скоротився на 0,7%. Італія занурилася в економічну кризу.

4.2.8. Економічна політика Канади

Канада належить до країн, у яких роль державних органів у рівнітві економікою порівняно невисока; проте вона активніша, ніж в США. У перші повоєнні десятиліття частка державного сектора в економіці Канади мала тенденцію до зростання; починаючи з 80-х років, владні кола країни схиляються до монетаристських концепцій обмеження втручання держави в справи бізнесу.

Держава має у власності 90% земельного й лісового фонду Канади¹. Пріоритетним напрямом діяльності держави є будівництво нових шляхів, енергетичних споруд, каналів, портів, аеродромів. У 70-х роках у державному секторі перебувало 3,7% активів у видобувній промисловості й 5% в обробній промисловості. Зате в електроенергетиці й комунальному господарстві частка держави сягає 60%.

Серед великих компаній, що контролюються державою, слід назвати корпорацію «Полісар», яка виробляє синтетичний каучук і є монополістом у цій галузі. В розробці уранових руд міцні позиції має державна корпорація «Ельдорадо ньюклер». В електроенергетиці виокремлюються такі підприємства держсектора, як «Атомік енерджи оф Кенада» і «Хайдро-Квебек».

Під контролем держави перебуває 70% залізниць, у тому числі трансканадська залізниця «Кенедіен нешнл рейлуейз». Державі належить також авіакомпанія «Ейр Кенада».

Значні позиції держава має в аерокосмічному секторі. Їй належить компанія «Телесат Кенада», а також контрольні пакети акцій компанії «Де Хевіленд ейкрафт оф Кенада» і «Кенадейр».

¹ Современный монополистический капитализм. Австралия и Канада. – С. 250.

Власністю держави є центральний емісійний банк («Банк оф Кенада»), Федеральний банк розвитку бізнесу, Корпорація фермерського кредиту, Корпорація розвитку експорту та деякі інші кредитно-фінансові заклади.

Оскільки державний сектор в економіці Канади все ж таки обмежений за обсягом активів, основним важелем регулювання економіки є бюджет. Протягом повоєнних десятиліть уряду вдавалося зберігати рівновагу бюджету; виняток прийшовся на 80-ті роки, коли дефіцит бюджету вимірювався десятками мільярдів доларів. З 1994 р. уряд Ж. Кретьєна розпочав здійснення довгострокової програми ліквідації бюджетного дефіциту. Її ключовим елементом стало послідовне скорочення витрат при збереженні стабільного ставок оподаткування. По закінченню 1995 р. дефіцит федерального бюджету зменшився уперше за двадцять років. На початку 1997 р. він становив 10 млрд дол. порівняно з 42 млрд в 1994 р. В 2000 р. надходження до бюджету становили 126 млрд канадських доларів, а витрати – 125 млрд; отже, бюджет було зведено з профіцитом.

Уряд Канади не застосовував планування економіки на зразок європейських розвинутих країн; вважалося, що таке планування не відповідає національним особливостям канадської економіки. Натомість у 70-х роках було проголошено курс на розробку «національної промислової стратегії», в якому формувалися загальні принципи індустріальної політики держави.¹ Стратегія була спрямована на підвищення конкурентоспроможності і продуктивності праці в промисловості. В рамках «Стратегії» були розроблені «національна ресурсна політика», «національна енергетична політика» та ін. Особлива увага приділяється прискоренню розвитку обробної промисловості; зокрема, вважалося за необхідне збільшити частку природних ресурсів, що переробляються на канадських підприємствах.

Однією зі стратегічних цілей економічної політики канадського уряду стала державна підтримка інноваційної діяльності фірм. Наприкінці 70-х років державні витрати на НДДКР у промисловості становили 45%. Найбільше державних субсидій на наукові дослідження й дослідно-конструкторські розробки зосереджено у виробництві обладнання зв'язку, нафтодобувного обладнання й в електротехнічному виробництві. У 80-х та 90-х роках політика підтримки

¹ Див. докладніше: Современный монополистический капитализм. Австралия и Канада. – С. 262 – 263.

наукоємних галузей продовжилася й поширилася. За активного сприяння федерального уряду в різних регіонах країни інтенсивно формувалися «технологічні кластери» – інноваційні товариства, в яких взаємодіють науково-дослідницькі центри, корпорації, інвестиційні фонди тощо.

У рамках підтримки стабільного економічного зростання уряд Канади надає важливого значення приборканню інфляції. За угодою між керівництвом Банку Канади й федеральним урядом кредитно-грошова політика центрального банку останнім часом здійснюється з урахуванням підтримки пересічних темпів зростання інфляції в межах 1–3%. У 2000 р. темп інфляції становив 2,6%, але в 2001 р. він уже перевищив 3% (в першому кварталі становив 3,7%). Для запобігання інфляції банківський відсоток було піднято з 4,9% в 1999 до 6% в 2000 р.

З метою поживлення економіки уряд знизив ставки податків на доходи населення й корпорації (постанова вступила в дію з 1 січня 2001 р.). Згідно з програмою, в розпорядженні канадців залишиться додатково 100 млрд дол. протягом трьох років. Федеральна ставка податків на прибутки корпорації знижується з 27 до 21%.

Держава планує збільшення інвестицій і витрат на закупівлю товарів та послуг. У 2001 р. федеральний уряд виділив додаткові асигнування для державного Фонду підтримки інновацій.

Соціальна політика держави спирається на досить високий досягнутий рівень життя канадців. Тому радикальних реформ у цій сфері не передбачається. Основна увага приділяється скороченню безробіття. Цікавим явищем стало збільшення категорії «самозайнятих» – людей, що самостійно забезпечують себе роботою. В основному це лікарі, архітектори, юристи, працівники мистецтва; наприклад, серед зубних лікарів «самозайняті» становлять 80%.

Соціальні трансферти (пенсії, субсидії) поступово зменшуються. Це пов'язано з урядовою політикою «оздоровлення державних фінансів» й переглядом принципів здійснення основних соціальних програм.

Така політика позитивно позначилася на канадській економіці. В 2008 р. темп інфляції знизився до 1% (при банківському відсотку 1,75%), профіцит держбюджету +2,3 млн дол., позитивне сальдо платіжного балансу +12,82 млрд дол.

Однак економічна криза відзначилася на Канаді. Вже в 2008 р. приріст ВВП становив лише 0,6%, промислове виробництво скоротилося на 1%.

4.3. Специфіка економічної політики країн, що розвиваються

4.3.1. Умови здійснення економічної політики країн, що розвиваються

Важливою рисою економічних політик країн, що розвиваються, було створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвестицій; зокрема, було запропоновано пільгове оподаткування, можливість придбання нерухомої власності іноземними інвесторами. У 80–90-х роках минулого століття це сприяло інтенсивному надходженню інвестицій; поступово, з середини 90-х років, темпи іноземного інвестування почали спадати через те, що все зростаюча частина ПІП почала прямувати на ринки розвинутих країн.

Поступово в окремих країнах розпочалося проведення структурних реформ. Від видобувних виробництв вони стали переходити до переробних трудомістких і навіть наукомістких. Це стосується нових індустріальних країн. Високими темпами розвивалася інженерна й соціальна інфраструктура, сфера послуг, туризм, банківська справа, страхування, зв'язок. Проводилася жорстка фінансова політика, політика щодо зниження рівня інфляції, боротьба з корупцією, тіншовим капіталом; щоправда, успіхи у цій сфері були не такі очевидні.

Одним із стратегічних напрямів економічної політики країн, що розвиваються, є переорієнтування виробництва з імпортозамінного на експорторієнтований. Вони значно розширили номенклатуру запропонованих на експорт товарів, перейшовши з розряду монофункціональних у поліфункціональні.

У багатьох країнах, що розвиваються, на початковому етапі реформування економіки була широко застосована модель “етатизму” – широкого втручання держави в економічні процеси, створення потужного державного сектора. Економічні ресурси опинилися в руках уряду, який постійно регулював ціни на продукцію державних підприємств, регулював курс валют, контролював зовнішню торгівлю. Для зниження безробіття на державних підприємствах штучно завищувалася чисельність робітників. Поряд з позитивними наслідками такої політики (наприклад, у Сінгапурі, Тайвані) мали місце й негативні; зокрема, зосередження великих ресурсів та економічної влади в руках державних чиновників часто вели до корупції.

На сучасному етапі економічного розвитку більшість країн цієї групи перейшли до неоліберальної політики. Особливо широко не-

оліберальна модель застосовується в країнах Латинської Америки. Вона була розроблена Економічною комісією ООН для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛАК). Ця модель, яка мала назву «периферійної економіки», передбачала структурні перетворення щодо формування імпортозамінної індустріалізації. Головна роль у реалізації моделі повинна була відіграти держава, але методами макроекономічної політики. Імпортозамінна політика дала можливість у Латинській Америці розвивати нові виробництва і підтримувати достатньо високі темпи економічного зростання.

У 90-х роках була запропонована нова модель «**Вашингтонський консенсус**» (див. розділ 2 посібника).

Упровадження моделі «Вашингтонського консенсусу» мало суперечливі наслідки. До позитивних наслідків слід віднести зростання темпів зовнішньої торгівлі, залучення іноземних інвестицій; до негативних – фінансову й валютну нестабільність, яка обернулася низкою криз, зокрема в Аргентині, Південно-Східній Азії.

У виборі й реалізації економічних стратегій країн, що розвиваються, є суттєві розбіжності за групами нових індустріальних країн (НІК) і найменш розвинутих країн.

Поняття **нові індустріальні країни** виникло у 80-х роках минулого століття і пов'язувалося з чотирма драконами Південно-Східної Азії: Гонконгом, Республікою Кореєю, Сінгапуром і Тайванем. Ці країни першими почали індустріалізацію і згодом за багатьма показниками наздогнали й обігнали розвинуті країни. Пізніше до НІК додалися «тигри» – Індонезія, Філіппіни, Малайзія і Таїланд. В Азії до нових індустріальних країн належить також Індія, а в Латинській Америці – Бразилія, Мексика, Аргентина та Чилі. В цілому на НІК припадає 30% населення світу, 18% світового ВВП.

Головну роль у становленні нових індустріальних країн відіграла держава. Нею здійснювалася дирижистська політика: жорстка економія валютних коштів, протекціонізм (обмеження імпорту й стимулювання експорту). Створювалися найсприятливіші умови для прямих зарубіжних інвестицій у сфері організації спочатку труднощі, а пізніше – наукомістких виробництв, залучення нових технологій. Держава шляхом продуманої політики пільгового оподаткування скорочувала розвиток одних галузей і сприяла розвитку інших.

Важливим важелем державної політики було валютне регулювання. Гальмувалося підвищення курсу національних валют. Зрос-

тання ж курсу валют в міру нарощування експорту й зростання конкурентоспроможності національних товарів держава компенсувала субсидіями для експортерів, що продовжувало робити експорт вигідним.

Політика імпортозаміщення здійснювалася за такою схемою: спочатку заміщувався імпорт у галузях, що виготовляють товари народного споживання (текстильна, взуттєва, харчова); пізніше, при накопиченні необхідного капіталу, імпортозаміщення стало поширюватися на товари виробничого призначення (хімічні й нафтопереробні продукти, чорні метали, деталі машин і устаткування).

Держава постійно контролювала перерозподіл коштів між пріоритетними й допоміжними галузями. Так, обробна промисловість в основному фінансувалася за рахунок коштів сільського господарства і видобувних галузей, а також за рахунок припливу прямих іноземних інвестицій. Пріоритети в економіці постійно змінювалися. Так, у 50-х роках минулого століття це було текстильне виробництво; у 60-х роках – виробництво цементу, мінеральних добрив, нафтопереробка, чорна металургія, хімія органічного синтезу; у 70-х – суднобудування, автомобілебудування; у 80-х – інформатика, електротехнічне машинобудування; у 90-х – виробництво нових матеріалів і технологій, електроніка й аерокосмічна промисловість. В останні два десятиліття були створені науково-дослідні інститути, вузи, технопарки, технополіси для практичних наукових розробок. Основні напрями досліджень, що впроваджуються в практику: устаткування для АЕС, виробництво комп'ютерів, устаткування для шельфового видобутку нафти й газу, мікроекономіка, чиста хімія, інформатика, автоматизація виробництва.

У міру зміцнення економіки роль держави почала знижуватися, жорсткі адміністративні методи в управлінні стали замінятися макроекономічним регулюванням. Експортоорієнтована модель розвитку багато в чому себе вже зжила. З підвищенням рівня зарплати товари цієї групи країн втрачають свою конкурентоспроможність на світових ринках, темпи обсягів виробництва знижуються. Тому НІК продовжують модернізацію і перехід на нові технології, наукомістке виробництво й послуги. Розвиваються туризм, фінансова діяльність, інформаційні технології.

Фінансово-економічна криза 1997–1998 рр. негативно вплинула на нові індустріальні країни Південно-Східної Азії (Таїланд, Індонезію, Філіппіни, Сінгапур). Криза мала, зокрема, такі причини:

незбалансованість галузевої структури виробництва (відсутність або недостатній розвиток базових галузей); спрямованість іноземних інвестицій переважно в ті галузі, в яких очікувався найвищий прибуток; дисбаланс у фінансово-банківському секторі.

На початку нового тисячоліття темпи розвитку деяких НІК дещо знизилися, але в цілому вони вищі за відповідні показники в розвинутих країнах.

4.3.2. Економічна політика Індії

Із самого початку здобуття незалежності уряд Індії стикнувся з розбалансованою й децентралізованою економікою, з відцентрованими тенденціями місцевих князьків і олігархів. Великий президент Індії Джавахарлал Неру проклав курс, названий його ім'ям, який передбачав суттєве підвищення ролі держави в економічній сфері. В основі економічної стратегії «курсу Неру» було спирання на внутрішні сили країни.

З перших же років незалежності Неру всіляко зміцнював державний сектор в економіці. Було націоналізовано усі підприємства, що належали колоніальній владі. Державний сектор почав розвиватися найбільш динамічно. На початку 70-х років його частка у ВВП становила вже 26%, а на початку 80-х – навіть 38%¹. При цьому держава контролювала основну діяльність приватного сектора.

Державне регулювання в Індії здійснюється в умовах багатокладної економіки. Використовуються два методи регулювання: пряме (адміністративне) й непряме (економічне). Відсталі господарства, що перебувають на нижчому технологічному рівні, слабо реагують на економічне регулювання, тому до них застосовуються адміністративні методи. Підприємства й сектори з високим технологічним рівнем краще піддаються економічним методам, які дають більший ефект. Економічне регулювання здійснюється шляхом регулювання цін, тарифів, умов кредиту, курсу валюти, рівня податків².

На перших етапах економічного реформування (аж до кінця 80-х років) держава проводила політику захисту внутрішнього ринку від активної іноземної конкуренції, що створювало умови для виживання дрібних підприємств, орієнтованих на бідні прошарки населення. Цей ринок має свою специфіку: попит обмежений вузьким набором

¹ МЭ и МО. – 2003. – №3. – С.78

² www.rus-ind.ru/economic/factors

товарів першої необхідності, слабо схильний до змін, що дає можливість не втрачати додаткових коштів на модернізацію і відновлення асортименту. В основному це текстильне, взуттєве, шкіряне, скляне й будівельне виробництво, у яких дрібні підприємства становлять 70–80%. Держава уклала перелік товарів, які заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, які можуть закуповуватися в дрібних виробників за фіксованою ціною. Це фактично гарантує збут продукції.

У сільській місцевості здійснюється політика «сільської індустрії» – створюються підприємства по переробці сільськогосподарської сировини на дрібних олійнях, рисосушках, млинах. Це дає можливість збільшити сільськогосподарську зайнятість населення і ширше використовувати місцеві ресурси. Прийнято рішення про створення кластерів малих підприємств як центрів зростання, особливо в економічно відсталих районах.

На початку 90-х років минулого століття Індія зіштовхнулася з новими економічними проблемами. Процес розвитку економіки ставав усе менш стабільним. Зростав дефіцит платіжного балансу, а також зовнішній і внутрішній борг. У 1990–1994 рр. пересічний річний приріст ВВП знизився до 3,8%. У 1991–1992 рр. Індію спіткала фінансова криза. Дефіцит бюджету центрального уряду становив 8,2% від ВВП, дефіцит платіжного балансу за поточними операціями – 3,5%, інфляція підскочила до 17%, приріст промислової продукції не досягав навіть 1%, суттєво скоротився експорт¹.

За таких умов стало очевидно, що необхідна нова стратегія економічного розвитку, яку й обрав індійський уряд. Основою стратегії стало обмеження державного регулювання, лібералізація економічної політики.

Першочерговим завданням стало досягнення макрофінансової стабілізації й реструктуризації на галузевому рівні. Реформи охопили практично усі сектори економіки. В сільському господарстві були здійснені цінові зрушення, ціни на сільгосппродукти були наближені до реальних витрат на їх виготовлення. Зберігаються субсидії виробникам аграрного сектора. За різними оцінками субсидії становлять 14% від ВВП, що утруднює відносини Індії із СOT².

В промисловості було ліквідовано ліцензування підприємств; це сприяло залученню капіталу. Були відкриті для приватного підприємництва деякі сектори економіки, які раніше були власністю

¹ МЭ и МО. – 2005. – №1. – С. 90.

² Там само.

держави. В зовнішній торгівлі зняті кількісні обмеження й знижено тарифи з 71% в 1993 р. до 35% в 1998 році.

Економічні реформи сприяли припливу іноземних інвестицій в Індію. За роки реформ у країну залучено 27 млрд доларів прямих іноземних інвестицій. Суттєва роль у цьому процесі належить етнічним індійцям, які проживають за кордоном: у 90-х роках їх частка в ПІІ становила 31%. Проте іноземні інвестиції в індійську економіку становлять поки що 11,5% потреб. Стримують приплив інвестицій бюрократизація індійського суспільства, корупція, закритість деяких секторів для іноземного капіталу.

Стратегічною метою економічної реформи Індії на перше десятиліття поточного століття визнано створення в країні конкурентоспроможного господарства за стандартами світової ринкової економіки. Взято курс на ослаблення державного втручання в господарський механізм країни з метою заохочення приватної ініціативи, розширення можливостей для саморегуляції національної економіки. Пріоритетними напрямками 10-го плану соціально-економічного розвитку Індії (2002–2007) було визнано прискорення процесу приватизації підприємств державного сектора, реформи в банківській сфері, реформа трудового законодавства. Особлива увага приділяється виконанню програм щодо розвитку інфраструктури, насамперед енергетики, нафтогазової промисловості, транспорту й зв'язку.

Проблемою економіки Індії залишається ще великий масив бідного населення, безробіття. Це стримує впровадження нових технологій в господарство, оскільки підвищення продуктивності виробництва буде звільняти значну кількість працівників. Ось чому більшість технологічних досягнень має в Індії експортну спрямованість. З іншого боку, щорічний від'їзд з країни десятків тисяч найбільш кваліфікованих фахівців ослаблює позиції Індії у високотехнологічній сфері.

Отже, перед урядом Індії постає завдання сформулювати нову стратегію економічного розвитку на найближчі роки, яка б ще більше прискорила темпи розвитку й сприяла б підвищенню рівня життя основної маси населення.

4.3.3. Економічна політика Бразилії

Тривалий час стратегічним напрямом Бразилії було впровадження імпортозамінної індустрії з опорою на внутрішні можливості; це було характерною ознакою більшості латиноамериканських держав. Така політика сприяла нарощуванню виробництва

в галузях важкої промисловості. До 80-х років минулого століття активно здійснювався протекціонізм, сильне державне втручання в регулювання економічних процесів. Модель «статизму» давала добрі наслідки в 50–60-х роках, коли пересічні темпи зростання ВВП становили 5–6%. Енергетична криза 70-х років боляче вдарила по економіці Бразилії, яка не має значних покладів нафти й газу. В країні різко зросла інфляція, розпочалася втеча іноземного капіталу, збільшувалася величина державного боргу.

У 80-х роках уряд Бразилії перейшов до неоліберальної моделі розвитку. В основі цієї моделі лежить орієнтація на зовнішні чинники й зовнішньоорієнтовану економіку. Наголос в економічній політиці почав зміщуватися від державних важелів управління до стимулювання приватної ініціативи. Значну роль у новій політиці стали відігравати іноземні капітали – кредити й прямі інвестиції.

Наприкінці 80-х років було здійснено широку приватизацію в нафтовій та електроенергетичній промисловості, фінансовій сфері. Були приватизовані важливі об'єкти інфраструктури: телекомунікаційний і телефонний зв'язок, електро- і газопостачання, виробництво електроенергії. При цьому 40% прибутків від приватизації надійшло від продажу власності іноземним компаніям. Вживаються заходи для збільшення національних накопичень: підвищується надійність банківської системи, розвивається фондовий ринок. Для регулювання фінансового ринку уряд використовує податкову політику. Було встановлено 7% податку на іноземні інвестиції в короткострокові облігації і 5% – на інвестиції в приватизаційні фонди.

Було вжито заходів щодо приборкання інфляції. Якщо в 1993 р. вона становила 2489%, то в 1997 р. – 4,1%. Високі темпи інфляції і високі відсоткові ставки призвели до спекулятивних банківських операцій. Як тільки було досягнуто фінансової стабілізації, багато банків, прибутки яких будувалися на спекулятивних операціях, стали банкрутами.

Реформи дещо поліпшили ситуацію у фінансовій сфері країни, оздоровили її галузеву структуру. Проте темпи економічного зростання залишилися невисокими. У 2002 р. спалахнула нова фінансова криза. Приватний сектор відчував труднощі з рефінансуванням валютної заборгованості. Активізувався перевід доходів за кордон, що стало причиною нестачі коштів на валютному ринку. Центральний банк опинився не в змозі задовольнити попит на валюту, внаслідок чого відбулася девальвація реала. Щоб вийти із скрутного становища, Бразилія узяла в МВФ кредит на суму в 30 млрд дол.

Девальвація реала стала однією з головних причин підвищення темпів інфляції; в 2002 р. її рівень становив 12,5%; проте згодом інфляцію вдалося приборкати й у 2007 р. вона знизилася до 3,5%.

Однією з головних проблем Бразилії залишається зростання державного внутрішнього боргу, який становить 56% відносно ВВП. Зовнішній борг Бразилії в 2008 р. становив 237 млрд доларів, що є одним з найбільших показників у світі. Виплати відсотків по державному боргу становили 114 млрд реалів¹.

Серед пріоритетних проблем бразильського уряду є ефективність соціальної політики. Рівень безробіття перевищує 9%, хоч це дещо нижче, ніж у цілому по Латинській Америці. Головним напрямом соціальної політики є боротьба з бідністю та голодом. Розпочато реалізацію програми «Ні – голоду». Вона містить заходи, серед яких надання щомісячної грошової допомоги в розмірі 50 реалів бідним сім'ям; ця сума може бути витрачена виключно на купівлю продовольства. Програма також передбачає поліпшення житлових умов і доступ до освіти найбідніших верств населення.

4.3.4. Економічна політика найменш розвинутих країн

Проблеми **найменш розвинутих країн** полягають у тому, що вони не мають власних резервів для подолання бідності. Відсутність багатих покладів корисних копалин не дає їм можливості одержати прибутків від мінеральної ренти. Перешкодою економічного розвитку стає також політична нестабільність, відсутність транспортної інфраструктури, низький рівень освіти населення. Вкрай низький рівень накопичення коштів населення і капіталів виробництва унеможливує інвестування галузей для створення засобів виробництва, підготовки кваліфікованої робочої сили, удосконалення технологій. Це не сприяє зростанню продуктивності праці, спричинює низький рівень споживання. Незначні інвестиції, що мають місце, не забезпечують впровадження нових технологій. Низький попит навіть на товари першої необхідності не дає можливості створювати підприємництва серійного виробництва.

Головною стратегічною метою більшості країн цієї групи є індустріалізація економіки. Промислове виробництво в них представлено переважно переробкою сільськогосподарської продукції, харчовою промисловістю. Промислове виробництво зосереджено, в основному на малих підприємствах. За числом зайнятих малі під-

¹ МЭ и МО. – 2004. – №1. – С. 108; www.cia.gov

приємства займають друге місце, після аграрного сектора, й багато в чому з ним пов'язані.

Можливість дрібних підприємств пристосуватися до нестабільної економічної ситуації знайшла відбиток в особливих формах – в об'єднанні промислової і сільськогосподарської діяльності. Це так звані “сільська індустріалізація” і “мала індустріалізація”, що створюються за межами великих міст для максимального наближення до сировинної бази. Такі форми підприємництва дають можливість розширити масштаби використання місцевих природних ресурсів, а за рахунок розвитку трудомістких виробництв – знизити вплив робочої сили із сільської місцевості. У ряді країн стали створюватися кластери – групи підприємств, територіально пов'язаних між собою, що здійснюють спільну закупівлю сировини й збут готової продукції.

Починаючи з 60-х років найменш розвинуті країни здійснюють політику імпортозамінної індустріалізації. До раніше сформованої харчової, тютюнової і текстильної промисловості додаються металообробні, сільськогосподарське машинобудування (в основному на рівні складання), складання з імпортних вузлів і деталей холодильників, пральних машин, кондиціонерів. Як правило, у їх виникненні бере участь іноземний капітал. Але іноземних інвестицій у ці країни надходить дуже мало.

4.4. Формування економічної політики країн із транзитивною економікою

4.4.1. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах

Широкі розгортання економічних реформ у колишніх соціалістичних країнах розпочалося в 90-х роках, після розпаду політичної й економічної системи соціалізму. **Стратегічною метою реформуваних країн світу; механізмом досягнення мети визначено перехід до ринкових економічних відносин.** Тобто ринок виступає не самоціллю, а засобом.

Однією з головних проблем реформування стало питання про методи й темпи економічних перетворень. Появилася два шляхи: рішуча ламка соціалістичних економічних відносин і перехід до ринкового механізму якнайшвидше (так звана «шокова терапія») –

цей шлях обрала більшість країн; поступовий, еволюційний метод формування, що зберігає сильні позиції державної адміністрації, – таким чином здійснюються реформи в Китаї і (з деякими застереженнями) в Білорусі.

Найбільш рішуче «шокова терапія» впровадилася в Польщі, яка однією з перших серед країн Центральної Європи стала на шлях глибоких ринкових перетворень. Шоковий метод супроводжується болісними соціальними явищами, падінням виробництва, інфляцією, бурхливим зростанням цін, зростанням безробіття, зниженням рівня життя населення, погіршенням становища його малозахищених верств. Ці негативні явища характерні для першого етапу реформування за цим методом. Потім, через декілька років, становище вирівнюється й реформи проявляють свій позитивний результат. Першими з «шокового стану» вийшла відносно розвинута група країн Центральної Європи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, в той час як інші країни Центральної та Східної Європи почали виходити з кризи лише з кінця 90-х років.

Реформи в Польщі, які здійснювалися за планом міністра фінансів Л. Бальцеровича, включали, зокрема, такі заходи: різке зниження інфляції завдяки припиненню фінансування державного бюджету Центральним банком країни; впровадження конвертованості національної грошової одиниці (злогого); лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі; отримання кредитів МВФ на стабілізацію економіки; швидку структурну перебудову економіки шляхом проведення прискореної приватизації; прийняття нового економічного законодавства; відкриття національної економіки для іноземних інвесторів.

Рішучі дії польського уряду щодо реформування економіки розпочалися з 1990 р., коли було «відпущено» ціни на 90% видів товарів та послуг, тобто була здійснена цінова лібералізація. Підприємствам було надано самостійність у фінансових питаннях, у закупівлі сировини й реалізації продукції. Проте ці дії призвели до інфляції й зростання цін; вже в 1990 році інфляція зросла на 69%¹. Скоротилося промислове виробництво, зросло безробіття. З 1991 р. уряд запровадив більш жорстку фінансову політику, інфляція суттєво скоротилася. Було підвищено ставку відсотка за кредит до 50%, а потім навіть до 80%. Проте така висока ставка не стимулювала еко-

¹ Докладніше див.: *Лортикян Э.Л.* История экономических реформ. – Харьков: Консум, 1999. – С. 229.

номічної ініціативи підприємств, тому наприкінці 1991 р. вона була суттєво знижена. Розпочалася приватизація підприємств. У країну став надходити іноземний капітал.

Після завершення «шокового етапу» реформування економіки Польщі стабілізувалося й розпочався динамічний розвиток. Позитивні показники приросту ВВП й промислової продукції почалися з 1992 р., а в 1996 р. Польща досягла дореформеного рівня виробництва.

Реформи в Чехословаччині (в 1993 р. розділилася на Чехію та Словаччину) розпочалися в 1990 р. з масової приватизації державних підприємств. З початку 1991 р. було здійснено лібералізацію цін. Як і в Польщі, тут перший етап реформ супроводжувався інфляцією й падінням виробництва. Проте інфляція не набула такого характеру, як у Польщі, ціни зросли лише на 59% за 1991 рік. Надалі вдалося приборкати інфляцію, вона вже не перевищувала 10%.

В Угорщині реформи мали більш поступовий характер, оскільки вони розпочалися раніше. Тому вони й відбулися тут з найменшими втратами. Самостійність державних підприємств була забезпечена певною мірою ще у 80-х роках; у 90-х роках розпочалася їхня приватизація. Вже на початку цього десятиліття до Угорщини швидко пішов іноземний капітал; наприкінці 1993 р. прямі іноземні інвестиції в Угорщину становили за обсягом половину всіх інвестицій західних країн у Центральну та Східну Європу.

Позитивними наслідками реформ у країнах Центральної Європи стали: зникнення дефіциту товарів на ринках; поступове підвищення доходів населення; реструктуризація економіки в напрямів суттєвого підвищення частки приватного сектора; збільшення обсягів зовнішньої торгівлі; зростання продуктивності праці; поступове зростання обсягів ВВП.

Проте не всі проблеми було вирішено успішно. В цих країнах залишається досить високим рівень безробіття. У 2002 р. він становив у Чехії 9,8%, в Угорщині – 5,8, Словаччині – 17,2, Словенії – 11, Польщі – 18,1%¹. Уповільнилися темпи приросту ВВП після 2000 року. Фактори, що сприяли активному економічному зростанню в 90-х роках (приватизація, приплив іноземного капіталу і т. ін.), значною мірою виявилися вичерпаними.

Але, як відомо, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, а також Естонія, Латвія й Литва в 2004 р. були прийняті до Європейського Союзу. Це означає, що їх уже визнано країнами з ринковою економікою. Отже, перехідний етап для цих країн завершився.

¹ www.cia.gov

У країнах СНД реформи проходили важче й позитивний ефект дали пізніше. Практично тільки з 2000 р. почалося наростання темпів економічного розвитку, протягом же 90-х років виробництво в колишніх республіках СРСР скоротилося майже вдвічі. Відбувалося зникнення цілих галузей виробництва, особливо у сфері високих технологій. З'явилося й наростало безробіття. Рівень життя основної маси населення різко впав.

Порівняно з 1990 роком ВВП Росії в 1999 р. становив 50%, Україні – 41%¹.

Така ситуація склалася через невдале, необачне застосування методів «шокової терапії», для якої тут умови були менш сприятливими, ніж у країнах Центральної Європи. Перед початком процесу реформування держава мала майже абсолютну монополію в усіх сферах виробництва. Приватний сектор ще не склався. Ціноутворення жорстко регламентувалося. Суб'єкти економічної діяльності не мали досвіду праці в ринкових умовах.

На перших порах основним напрямом реформування стали роздержавлення власності й лібералізація цін. Приватизація державної власності в країнах СНД мала форму «ваучеризації», коли кожний громадянин одержував ваучер, тобто документ на право володіння часткою державної власності; цей ваучер він потім мав право вкласти у будь-яке підприємство, що підлягало приватизації. По суті, відбувався поділ на дрібнесенькі частини державного майна. Основною формою власності в процесі роздержавлення стала колективна, згодом підвищувалася частка приватного сектора. Державна власність в більшості країн СНД наприкінці 90-х років становила не більше ніж 8%.

Лібералізація цін, яка була проведена без огляду на реальний стан економіки, призвела до інфляції нечуваних розмірів. Так, протягом 1992–1996 рр. індекс споживчих цін зріс у Молдові в 1,5 тис. разу, в Білорусі – в 39,6 тис. в Україні – в 42,5 тис. разу². Тільки у другій половині 90-х років інфляцію вдалося приборкати шляхом здійснення грошових реформ. Були запроваджені національні валюти (в Україні – в 1996 р., найпізніше з усіх країн СНД). Починаючи з 2000 р., в більшості країн цього регіону інфляція має помірний характер, хоч її рівень вищий, ніж у розвинутих країнах.

¹ Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 551.

² Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – М.: Флинта, 2000. – С. 455.

Непідготовленим рішенням стала також лібералізація зовнішньої торгівлі. Більш дешеві й якісні зарубіжні товари буквально придушили національне виробництво багатьох видів легкої та харчової промисловості, автомобілебудування.

З другої половини 90-х років економічні реформи в країнах СНД стали більш систематичними й послідовними. Було завершено грошову реформу, упорядковано законодавство про зовнішньоекономічну діяльність, в цілому наближався до завершення процес роздержавлення власності. В ряді країн розпочалися аграрні реформи, завдяки яким селяни одержали землю у власність. Поступово зростав приплив іноземних інвестицій, хоч його темпи поступалися темпам у країнах Центральної Європи. Усе це підготувало підґрунтя спочатку для припинення падіння, а потім і для економічного зростання. Починаючи з 2000 р., темпи приросту ВВП в більшості країн СНД перевищували аналогічні показники країн Центральної Європи.

Проте не всі проблеми вирішено. Рівня 1990 р. в економіці досягли не всі країни навіть на початок 2008 р. (Росії це вдалося тільки в 2007 р.). Далекою від оптимальної залишається галузева структура економіки: в Росії і в структурі ВВП, і в експорті переважає паливно-енергетичний комплекс, в Україні – металургійний; частка машинобудування залишається невисокою. Вкрай повільно здійснюється технологічна перебудова економіки, витрати на науково-дослідні роботи зовсім недостатні. Рівень життя основної маси населення поки що значно поступається країнам Західної Європи.

Отже, стратегічною метою країн Східної Європи на сьогодиньому етапі є прискорення темпів розвитку економіки й технологічна перебудова промисловості. В зовнішньоекономічному плані – активізація діяльності на зовнішніх ринках, пошук стабільної ніші для своїх товарів та послуг, диверсифікація партнерів щодо зовнішньої торгівлі. Стратегія відносно економічної інтеграції в різних країнах СНД не однакова. Україна чітко визначила свій напрям – до Європейського Союзу; на це націлена також Грузія; Росія, Білорусь, Казахстан виступають за більш глибоку інтеграцію на теренах СНД.

Особливості економічної політики країн перехідної економіки доцільно розглянути на прикладі найбільших держав цієї групи – Росії та Китаю.

4.4.2. Економічна політика Росії

Реформи в Росії було започатковано за моделлю «шокової терапії». Найважливішими складовими економічної політики в першій половині 90-х років стали: лібералізація цін, лібералізація зовнішньої торгівлі, приватизація. Реформи розроблялися під керівництвом Єгора Гайдара, який є прихильником монетаристської теорії регулювання економіки. Було взято курс на роздержавлення майна й згортання державного втручання в економіку, що одержало назву дерегуляції.

Вважалося, що лібералізація цінової політики («відпуск цін») у короткі строки оздоровить економіку. Справа в тому, що в неринковій економіці, яка існувала за радянських часів, ціни встановлювалися адміністративним порядком і в цілому не відповідали реальній вартості товару. Відсутність узгодження попиту й пропозиції призводила до того, що одні товари не користувалися попитом («затоварення»), інші опинилися в дефіциті. Це спричинило накопичення великих матеріальних і фінансових втрат, гальмувало економіку. Прибічники лібералізації цін розраховували, що з їх відпуском одні товари подорожчають, інші – подешевшають; таким чином, як сподівалися, буде встановлено структурну рівновагу в економіці. Але дійсність не виправдала цих сподівань. Економіка Росії не була готова для такої «санації». За відсутності державного регулювання ціни практично на всі товари й послуги збільшилися багаторазово.

Дослідники простежують декілька етапів еволюції економічної політики уряду Росії в процесі реформування¹.

Перший етап тривав з 1992 по 1995 р. Основними цілями економічної політики на цей час ставилися:

- лібералізація економіки (цін, господарських зв'язків, зовнішньоекономічних відносин);
- макроекономічна стабілізація, зниження інфляції;
- приватизація.

У 1992 р. була здійснена грошова реформа; знецінені грошові купюри були замінені новими, курс яких був фіксованим відносно світових валют, рубль вільно конвертувався на валютних ринках. Була створена банківська система на основі акціонерних комерційних банків на чолі з Центральним банком Російської Федерації. Сформувався фондовий ринок у країні. Поступово зростало надходжен-

¹ Див.: Николаев М., Махотаева М. Эволюция государственной политики России // МЭ и МО. – 2003. – №5. – С. 65–69.

ня іноземних інвестицій в Росію, особливо з 1995 р. Проте водночас спостерігався відплив капіталу з Росії за кордон, що перевищувало надходження ПІІ. У структурі платіжного балансу Росії протягом 90-х років рахунок операцій з капіталом мав від'ємне сальдо.

Перша половина 90-х років характеризувалася глибоким економічним спадом у Росії. Однією з головних його причин була хибна політика «невтручання» держави в економічні процеси. Уже в середині 90-х років недоліки такої політики стали очевидними. Втім, перший етап реформування здійснив деякі цілі, поставлені розробниками стратегії розвитку. Було завершено лібералізацію цін; було здійснено масову приватизацію, внаслідок чого 70% ВВП вироблялося в недержавному секторі; було приборкано інфляцію. Головним позитивним наслідком середини 90-х років стало відновлення системи державного регулювання економіки; це означало кінець політики «дерегулювання» й початок нового етапу реформування.

Другий етап реформ відбувався з 1996 до 1998 р. Його цілі були визначені програмою «Структурна перебудова й економічне зростання в 1997-2000 роках». Принципово важливим пунктом цієї програми є положення про підсилення ролі держави в економіці. На цьому етапі ліберальні теорії розвитку поступаються неокейнсіанству. Нова політика принесла позитивні наслідки. Падіння економіки припинилося, і в 1997 р. уперше з початку реформування ВВП показав приріст. Проте в 1998 р. відбулася криза, що значною мірою була спровокована зовнішніми чинниками; вона відкинула російську економіку знову назад на деякий час.

Третій етап розпочався з восени 1998 р. й завершився наприкінці 1999 р. Завдання цього періоду були сформовані постановою Держдуми «Про основні напрямки соціально-економічного розвитку Російської Федерації». Провідна теза цього документа – необхідність підсилення регулюючої ролі держави в економіці.

Серед основних цілей економічної політики на цьому етапі значалося: відновлення й розвиток виробництва, збереження й активізація науково-технічного потенціалу; удосконалення ціноутворення в природних, у тому числі сировинних монополіях, оздоровлення системи державних фінансів і нормалізація грошового обігу; концентрація ресурсів для пріоритетних галузей економіки; підсилення ролі державного замовлення й закупівлі продовольства для державних потреб; підвищення ефективності соціальної політики; захист прав власника й забезпечення інших правових умов ефек-

тивного функціонування ринкової економіки; захист національних інтересів у зовнішньоекономічній і зовнішньополітичній сферах.

Цей період характеризується визнанням «дирижизму» як пріоритету в економічній політиці держави. Функції держави формуються таким чином: коригування негативних проявів ринку; прогнозування розвитку ринкових процесів; цілеспрямоване й планомірне формування умов і стимулів розвитку стратегічно важливих для держави й суспільства сфер; забезпечення надійного захисту громадян від надмірних соціальних витрат реформ.

Політика цього етапу виявилася виправданою. З 1999 р. в економіці Росії розпочався підйом, який триває й на початку нового десятиліття. І тільки світова криза 2008–2009 рр. перервала цю сприятливу тенденцію.

Деякі зміни в економічній політиці уряду прийшлися на четвертий етап, який розпочався в 2000 р. Оскільки ринковий механізм в цілому вже запрацював, уряд зосереджує свої зусилля переважно на макроекономічному регулюванні. В «Плані дій уряду Російської Федерації в галузі соціальної політики й модернізації економіки на 2000–2001 роки» зазначалося, що зусилля уряду будуть сконцентровані на забезпеченні рівних умов конкуренції, захисті прав власності, скасуванні надмірних адміністративних перешкод для підприємницької та інвестиційної діяльності, підвищення фінансової прозорості підприємств і організацій.

У 2001 р. було запроваджено митну реформу. Скоротилася кількість товарних позицій, що підлягали митному оподаткуванню в імпорті в розмірі до 5%; зросла кількість позицій, оподаткованих високою ставкою (понад 20%). Встановлено оподаткування експорту деяких важливих товарів, насамперед, нафти й газу, що суттєво поповнює державний бюджет Росії; таким чином, посилюються протекціоністські тенденції в зовнішньоекономічній політиці.

Надалі стратегія уряду була сформульована в «Програмі соціально-економічного розвитку Російської Федерації на середньострокову перспективу (2002–2004 роки)». Вона передбачала модернізацію економіки при певному скороченні втручання держави в господарську діяльність й подальшу лібералізацію ринків.

Основним напрямом модернізації економіки було визначено створення сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату. З цією метою було запропоновано такі заходи: захист прав власності й поліпшення корпоративного управління; розвиток інституту

банкрутства й захист прав кредиторів; вирівнювання умов конкуренції й дійова антимонопольна політика; дебіюрократизація економіки; підвищення ефективності управління державною власністю; розвиток фінансової інфраструктури¹.

З приходом до влади В. Путіна упорядковується бюджет, скорочується від'ємне сальдо платіжного балансу Росії. Країна поступово зменшує зовнішній борг, припиняє брати позики Міжнародного валютного фонду. Ці заходи приносять певні ефекти. Темпи зростання економіки з початком нового десятиліття стабільні.

З 2004 р. російський уряд здійснює політику централізації управління країною. Це виражається в призначенні губернаторів президентом (до того вони обиралися), в більш ретельному догляді і за діяльністю олігархічних структур (справа ЮКОСа) та ін. Є підстави вважати, що після короткого періоду лібералізації (четвертий етап) уряд знову повертається до підвалин теорії Кейнса.

Формуючи економічну політику, президент В. Путін обґрунтував тезу про необхідність подвоєння ВВП за 10 років. На перший план висунуто структурне оновлення економіки; першочерговим завданням ставиться розробка концепції прискореного зростання. В дискусіях про методи такої концепції домінують дві моделі – дирижистська й інституційна.

Останнім часом уряд надає перевагу інституційній моделі. Згідно з нею здійснюються реформи природних монополій, пенсійна реформа, реформується бюджетне законодавство тощо. Уряд відмовився від визначення явних галузевих пріоритетів. Ця відмова пов'язана з особливостями сучасного етапу технологічного розвитку, коли практично дуже важко апріорно визначити перспективні сектори й відповідно в адміністративному порядку надавати їм фінансові ресурси. Водночас важливим завданням ставиться диверсифікація виробництва й експорту, прискорений розвиток секторів «нової економіки»².

У 2005 р. президент Росії В.В. Путін оголосив ідею визначення пріоритетних національних проектів на найближчу перспективу. Найактуальнішими серед них було визнано:

- охорону здоров'я;
- освіту;
- доступне житло;
- розвиток АПК.

¹ МЭ и МО. – 2003. – №5. – С. 69.

² Див.: Вопросы экономики. – 2004. – №3. – С. 15–16.

Таким чином, наголос робиться на вирішення насамперед соціальних проблем, що створює необхідні умови для розвитку людського капіталу. В Росії формується економічна модель, що ґрунтується на знаннях, інтелектуальному потенціалі¹.

У 2007 р. прийнято «Концепцію довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації», розраховану до 2020 р. Концепція ґрунтується на трьох фундаментальних факторах.

Перший фактор – посилення глобальної конкуренції, яка б охоплювала ринки не тільки товарів, а й капіталів, технологій, робочої сили. Слід подолати залежність Росії від паливно-енергетичної складової в структурі виробництва й експорту, диверсифікувати економіку.

Другий фактор – зростання ролі людського капіталу в соціально-економічному розвитку. Необхідно різко підвищити продуктивність праці.

Третій фактор – нарощення потужностей для випуску товарів, що характеризуються високим технологічним рівнем.

Концепція визначає стратегічною метою перетворення Росії на одного з глобальних лідерів світової економіки, вихід її на рівень соціально-економічного розвитку високо індустріальних держав. Прогнозується, що до 2020 р. Росія має увійти в п'ятірку провідних країн світу за економічною потужністю².

Новий президент Росії Д. Медведєв в основі продовжує стратегічну політику В. Путіна.

Криза, що розпочалася з 2008 р., боляче вдарила по економіці Росії. Різке падіння цін на енергоносії на світових ринках висвітило незбалансованість економічного розвитку країни. Суттєво впало виробництво в більшості галузей, особливо в промисловості. В таких умовах уряд вимушений відмовитися від низки амбіційних проєктів. Проте, як наголошують російські президент і прем'єр-міністр, соціальні витрати мають бути збереженими в запланованих обсягах.

4.4.3. Економічна політика Китайської Народної Республіки

Сучасні економічні стратегії Китаю беруть початок з 1978 р., коли було проголошено курс на економічну реформу, в основу якої поклалися перебудова відносин власності й формування соціалістичного ринку. Реформа має довготерміновий характер і здійснюватиметься у три етапи:

¹ Економіка України. – 2008. – №1. – С. 75.

² www.economy.gov.ru

- до 2000 р. планувалося збільшити валову продукцію промисловості і сільського господарства в 4 рази, забезпечити досягнення середнього достатку життя народу;
- до 2021 р. – підняти Китай до рівня середньорозвинутої країни;
- до 2049 р. – перетворити Китай на високорозвинуту державу.

Головною метою стратегії залишається побудова комунізму в країні через сто років після перемоги соціалістичної революції в Китаї (1949).

Реформування розпочалося у 80-ті роки зі сфери сільського господарства, з аграрних відносин. Комуни ліквідувалися, земельні ділянки (0,4 га на господарство) передавалися селянам у довгострокову оренду на правах сімейного підряду. Селянам було надано право займатися підсобним промислом, продавати надлишки продукції на ринках. Проте земля залишилася у державній власності, не стала об'єктом купівлі-продажу. В 1983 р. виробничі бригади, які діяли в комунах, були розпущені й було завершено перехід селян до одноосібного господарювання; наприкінці того року вже 94% усіх селянських дворів працювало за формою сімейного підряду.

У 1997 р. було прийнято «Закон про волосні й селищні підприємства», який установлював права сільських промислових підприємств. Водночас закон передбачав необхідність раціонального планування, регулювання й контролю з боку держави щодо цих підприємств.

Згодом у сільській місцевості були створені приватні підприємства, які залучали найману робочу силу. В середині 90-х років почали інтенсивно розвиватися пайові підприємства, як правило, великі; їхні комерційні інтереси вже виходили за межі селищ і волостей. На всі ці підприємства в 1997 р. вже припадало 25% ВВП, 50 – доданої вартості промислової продукції, 30 – валютних доходів від експорту, 30% – доходів селян¹.

Після того як реформування аграрних відносин дало перші позитивні наслідки, уряд поширив механізм економічних перетворень на інші галузі й сфери. У 1984 році була прийнята постанова «Про реформу господарської системи». Вона передбачала розширення господарської самостійності підприємств, скорочення сфери директивного планування, перехід до торгівлі засобами виробництва. Також реформуванню підлягала система цін, праці, заробітної плати. Було офіційно проголошено про доцільність використання різноманітних форм власності – державної, колективної та приватної.

¹ МЭ и МО. – 2003. – №4. – С. 80.

Промислові підприємства одержали досить широкі можливості для самостійної діяльності. Вони могли обирати різні форми власності, самостійно вирішувати оперативні питання (виробництво, постачання, збут), здійснювати кадрову політику, встановлювати систему заробітної плати і в певних межах (які визначалися державою) самостійно встановлювати ціни на свою продукцію. Поступово формувалася ринкова система ціноутворення.

Особливістю економічної системи Китаю є поєднання планових важелів управління (директивне планування) з ринковими. Держава здійснює регулювання на макрорівні, ринок – на мікрорівні. Принцип розподілу за працею (соціалістичний принцип) поєднується з принципом розподілу за вкладеним капіталом (капіталістичний принцип). Ця концепція отримала назву **моделі «соціалістичної ринкової економіки»**.

У другій половині 90-х років головна увага приділяється реформуванню державного сектора економіки. Справа в тому, що державні підприємства нарощували обсяги виробництва часто за рахунок неконкурентоспроможної продукції, яка не знаходила збуту на ринках. Внаслідок цього в деяких галузях до половини держпідприємств виявилися збитковими й не могли відігравати роль соціального стабілізатора. Найчастіше винуватцем такої ситуації виявлявся управлінський персонал, що не міг (або не хотів) пристосуватися до ринкових умов керування. Рентабельність державного сектора постійно скорочувалася; в 1990–1995 рр. частка збиткових підприємств зросла з 27 до 43%¹.

Загострення ситуації в реальному секторі економіки негативно відбилося на стані банківсько-кредитної системи. Обсяг прострочених боргів досягав 25% усіх наданих кредитів. Це спонукало банки до відмови від кредитування державних підприємств, що ще більше погіршувало становище державного сектора.

У 2003 р. до влади в Китаї прийшло нове керівництво, яке схильне до більш рішучих реформ економіки. Стратегічними цілями нової економічної політики визначені: підтримка приватного власника й лібералізація зовнішньоекономічних відносин.

Якщо в 1988 р. в конституцію країни було внесене положення про недержавний сектор як доповнюючий до державного, то в березні 2004 р. була внесена поправка до конституції, в якій міститься положення про недоторканість «законно нажитої» приватної влас-

¹ МЭ и МО. – №4. – 2003. – С. 83–84

ності громадян КНР. Важливим моментом став дозвіл приватним власникам і навіть олігархам вступати до лав комуністичної партії, чим скористалося чимало багатіїв; це стає ознакою поступового розмивання соціалістичного ладу під номінальним адміністративним керівництвом КПК.

Серед головних завдань сучасної економічної стратегії Китаю є приватизація збиткових державних підприємств і реструктуризація державного фінансово-банківського сектора на принципах різноманітності форм власності фінансових інститутів. Оскільки національний капітал не може освоїти усіх державних активів, то виникає необхідність активніше залучати іноземних інвесторів¹. У 2005 р. обсяг іноземних інвестицій у китайську економіку становив 64 млрд дол².

На третьому пленумі ЦК КПК (жовтень, 2003) були визначені такі орієнтири стратегії в галузі економіки:

- реформа конституції на підтримку плюралізму форм власності;
- зміцнення влади закону й створення для всіх справедливих умов старту в економіці;
- розвиток самоврядування на селі.

Головним напрямом вважається **узаконення плюралізму форм власності**.

Формуючи стратегічні цілі економічного розвитку, китайський уряд останнім часом дедалі більше враховує глобальний чинник. Якщо тривалий час Китай уникав участі в міжнародних організаціях економічного типу, то з кінця 90-х років ситуація змінилася. Визначною подією став вступ Китаю до Світової організації торгівлі в листопаді 2001 р. Після цього КНР зразу ж активізувала економічне зближення з Японією та Південною Кореєю. Китай намагається перетворитися на потужний чинник розвитку міжнародної економіки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Для досягнення цієї мети китайський уряд активно використовує особливий статус Гонконгу (Сянган) – території, яка належить КНР, але має виключно пільгові умови торговельних та інших економічних операцій з іноземцями. Через Гонконг йде понад 18% експорту Китаю.

На початку нового тисячоліття Китай активізує свою участь в Азіатсько-Тихоокеанському економічному співтоваристві (АТЕС).

¹ Див. Михеев В. Китай: новые компоненты стратегии развития// МЭ и МО. – 2004. – №7. – С. 52.

² МЭ и МО. – 2007. – №9. – С. 27.

Розглядається можливість зміцнення контактів в рамках регіональних контактів «ПСА-3» (Північно-Східна Азія за участю Китаю, Японії та Південної Кореї), АСЕАН+3 (+ Китай, Японія, Південна Корея), Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Успішно розвивається діалог з «Великою вісімкою».

Економічні реформи, а також зважена політика уряду сприяли стабільному розвитку економіки. Китай став єдиною країною серед великих держав, економіка якої не тільки не була вражена кризою 2008–2009 рр., а й дала непоганий приріст у першій половині 2009 р.

4.5. Економічна політика макроекономічних інтеграційних угруповань

У світі нараховуються десятки макрорегіональних об'єднань різного рівня інтеграції. Стратегії більшості з них мають вузько локальний характер або слабо виражений вплив на економічний розвиток регіону, не говорячи вже про світову економіку. Серед найвпливовіших та найцікавіших за складом учасників є такі організації: Європейський Союз; Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); Південний спільний ринок (МЕРКОСУР); Латино-Американська асоціація інтеграції (ЛААІ); Співдружність Незалежних Держав (СНД).

Кожне макрорегіональне інтеграційне об'єднання має свою стратегічну мету, заради здійснення якої об'єднання утворюються. З поглибленням інтеграційних процесів в об'єднання, з виходом на наступний рівень інтеграції, а також з огляду на зміни економічної й політичної ситуації стратегічна мета може доповнюватися, уточнюватися або змінюватися.

Європейський Союз – макрорегіональне об'єднання з найвищим рівнем міжнародної економічної інтеграції. Він пройшов усі стадії інтеграційної еволюції, тому розгляд економічної політики регіональних об'єднань доцільно почати саме з нього.

4.5.1. Економічна політика Європейського Союзу

У Договорі про Європейський Союз декларується, що він знаменує собою новий етап у процесі утворення згуртованого союзу народів Європи, в якому рішення, що приймаються, спрямовані на якомога більше задоволення потреб громадян. Завдання Союзу, за-

значається в статті «А» Договору, полягає в тому, щоб організувати за допомогою методів, що характеризуються згуртованістю й солідарністю, відносини між державами-членами та їхніми народами.

Конкретизуючи мету, Договір визначає, що Співтовариство має своїм завданням, шляхом утворення спільного ринку, економічного й валютного союзу, спільної внутрішньої й зовнішньої політики, сприяти гармонійному й збалансованому розвитку економічної діяльності, стійкому і безінфляційному зростанню, яке зберігало б навколишнє середовище, досягненню високого ступеня конвергенції (зближення) економічних показників, високого рівня зайнятості й соціального захисту, підвищенню життєвого рівня і якості життя.

Союз ставить перед собою такі **цілі**:

- сприяти стійкому й гармонійному економічному й соціальному прогресу, особливо шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, економічного й соціального згуртування й утворення економічного й валютного союзу;
- сприяти утвердженню індивідуальності Союзу на міжнародних мережах, особливо шляхом здійснення спільної зовнішньої політики й політики безпеки;
- посилити захист прав та інтересів громадян держав-членів за допомогою введення громадянства Союзу;
- розвивати тісне співробітництво в галузі правосуддя й внутрішніх справ;
- повністю зберігати досягнутий рівень інтеграції Співтовариства.

Відповідно до поставленої мети й визначених цілей формується політика Європейського Союзу за різними напрямками діяльності.

Економічна політика ЄС здійснюється за такими напрямками: торгівля; виробництво (промисловість, сільське господарство, транспорт); рух факторів виробництва (капітал, робоча сила); регулювання відносин між суб'єктами міжнародної економіки в межах ЄС (конкуренція, антимонопольне законодавство та ін.).

Спільна **торговельна політика** ґрунтується на митному союзі. Митні збори на імпорт та експорт товарів між членами Союзу скасовані; це стосується як протекціоністського мита, так і фіскального. Ставки митних тарифів щодо третіх країн – єдині і затверджуються Радою ЄС за рекомендацією Комісії. Забороняються кількісні обмеження (квоти й таке інше) в торгівлі між державами-членами.

Для стимулювання експорту в треті країни здійснюється політика надання пільг виробникам тих товарів, в експорті яких зацікав-

лений Союз. Спільна торговельна політика ґрунтується на єдиних принципах щодо укладання угод з третіми країнами. Це виявляється не тільки в становленні тарифів та квот, а й спільних заходів проти демпінгу на міжнародних ринках.

Частка ЄС у світовому експорті становить близько 40%. На взаємну торгівлю країн-членів припадає 60% усього товарного обороту ЄС.

Промислова політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності промисловості країни ЄС. Для цього створюються такі умови: сприяння структурній перебудові відповідно до науково-технічного прогресу; заохочення ініціативи і розвитку підприємництва, особливо малих і середніх підприємств; сприяння співпраці між підприємствами; стимулювання інноваційної політики, впровадження наукових досліджень і нової технології у виробництво.

Промислова політика Співтовариства почала формуватися ще в рамках ЄОВС, тобто на початку 50-х років. Тоді під контроль Об'єднання були взяті малорентабельні й капіталомісткі галузі, які відновлювати після війни поодиноці країнам було важко. Під особливу увагу ЄОВС були взяті вугільна й сталеплавильна промисловість.

Наприкінці 60-х і на початку 70-х років було розроблено середньострокові програми, які давали загальну орієнтацію промислової політиці. В 1968 р. було створено Генеральний Директорат із справ промисловості, до відання якого входять директорати: з питань промислової політики; технологічних правил і стандартів; базисних галузей; виробництва капітального обладнання; виробництва споживчих товарів; інформаційних технологій. У 1970 р. Директорат підготував «Меморандум з промислової політики».

У 1990 р. Європейська Комісія розробила документ «Промислова політика у відкритому і конкурентному середовищі», в якому були сформульовані основні принципи промислової політики. Згідно з цією програмою особливий пріоритет віддається високотехнологічним галузям. Розроблено документи щодо організації НДДКР, технічної стандартизації, Європейського господарського права, утворення єдиної системи енергопостачання й телекомунікацій та ін. Ці програми називаються «Прагматичною ринковою промисловою політикою»¹.

¹ Див.: Герчикова И.Н. Международные экономические организации. – М.: Консалтбанк, 2000. – С. 435.

З метою сприяння конкурентоспроможності малих і середніх фірм було прийнято рішення про Європейське об'єднання з економічних інтересів (ЄОЕІ). Об'єднання формується шляхом заключення угод між двома або більше учасниками країн-членів. ЄОЕІ координує діяльність своїх членів, сприяє розширенню їхньої діяльності, субсидує витрати на наукові дослідження. Спільна економічна політика в промисловості передбачає встановлення єдиних стандартів для усіх країн ЄЕС. Найбільша увага в процесі уніфікації стандарту приділяється найновішим галузям – електроніці, аерокосмічній техніці.

Велике значення приділяється боротьбі з нечесною конкуренцією між фірмами країн-членів. Забороняються дії (рішення, договори) між суб'єктами підприємницької діяльності, які можуть обмежувати або усувати конкуренцію в межах спільного ринку. До таких дій належать: фіксація закупівельних або продажних цін; контроль виробництва; розподіл ринків або джерел постачання¹.

Важливе значення приділяється підвищенню прибутковості й зниженню витрат виробництва у європейській промисловості. З цією метою надається допомога підприємствам у поліпшенні професійного навчання, в засвоєнні нових методів організації праці, у встановленні тотального контролю за якістю при розробленні й впровадженні нових технологій. ЄС сприяє західноєвропейським фірмам у їх просуванні на світові ринки. Це здійснюється за допомогою податкових пільг для експортоорієнтованих галузей промисловості, узгодженої інвестиційної діяльності підприємств країн-членів за межами ЄС.

Одним із ефективних заходів підтримки виробників країн-членів є застосування протекціоністського тарифу на імпорт товарів з третіх країн; середній митний тариф ЄС становить понад 5%.

У регулюванні промислового розвитку країн ЄС головна роль належить економічним заходам, адміністрування зведено до мінімуму. Одним з найдієвіших інструментів регулювання є податкова політика. Зміна податкових ставок здійснюється вибірково з огляду на конкретну ситуацію. Іншими заходами підтримки підприємства є: дотації підприємцям; пільгові довгострокові кредити й гарантії; залучення державних коштів для фінансування проєктів у галузі будівництва, оновлення технологій й реорганізації підприємств; забезпечення державними контрактами, що гарантує ринок збуту².

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal, 1999. – С. 82.

² Пахомов Ю.Н., Филіпенко А.С., Лукьяненко Д.Г., Макогон Ю.В., Громенкова С.В. Международные стратегии экономического развития. – Киев – Донецк, 2001. – С. 65, 70.

Державна допомога в межах ЄС має селективний характер. Промисловість галузево поділяється на дві групи, до кожної з них є свій підхід. До першої групи входять «старі» галузі: чорна металургія, суднобудування, вугільна, текстильна промисловість. Тут політика спрямована на скорочення виробничих потужностей і підвищення конкурентоспроможності. Щодо до групи «нових» галузей (інформаційні технології, електроніка), то їм підтримка надається насамперед і стимулюється розширення виробництва.

Аграрна політика є важливою складовою частиною економічної стратегії ЄС. Метою політики є збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом підтримки технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільського господарства, оптимального використання факторів виробництва, особливо людської праці. Важливого значення набуває стабілізація ринку сільськогосподарських регулярних поставок і збуту продукції за доступної для споживача ціни.

Для досягнення означених цілей заснована спільна організація сільськогосподарських ринків. Ця організація займається регулюванням цін, надає виробникам маркетингові послуги, сприяє стабілізації обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Впроваджується єдина цінова політика.

З метою підтримки сільськогосподарських виробників у 1962 р. було утворено Європейський фонд орієнтації і гарантування сільського господарства – ФЕОГА (Fonds europeen par orientation et garantie de agriculture). Фонд засновано в рамках плану «Зелена Європа», що передбачав утворення спільного аграрного ринку. Він субсидує експорт сільськогосподарської продукції за межі ЄС і, таким чином, сприяє продовольчій інтервенції країн Союзу на зовнішні ринки.

Завдяки ефективній сільськогосподарській політиці країни ЄС не тільки забезпечили себе практично всіма сільськогосподарськими продуктами, які притаманні кліматичним поясам Європи, а й стали їхніми важливими експортерами. Політика стимулювання виробництва й обмеження імпорту призвела до того, що ціни на продовольчі товари на ринках ЄС стали вищими, ніж ціни світового ринку¹.

¹ Див.: Международные экономические отношения/Под ред. В.Е. Рыбалкина. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 256.

Валютно-кредитна система Європейського Союзу є однією з найважливіших сфер регулювання. Утворення валютно-кредитних і фінансових інститутів Європейського Союзу пов'язано з процесом економічної інтеграції. Основні елементи валютної інтеграції: спільна валюта; валютна інтервенція; спільні фонди взаємного кредитування країн-членів; валютно-кредитне регулювання.

Уже із самого початку функціонування ЄЕС було утворено Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку (ЄФР). Згодом виникли й інші інститути. Вищим досягненням еволюції європейської валютної системи стало утворення Європейського валютного союзу.

Формування економічного й валютного союзу почалося відповідно до Маастрихтського договору. Було засновано Європейський валютний інститут (ЄВІ), який здійснював безпосередньо підготовку Європейського валютного союзу (ЄВС). Одним з головних завдань ЄВІ було створення умов для уведення нової міжнародної валютної одиниці – євро. Свої функції ЄВІ виконав до початку 1999 р., коли євро замінив еку. З цього часу на зміну приходить Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ). У 2002 р. євро замінив в обігу національні валюти більшості країн ЄС.

Соціальна політика ЄС має на меті сприяння зайнятості, поліпшення життя та праці трудівників країн-членів. Вона спрямована на забезпечення соціального захисту населення, на встановлення партнерських відношень між правліннями й працівниками, на боротьбу з безпідставним звільненням робітників.

Серед цілей соціальної політики одне з чільних місць займає поліпшення умов праці, захист здоров'я та безпека трудівників. Ставиться завдання забезпечити рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці та ставлення до них на роботі. Передбачається захист робітників по закінченні строку дії їхнього контракту.

Складовою частиною соціальної політики ЄС є розвиток якості освіти. Ця політика, зокрема, передбачає викладання та широке розповсюдження мов держав-членів, мобільність студентів та викладачів, визнання дипломів навчальних закладів усіх країн-членів, обмін інформацією та досвідом з питань освіти. Особливого значення надається розвитку молодіжних обмінів між країнами. Останнім часом у межах ЄС активно поширюється нова методика навчання у

вищій школі – «Болонський процес»; до системи поступово приєднується й країни – не члени ЄС, зокрема Україна.

Важливим елементом соціальної політики є сприяння професійній підготовці. Вона розцінюється як ефективний засіб адаптації до змін у виробництві, а також як засіб полегшення інтеграції у ринок праці.

Значним соціальним і політичним надбанням стало впровадження єдиного європейського громадянства; житель кожної країни-члена є водночас і громадянином ЄС. Це ще більше сприяє адаптації мігрантів усередині ЄС, активізує мобільність робочої сили.

Зовнішньоекономічна політика ЄС спирається на угоди, укладені з іншими країнами в контексті міжнародних правових норм, зокрема норм і принципів, що розроблені ООН, СОТ, МВФ. Спільна зовнішня політика спрямована на захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу. Вона передбачає співробітництво держав-членів за такими напрямками:

- визначення принципів спільної зовнішньої політики;
- узгодження спільних дій;
- узгодження спільних позицій;
- зміцнення систематичного співробітництва між державами-членами в політичній сфері¹.

4.5.2. Проблеми здійснення економічної політики Співдружності Незалежних Держав

На відміну від Європейського Союзу, СНД не має чітко сформульованої економічної політики; навіть узгоджені домовленості часто не втілюються в життя. Така ситуація пояснюється недостатньою глибиною інтеграційних процесів.

Однією з головних перешкод у процесі поглиблення інтеграції в межах СНД є небажання країн-членів передати частку суверенності до наднаціональних структур. Проте практика існування інтеграційних об'єднань свідчить, що без цього справжня інтеграція взагалі неможлива. Саме ефективно створена система наднаціональних органів Європейського Союзу надала суттєвого імпульсу європейській інтеграції. Справжня причина в тому, що уряди деяких країн СНД (насамперед України та Грузії) побоюються гегемонії Росії в економічному союзі, що планується. Якщо в Європейському Союзі чотири країни – Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія –

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. – 1999. – С. 21.

приблизно рівні за економічним потенціалом і жодна з них не може в односторонньому порядку заблокувати рішення, то в СНД Росія має безсумнівну перевагу.

У таких умовах здійснюються спроби утворити на теренах СНД локальні угруповання, які мали б вищий рівень інтеграції. Серед них: Союзна держава, що включає Росію й Білорусь; Європейсько-Азійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС); Єдиний економічний простір (ЄЕП).

Союзна держава Росія – Білорусь передбачає встановлення в майбутньому економічного союзу із запровадженням в обіг спільної валюти. Проте на сьогодні можна говорити лише про перспективи утворення митного союзу між обома державами.

ЄврАзЕС включає Росію, Білорусь, Казахстан і Узбекистан. За рівнем інтеграції ця організація відповідає митному союзу.

Цілями формування ЄврАзЕС як митного союзу визначено:

- забезпечити спільними діями соціально-економічний прогрес своїх країн шляхом усунення між ними перешкод для вільної економічної взаємодії між господарськими суб'єктами;
- гарантувати стійкий розвиток економіки, вільний товарообмін та добросовісну конкуренцію;
- зміцнити координацію економічної політики держав-учасниць та забезпечити всебічний розвиток національного народного господарства;
- створити умови для активного виходу держав-учасниць Митного союзу на світовий ринок.

Розроблено стратегію розвитку ЄврАзЕС до 2015 р. До цього часу має бути узгоджена прикордонна політика, облаштовано пункти пропуску на зовнішніх кордонах країн-учасниць, буде скасовано митний контроль на кордонах між державами-учасницями і створено єдину систему управління прикордонними службами в межах ЄврАзЕС.

У 1999 р. Росія, Білорусь, Казахстан і Киргизстан підписали угоду про утворення Єдиного економічного простору. Основними цілями ЄЕП є ефективне функціонування спільного ринку товарів, послуг, капіталу та праці, утворення умов для єдиної структурної перебудови економіки в інтересах суттєвого підвищення рівня населення; проведення узгодженої податкової, грошово-кредитної, валютно-фінансової, торговельної, митної і тарифної політики; формування єдиних транспортних, енергетичних та інформаційних сис-

тем; створення спільної системи заходів державної підтримки пріоритетних галузей економіки, виробничої й науково-технологічної кооперації¹. Передбачалося, що реалізація договору дасть можливість збільшити товарообіг між країнами на 50–70%.

У 2003 р. ідея створення Єдиного економічного простору одержала нове наповнення. В м. Ялта було підписано угоду про його утворення між Білоруссю, Казахстаном, Росією й Україною. Зміст ідеї полягав у тому, що інтеграція буде просуватися швидше й глибше тоді, коли в інтеграційне об'єднання будуть введені найрозвинутіші країни СНД; вони стануть своєрідним локомотивом, який активізує інтеграційний процес на усьому просторі СНД.

Основними принципами функціонування ЄЄП проголошується: забезпечення свободи переміщення товарів, послуг, капіталу і робочої сили через кордони країн-учасниць. ЄЄП передбачено формувати поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої й різношвидкісної інтеграції; справа в тому, що не всі держави-члени мають однакову готовність до кожного рівня інтеграції. Кожна держава-учасник самостійно визначає, в яких з напрямів розвитку інтеграції вона братиме участь і в якому обсязі. Завершення формування зони вільної торгівлі є першочерговим і базовим етапом формування ЄЄП.

Ялтинська угода визначає ЄЄП як зону вільної торгівлі; на цьому наполягала українська делегація. Передбачається, що простір формується поетапно з урахуванням можливостей держав, що входять до нього. Угода враховує різні ступені інтеграції держав ЄЄП (Росія і Білорусь – Союзна держава; Росія, Білорусь і Казахстан – члени ЄврАзЄС); строки можливого переходу до більш високих ступенів інтеграції визначаються кожною державою самостійно.

Угодою були визначені принципи ЄЄП – забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили через кордони держав-учасниць, а також узгоджена макроекономічна політика і спільна політика за окремими галузями. Принцип вільного руху товарів передбачає усунення вилучень у режиму вільної торгівлі й усунення обмежень у взаємній торгівлі на основі уніфікації митних тарифів.

Об'єктивно Єдиний економічний простір має непогані умови стати інтеграційним осередком, до якого можуть приєднатися інші члени СНД. На чотири країни, що підписали угоду (Білорусь, Казахстан, Росію й Україну), припадає 90% сукупного ВВП Спів-

¹ *Астапов К.* Формирование единого экономического пространства стран СНГ // МЭ и МО. – 2005. – №1. – С. 96.

дружності Незалежних Держав, 92,6% внутрішньо регіонального експорту¹. Проте реальне майбутнє ЄЄП досить невизначене. Хоч Верховна Рада України ратифікувала Угоду, новий уряд нашої країни підкреслює, що головний вектор наших інтеграційних устремлень – Європейський Союз, а інші вектори є другорядними, а отже, можуть заважати досягненню головної мети. Втім, ідея ЄЄП в принципі не відкидається; йдеться про максимальний захист інтересів України в цьому об'єднанні.

Українська сторона наполягає на дотриманні таких головних елементів зони вільної торгівлі в межах ЄЄП²:

- скасування експортного мита;
- незастосування вилучень;
- незастосування кількісних обмежень;
- незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою модель економічного розвитку?
2. У чому полягає різниця між моделлю й стратегією економічного розвитку?
3. Яким вимогам повинна відповідати головна мета стратегії?
4. Що таке «стратегічна політика»?
5. Як поділяються стратегії розвитку за строками дії?
6. Що є спільного й відмінного у стратегіях розвитку групи розвинутих країн?
7. Чим принципово відрізняються ліберальна, корпоративістська й соціально-ринкова моделі розвитку?
8. У яких умовах розвитку США застосовували кейнсіанську політику і в яких – ліберальну?
9. У яких країнах роль держави в регулюванні економіки є відносно активнішою?
10. У чому полягають причини німецького і японського «економічного дива»?
11. У чому полягають причини відходу більшості розвинутих країн від некейнсіанства до неолібералізму наприкінці ХХ ст.?
12. Що таке політика «дирижизму», де вона була застосована?

¹ МЭ и МО. – №2. – 2004. – С. 96

² www.minfin.gov.ua

13. Чим пояснюється спад динаміки економічного розвитку більшості розвинутих країн у 90-х роках минулого століття й на початку нового століття?
14. Якими, на Вашу думку, мають бути стратегії економічного розвитку провідних країн на найближче десятиліття?
15. Які основні проблеми в економічній сфері стоять перед країнами, що розвиваються?
16. Які фактори впливають на вибір стратегій країнами, що розвиваються?
17. Які наслідки для країн, що розвиваються, має обрання моделі «Вашингтонського консенсусу»?
18. У яких умовах країн доцільно обрати експортоорієнтовану модель економіки, а в яких – імпортозамінну?
19. Яку роль відіграє держава в економіці нових індустріальних країн?
20. У чому полягають причини успішного розвитку економіки Індії?
21. Як держава намагається вирішити економічні проблеми Бразилії?
22. Які є шляхи виходу на більш високий рівень розвитку для найменш розвинутих країн?
23. У чому полягали передумови здійснення соціально-економічних реформ в колишніх соціалістичних країнах?
24. У чому полягає суть «перехідної економіки»?
25. Порівняйте позитивні й негативні аспекти «еволюційного» й «шокового» шляхів реформування економіки.
26. Які чинники сприяли реформуванню економіки в країнах Центральної Європи?
27. Які проблеми виникли в країнах СНД в перехідний період?
28. Які етапи можна виокремити в процесі реформування економіки Росії?
29. Які фактори сприяють, а які гальмують здійснення реформ у Росії?
30. У чому полягає стратегічна мета Росії на сучасному етапі її розвитку?
31. У чому полягали передумови реформування економіки Китаю?
32. Що передбачала нова економічна ідеологія Ден Сяопіна?
33. Назвіть основні етапи реформування економіки КНР?
34. У чому полягає стратегічна мета Китаю на сучасному етапі його розвитку?
35. Що таке економічна інтеграція?
36. Які є рівні регіональної економічної інтеграції?

37. Які етапи пройшла західноєвропейська інтеграція?
38. Що було головною метою Європейського економічного співтовариства?
39. Що передбачала Шенгенська угода?
40. У чому полягають основні положення Маастрихтської угоди?
41. Які чинники сприяють ефективному розвитку економіки Європейського Союзу?
42. Як визначаються основні напрями економічної та соціальної політики ЄС?
43. Що являє собою валютно-кредитна система ЄС?
44. Як визначаються основні напрямки зовнішньоекономічної політики ЄС?
45. У яких історико-економічних умовах було засновано СНД?
46. Що є головною метою СНД і в чому полягають її цілі?
47. У чому полягають причини повільного просування СНД по шляху інтеграції?
48. Які утворено локальні інтеграції угруповання в межах СНД?
49. Що являє собою Єдиний економічний простір і які є перспективи його розвитку як інтеграційного об'єднання?

РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ, ПРИНЦИПИ Й НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Ключові поняття

Міжнародна конкурентоспроможність. Структурна політика. Системна інтеграція у світове господарство. Інтеграційна макро-взаємодія на міжрегіональному рівні. Стратегічні пріоритети. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства. Інтеграційні вектори України.

З моменту здобуття незалежності Україна увійшла у світове товариство як суверенна держава і перед нею постала мета розробити й здійснити самостійну стратегію економічного розвитку. Стратегія повинна прокласти шлях до перетворення України на економічно розвинуту країну постіндустріального типу, здатну забезпечити свою оборонну міць і високий рівень життя населення. З того часу минуло майже два десятиліття; умови розвитку України (як внутрішні, так і зовнішні) змінювалися, відповідно змінювалася стратегічна політика, механізм її здійснення. Проте головна стратегічна мета залишилася незмінною.

Україна в європейському вимірі має досить потужний економічний потенціал. За розміром території (604 тис. км²) вона посідає друге місце в Європі (після Росії), за чисельністю населення (46 млн чол.) – шосте. Частка України у світовому ВВП становить 0,5% (360 млрд дол. у 2008 р.). В Європі за цим показником Україна замикає першу десятку країн.

Економічний потенціал України ґрунтується значною мірою на природних ресурсах, трудових ресурсах, науково-технічній базі.

На відміну від найбільших країн світу (Росія, США, Китай, Канада), Україна не забезпечена повністю мінеральними ресурсами; проте вона має значний природно-ресурсний потенціал і в цьому відношенні в більш вигідному положенні, ніж деякі економічно розвинуті країни (Японія, Італія). Кажучи про природні передумови, треба виділити агрокліматичні умови, що здавна сприяли перетворенню України на великий регіон сільськогосподарського виробництва, особливо зернового господарства, буряківництва, скотарства, свинарства. Ці умови створюються унікальними чорноземними

грунтами, достатньою кількістю тепла, помірною вологістю, переважно рівнинним характером території. Ми маємо чималі ресурси корисних копалин; деякі з них мають світове значення: залізні та марганцеві руди, кухонна сіль, кам'яне вугілля.

Значний рекреаційний потенціал країни – це узбережжя теплих морів, гірничоландшафтні комплекси Карпат і Криму, мінеральні джерела, лікувальні грязі лиманів, озокерит.

Деяких важливих ресурсів у нас обмаль, як-от нафта, газ, більшість руд кольорових металів, деревина. В останнє десятиріччя значно зменшились рибні ресурси Чорного та Азовського морів.

Загалом, за природними ресурсами наша країна перебуває в стані певної рівноваги: дефіцит (а отже, імпорт) одних видів ресурсів компенсується достатньою кількістю інших, не менш важливих.

Маючи 46 млн чол. населення, Україна використовує значні трудові ресурси й потенційно широкий ринок збуту споживчих товарів. У працездатному віці 56% населення, у суспільному виробництві зайнято 19 млн працівників. Трудові ресурси країни характеризуються високим рівнем кваліфікації та освіти; частка фахівців з вищою та середньою освітою становить 29%, усе доросле населення освічене. У 159 вищих навчальних закладах навчається понад 800 тис. студентів.

Високий інтелектуальний потенціал країни: у науково-дослідних та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР) зайнято майже 250 тис. фахівців. Всесвітньовідомі такі наукові центри, як Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона, Український фізико-технічний інститут, Інститут надтвердих матеріалів та багато інших. Чималі заслуги українських вчених та інженерів у ракето- та авіабудуванні, кібернетиці, біофізиці та біохімії, а також у дослідженні проблем циклу гуманітарних наук. Значна частина інтелектуальної еліти країни донедавна була зайнята у військово-промисловому комплексі. Високий професійний рівень трудових ресурсів, наявність розвинутої науково-дослідної бази сприяє виробництву складної, наукомісткої продукції, що користується попитом на світових ринках.

Економіко-географічне положення України досить вигідне для активної участі в міжнародному територіальному поділі праці. Вона розташована поблизу економічно високорозвинутого регіону – Західної Європи, у безпосередній близькості до Росії, Білорусі та країн Східної Європи. Морським шляхом вона пов'язана із Середземномор'ям, Близьким Сходом та країнами Індійського океану. Через Україну проходять важливі транзитні магістралі (заліз-

Розділ 5. Проблеми формування міжнародної економічної політики України
ниці та автомобільні дороги, нафтопроводи й газопроводи) з країн СНД до Європи та чорноморських портів.

Особливість сучасної геополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що зв'язки з країнами СНД зазнають змін через нові реалії в галузі економічного і політичного суверенітету та орієнтацію на світові ціни. Одночасно поліпшилися перспективи для економічної співпраці України з економічно розвинутими країнами, причому не тільки Європи, а й США, Японією, Канадою. З'явилася можливість проводити активнішу торговельну політику стосовно країн, що розвиваються, особливо на Близькому та Середньому Сході, у Південній та Південно-Східній Азії. Ці регіони можуть постачати нам нафту, бавовну, джут, чай, каву, натуральний каучук в обмін на метал, машини та обладнання, зерно, цукор, тобто товари, попит на які в цих країнах та регіонах розширюється.

Незважаючи на сприятливі природно-ресурсні, демографічні й геополітичні передумови, економічний потенціал України використовується далеко не повністю. При ефективному його використанні Україна може стати на один рівень з найрозвинутішими країнами Європи. Для цього необхідна докорінна структура й технологічна перебудова економіки й відповідна зрівноважена економічна політика уряду.

Кожний етап розвитку держави потребує постановки адекватних стратегічних цілей, їхньої конкретизації відповідно окремих сфер і галузей економіки. Ця теза поділяється багатьма українськими економістами. «...Якщо на початкових етапах ринкової трансформації найважливішими її інституціональними передумовами вважались лібералізація, приватизація та корпоратизація, макроекономічна стабілізація», – зазначає Д.Г. Лук'яненко, - «то на сьогодні домінує ідея здатності держави забезпечити середовище, що стимулює внутрішню і міжнародну конкурентоспроможність національних підприємств та об'єднань. Таким чином, вирішального значення для економічного розвитку України набуває макро- і мікробалансована структурна політика та її інституціональне забезпечення»¹.

Така політика конкретизується в заходи, до яких належать:

- системна інтеграція у світове господарство із забезпеченням реальної міжнародної конкурентоспроможності;
- ефективна міжнародна спеціалізація, скоординована з внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сегменти світового ринку;

¹ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д. е. н., проф. Д.Г. Лук'яненка. – К. – 2001. – С. 533.

- спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонної залежності від окремих зарубіжних ринків міжнародна диверсифікація;
- становлення власних транснаціональних економічних структур із глобальним менеджментом;
- забезпечення належного рівня економічної безпеки з дійовими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз¹.

Завершення 90-х років стало й часом припинення тривалої кризи в економіці України. Початок нового десятиліття ставить нові завдання, потребує уточнення й доповнення тих цілей, які визначалися раніше. В 2001 р. були розроблені «Концептуальні засади стратегій економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки»². **Метою стратегії** на наступне десятиліття проголошувалося забезпечення підґрунтя України як високорозвинутої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний простір як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Якщо на попередньому етапі реформ здійснювався демонтаж (через механізми лібералізації) державно-адміністративної системи управління, то тепер ставилася нова мета – формування сильної держави, активізація її регулюючої функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила ринковий вектор розвитку.

Відповідно до головної мети розвитку «Концептуальні засади» визначали стратегічні пріоритети України. Цими пріоритетами є:

- 1. Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.** Передбачалося, що до кінця 2007 р. Україна може претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. – створити реальні внутрішні передумови для вступу України в ЄС.
- 2. Забезпечення сталого економічного зростання.** Для цього необхідно реалізувати стратегію випереджаючого розвитку, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП України у півтора-два рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС.
- 3. Утвердження інноваційної моделі розвитку.** Базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки.

¹ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д. е. н., проф. Д.Г. Лук'яненка. – К. – 2001. – С. 535.

² www.aar.com.ua

4. Соціальна переорієнтація економічної політики. Головним завданням має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян, обмеження загрозливої диференціації доходів населення, подолання бідності, утвердження сучасних європейських стандартів життя.

Згідно з «Концептуальними засадами» соціально-економічні перетворення в Україні мали здійснитися у два етапи.

Перший етап – 2002–2004 роки. Його основна мета – зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, створення сприятливих умов для накопичення інвестиційних ресурсів, істотне розширення внутрішнього попиту й утвердження на цій основі надійної стабілізації та сталого зростання.

Другий етап – 2005–2011 роки. Передбачалася комплексна модернізація підприємств, утвердження принципів і механізмів структурно-інноваційної моделі розвитку та формування базових засад соціально орієнтованого ринкового господарства.

Перший етап, запланований «Концептуальними засадами», вже завершився і йому можна дати оцінку. Певних цілей досягнуто. Зокрема, економіка стабілізувалася, темпи зростання ВВП навіть перевищили планові. Проте в цілому соціально-економічний розвиток України в цей час не виправдав очікувань. Спостерігалася низька активність іноземного інвестування в економіку, диференціація доходів населення поглибилася, зросла корумпованість, монополізація економіки олігархічними структурами.

У «Концептуальних засадах» конкретизувалися напрями реформування й шляхи його здійснення. Зокрема, серед пріоритетних були визначені такі сфери: інституційні перетворення; стратегія макроекономічної політики; стратегія розвитку внутрішнього ринку та реального сектора економіки; інвестиційна та структурно-інноваційна політика; соціальна політика; зовнішньоекономічна стратегія; активна державна регіональна політика; економічна та екологічна безпека.

Аналіз виконання завдань Концепції на першому етапі виявив, що вона потребує коригування з огляду на реалії соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичного оточення. Тому було прийнято новий документ – **«Стратегія економічного й соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом європейської інтеграції»**¹.

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian>

В «Стратегії» визначається, що основою стратегічного курсу України є утвердження України як високотехнологічної держави. Кінцевою метою євроінтеграційного курсу України є набуття нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі.

Проте і цей документ недостатньо враховує можливості використання економічного потенціалу України й прискорення процесу реформування економіки країни з метою її вступу до СОТ і Європейського Союзу. Перед урядом нашої держави постає завдання надати більш дієвого поштовху економічному розвитку й забезпечення необхідного динамізму рухові до євроінтеграції. Певні досягнення в цьому напрямі вже є. Після гальмування динаміки ВВП у 2005 р. (2,7% приросту) розвиток економіки країни прискорився в 2006 і 2007 роках (відповідно 7,1 і 6,9%). Приріст промислового виробництва в цей період становив понад 6% щороку. Пожвавився приріст ПІІ. Проте зростала інфляція, яка перевищувала 11%. Рівня 1990 р. за обсягом ВВП не досягнуто. Дуже повільно йде технологічна перебудова економіки.

Економічна політика українського уряду повинна бути спрямована на розкриття й ефективне використання значного ресурсного, виробничого й інтелектуального потенціалу нашої країни. За визначенням експертів Національного інституту стратегічних досліджень, основними напрямками такої політики мають стати¹:

- реформування соціальної політики та формування дієвого ринку праці;
- реформування житлово-комунального господарства;
- створення конкурентного середовища, сприятливого для соціально-економічного розвитку;
- орієнтація фінансової та інвестиційної політики на завдання структурної модернізації національної економіки;
- підвищення енергоефективності української економіки;
- розширення та реструктуризація зовнішньоторговельних відносин;
- поєднання макроекономічної стабільності та динамічного розвитку.

На думку українських науковців, фахівців з проблем міжнародних економічних стратегій (зокрема, Ю.В. Макогона), інтеграція України в глобальний простір має будуватися на максимальному використанні інформаційних, інтелектуальних ресурсів і наявного науково-технічного потенціалу².

¹ www.nisd.gov.ua

² Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Макогона. – К.: Знання, 2007. – С. 431.

Важливою складовою стратегії розвитку України є зовнішньоекономічна політика. Україна є учасницею організацій глобального типу (ООН та її економічні структури), макрорегіонального (СНД, ОЧЕС, ГУАМ), мезорегіонального (єврорегіони). Ще знаходячись у складі СРСР, Україна стала однією із засновниць ООН у 1945 р. на правах самостійного члена. Декілька разів вона обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН. Вона бере активну участь у роботі головного економічного органу ООН – Економічній і соціальній раді (ЕКОСОП), а також в ЮНІДО, ЮНКТАД та інших органах, пов'язаних з економікою. Після здобуття незалежності Україна вступила до МВФ і Всесвітнього банку (1992). Міжнародний валютний фонд серед міжнародних організацій є найбільшим кредитором України; на другому місці – Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), та третьому – Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР).

Кредити МВФ йдуть на підтримку платіжного балансу й на погашення внутрішнього боргу України. Кредити МВФ почали надходити в Україну в той час, коли її економіка знаходилася в критичному стані. Завдяки ним удалося приборкати гіперінфляцію та ввести в обіг нову грошову одиницю – гривню. Стабілізація курсу гривні після 2000 р. відбувалася також не без допомоги МВФ.

Члени МВФ умовно поділяються на країни-донори (це розвинуті країни) та країни – споживачі допомоги, до яких належить Україна. Хоча квота України в МВФ становить лише 0,6%, її членство в цій організації для нас дуже важливе, причому не тільки через можливість безпосередньо одержати від неї кредити. Фонд справляє вплив на ситуацію на світовому валютно-кредитному ринку, і від його позиції багато в чому залежить політика комерційних банків та інших кредитних закладів. Неврівноваженість української економіки сприймається як істотний ризик для надання кредиту; авторитет МВФ, його готовність надати кошти Україні пом'якшують цей ризик, що створює так званий «демонстраційний ефект».

Кошти, що надходять від Всесвітнього банку, спрямовані на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. У структурі позик Всесвітнього банку значне місце посідають позики на структурну перебудову й розвиток паливно-енергетичної галузі, на впровадження ринкових відносин в агропромисловому комплексі.

Кошти, що надходять від Всесвітнього банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямо-

вані також на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. Позики Всесвітнього банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією Всесвітнього банку, Україна належить до III-ї категорії країн (рівень доходів нижче від середнього світового), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Пріоритетним напрямом співробітництва України із Всесвітнім банком є залучення коштів на інвестиційні проєкти.

Позики ЄБРР безпосередньо йдуть на розвиток виробництва, причому значна їх частина прямує на підтримку приватних малих і середніх підприємств. До співробітництва з ЄБРР підключаються найсолідніші комерційні банки України. В галузевому розрізі ЄБРР інвестує переважно харчову промисловість, видобуток нафти й газу, агробізнес, телекомунікації, портове господарство, а також вкладає кошти у фінансову сферу.

У 2008 р. Україна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ). Шлях до цієї організації для нашої країни був довгим і непростим через жорсткі умови, які Україна поступово виконувала. Україна подала заяву про вступ до СОТ ще в 1993 р., а з 1997 р. розпочався процес двосторонніх переговорів уряду України з країнами-членами СОТ про позитивну рекомендацію нашої країні щодо вступу до цієї організації. Отже, з подачі заяви й до вступу минуло 15 років.

Набуття статусу члена СОТ надає Україні перспективи більш глибокого залучення до міжнародного поділу праці, прискорює динаміку її зовнішньоторговельної діяльності. Будуть знижені або ліквідовані обмеження на імпорт українських товарів країнами – членами СОТ; зникнуть мури для нашого експорту на зразок антидемпінгових розслідувань; знизяться ціни на імпортні товари широкого вжитку. З іншого боку, український ринок стане більш відкритим для іноземних товарів, які будуть конкурувати з вітчизняним виробництвом, а це може стати загрозою для деяких галузей. Пільговий період, який надається Україні як країні-новачку необхідно використати максимально ефективно для адаптації до нових умов.

Стратегічним напрямом зовнішньоекономічної політики України відносно глобальних економічних організацій є однозначна активізація участі нашої держави в їхньому функціонуванні. Що ж до

Розділ 5. Проблеми формування міжнародної економічної політики України

макрорегіональних організацій, то тут формування української стратегічної лінії відбувається непросто. Вже говорилося, що першим регіональним угрупованням, до якого увійшла Україна (й стала одним з його співзасновників), була Співдружність Незалежних Держав. В перші роки незалежності стратегічними партнерами України визначалися Росія, США, Польща, Німеччина. Згодом стратегічний вектор України все більш почав повертатися у бік Європейського Союзу. На сьогодні вже однозначно визнано: **стратегічною метою України є вступ до ЄС**. Цей імператив був зафіксований ще в «Концептуальних засадах» як основне геополітичне завдання нашої держави. Після приходу до влади нового уряду в 2005 р. підтримка зусиль України щодо участі у європейській інтеграції значно активізувалася.

У 1998 р. набула чинності після ратифікації Верховною Радою **Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом**¹, яка була підписана ще в 1994 р. Ця угода регулює політичні, економічні та культурні відносини між Україною та ЄС. Одним з головних завдань угоди було передбачено сприяння торгівлі та залученню інвестицій, а також розвиток гармонійних економічних відносин між Україною та ЄС.

Економічно-торговельні положення Угоди спираються на принципи режиму найбільшого сприяння і національного режиму. Окремі розділи присвячено питанням торгівлі сталеливарними виробами, умовами заснування та функціонування компаній, наближенню законодавства і захисту прав інтелектуальної власності, а також визначенню інструментів захисту торгівлі².

У розділі Угоди про економічне співробітництво наголошується, що його метою є сприяння процесу економічних реформ та відродження і сталого розвитку України. Стверджується, що таке співробітництво сприятиме зміцненню й розвитку економічних зв'язків на благо обох сторін. Зосереджується увага, зокрема, на промисловій кооперації, заохоченні та захисті інвестицій, державних поставках, зближенні політики стандартизації в гірничовидобувній та сировинній галузях, галузі освіти та техніці, АПК, енергетиці, цивільній ядерній галузі, галузі охорони довкілля, транспорті, космосі, телекомунікація, фінансових послугах, «відмиванню грошей», валютній політиці, регіональному розвитку та в інших галузях.

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian>

² www.delukr.ec.europa.eu.

У 2008 р. дія Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами завершилася. Вона надала певного імпульсу в розвитку економічних відносин між Україною та ЄС. Проте нові реалії у світовій економіці, поглиблення регіональних інтеграційних процесів потребують розширення й удосконалення взаємовідносин між нашою країною та Європейським Союзом. Ця обставина робить актуальним прийняття нових документів, що сприяли б наближенню України до вступу в ЄС.

У 1998 та 2000 рр. Указами Президента України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України в ЄС. У грудні 1999 р. Європейська Рада схвалила Спільну стратегію ЄС щодо України. Спільна стратегія ЄС передбачає підтримку процесу демократичних та економічних перетворень в Україні, вирішення спільних проблем щодо підтримання стабільності та безпеки на Європейському континенті. У вересні 2000 р. відбувся Паризький саміт «Україна – ЄС», який засвідчив європейську перспективу України, стратегічний курс на інтеграцію України до ЄС. У 2001 р. було прийнято «План дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні». В 2002 р. у Копенгагені відбувся черговий саміт «Україна – ЄС», на якому було визнано прогрес України у виконанні вимог та стандартів ОБСЄ і Ради Європи, у запровадженні економічних реформ, позитивні зрушення в українській економіці. Було підкреслено необхідність розвивати й надалі стратегічне партнерство між Україною та ЄС.

У зв'язку з розширенням у 2004 р. складу ЄС Україна стала безпосередньо контактувати з ним кордонами, що надало нового аспекту у взаємозв'язках нашої країни з Європейським Союзом. Врахування цієї ситуації знайшло вираження в документі «**Європейська політика сусідства**», який прийнято в рамках Угоди «План дій Україна – Європейський Союз». Цей план розрахований на три роки. Він передбачає інтенсифікацію політичних, безпекових, економічних та культурних відносин між сторонами. Згідно з Планом, інтеграція України в Європейський Союз в оглядовому періоді буде здійснена у формі Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ. Відзначається, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України та вітає її європейський вибір.

Європейська політика суспільства відкриває **нові перспективи** для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва:

- підвищується рівень інтеграції, включно участі України у внутрішньому ринку ЄС;
- розширюється політичне співробітництво;
- збільшується фінансова підтримка України з боку ЄС; через Європейський інвестиційний банк надаватиметься підтримка проектам, що потребують інвестиції в інфраструктуру;
- будуть розширені можливості для участі України в певних програмах ЄС, що сприятиме розвитку культурних, освітніх, технічних, наукових зв'язків, а також співробітництву у сфері охорони довкілля;
- буде надана підтримка в адаптації законодавства України до норм і стандартів ЄС;
- поглибляться торговельні та економічні відносини, особливо після вступу України до СОТ.

План дій Україна – Європейський Союз визначає **пріоритети діяльності**. Серед них виокремлюються такі¹:

- зміцнення демократичних основ в Україні, забезпечення свободи засобів масової інформації та свободи слова;
- посилення співробітництва з питань спільної сусідської та регіональної безпеки;
- вступ України до СОТ;
- поліпшення інвестиційного клімату в Україні шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощення адміністративних процедур та боротьби з корупцією;
- зміцнення податкової реформи в Україні;
- спрощення візового режиму між Україною та ЄС;
- поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу;
- усунення дискримінаційного ставлення до працівників-мігрантів.

План дій конкретизує заходи щодо співробітництва між Україною та ЄС за окремими напрямками та галузями. Особливе значення приділяється взаємозв'язкам в **економічній сфері**.

Умовою інтеграції України до ЄС визначається насамперед подальший прогрес у створенні повністю функціонуючої ринкової економіки, включаючи ціноутворення, контроль за державною допомогою, законодавче середовище, яке забезпечує чесну конкуренцію між суб'єктами господарювання.

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian>

У галузі макроекономічної політики відзначається необхідність посилити незалежність Національного банку України, а також зміцнити стабільність фіскальної системи, в тому числі шляхом проведення податкової реформи та реалізації заходів у пенсійній системі. Наголошується на необхідності зменшення участі держави у ціноутворенні з метою запобігання погіршення умов торгівлі та функціонування економіки.

Вважається за необхідне поліпшити умови для іноземних інвесторів; зокрема рекомендується скасувати існуючі обмеження, закріплені Земельним кодексом України, на володіння земельними ділянками несільськогосподарського призначення українськими юридичними особами із часткою іноземного капіталу, включаючи ті, в яких іноземний капітал становить 100%.

У **соціалній сфері** наголос робиться на зменшення бідності та збільшення зайнятості. Необхідно посилити соціальну інтеграцію, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг.

Важливою метою українського уряду повинна стати розробка державної стратегії сталого розвитку.

Значна увага у Плані дій приділяється **торгівлі** й реформі ринкових відносин. Згідно з Планом, поступово будуть скасовані усі експортні та імпорتنі обмеження. Буде здійснено поступове скасування експортного мита на брутто чорних металів відповідно до двосторонньої угоди між Україною та ЄС. Необхідно здійснити митну реформу з метою спрощення проходження товарів через митницю й усунення бюрократичних перепон. Поступово буде усунено кількісні обмеження імпорту, його ліцензування.

План дій передбачає створення сприятливих умов для руху капіталу. При заснуванні компаній необхідно забезпечити повне дотримання режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Дискримінаційні заходи, що впливають на діяльність компаній ЄС та України, мають бути скасовані. Дочірні компанії або філії ЄС, а також України мають діяти в умовах, не менш сприятливих, ніж ті, в яких діють національні компанії. Поступово скасовуються обмеження щодо заснування компаній.

План дій декларує необхідність забезпечення вільного руху капіталу, пов'язаного з прямими та іншими інвестиціями, гарантування захисту іноземних інвестицій, а також ліквідації або репатріації капіталовкладень або прибутку з них.

У сфері **транспорт**у вважається за необхідне розробка й впровадження національної транспортної стратегії, яка включала б розвиток національної транспортної інфраструктури. Передбачається продовження участі у спільному розвитку транс'європейських коридорів, а також у програмі ТРАСЕКА. Буде розвиватися співробітництво у сфері супутникової навігації. Учасники Плану дій візьмуть активну участь у сприянні розвитку Дунаю з метою повного використання його потенціалу як однієї з головних складових європейського внутрішнього водного транспорту.

У галузі **енергетики** передбачається затвердження спільної енергетичної політики України та ЄС. Розглядається можливість участі України в Європейській енергетичній програмі. Вважається за доцільне диверсифікувати постачання нафти й газу в Україні; в цьому відношенні приділяється увага нафтопроводу Одеса – Броди – Польща. Важливе значення має впровадження реструктуризації українських вугільних шахт, безпеці їх експлуатації.

План дій передбачає також заходи щодо **охорони навколишнього середовища**. Зокрема, йдеться про впровадження положення Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а також про активізацію участі України у робочій групі Дунай – Чорне море.

Особливого значення надається співробітництву у сфері **науки, технологій та освіти**. Передусім вважається за необхідне зміцнити людський, матеріальний та інституціональний потенціал України з метою поліпшення можливостей фізичних та юридичних осіб, задіяних у науково-технічній та інноваційних сферах. Передбачається обмін науковим персоналом у рамках спільних проєктів та сприяння участі українських науковців у міжнародних конференціях та форумах.

Реформування освіти в Україні буде здійснюватися в напрямі наближення до європейських стандартів у рамках Болонського процесу. Будуть розширені молодіжні обміни та співробітництво у сфері неформальної освіти молоді, посиляться міжкультурний діалог через програму «Молодь» (YOUTH).

У Плані дій звертається увага на розширення контактів та співробітництва на транскордонному та регіональному рівнях з сусідніми новими державами – членами ЄС. Вважається за необхідне забезпечити підтримку регіонів у підготовці та впровадженні «Програми сусідства» за участю України.

Основна ідея Європейської політики сусідства полягає в тому, що такі держави, як Україна, які поки ще не мають найближчої перспективи членства в ЄС, але мають спільний з ЄС кордон, стануть

частиною простору процвітання, з яким ЄС тісно співпрацює. Україні та іншим сусіднім країнам буде запропоновано перспективу поступової інтеграції у внутрішній ринок ЄС паралельно з подальшою торговельною лібералізацією¹. В грудні 2005 р. Європейський Союз визнав ринковий статус української економіки.

Серед програм, спрямованих на економічну взаємодію Європейського Союзу з Україною, особливо слід відзначити **програму TACIS** (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) – Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав. Програма TACIS була заснована у 1991 році для надання допомоги незалежним державам, що утворилися після розпаду СРСР.

На початковому етапі пріоритетами програми TACIS було надання країнам СНД європейських ноу-хау, що були спрямовані на інституційну перебудову країн у зв'язку з їх переходом до ринкової економіки. В наступних етапах програма розширювалася й диверсифікувалася в галузевому відношенні.

Україна є одним з найбільших отримувачів допомоги в рамках TACIS. Починаючи з 2000 р., програма TACIS для України сконцентрована на інституційній, адміністративній і правовій реформі з наголошенням на зміцнення норм права, підтримку приватного сектора й подолання соціальних наслідків перехідного періоду. Проекти TACIS розвиваються у контексті Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС.

Розвиток приватного сектора є одним з ключових завдань програми. Реалізація його полягає в допомозі підприємствам у реструктуризації, забезпеченні довгострокового фінансування приватних підприємств, зокрема через підтримку банківського й фінансового сектора.

Серед окремих об'єктів, які були споруджені або реконструйовані TACIS, слід відзначити пункт перетину кордону в місті Чоп, міст в Ягодині, реконструкцію низки енергетичних об'єктів з метою реалізації програми енергозберігання. Європейська Комісія взяла на себе обов'язок в рамках TACIS частково компенсувати втрати електроенергії в Україні через закриття Чорнобильської АЕС.

Важливим напрямом в реалізації програми TACIS є модернізація інформаційної системи приватизованих підприємств. Починаючи з 2000 р., експерти TACIS допомагали впроваджувати сучасні інформаційні системи на цілій низці українських фірм; зокрема, серед них «Київмедпрепарат», «Оболонь», «Бліцінформ», «Одесакабель», «Возко», «Запоріжтрансформатор».

¹ www.delukr.ec.europa.eu.

Розділ 5. Проблеми формування міжнародної економічної політики України

Усього на економічні реформи в Україні ТАСІС виділила гранти на 32 проекти. Серед них також проекти з реструктуризації сільського господарства, сприяння розвитку фінансових ринків в Україні та ін.

Вступ до Європейського Союзу, є на сьогодні головною метою, **визначальним вектором стратегічної політики України**. Дата вступу нашої країни до ЄС поки що не визначена; Україна у відносинах з цією організацією має статус «сусідства». Звісно, що такий статус не зовсім відповідає устремлінням України на шляху інтеграції в європейське співтовариство; українська громадськість сподівалася на здобуття статусу асоційованого члена Європейського Союзу. Очевидно, що нашій країні належить ще пройти певний період подальшого формування економіки, підвищення її макроекономічних показників, щоб увійти до європейської спільноти на рівних. У вересні 2008 р. на саміті «Україна – ЄС» вже було досягнуто принципової домовленості про надання Україні статусу асоційованого члена в 2009 р.

Ще Угодою про партнерство та співробітництво було передбачено можливість створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. В 2005-2006 рр. ця перспектива розглядалася сторонами в практичній площині. Було визначено, що для майбутньої угоди слід обрати варіант поглибленої угоди про вільну торгівлю. Така угода може бути підписана після вступу України до СОТ. Тепер, коли Україна є членом СОТ, перешкод для створення зони вільної торгівлі немає (табл. 5.1).

За оцінками експертів¹, формування зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом матиме для нашої країни неабиякі позитивні наслідки, хоч виникнуть і деякі проблеми. Позитивний вплив позначиться у таких сферах:

- поліпшення доступу до ринків ЄС стимулюватиме нарощення виробництва української економіки і ВВП України зростатиме;
- уповільниться зростання індексу споживчих цін через посилення конкуренції з боку іноземних товарів;
- курс гривні стане гнучкішим, утворяться умови до режиму вільно конвертованої гривні;
- зниження торговельних бар'єрів стимулюватиме збільшення руху товарів між країнами в обох напрямках.

Проблеми: ризик збанкрутування неконкурентоспроможних вітчизняних фірм з відповідним скороченням робочих місць; ліквідація імпорتنих тарифів зменшить доходи до бюджету; розробка й

¹ Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К., – 2007. – С. 54.

впровадження нових стандартів і правил походження товарів потребують підвищення державних витрат.

Таблиця 5.1

Торгівля України з країнами ЄС у 2008 р., млн дол.¹

Країна	Експорт України	Імпорт України	Товарообіг	Сальдо
Австрія	593	1031	1624	-438
Бельгія	364	725	1089	-361
Кіпр	-	-	-	-
Чехія	670	1376	2046	-706
Німеччина	1837	7165	9002	-5328
Данія	195	339	534	-144
Естонія	173	177	350	-4
Іспанія	870	660	1 530	+210
Фінляндія	59	686	745	-627
Франція	513	1682	2195	-1169
Велика Британія	640	1375	2015	-735
Греція	339	171	510	+168
Угорщина	1367	1286	2653	+81
Ірландія	28	126	154	-98
Італія	2911	2432	5343	+479
Литва	432	723	1 155	-291
Люксембург	7	22	29	-15
Латвія	280	113	393	+167
Мальта	53	2	55	+51
Нідерланди	1117	1283	2400	-166
Польща	2338	4280	6618	-1942
Португалія	63	61	124	+3
Швеція	105	696	801	-591
Словенія	27	231	258	-204
Словаччина	910	742	1652	+168
Румунія	670	1 171	1841	-501
Болгарія	1105	239	1344	+866

¹ www.ukrstat.gov.ua

Розділ 5. Проблеми формування міжнародної економічної політики України

Україна реально є учасницею таких регіональних об'єднань як СНД, ОЧЕС, ГУАМ. Проблеми, пов'язані з членством нашої країни в **Співдружності Незалежних Держав**, розглядалися в попередньому розділі. Слід додати, що економічний простір СНД зберігає для України важливе значення. Незважаючи на те, що частка СНД в зовнішній торгівлі нашої країни останнім часом зменшується, вона залишається ще досить високою. З Росією Україна має найбільший товарообіг. Значна кількість товарів, якими ми торгуємо з партнерами із СНД, підпадає під преференційний режим, в тому числі наш імпорт енергоносіїв. Збереглося чимало виробничих зв'язків між підприємствами України і колишніх радянських республік. Більшість країн надає безвізовий режим, що полегшує вільне переміщення робочої сили.

Таблиця 5.2

Зовнішня торгівля товарами України з країнами СНД, 2008 р., млн дол.¹

Країна	Експорт України	Імпорт України	Сальдо
Азербайджан	910	75	+835
Білорусь	2105	2809	-704
Вірменія	263	25	+238
Грузія	655	191	+464
Казахстан	1832	3118	-1 286
Киргизстан	83	9	+74
Молдова	1171	169	+1693
Росія	15735	19414	-3679
Таджикистан	77	5	+72
Туркменістан	376	5631	-5255
Узбекистан	595	2 118	- 1523
СНД	23802	33564	-9762

Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами СНД регулюється Постановою Кабінету Міністрів України про «Положення про порядок поставок і митного оформлення продукції за виробничою кооперацією підприємств і галузей держав – учасниць СНД». Це положення регулює поставки продукції (сировини, матеріалів, деталей, вузлів) для спільного виготовлення кінцевої продукції.

¹ www.ukrstat.gov.ua

Між підприємствами укладаються договори, на підставі яких здійснюється митне оформлення продукції. Ця продукція звільнюється від обкладення ввізним або експортним митом, акцизним збором та іншими податками (табл. 5.2).

У межах СНД найважливіше значення мають наші стосунки з Росією. Вона визнана, поряд з ЄС і США, нашим стратегічним партнером. В «Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» зазначається, що наші економічні відносини з Росією органічно узгоджуються з євроінтеграційним курсом нашої держави. Зауважується, що ці стратегічні стосунки мають ґрунтуватися на принципах добросусідства, партнерства, рівності та взаємної вигоди. Відповідно до національних інтересів та цілей України, її економічної безпеки пріоритетними напрямками стратегічного партнерства з Російською Федерацією в економічній сфері «Концептуальні засади» відзначають:

- співробітництво в енергетичній галузі (розвиток єдиної енергетичної системи, спільне використання нафтопереробних та інших виробництв паливно-енергетичних комплексів);
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні в інтересах обох держав;
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, коопераційних та технологічних зв'язків, формування спільних промислово-фінансових груп (ПФГ);
- розвиток фондових ринків та процесів взаємоінвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;
- спільний розвиток регіонів, що становлять інтерес для обох країн; взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток контактних територій;
- співробітництво в протидії тінізації економіки та нелегальній міграції.

Росія є головним постачальником енергоносіїв в Україну, насамперед нафти й газу. Нинішній український уряд відшукує альтернативні джерела забезпечення країни енергетичними ресурсами, щоб зменшити залежність від Росії, яка є майже монополістом на українському енергетичному ринку.

Проте в найближчому часі роль Росії як головного поставника енергоносіїв в Україну залишиться. Росія також є потенційно великим ринком для українських товарів та послуг (зокрема, транспортних послуг). Через ці обставини економічні зв'язки між нашими країнами ослаблювати було б недоречно.

Що ж до СНД, то очевидно, що ця організація потребує серйозного реформування. Ті цілі, що ставилися в момент її заснування в 1991 р., не в усьому відповідають сьогоднішнім реаліям. Ще більшою мірою це відноситься до механізму функціонування організації. Головна мета реформування – перетворення СНД з переважно політичної організації, якою вона є сьогодні, на організацію, активно працюючу в напрямі поглиблення економічної інтеграції між країнами-членами. В такому разі участь України в СНД була б доцільною і ефективною.

У такому самому контексті слід розглядати й участь України в Єдиному економічному просторі (ЄЕП). Потенційно наша країна може отримати економічні вигоди завдяки режиму вільної торгівлі, що передбачає ця організація. Важливо тільки, щоб угоди, які підписуються в рамках ЄЕП, не суперечили цілям вступу України до ЄС.

Іншим макрорегіональним об'єднанням, до якого входить Україна, є **Організація Чорноморського економічного співтовариства (ОЧЕС)**. Це співтовариство було засноване в 1992 р. Воно складається з 12 держав: Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Сербії, Туреччини та України. Серед цілей ОЧЕС – багатостороннє співробітництво чорноморських держав у різних галузях економіки, насамперед чергу, у промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі, розвитку туризму, телекомунікацій. Однією із сфер співробітництва визначено екологію Чорного моря. Механізм інтеграції в межах ОЧЕС передбачає безподаткову торгівлю, вільний рух капіталів та послуг, створення вільних економічних зон, обмін економічною інформацією.

Чорноморське економічне співробітництво перебуває поки що на початковій стадії інтеграційного процесу. Зовнішня торгівля країн-учасниць орієнтована переважно на регіони, що знаходяться поза ОЧЕС. Так, у Росії товарообіг з регіонами ОЧЕС становить 15–16% від загального (з цієї частки дві третини припадає на Україну); для України цей показник дорівнює 11–12% (88% за рахунок Росії); для Туреччини – 7, Греції – 3 в імпорті й 9% у експорті. Тільки для Болгарії та Молдови цей показник вищий (відповідно 32 і 80%).

Незважаючи на це, учасники ОЧЕС вбачають реальні перспективи для плідного співробітництва. Найперспективніші напрями інтеграції: об'єднання електромереж в єдиній системі «Чорномор-

ського кільця»; утворення регіональних транспортних коридорів; прокладення ліній оптиковолоконного зв'язку; програми з охорони Чорного моря.

Багато надій покладається на Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), який розпочав діяльність у 1999 р. Його функції – кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримка фінансових систем країн-членів. Квоти окремих країн в уставному капіталі ЧБТР складають: Росія, Греція й Туреччина – по 16,5%; Україна, Болгарія й Румунія – по 13,5; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія й Молдова – по 2%¹.

У рамках ОЧЕС утворені Міжнародний центр чорноморських досліджень, Науковий центр ОЧЕС.

Однією з найважливіших цілей ОЧЕС є утворення зони вільної торгівлі на території країн-учасниць. Прагнення до цього є в усіх країн. Проте ця справа ускладнюється тим, що деякі з членів (Греція, Болгарія, Румунія) входять до ЄС і мають там особливий торговельний режим. Решта ж країн має інший режим торгівлі. До того ж деякі члени ОЧЕС поки що навіть не увійшли до Світової організації торгівлі, а без цього утворення зони вільної торгівлі в регіоні неможливе.

Серед важливих економічних завдань ОЧЕС є створення високоефективної єдиної транспортної мережі в Чорномор'ї. Крім дев'яти транспортних коридорів, які проходять територією країн-учасниць, передбачаються також інші проекти. Серед них відкриття Волго-Донського каналу для міжнародних перевезень; активізація вантажопотоків на Іллічівськ; активізація транспортної лінії Поті – Констанца та ін. Важливе значення приділяється транспортуванню енергоносіїв із Закавказзя й Казахстану на захід. У 1992 р. був утворений Каспійський трубопровідний консорціум для вивезення казахстанської нафти. Багато надій покладається на будівництво нафтопроводів, які надади б можливість експортувати азербайджанську нафту. Серед варіантів – трубопроводи Баку – Новоросійськ, Баку – Джейхан (Туреччина). Для України найвигіднішим варіантом був би трубопровід Баку – Супса, який подавав би нафту до порту Южний і далі по трубопроводу Одеса – Броди.

У рамках ОЧЕС сформовані і діють 17 робочих груп, в тому числі з торгівлі й економічного розвитку, надзвичайних ситуацій, боротьби з організованою злочинністю, статистики, транспорту,

¹ Герчикова И.Н. Международные экономические организации. – С. 261.

Розділ 5. Проблеми формування міжнародної економічної політики України зв'язку, енергетики, науки й технологій, екології, сільського господарства, туризму, освіти банківської справи й фінансів, культури.

У вирішенні проблем транспортування нафти й газу із Середньої Азії й Закавказзя через територію України багато сподівань покладається на **Організацію за демократію й економічний розвиток – ГУАМ** (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Раніше до цього об'єднання належав і Узбекистан, але він припинив співробітництво з країнами-учасницями. Україна в цій організації є державою з найбільшим економічним потенціалом. ГУАМ розглядається певною мірою як альтернатива СНД, в якій домінуючу роль відіграє Росія.

Згідно зі Статутом, основними цілями ГУАМ є: затвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права й поважання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної й регіональної безпеки й стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічного й гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного й гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії й практичного співробітництва у сферах, що являють взаємний інтерес.¹

Одним з головних завдань ГУАМ є будівництво потужного транспортного коридору «Схід – Захід», своєрідне відродження «Великого шовкового шляху». Але тут встають певні перешкоди. Транспортування нафти через Босфор у Середземне море практично заборонено Туреччиною. Великі надії, покладаються на трубопровід Баку – Супса (грузинський порт). Цей проект, до речі, був би найдешевшим серед усіх варіантів. Проте перевагу надано напрямку Баку – Джейхан (найдорожчий варіант). Через цей турецький порт піде переважна частина азербайджанської нафти й значна частина казахстанської – усього 60 млн т на рік; через Новоросійськ пройде 30 млн. т, через Супсу – лише 10 млн т.

Втім не тільки нафтою живе економічна співдружність ГУАМ. Перспективи для розширення економічних відносин між країнами регіону не обмежуються транспортуванням енергоносіїв, вони значно ширші. Дружні стосунки, які стали особливо тісними сьогодні, між Україною й Грузією дають підстави для сподівання на новий імпульс у розвитку ГУАМ. До того ж ця організація відкрита й для інших країн, які поділяли б її цілі й принципи.

¹ www.guam.org.ua

Однією з характерних рис сучасних світових інтеграційних процесів є зростання конкуренції між регіонами світу, з чим пов'язаний розвиток нових форм включення країни в світовий економічний простір: єврорегіони, вільні або спеціальні економічні зони, морські економічні райони міжнародного співробітництва, спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку, міжнародні транспортні коридори, промислові кластери.

Найпоширенішою формою реалізації інтеграційних прагнень окремих регіонів є утворення і функціонування **єврорегіонів**. Єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон. Це співробітництво спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, які населяють його територію по різні сторони державного кордону.

Україна бере участь у створенні єврорегіонів із середини 90-х років. Таких єврорегіонів, що включають окремі адміністративно-територіальні одиниці нашої країни, вже шість: «Карпатський» (1993), «Буг» (1995), «Нижній Дунай» (1998), «Верхній Прут» (2000), «Дніпро» (2003), «Слобожанщина» (2003). Ведеться робота по створенню єврорегіонів «Донбас» та «Ярославна».

Участь України в єврорегіонах сприяє розширенню взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, дає змогу прикордонним адміністративним одиницям самостійно виходити на європейські структури для отримання технічної та фінансової допомоги для реалізації проектів транскордонного співробітництва, сприяє міжнародній інтеграції нашої держави.

З урахуванням пріоритетної мети України (зближення стосунків з ЄС та подальший вступ до економічного союзу), конче важливим елементом економічної інтеграції є подальша конвергенція її регіональної політики з метою чіткої ідентифікації місця та ролі вітчизняних регіонів у європейській мегаконтинентальній моделі «Європа регіонів», яка передбачає:

- адміністративно-територіальну реформу, що дасть можливість виділити рівні NUTS-2 та NUTS-3 і тим самим визначити тожність їх європейській регіональній ієрархії;

- імплементацію європейських механізмів та інструментів регіонального розвитку (інвестиційний грант, субсидії, пов'язані з використанням робочої сили, субсидювання відсоткових ставок);
- розвиток євро регіонального співробітництва;
- активне використання переваг, які надає Україні статус сусідства з Євросоюзом, виходячи з основних напрямів співробітництва, що випливають з концепції «Ширша Європа – сусідство» (2003 р.);
- створення належних умов для інноваційного розвитку регіонів;
- співробітництво України та ЄС у межах сьомої рамкової угоди¹.

У цьому контексті важливим є розвиток міжрегіонального співробітництва. В умовах нової геополітичної ситуації влада має запропонувати регіонам нову місію в державі. Після вступу 1 січня 2007 р. до Європейського Союзу Болгарії та Румунії створюються нові можливості для розвитку АРК, Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Безпосереднє сусідство з країнами ЄС (суходолом чи через море) відкриває зазначеним областям не лише доступ до ринків та фондів ЄС, а й дає можливість перебрати на себе роль «південного вектора» інтеграції України до Євросоюзу. У зв'язку з цим варто розглянути можливості для створення на території одного (або декількох) цих регіонів зони з європейським економічним правовим режимом, що не лише сприятиме підготовці до вступу в Європейський Союз, а й уможливить завчасне виявлення проблемних аспектів, пов'язаних з адаптацією вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Наразі зміна інституційних форм транскордонної співпраці здійснюється в руслі появи вищезгаданих концептуальних стратегій та концепцій розвитку прикордонних регіонів, які з'явилися в процесі адаптації вітчизняних механізмів до практики регіональної політики ЄС. ЄС запропоновано чотири Програми сусідства, в яких бере участь Україна, а також такі інституційні форми співробітництва, як «Інтеррегіо», «Ниредьгазька ініціатива», «Концепція спільного розвитку прикордонних територій України і Угорщини» і особливо «Стратегія транскордонного співробітництва «Карпати 2004–2011»». Завдяки цим програмам створюються можливості синхронізації регіональних пріоритетів розвитку із загальнонаціональними та загальноєвропейськими. Вже ці програми реалізуються в прикор-

¹ www.niss.gov.ua/book/dopovid07

донні і є важливими кроками практичного втілення принципів та механізмів транскордонної політики ЄС.

Процес транскордонного співробітництва перебуває лише на початковому етапі, але вже можна спостерігати реальні успіхи і уроки практичної співпраці прикордонних регіонів, особливо в Закарпатській області, яка в 2004 р. фактично отримала статус «зовнішнього регіону ЄС» і є базовим регіоном України, в якому виконуються три з названих Програм сусідства ЄС.

Новою формою і одночасно новим інструментом транскордонного співробітництва в 2005–2006 рр. стало **білатеральне співробітництво** України з країнами-сусідами – членами ЄС. Зокрема йдеться про допомогу Словаччини, уряд якої запропонував програму, спрямовану на надання підтримки розвитку співпраці з тими країнами і регіонами, які визнані пріоритетами зовнішньої політики Словаччини поза межами ЄС. Чільне місце серед цих країн відводиться Україні. Про це свідчить План допомоги Словаччини Україні при виконання цілей Плану дій «Україна – ЄС», прийнятий урядом Словацької Республіки в жовтні 2005 р.

Нині транскордонне співробітництво є не лише способом розвитку контактів між прилеглими територіями сусідніх країн, а й формою та засобом пошкваллення загальноєвропейських інтеграційних тенденцій. Саме тому політика щодо поглиблення транскордонного співробітництва та набуття ним нової якості передбачає два напрями дій:

- 1) використання можливостей реальної інтенсифікації процесу інтеграції з ЄС на мезорівні ієрархії управління за допомогою транскордонного і транснаціонального міжнародного співробітництва;
- 2) усунення передумов негативних суспільно-політичних та соціально-економічних явищ, які виникають під час транскордонного співробітництва чи за умов його відсутності між прикордонними регіонами.

Відповідно до Європейської політики сусідства (ENP), починаючи з 2007 р. Європейська Комісія змінює підходи до надання технічної допомоги. Замість програми TESIS допомога сусіднім країнам, зокрема Україні, надаватиметься в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства (ENPI). Запропоновано також такі заходи: розробка Стратегії з прикордонного співробітництва на 2007–2013 рр.; прийняття Регламенту для ENPI та правил впровадження; розроблення нових спільних програм сусідства.

Транскордонне співробітництво спрямовуватиметься на досягнення цілей сприяння економічному та соціальному розвитку, вирішення спільних проблем, формування ефективних та безпечних кордонів, сприяння співробітництву між людьми («людина до людини»). Україна братиме участь у таких програмах: Польща – Білорусь – Україна; Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна; Румунія – Молдова – Україна; Чорне море (включаючи басейн Азовського моря). Відповідно до такого бачення європейських перспектив, доцільно формувати державну політику розвитку транскордонного співробітництва¹.

До нових форм включення в світовий економічний простір належать також **вільні економічні зони й транспортні коридори**.

На території України вперше було застосовано спеціальний режим інвестиційної діяльності із застосуванням пільгового оподаткування для суб'єктів Північнокримської експериментальної економічної зони «Сиваш».

У цілому в 1999–2004 рр. створено 11 спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ) і в дев'яти регіонах впроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності (території пріоритетного розвитку – ТПР).

На півдні України було утворено: спеціальні (вільні) економічні зони «Порто-франко», «Порт Крим», експериментальна економічна зона «Сиваш»; спеціальний режим інвестиційної діяльності в Автономній республіці Крим; єврорегіон «Нижній Дунай». Півднем України проходять міжнародні транспортні коридори № 9 (Критський) Гельсінкі – Москва – Одеса – Кишинів – Бухарест – Александрополіс; №7 – Дунайський; відбувається становлення транспортних коридорів Гданськ – Одеса та Європа – Кавказ – Азія.

У східному регіоні України утворено спеціальні економічні зони «Донецьк» і «Азов» (у м. Маріуполі). Спеціальний режим інвестицій – у Донецькій та Луганській областях, а також у містах Харкові та Шостці. Крім того, у м. Харкові засновано технологічний парк «Інститут монокристалів».

У північному регіоні України утворено СЕЗ «Славутич», запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській та Житомирській областях; у Києві засновано технологічні парки «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» та

¹ www.niss.gov.ua/book/dopovid07

«Інститут електрозварювання ім. Є.О. Пагона». Тут проходять міжнародні транспортні коридори №3 (Критський) Берлін – Дрезден – Вроцлав – Львів – Київ, а також вищезазначений № 9 (Критський) залізничним транспортом – державний кордон з Білоруссю – Чернігів – Київ – Жмеринка – Роздільна – Кучурган – державний кордон з Молдовою.

У західному регіоні України: СЕЗ «Закарпаття», «Яворів», «Інтерпорт Ковель», курортно-рекреаційна СЕЗ «Курорттополіс Трускавець»; встановлено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Закарпатській, Львівській та Волинській областях; тут проходять міжнародні транспортні коридори: № 3 та № 5 (Критський) Трієст – Любляна – Братислава – Ужгород – Львів. Тут функціонують «Карпатський єврорегіон», єврорегіони «Буг» та «Верхній Прут».

За час функціонування ВЕЗ і ТПП було залучено інвестицій на суму 2,1 млрд дол. (зокрема в 2004 р. – 660,5 млн дол.), з них 599 млн дол. – іноземних; реалізовано продукції на 45,4 млрд грн (в 2004 р. – 20,2 млрд грн), зокрема на експорт – 15,8 млрд грн.

Після початку функціонування зон зі спеціальним режимом діяльності до 1 січня 2005 р. було затверджено 768 інвестиційних проєктів, зокрема на територіях пріоритетного розвитку – 556, у СЕЗ – 212. загальна кошторисна вартість усіх затверджених проєктів становить 6,67 млрд дол. До бюджетів усіх рівнів у грудні 2004 р. за рахунок реалізації інвестиційних проєктів було перераховано 266,5 млн грн¹.

Вирішення питань з функціонуванням ВЕЗ та ТПП на території України, розвиток міжрегіонального та транскордонного співробітництва, чітке визначення інтеграційних пріоритетів сприятимуть:

- залученню іноземних інвестицій для прискореного соціально-економічного розвитку окремих регіонів;
- залученню передових технологій, ноу-хау;
- створенню нових робочих місць;
- розвитку взаємовигідного товарообміну;
- створенню наукових впроваджу вальних центрів;
- вдосконаленню системи підготовки кадрів;
- взаємному обміну фахівцями з різних галузей знань;
- вирішенню екологічних проблем.

Економічна інтеграція на макрорегіональному рівні – веління часу; вона впливає із закономірностей процесу глобалізації й по-

¹ www.ukrbusiness.com.ua

Розділ 5. Проблеми формування міжнародної економічної політики України ширюється, включаючи нові країни. Тому Україна не повинна залишатися поза процесом регіональної інтеграції, вона має брати участь в інтеграційних об'єднаннях різного типу, якщо це відповідає її інтересам.

Позитивні зрушення, яких Україна набула на початку нового століття, перервано економічною кризою 2008–2009 рр. Вже в 2008 р. приріст ВВП становив лише 2,1% (в попередньому році – майже 8%). В першій половині 2009 р. стався практично обвал економіки. Обсяг промислового виробництва скоротився на 31%, інвестицій в основний капітал у першому кварталі року впали на 40%, експорт товарів та послуг за той самий період зменшився на 37, а імпорт на 46%. Реальна заробітна плата працівників за півроку зменшилася на 10%; індекс споживчих цін зріс на 9%. Рівень безробіття (за методикою МОП) становив в Україні в першому кварталі 2009 р. 10%, або понад 2 млн чол.¹

Таке становище значною мірою зумовлено світовою фінансовою кризою. Але, безумовно, глибина падіння економіки могла б бути меншою, якщо б завчасно були створені передумови для нейтралізації негативних процесів. У цій ситуації перед урядовцями постає розробка нової стратегії – стратегії виходу з кризи. Зовнішньоекономічні важелі такої стратегічної політики мають бути не тільки збережені, а й посилені. Очевидною стає зміцнення співпраці України з міжнародними організаціями. Отримання нашою країною кредиту від МВФ, допомога Європейського Союзу в модернізації газотранспортної системи є обнадійливими кроками у вирішенні проблеми виходу з кризи.

Запитання для самоконтролю

1. Що лежить в основі стратегічної мети України?
2. Які основні цілі проголошені «Концептуальними засадами стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки»?
3. У яких міжнародних організаціях бере участь Україна?
4. Що є стратегічною метою України в зовнішньополітичній сфері?
5. Яка основна ідея Спільної стратегії ЄС щодо України?
6. У чому полягає суть «Європейської політики сусідства»?
7. Які цілі передбачено «Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та європейськими співтовариствами і їхніми країнами-членами»?

¹ www.ukrstat.gov.ua

8. Які пріоритети визначає План дій Україна – Європейський Союз?
9. Які заходи в економічній сфері передбачаються Планом дій Україна – Європейський Союз?
10. Які проекти щодо України передбачені програмою TACIS?
11. Яку позицію займає Україна щодо співробітництва в рамках СНД?
12. Дайте оцінку перспектив економічного співробітництва України з Росією.
13. Які можливості відкриваються перед економікою України як учасницею ОЧЕС?
14. Які цілі ставить організація ГУАМ?

ДОДАТКИ

Додаток 1

ВВП країн світу (за ПКС) за 2008 рік (млрд дол.)¹

Країна	ВВП
Афганістан	23,03
Албанія	21,82
Алжир	235,5
Ангола	110,3
Аргентина	575,6
Вірменія	18,92
Австралія	800,5
Австрія	325,0
Азербайджан	73,65
Багами	8,779
Бахрейн	26,7
Бангладеш	224,0
Барбадос	5,466
Білорусь	114,1
Бельгія	390,5
Беліз	2,82
Бенін	12,84
Болівія	43,08
Боснія і Герцеговина	29,9
Ботсвана	26,04
Бразилія	1 990
Болгарія	93,78
Буркіна Фасо	17,82
Бірма	55,04
Бурунді	3,103
Камбоджа	27,95
Камерун	42,76
Канада	1 307
Кабо Верде	1,635
ЦАР	3,239

¹ www.cia.gov

Світова економіка

Чад	16,26
Чилі	245,3
Китай	7 800
Колумбія	399,4
Демократична Республіка Конго	21,05
Республіка Конго	15,6
Коста-Ріка	48,48
Кот-Д'Івуар	34,0
Хорватія	73,36
Куба	108,2
Кіпр	22,69
Чехія	266,3
Данія	204,9
Домініканська Республіка	77,43
Еквадор	107,1
Єгипет	442,6
Ель-Сальвадор	43,94
Екваторіальна Гвінея	19,37
Ерїтрея	3,946
Естонія	27,72
Ефіопія	66,29
Фіджі	3,616
Фінляндія	195,2
Франція	2,097
Габон	21,44
Гамбія	2,264
Грузія	21,6
Німеччина	2 863
Гана	34,04
Греція	343,6
Гватемала	68,02
Гвінея	10,44
Гвінея-Бісау	0,857
Гайана	3,01
Гаїті	11,59
Гондурас	33,63

Додатки

Гонконг	307,6
Угорщина	205,7
Ісландія	12,15
Індія	3 267
Індонезія	915,9
Іран	842,0
Ірак	112,8
Ірландія	191,9
Ізраїль	200,7
Італія	1 821
Ямайка	20,88
Японія	4 348
Йорданія	30,76
Казахстан	176,9
Кенія	61,83
Південна Корея	1 278
Кувейт	149,1
Косово	5,0
Киргизстан	11,41
Лаос	13,99
Латвія	38,98
Ліван	44,07
Лесото	3,37
Ліберія	1,532
Лівія	88,86
Литва	63,25
Люксембург	39,42
Македонія	18,52
Мадагаскар	20,76
Малаві	11,56
Малайзія	386,6
Малі	14,48
Мальта	9,801
Мавританія	6,31
Мексика	1 559
Молдова	10,63

Світова економіка

Марокко	137,3
Мозамбік	18,95
Намібія	11,23
Непал	31,09
Нідерланди	670,2
Нова Зеландія	116,6
Нікарагуа	16,83
Нігер	9,784
Нігерія	338,1
Норвегія	256,5
Оман	67,0
Пакистан	452,7
Панама	38,49
Папуа-Нова Гвінея	13,29
Парагвай	28,71
Перу	238,9
Філіппіни	320,6
Польща	667,4
Португалія	237,3
Пуерто-Ріко	70,59
Катар	85,35
Румунія	271,2
Росія	2 225
Руанда	9,061
Саудівська Аравія	582,8
Сенегал	21,9
Сербія	80,74
Сьєрра-Леоне	4,307
Сінгапур	240,0
Словаччина	119,5
Словенія	59,14
Сомалі	5,524
ПАР	489,7
Іспанія	1 378
Шрі-Ланка	91,9
Судан	87,27

Додатки

Сурінам	4,256
Свазіленд	5,703
Швеція	348,6
Швейцарія	309,9
Сирія	95,36
Тайвань	738,8
Таджикистан	15,4
Танзанія	54,26
Таїланд	553,4
Того	5,105
Тринідад і Тобаго	24,19
Туніс	81,88
Туреччина	906,5
Туркменістан	29,65
Уганда	35,88
Україна	337,0
ОАЕ	184,6
Велика Британія	2 231
США	14 290
Уругвай	42,46
Узбекистан	71,63
Венесуела	357,9
В'єтнам	241,8
Ємен	55,29
Замбія	17,39
Зімбабве	1,959
Світ	69 490

ВВП країн світу (за курсом валют) за 2008 рік (млрд дол.)¹

Країна	ВВП
Афганістан	12,85
Албанія	13,52
Алжир	171,3
Ангола	95,95
Аргентина	338,7
Вірменія	12,07
Австралія	1 069
Австрія	432,4
Азербайджан	53,26
Багами	6,935
Бахрейн	19,68
Бангладеш	83,04
Барбадос	3,777
Білорусь	57,68
Бельгія	495,4
Беліз	1,383
Бенін	6,94
Болівія	18,94
Боснія і Герцеговина	19,36
Ботсвана	13,81
Бразилія	1 665
Болгарія	49,43
Буркіна Фасо	8,242
Бірма	13,7
Бурунді	0,9
Камбоджа	10,3
Камерун	25,0
Канада	1 564
Кабо-Верде	1,845
ЦАР	2,087
Чад	9,106
Чилі	181,5

¹ www.cia.gov

Додатки

Китай	4 222
Колумбія	249,8
Демократична Республіка Конго	12,96
Республіка Конго	13,35
Коста-Ріка	30,38
Кот-Д'Івуар	23,78
Хорватія	63,95
Куба	55,18
Кіпр	25,59
Чехія	217,2
Данія	396,6
Домініканська республіка	45,69
Еквадор	54,67
Єгипет	158,3
Ель-Сальвадор	22,28
Екваторіальна Гвінея	20,16
Ерітрея	1,479
Естонія	23,46
Ефіопія	25,08
Фіджі	3,783
Фінляндія	281,2
Франція	2 978
Габон	15,92
Гамбія	0,779
Грузія	13,28
Німеччина	3 818
Гана	17,72
Греція	373,5
Гватемала	36,28
Гвінея	4,454
Гвінея-Бісау	0,442
Гайана	1,134
Гаїті	6,966
Гондурас	13,78
Гонконг	223,8
Угорщина	131,4

Світова економіка

Ісландія	19,02
Індія	1 237
Індонезія	510,8
Іран	382,3
Ірак	93,8
Ірландія	285,0
Ізраїль	188,7
Італія	2 399
Ямайка	13,47
Японія	4 844
Йорданія	19,12
Казахстан	141,2
Кенія	31,42
Південна Корея	26,2
Кувейт	857,5
Косово	3,237
Киргизстан	5,05
Лаос	5,187
Латвія	33,9
Ліван	28,02
Лесото	1,652
Ліберія	0,926
Лівія	108,5
Литва	48,75
Люксембург	57,61
Македонія	9,624
Мадагаскар	9,729
Малаві	4,082
Малайзія	214,7
Малі	8,776
Мальта	8,584
Мавританія	3,625
Мексика	1 143
Молдова	6,197
Марокко	90,47
Мозамбік	9,788

Додатки

Намібія	7,781
Непал	12,64
Нідерланди	909,5
Нова Зеландія	135,7
Нікарагуа	6,561
Нігер	5,322
Нігерія	220,3
Норвегія	481,1
Оман	56,32
Пакистан	160,9
Панама	23,42
Папуа-Нова Гвінея	6,363
Парагвай	16,36
Перу	131,4
Філіппіни	168,6
Польща	567,4
Португалія	255,5
Пуерто-Ріко	88,0
Катар	116,9
Румунія	213,9
Росія	1 757
Руанда	4,027
Саудівська Аравія	467,7
Сенегал	13,9
Сербія	52,18
Сьєрра-Леоне	1,971
Сінгапур	154,5
Словаччина	100,6
Словенія	57,01
Сомалі	2,6
ПАР	300,4
Іспанія	1 683
Шрі-Ланка	38,0
Судан	62,19
Суринам	2,984
Свазіленд	2,968

Світова економіка

Швеція	512,9
Швейцарія	492,6
Сирія	44,49
Тайвань	401,6
Таджикистан	4,788
Танзанія	20,63
Таїланд	272,1
Того	3,009
Тринідад і Тобаго	24,16
Туніс	41,77
Туреччина	798,9
Туркменістан	28,82
Уганда	15,04
Україна	198,0
ОАЕ	270,0
Велика Британія	2 787
США	14 330
Уругвай	31,3
Узбекистан	26,62
Венесуела	331,8
В'єтнам	90,88
Ємен	27,56
Замбія	15,23
Зімбабве	4,548
Світ	62 250

ВВП країн світу на душу населення за 2008 рік (тис. дол.)¹

Країна	ВВП на душу населення
Афганістан	0,8
Албанія	6,0
Алжир	7,0
Ангола	8,8
Аргентина	14,2
Вірменія	6,4
Австралія	38,1
Австрія	39,2
Азербайджан	9,0
Багами	28,6
Бахрейн	37,2
Бангладеш	1,5
Барбадос	19,3
Білорусь	11,8
Бельгія	37,5
Беліз	8,6
Бенін	1,5
Болівія	4,5
Боснія і Герцеговина	6,5
Ботсвана	13,3
Бразилія	10,1
Болгарія	12,9
Буркіна-Фасо	1,2
Бірма	1,2
Бурунді	0,4
Камбоджа	2,0
Камерун	2,3
Канада	39,3
Кабо-Верде	3,8
ЦАР	0,7
Чад	1,6
Чилі	14,9

¹ www.cia.gov

Світова економіка

Китай	6,0
Колумбія	8,9
Демократична Республіка Конго	0,3
Республіка Конго	4,0
Коста-Ріка	11,6
Кот-Д'Івуар	1,7
Хорватія	16,1
Куба	9,5
Кіпр	28,6
Чехія	26,1
Данія	37,4
Домініканська Республіка	8,1
Еквадор	7,5
Єгипет	5,4
Ель-Сальвадор	6,2
Екваторіальна Гвінея	31,4
Ерїтрея	0,7
Естонія	21,2
Ефіопія	0,8
Фіджі	3,9
Фінляндія	37,2
Франція	32,7
Габон	14,4
Гамбія	1,3
Грузія	4,7
Німеччина	34,8
Гана	1,5
Греція	32,0
Гватемала	5,2
Гвінея	1,1
Гвінея-Бісау	0,6
Гайана	3,9
Гаїті	1,3
Гондурас	4,4
Гонконг	43,8
Угорщина	19,8

Додатки

Ісландія	39,9
Індія	2,8
Індонезія	3,9
Іран	12,8
Ірак	4,0
Ірландія	46,2
Ізраїль	28,2
Італія	31,0
Ямайка	7,4
Японія	34,2
Йорданія	5,0
Казахстан	11,5
Кенія	1,6
Південна Корея	26,0
Кувейт	57,4
Косово	2,3
Киргизстан	2,1
Лаос	2,1
Латвія	17,8
Ліван	11,1
Лесото	1,6
Ліберія	0,5
Лівія	14,4
Ліхтенштейн	118,0
Литва	17,7
Люксембург	81,1
Македонія	9,0
Мадагаскар	1,0
Малаві	0,8
Малайзія	15,3
Малі	1,2
Мальта	24,2
Мавританія	2,1
Мексика	14,2
Молдова	2,5
Марокко	4,0

Світова економіка

Мозамбік	0,9
Намібія	5,4
Непал	1,1
Нідерланди	40,3
Нова Зеландія	27,9
Нікарагуа	2,9
Нігер	0,7
Нігерія	2,3
Норвегія	55,2
Оман	20,2
Пакистан	2,6
Панама	11,6
Папуа-Нова Гвінея	2,2
Парагвай	4,2
Перу	8,4
Філіппіни	3,3
Польща	17,3
Португалія	22,0
Пуерто-Ріко	17,8
Катар	103,5
Румунія	12,2
Росія	15,8
Руанда	0,9
Саудівська Аравія	20,7
Сенегал	1,6
Сербія	10,9
Сьєрра-Леоне	0,7
Сінгапур	52,0
Словаччина	21,9
Словенія	29,5
Сомалі	0,6
ПАР	10,0
Іспанія	34,6
Шрі-Ланка	4,3
Судан	2,2
Сурінам	8,9

Додатки

Свазіленд	5,1
Швеція	38,5
Швейцарія	40,9
Сирія	4,8
Тайвань	31,9
Таджикистан	2,1
Танзанія	1,3
Таїланд	8,5
Того	0,9
Тринідад і Тобаго	18,6
Туніс	7,9
Туреччина	12,0
Туркменістан	6,1
Уганда	1,1
Україна	6,9
ОАЕ	40,0
Велика Британія	36,6
США	47,0
Уругвай	12,2
Узбекистан	2,6
Венесуела	13,5
В'єтнам	2,8
Ємен	2,4
Замбія	1,5
Зімбабве	0,2
Світ	10,4

Темпи зростання ВВП країн світу за 2008 рік (%)¹

Країна	Темпи зростання ВВП
Афганістан	7,5
Албанія	6,1
Алжир	3,0
Ангола	13,2
Аргентина	7,1
Вірменія	7,6
Австралія	2,2
Австрія	1,6
Азербайджан	11,6
Багами	1,5
Бахрейн	6,1
Бангладеш	4,9
Барбадос	1,5
Білорусь	9,2
Бельгія	1,3
Беліз	3,8
Бенін	4,8
Болівія	5,6
Боснія і Герцеговина	5,6
Ботсвана	3,2
Бразилія	5,2
Болгарія	6,0
Буркіна-Фасо	4,5
Бірма	0,9
Бурунді	4,5
Камбоджа	6,8
Камерун	3,9
Канада	0,6
Кабо-Верде	6,0
ЦАР	3,5
Чад	1,7
Чилі	4,0

¹ www.cia.gov

Додатки

Китай	9,8
Колумбія	3,5
Демократична Республіка Конго	8,0
Республіка Конго	8,1
Коста-Ріка	3,0
Кот-Д'Івуар	2,7
Хорватія	4,8
Куба	4,3
Кіпр	3,6
Чехія	3,9
Данія	-0,6
Домініканська Республіка	4,5
Еквадор	5,9
Єгипет	6,9
Ель-Сальвадор	3,2
Екваторіальна Гвінея	11,2
Ерїтрея	2,0
Естонія	-3,0
Ефіопія	8,5
Фіджі	1,2
Фінляндія	1,5
Франція	0,7
Габон	3,6
Гамбія	5,5
Грузія	2,4
Німеччина	1,3
Гана	6,3
Греція	2,8
Гватемала	3,8
Гвінея	2,9
Гвінея-Бісау	3,2
Гайана	3,2
Гаїті	2,3
Гондурас	4,0
Гонконг	2,8
Угорщина	-1,5

Світова економіка

Ісландія	-3,5
Індія	6,6
Індонезія	6,1
Іран	6,5
Ірак	9,8
Ірландія	-1,7
Ізраїль	3,9
Італія	-0,7
Ямайка	-0,6
Японія	-0,4
Йорданія	5,8
Казахстан	3,0
Кенія	2,2
Південна Корея	2,5
Кувейт	8,5
Косово	5,1
Киргизстан	6,0
Лаос	7,5
Латвія	-5,0
Ліван	7,0
Лесото	6,8
Ліберія	7,5
Лівія	6,3
Литва	3,2
Люксембург	3,6
Македонія	4,6
Мадагаскар	7,0
Малаві	6,5
Малайзія	5,1
Малі	4,2
Мальта	2,5
Мавританія	3,5
Мексика	1,4
Молдова	7,3
Марокко	5,9
Мозамбік	6,5

Додатки

Намібія	3,3
Непал	5,6
Нідерланди	1,8
Нова Зеландія	0,2
Нікарагуа	2,0
Нігер	5,9
Нігерія	6,1
Норвегія	1,8
Оман	6,7
Пакистан	5,8
Панама	8,3
Папуа-Нова Гвінея	6,3
Парагвай	5,5
Перу	9,2
Філіппіни	4,6
Польща	4,8
Португалія	0,2
Пуерто-Ріко	-2,0
Катар	11,2
Румунія	7,6
Росія	6,0
Руанда	7,5
Саудівська Аравія	4,2
Сенегал	4,7
Сербія	5,6
Сьєрра-Леоне	6,0
Сінгапур	1,2
Словаччина	6,4
Словенія	4,3
Сомалі	2,6
ПАР	2,8
Іспанія	1,1
Шрі-Ланка	6,0
Судан	5,5
Сурінам	6,0
Свазіленд	2,7

Світова економіка

Швеція	0,7
Швейцарія	1,9
Сирія	4,8
Тайвань	1,9
Таджикистан	7,9
Танзанія	7,1
Таїланд	3,6
Того	0,8
Тринідад і Тобаго	3,5
Туніс	4,7
Туреччина	1,5
Туркменістан	10,0
Уганда	6,9
Україна	2,1
ОАЕ	7,7
Велика Британія	0,7
США	1,3
Уругвай	8,5
Узбекистан	8,9
Венесуела	4,9
В'єтнам	6,2
Ємен	3,2
Замбія	5,8
Зімбабве	-12,6
Світ	3,8

Експорт країн світу за 2008 рік (млрд дол.)¹

Країна	Експорт
Афганістан	0,327
Албанія	1,416
Алжир	75,06
Ангола	72,58
Аргентина	73,0
Вірменія	1,225
Австралія	178,9
Австрія	163,3
Азербайджан	38,28
Багами	0,674
Бахрейн	19,17
Бангладеш	13,97
Барбадос	0,385
Білорусь	31,81
Бельгія	372,9
Беліз	496
Бенін	0,776
Болівія	6,384
Боснія та Герцеговина	5,092
Ботсвана	5,127
Бразилія	200,0
Болгарія	22,3
Буркіна-Фасо	0,809
Бірма	6,149
Бурунді	0,47
Камбоджа	4,616
Камерун	5,246
Канада	461,8
Кабо-Верде	0,102
ЦАР	146,7
Чад	5,501
Чилі	69,1

¹ www.cia.gov

Світова економіка

Китай	1 465
Колумбія	41,08
Демократична Республіка Конго	6,1
Республіка Конго	9,009
Коста-Ріка	9,675
Кот-Д'Івуар	11,96
Хорватія	12,36
Куба	3,497
Кіпр	1,53
Чехія	145,8
Данія	119,5
Домініканська Республіка	7,17
Еквадор	19,4
Єгипет	33,36
Ель-Сальвадор	4,55
Екваторіальна Гвінея	15,82
Ерїтрея	0,14
Естонія	13,16
Ефіопія	1,439
Фіджі	1,202
Фінляндія	104,3
Франція	761,0
Габон	9,743
Гамбія	0,11
Грузія	2,761
Німеччина	1 530
Гана	5,439
Греція	27,4
Гватемала	8,028
Гвінея	1,202
Гвінея-Бісау	0,133
Гайана	0,736
Гаїті	0,491
Гондурас	6,236
Гонконг	362,1
Угорщина	109,3

Додатки

Ісландія	6,846
Індія	175,7
Індонезія	136,8
Іран	106,4
Ірак	66,1
Ірландія	128,0
Ізраїль	54,16
Італія	566,1
Ямайка	2,569
Японія	776,8
Йорданія	6,521
Казахстан	66,57
Кенія	4,882
Південна Корея	419,0
Кувейт	95,46
Косово	0,527
Киргизстан	1,676
Лаос	1,033
Латвія	8,364
Ліван	3,5
Лесото	1,06
Ліберія	1,197
Лівія	66,13
Литва	23,48
Люксембург	20,78
Македонія	4,397
Мадагаскар	1,316
Малаві	0,679
Малайзія	195,7
Малі	0,294
Мальта	3,491
Мавританія	1,395
Мексика	294,0
Молдова	1,79
Марокко	16,14
Мозамбік	2,693

Світова економіка

Намібія	2,98
Непал	0,868
Нідерланди	537,5
Нова Зеландія	29,53
Нікарагуа	3,183
Нігер	0,482
Нігерія	83,09
Норвегія	177,6
Оман	33,9
Пакистан	20,62
Панама	10,37
Папуа-Нова Гвінея	5,658
Парагвай	6,901
Перу	33,27
Філіппіни	49,0
Польща	190,5
Португалія	57,8
Пуерто-Ріко	46,9
Катар	62,44
Румунія	59,75
Росія	476,0
Руанда	0,219
Саудівська Аравія	311,1
Сенегал	1,904
Сербія	8,824
Сьєрра-Леоне	0,216
Сінгапур	235,8
Словаччина	79,12
Словенія	34,27
Сомалі	0,3
ПАР	81,47
Іспанія	292,8
Шрі-Ланка	8,1
Судан	13,62
Сурінам	1,391
Свазіленд	1,83

Додатки

Швеція	185,1
Швейцарія	172,7
Сирія	13,12
Тайвань	255,7
Таджикистан	1,4
Танзанія	2,49
Таїланд	178,4
Того	1,001
Тринідад і Тобаго	16,73
Туніс	19,7
Туреччина	141,8
Туркменістан	9,887
Уганда	2,03
Україна	64,89
ОАЕ	207,7
Велика Британія	468,7
США	1 377
Уругвай	6,0
Узбекистан	9,96
Венесуела	103,5
В'єтнам	63,73
Ємен	9,234
Замбія	5,632
Зімбабве	1,806
Світ	16 280

Імпорт країн світу за 2008 рік (млрд дол.)¹

Країна	Імпорт
Афганістан	4,85
Албанія	4,844
Алжир	36,87
Ангола	15,25
Аргентина	59,9
Вірменія	3,546
Австралія	187,2
Австрія	183,4
Азербайджан	7,496
Багами	2,401
Бахрейн	15,64
Бангладеш	20,17
Барбадос	1,586
Білорусь	36,64
Бельгія	375,2
Беліз	0,718
Бенін	1,355
Болівія	4,782
Боснія і Герцеговина	11,94
Ботсвана	3,931
Бразилія	176,0
Болгарія	35,3
Буркіна-Фасо	1,665
Бірма	3,589
Бурунді	0,307
Камбоджа	6,424
Камерун	4,362
Канада	436,7
Кабо-Верде	0,887
ЦАР	237,3
Чад	1,47
Чилі	59,17

¹ www.cia.gov

Додатки

Китай	1 156
Колумбія	38,88
Демократична Республіка Конго	5,2
Республіка Конго	2,722
Коста-Ріка	15,37
Кот-Д'Івуар	7,948
Хорватія	25,84
Куба	11,74
Кіпр	8,689
Чехія	141,4
Данія	120,7
Домініканська Республіка	16,02
Еквадор	16,6
Єгипет	56,43
Ель Сальвадор	9,75
Екваторіальна Гвінея	3,211
Ерitreя	0,601
Естонія	16,23
Ефіопія	6,218
Фіджі	3,12
Фінляндія	93,28
Франція	833,0
Габон	2,83
Гамбія	0,301
Грузія	7,304
Німеччина	1 202
Гана	9,816
Греція	82,28
Гватемала	15,42
Гвінея	1,392
Гвінея-Бісау	0,200
Гайана	1,162
Гаїті	2,095
Гондурас	10,2
Гонконг	387,9
Угорщина	107,5

Світова економіка

Ісландія	6,543
Індія	287,5
Індонезія	128,8
Іран	67,79
Ірак	43,5
Ірландія	91,27
Ізраїль	62,52
Італія	566,8
Ямайка	7,191
Японія	696,2
Йорданія	15,65
Казахстан	37,53
Кенія	10,77
Південна Корея	435,0
Кувейт	26,54
Косово	2,6
Киргизстан	3,476
Лаос	1,278
Латвія	14,19
Ліван	16,1
Лесото	1,339
Ліберія	7,143
Лівія	20,64
Литва	30,26
Люксембург	28,12
Македонія	6,663
Мадагаскар	2,541
Малаві	1,023
Малайзія	156,2
Малі	2,358
Мальта	4,963
Мавританія	1,475
Мексика	305,9
Молдова	5,0
Марокко	34,44
Мозамбік	3,292

Додатки

Намібія	3,56
Непал	3,229
Нідерланди	485,3
Нова Зеландія	31,11
Нікарагуа	5,279
Нігер	0,800
Нігерія	46,36
Норвегія	93,21
Оман	13,32
Пакистан	35,38
Панама	15,18
Папуа-Нова Гвінея	3,013
Парагвай	7,351
Перу	29,08
Філіппіни	58,0
Польща	213,9
Португалія	87,92
Пуерто-Ріко	29,1
Катар	24,96
Румунія	92,09
Росія	302,0
Руанда	0,759
Саудівська Аравія	92,4
Сенегал	4,654
Сербія	18,35
Сьєрра-Леоне	0,560
Сінгапур	219,5
Словаччина	79,76
Словенія	38,12
Сомалі	0,798
ПАР	87,3
Іспанія	444,9
Шрі-Ланка	14,05
Судан	7,757
Сурінам	1,297
Свазіленд	1,978

Світова економіка

Швеція	166,6
Швейцарія	212,8
Сирія	14,32
Тайвань	236,0
Таджикистан	3,2
Танзанія	5,901
Таїланд	179,0
Того	1,725
Тринідад і Тобаго	10,26
Туніс	23,0
Туреччина	204,8
Туркменістан	5,291
Уганда	3,579
Україна	82,52
ОАЕ	141,1
Велика Британія	645,7
США	2 190
Уругвай	7,0
Узбекистан	6,5
Венесуела	53,44
В'єтнам	79,37
Ємен	9,215
Замбія	4,423
Зімбабве	2,337
Світ	16 210

Зовнішній борг 100 країн світу за 2008 рік (млрд дол.)¹

№	Країна	Зовнішній борг
Світ в цілому		54 620
1	США	12 250
2	Велика Британія	10 450
3	Франція	5 370
4	Німеччина	4 489
5	Іспанія	2 478
6	Нідерланди	2 277
7	Ірландія	1 841
8	Японія	1 492
9	Швейцарія	1 340
10	Бельгія	1 313
11	Італія	1 060
12	Австралія	1 032
13	Канада	758,6
14	Австрія	752,5
15	Швеція	598,2
16	Росія	527,1
17	Данія	492,6
18	Норвегія	469,1
19	Португалія	461,2
20	Китай	420,8
21	Південна Корея	380,5
22	Туреччина	294,3
23	Фінляндія	271,2
24	Бразилія	236,6
25	Польща	227,5
26	Мексика	181,2
27	Індія	163,8
28	Індонезія	151,7
29	Угорщина	144,2
30	Аргентина	135,5
31	Тайвань	109,6

¹ www.cia.gov

Світова економіка

32	Казахстан	103,6
33	Румунія	92,7
34	Греція	92,2
35	Ізраїль	91,2
36	Чехія	88,7
37	Україна	82,1
38	Гонконг	78,8
39	ОАЕ	73,7
40	Таїланд	64,8
41	Чилі	64,5
42	Саудівська Аравія	63,2
43	Нова Зеландія	59,8
44	Малайзія	54,1
45	Болгарія	54,0
46	Філіппіни	53,4
47	Хорватія	53,3
48	Словацьчина	53,0
49	Катар	48,9
50	Венесуела	47,9
51	Латвія	43,9
52	Пакистан	43,2
53	Колумбія	41,6
54	Словенія	40,4
55	Ірак	40,4
56	ПАР	39,6
57	Кувейт	38,8
58	Литва	35,4
59	Перу	35,4
60	Судан	30,4
61	Естонія	29,5
62	Кіпр	28,8
63	Єгипет	28,8
64	Сербія	26,2
65	Сінгапур	25,5
66	В'єтнам	23,7
67	Іран	21,7

Додатки

68	Бангладеш	21,7
69	Ліван	21,2
70	Марокко	21,1
71	Туніс	19,3
72	Куба	18,2
73	Монако	18,0
74	Еквадор	16,9
75	Кот-Д'Івуар	14,4
76	Шрі-Ланка	12,9
77	Північна Корея	12,5
78	Домініканська Республіка	11,7
79	Уругвай	11,4
80	Панама	10,8
81	Бахрейн	10,5
82	Ямайка	10,3
83	Демократична Республіка Конго	10,0
84	Ель-Сальвадор	9,4
85	Нігерія	9,1
86	Білорусь	9,1
87	Боснія і Герцеговина	8,3
88	Афганістан	8,0
89	Ангола	7,9
90	Коста-Ріка	7,4
91	Бірма	7,1
92	Кенія	6,7
93	Сирія	6,7
94	Йорданія	6,5
95	Ємен	6,4
96	Гватемала	6,3
97	Оман	6,1
98	Гана	5,6
99	Лівія	5,5
100	Танзанія	5,3

Тести

1. **При визначенні власної моделі економічного розвитку урядовими країнами з перехідною економікою найдоцільніше обрати таких шлях:**
 - а) копіювати моделі розвитку найрозвинутіших країн;
 - б) слідувати пропозиціям і вимогам МВФ, Світового банку й Світової організації торгівлі;
 - в) узгоджувати вимоги процесу глобалізації з особливостями національної економіки;
 - г) спиратись на досвід розвитку національної економіки.
2. **Розробка стратегій економічного розвитку починається з:**
 - а) оцінювання ресурсів країни;
 - б) визначення головної мети розвитку;
 - в) розроблення механізму економічної політики уряду.
3. **Стратегічна політика починається з:**
 - а) визначення головної мети розвитку;
 - б) розроблення механізму реалізації головної мети;
 - в) визначення необхідних фінансових, виробничих і людських ресурсів.
4. **Певний сегмент ринку країни орієнтується на іноземних покупців. Це стадія:**
 - а) національного ринку;
 - б) міжнародного ринку;
 - в) світового ринку.
5. **До основних факторів виробництва належать:**
 - а) природні ресурси, кваліфікована робоча сила, технології;
 - б) географічне положення, природні ресурси, капітал;
 - в) географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
 - г) сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри.
6. **До розвинутих факторів виробництва належать:**
 - а) географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
 - б) сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри, науково-технічна база;
 - в) природні ресурси, кваліфікована робоча сила, технології, науково-технічна база;
 - г) природні ресурси, технології, капітал, науково-технічна база.
7. **Домінуючим фактором на первісному етапі розвитку групи нових індустріальних країн Південно-Східної й Східної Азії (Сінгапур, Р. Корея, Тайвань, Гонконг) був:**
 - а) природні ресурси;
 - б) дешева робоча сила;
 - в) капітал;
 - г) новітні технології.

-
8. **Домінуючим фактором економічного розвитку країн Перської затоки є:**
- а) природні ресурси;
 - б) дешева робоча сила;
 - в) капітал;
 - г) новітні технології.
9. **Країни СНД перебувають на стадії цивілізаційного розвитку:**
- а) аграрній;
 - б) індустріальній;
 - в) постіндустріальній.
10. **Початком процесу глобалізації економічних відносин вважається:**
- а) промислова революція кінця XVII – початку XIX ст.;
 - б) розвиток науково-технічного прогресу з першої третини XX ст.;
 - в) перехід індустріально розвинутих країн в постіндустріальну фазу в другій половині XX ст.
11. **Розробляючи стратегію розвитку з урахуванням феномену глобалізації, уряд країни повинен виходити з такої позиції:**
- а) впливу глобалізації можна уникнути;
 - б) можна скористатися перевагами глобалізації й уникнути її вад;
 - в) глобалізацією можна керувати;
 - г) глобалізації не можна протидіяти.
12. **До яких впливових міжнародних організацій економічної сфери Україна поки ще не входить:**
- а) Міжнародного валютного фонду;
 - б) Світової організації торгівлі;
 - в) Міжнародного банку реконструкції та розвитку;
 - г) Європейського Союзу?
13. **До яких регіональних інтеграційних угруповань Україна входить:**
- а) СНД, ГУАМ, ЦЕФТА;
 - б) СНД, ОЧЕС, ЄврАзЕС;
 - в) СНД, ГУАМ, ОЧЕС;
 - г) СНД, ЦЕФТА, ЄврАзЕС?
14. **Пріоритетні геополітичні партнери України:**
- а) Росія, США, ЄС;
 - б) Росія, Китай, США;
 - в) США, Німеччина, Канада;
 - г) Росія, Польща, Туреччина.
15. **Яка макроекономічна теорія оголошує основною метою економічної політики уряду здобуття позитивного сальдо грошового і торговельного балансу держави:**
- а) меркантилізм;
 - б) теорія абсолютних переваг;
 - в) кейнсіанство;
 - г) монетаризм?

- 16. Яка макроекономічна політика вважає основною рушійною силою економічного піднесення стимулювання попиту:**
- а) меркантилізм;
 - б) теорія абсолютних переваг;
 - в) кейнсіанство;
 - г) монетаризм?
- 17. Яка макроекономічна теорія вважає рушійною силою піднесення економіки стимулювання пропозиції:**
- а) меркантилізм;
 - б) теорія абсолютних переваг;
 - в) кейнсіанство;
 - г) монетаризм?
- 18. У сучасній економіці головним важелем державного регулювання економіки є:**
- а) адміністративні методи;
 - б) макроекономічне регулювання;
 - в) державний сектор економіки.
- 19. Нетривала інфляція в країні має такі позитивні наслідки:**
- а) стимулює експорт;
 - б) стимулює імпорт;
 - в) забезпечує стабільність національної валюти.
- 20. Тривала дефляція в країні має такі негативні наслідки:**
- а) порушує пропорції між попитом і пропозицією;
 - б) стримує підприємницьку діяльність;
 - в) призводить до нестабільності національної валюти.
- 21. Яким методом державної промислової політики є система державних закупівель, замовлень, адресних субсидій:**
- а) інформаційним;
 - б) макроекономічного регулювання;
 - в) ресурсним;
 - г) інституційним?
- 22. Яким методом державної промислової політики є сприяння утворенню концернів, холдингів, фінансово-промислових груп:**
- а) інформаційним;
 - б) макроекономічного регулювання;
 - в) ресурсним;
 - г) інституційним?
- 23. Які методи протекціонізму найменше засуджуються Світовою організацією торгівлі:**
- а) митні тарифи;
 - б) квоти;
 - в) експортні субсидії;
 - г) демпінг?

-
24. У процесі розроблення стратегій насамперед необхідно враховувати вплив циклів розвитку економіки:
- а) малих;
 - б) середніх;
 - в) тривалих.
25. Яка з названих не входить до валютно-кредитної системи Європейського Союзу:
- а) Європейський інвестиційний банк (ЄІБ);
 - б) Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР);
 - в) Європейський центральний банк (ЄЦБ);
 - г) Європейський фонд розвитку (ЄФР)?
26. Яка з програм Європейського Союзу спрямована на співробітництво з країнами СНД:
- а) PHARE;
 - б) TACIS;
 - в) Ломейські угоди;
 - г) Угода про Європейський економічний простір (ЄЕП)?
27. Уряд країни мінімально втручається у взаємодії між підприємцями й робітниками; стосунки між ними ґрунтуються насамперед, на професійних якостях робітника. Яка це модель розвитку:
- а) демократичного корпоративізму;
 - б) ієрархічного корпоративізму;
 - в) ліберальна;
 - г) соціально-ринкова?
28. Уряд країни активно втручається в регулювання економіки; стосунки між підприємцями й робітниками мають патерналістський характер. Яка це модель розвитку:
- а) демократичного корпоративізму;
 - б) ієрархічного корпоративізму;
 - в) ліберальна;
 - г) соціально-ринкова?
29. У деяких країнах, що розвиваються, запроваджена політика «етатизму». Вона означає:
- а) лібералізацію економічних відносин всередині країни;
 - б) лібералізацію зовнішньоекономічних відносин;
 - в) створення потужного державного сектора;
 - г) впровадження експортно-орієнтованого виробництва.
30. Всесвітній банк у своїй структурі утворив організацію для надання допомоги найбільшій країнам. Яка це організація:
- а) Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР);
 - б) Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
 - в) Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
 - г) Багатостороння агенція з гарантування інвестицій (БАГІ)?

- 31. Психологічну теорію економічного розвитку розробили:**
- а) маржиналісти;
 - б) кейнсіанці;
 - в) монетаристи;
 - г) інституціоналісти.
- 32. «Новий курс» президента США Ф. Рузвельта ґрунтувався на:**
- а) класичній теорії саморегулювання економіки;
 - б) теорії Дж. Кейнса;
 - в) теорії монетаризму;
 - г) теорії «індустріального суспільства».
- 33. Політика «дирижизму» передбачає:**
- а) лібералізацію управління економікою;
 - б) запровадження елементів планового регулювання економіки;
 - в) централізація управління економікою.
- 34. Політика «соціалізації корпоративної власності» полягає в тому, що:**
- а) держава надає пільги великі корпораціям;
 - б) збільшується частка трудівників у володінні акціями корпорацій;
 - в) держава націоналізує корпорації.
- 35. Політики неолібералізму в США дотримувалися президенти:**
- а) Ф. Рузвельт;
 - б) Г. Трумен;
 - в) Р. Рейган;
 - г) Б. Клінтон.
- 36. Напередодні Другої світової війни уряд Японії здійснював політику:**
- а) активного втручання в економіку країни;
 - б) неолібералізму;
 - в) кейнсіанства.
- 37. Основу післявоєнної реформи в Японії становили:**
- а) демілітаризація, демонополізація, аграрна реформа;
 - б) індустріалізація, денаціоналізація, картелізація;
 - в) демілітаризація, націоналізація, кооперація.
- 38. Економічна політика канцлера ФРН Л. Ерхарда ґрунтувалася на:**
- а) кейнсіанстві;
 - б) неолібералізмі;
 - в) дирижизмі.
- 39. Економіка ФРН розвивається за моделлю:**
- а) лібералізм;
 - б) демократичний корпоративізм;
 - в) ієрархічний корпоративізм;
 - г) соціально-ринкова модель.

-
- 40. Повоєнне відновлення економіки Франції здійснювалося на основі політики:**
- а) неолібералізму;
 - б) кейнсіанства;
 - в) дирижизму.
- 41. Ідеологом економічного об'єднання Європи став:**
- а) Шарль де Голль;
 - б) Робер Шуман;
 - в) Жак Ширак.
- 42. Велика Британія була серед засновників інтеграційного об'єднання:**
- а) Європейського об'єднання вугілля й сталі;
 - б) Європейської асоціації вільної торгівлі;
 - в) Європейського економічного співтовариства.
- 43. Політики «монетаризму» у Великій Британії дотримуються уряди:**
- а) консерваторів;
 - б) лібералів;
 - в) лейбористів.
- 44. Основу сучасного економічного розвитку Росії становлять:**
- а) великі поклади паливно-енергетичних ресурсів;
 - б) значний контингент дешевих трудових ресурсів;
 - в) великі капіталовкладення у нові технології.
- 45. Сучасне керівництво Росії в економічній політиці надає перевагу:**
- а) роздержавленню власності;
 - б) централізації управління;
 - в) неолібералізму.
- 46. Єдиний економічний простір – це:**
- а) зона вільної торгівлі між ЄС і ЄАВТ;
 - б) інтеграційне об'єднання чотирьох держав СНД ;
 - в) інтеграційне об'єднання НАФТА і ЛААІ.
- 47. Економічні реформи в КНР розпочалися з:**
- а) реформування аграрних відносин;
 - б) з приватизації промислових підприємств;
 - в) з кредитно-фінансової сфери.
- 48. У рамках Угоди «План дій Україна-Європейський Союз» Україна має статус:**
- а) кандидата у члени ЄС;
 - б) європейського сусіда;
 - в) асоційованого члена ЄС.
- 49. Найважливіші фактори розвитку економіки групи розвинутих країн:**
- а) природні ресурси, трудові ресурси;
 - б) природні ресурси, капітал;
 - в) трудові ресурси, капітал;
 - г) капітал, технології.

- 50. Найважливіші фактори розвитку економіки країн, що розвиваються:**
- а) природні ресурси, трудові ресурси;
 - б) природні ресурси, капітал;
 - в) трудові ресурси, капітал;
 - г) капітал, технології.
- 51. Станом на 2007 рік Європейський Союз складається з:**
- а) 12 держав;
 - б) 15 держав;
 - в) 25 держав;
 - г) 27 держав.
- 52. НАФТА об'єднує:**
- а) Мексику, Венесуелу, США;
 - б) країни-експортери нафти Перської затоки;
 - в) США, Мексику, Канаду.
- 53. Співдружність Незалежних Держав на 2009 рік складається з:**
- а) 4 держав;
 - б) 11 держав;
 - в) 12 держав;
 - г) 15 держав.
- 54. Україна є учасницею таких регіональних економічних об'єднань:**
- а) СНД, ГУАМ, ОЧЕС;
 - б) СНД, ЕАВТ, ОЧЕС;
 - в) СНД, ЄС, ГУАМ;
 - г) ЕАВТ, ОЧЕС, ГУАМ.
- 55. З міжнародних економічних організацій Україна одержала найбільші позики від:**
- а) МБРР;
 - б) ЄБРР;
 - в) МВФ;
 - г) СОТ.
- 56. За зовнішньоторговельним оборотом головним партнером України є:**
- а) СНД;
 - б) ЄС;
 - в) США;
 - г) Китай.
- 57. Членами ГУАМ є:**
- а) Грузія, Узбекистан, Азербайджан, Молдова;
 - б) Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова;
 - в) Греція, Україна, Албанія, Македонія.
- 58. Організація Чорноморського економічного співробітництва складається з:**
- а) 4-х держав;
 - б) 8-ми держав;

- в) 11-ти держав;
 - г) 12-ти держав.
- 59. Квота України в ЧБТР становить:**
- а) 2,0%;
 - б) 13,5%;
 - в) 16,5%.
- 60. Україна стала членом ООН у:**
- а) 1945 р.;
 - б) 1960 р.;
 - в) 1991 р.;
 - г) 1994 р.
- 61. Квота України в МВФ становить:**
- а) 0,2%;
 - б) 0,5%;
 - в) 0,7%;
 - г) 1,2%.
- 62. Україна подала заявку про вступ до СОТ у:**
- а) 1991 р.;
 - б) 1993 р.;
 - в) 1994 р.;
 - г) 2001 р.
- 63. На сучасному стані економічного розвитку Росії найважливішими фактором є:**
- а) природно-ресурсний потенціал;
 - б) дешева робоча сила;
 - в) високі технології.
- 64. Серед нових індустріальних країн до «тигрів» належать:**
- а) Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика;
 - б) Гонконг, Р.Корея, Сінгапур, Тайвань;
 - в) Індонезія, Філіппіни, Малайзія, Таїланд.
- 65. Економічна реформа КНР («гайге») розпочалася:**
- а) з кінця 70-х років ХХ ст.;
 - б) з початку 90-х років ХХ ст.;
 - в) на початку ХХІ ст.
- 66. Серед нових індустріальних країн до «драконів» належать:**
- а) Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика;
 - б) Гонконг, Р.Корея, Сінгапур, Тайвань;
 - в) Індонезія, Філіппіни, Малайзія, Таїланд.
- 67. Економічна модель Італії характеризується як:**
- а) лібералізм;
 - б) протекціонізм;
 - в) дирижизм.

- 68. Головним організатором «німецького економічного дива» був:**
- а) Л. Ерхард;
 - б) Г. Коль;
 - в) Г. Шрьодер.
- 69. Французька економічна модель «етатизму» означає:**
- а) здійснення політики протекціонізму;
 - б) здійснення політики монетаризму;
 - в) наявність потужного державного сектора в економіці;
 - г) активну роль профспілок в економічних відносинах.
- 70. Економічну політику, засновану на засадах монетаризму, здійснював американський президент:**
- а) Ф. Рузвельт;
 - б) Р. Рейган;
 - в) Б. Клінтон.
- 71. Економічну політику, засновану на засадах кейнсіанства, здійснював американський президент:**
- а) Ф. Рузвельт;
 - б) Р. Рейган;
 - в) Дж. Буш.
- 72. Наслідком якого процесу є міжнародна економічна інтеграція:**
- а) розвиток міжнародної торгівлі;
 - б) утворення ТНК;
 - в) міжнародний поділ праці;
 - г) утворення міжнародних політичних угруповань;
 - г) науково-технічна революція.
- 73. Які форми міжнародних інтеграційних угруповань ви знаєте:**
- а) вільний торговельний простір, митний союз, спільний ринок, економічний союз;
 - б) міжнародний ринок, митний союз, спільний ринок, економічний союз;
 - в) світовий ринок, міжнародний ринок, спільний ринок, вільний торговельний простір;
 - г) спільний ринок, міжнародний ринок, митний союз, вільний торговельний простір?
- 74. Назвіть міжнародні економічні організації, які належать до стадії спільного ринку:**
- а) ЄАВТ, ЄС, НАФТА;
 - б) ЄЕС, АСЕАН, КАРІКОМ;
 - в) МЕРКОСУР, ЄЕС, КАРІКОМ;
 - г) НАФТА, МЕРКОСУР, ЄЕС;
 - г) ЄЕС, ЄАВТ, ОЕСР.

- 75. Назвіть міжнародні економічні організації, які належать до стадії вільного торговельного простору:**
- а) Бенілокс, ЄАВТ, МЕРКОСУР;
 - б) ЄАВТ, НАФТА, АСЕАН;
 - в) ЄС, НАФТА, Бенілокс;
 - г) ЄС, ЄАВТ, АСЕАН;
 - г) ЄАВТ, МЕРКОСУР, КАРИКОМ.
- 76. На основі якого документа утворено Європейський Союз?**
- а) Паризька угода 1951 р.;
 - б) Римська угода 1957 р.;
 - в) Єдиний Європейський Акт 1987 р.;
 - г) Маастрихтська угода 1992 р.;
 - г) Шенгенська угода 1995 р.
- 77. Україна в СНД має статус:**
- а) держави-члена;
 - б) держави-учасниці;
 - в) держави-спостерігача;
 - г) асоційованої держави.
- 78. Чи є Україна членом ГАТТ/СОТ:**
- а) так;
 - б) ні?
- 79. Чи є Україна членом МБРР:**
- а) так;
 - б) ні?
- 80. Чи є Україна членом ЄБРР:**
- а) так;
 - б) ні?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ – 2001.
2. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Монографія/ За ред. Циганкової Т.М. – К.: КНЕУ, 2003. – 660 с.
3. Гриффін Р., Пастей М. Международный бизнес. – Спб.: Питер, 2006.
4. Економіка зарубіжних стран: Навч. посібник/ За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., В.М. Осипова – К.: ЦУЛ – 2007. – 543 с.
5. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика: Учебник. – Спб.: Питер, 2004.
6. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005. – 203 с.
7. Мартин Г.-П., Шуман Х. Западная глобализации. Атака на процветание и демократию: Пер. с нем. – М.: Альпина, 2001. – 335 с.
8. Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Макогона. –К.: Знання, 2007. – 461 с.
9. Міжнародна економіка: Навч. посібник/ За ред. Козака Ю.Г., Логвінової Н.С., Осипова В.М. – К.: ЦУЛ, 2008.
10. Міжнародна економіка: Підручник/ За ред. Козака Ю.Г., Лук'яненка Д.Г., Макогона Ю.В. – К.: ЦУЛ, 2000.
11. Міжнародні організації: Навч. посібник/ За ред. Козака Ю.Г. та Ковалевського В.В. – К.: ЦУЛ, 2007. – 439 с.
12. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Ліганенко І.В. – К.: ЦУЛ, 2007. – 349 с.
13. Міжнародні фінанси: Навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г., Логвінової Н.С., Ковалевського В.В. – К.: ЦУЛ, 2007.
14. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
15. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія/ За ред. Лук'яненка Д.Г. – К., 2001. – 538 с.
16. Рокоча В.В. Міжнародна економіка. – К.: Таксон, 2003.
17. Філіпенко А.С., Розач О.І., Шнирков О.І. та ін. Світова економіка: Підручник. – К.: Либідь, 2000. – 582 с.
18. Хорошковський В.І. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями: еволюція, теорія, практика. – К.: Інтеллект, 2002.
19. International Economics: Theory and Policy. – L. Addison Wesley, 2005.
20. Regional Perspectives on Globalization. – N.Y. Palgrave Macmillan, 2007.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Світова економіка: основні риси та структура	4
1.1. Світова економіка як сукупність національних господарств. . .	4
1.2. Світова економіка як єдиний наднаціональний простір.	6
1.3. Класифікація країн у світовій економіці (типологічна та регіонально-інтеграційна структура).	10
1.3.1. Варіанти типологічної класифікації країн світу	10
1.3.2. Регіональна класифікація країн світу	17
1.3.3. Регіонально-інтеграційна класифікація країн світу.	19
1.4. Глобалізація світової економіки	21
Запитання для самоконтролю	40
Розділ 2. Типологічна структура світової економіки	41
2.1. Економіка розвинутих країн.	42
2.1.1. Визначальні відмінності розвинутих країн.	42
2.1.2. Динаміка економічного розвитку розвинутих країн	50
2.1.3. Особливості економічної структури розвинутих країн	56
2.1.4. Економіка Сполучених Штатів Америки	60
2.1.5. Економіка Японії	65
2.1.6. Економіка Німеччини.	71
2.1.7. Економіка Великої Британії.	78
2.1.8. Економіка Франції.	84
2.1.9. Економіка Італії	91
2.1.10. Економіка Канади	99
2.2. Економіка країн, що розвиваються	106
2.2.1. Країни, що розвиваються, у світовій економіці	106
2.2.2. Фактори економічного розвитку країн, що розвиваються	109
2.2.3. Основні економічні проблеми країн, що розвиваються	115
2.2.4. Економіка Бразилії	118
2.2.5. Економіка Індії	120
2.2.6. Економіка найменш розвинутих країн	125
2.3. Країни з транзитивною економікою.	129
2.3.1. Передумови формування системи перехідної економіки	129
2.3.2. Економічні реформи перехідного періоду	134
2.3.3. Динаміка розвитку й структура економіки	138
2.3.4. Економіка Російської Федерації.	141

2.3.5. Економіка Китайської Народної Республіки	148
Запитання для самоконтролю	154
Розділ 3. Регіонально-інтеграційна структура світової економіки .	156
3.1. Основні риси та рівні міжнародної регіональної інтеграції	156
3.2. Регіонально-інтеграційні угруповання в Європі	163
3.2.1. Європейський Союз – ЄС	163
3.2.2. Європейська асоціація вільної торгівлі – ЄАВТ	169
3.2.3. Співдружність Незалежних Держав – СНД	170
3.2.4. Організація Чорноморського економічного співробітництва – ОЧЕС	174
3.2.5. Організація за демократію й економічний розвиток – ГУАМ	174
3.3. Регіональні інтеграційні угруповання в Азії, Північній та Південній Америці, Африці	175
3.3.1. Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво – АТЕС	175
3.3.2. Асоціація держав Південно-Східної Азії – АСЕАН	175
3.3.3. «План Коломбо» зі спільного економічного і соціального розвитку в Азії й Тихому океані – «План Коломбо»	176
3.3.4. Шанхайська організація співробітництва – ШОС	177
3.3.5. Північноамериканська угода про вільну торгівлю – НАФТА	178
3.3.6. Південний спільний ринок – МЕРКОСУР	179
3.3.7. Латиноамериканська асоціація інтеграції – ЛААІ	180
3.3.8. Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок – КАРИКОМ	181
3.3.9. Економічне співробітництво держав Західної Африки – ЕКОВАС	181
3.3.10. Спільний ринок Східної та Південної Африки – КОМЕСА	182
3.3.11. Митний і економічний союз Центральної Африки – ЮДЕАК	182
Запитання для самоконтролю	183
Розділ 4. Економічна політика країн світу	185
4.1. Суть і напрями економічної політики держави	185
4.2. Економічна політика розвинутих країн	189

4.2.1. Моделі економічного розвитку	189
4.2.2. Економічна політика Сполучених Штатів Америки . . .	194
4.2.3. Економічна політика Японії	198
4.2.4. Економічна політика Німеччини	202
4.2.5. Економічна політика Франції	207
4.2.6. Економічна політика Великої Британії	210
4.2.7. Економічна політика Італії	214
4.2.8. Економічна політика Канади	217
4.3. Специфіка економічної політики країн, що розвиваються. . .	220
4.3.1. Умови здійснення економічної політики країн, що розвиваються	220
4.3.2. Економічна політика Індії	223
4.3.3. Економічна політика Бразилії	225
4.3.4. Економічна політика найменш розвинутих країн.	227
4.4. Формування економічної політики країн із транзитивною економікою	228
4.4.1. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах	228
4.4.2. Економічна політика Росії	233
4.4.3. Економічна політика Китайської Народної Республіки . . .	237
4.5. Економічна політика макроекономічних інтеграційних угруповань	241
4.5.1. Економічна політика Європейського Союзу	241
4.5.2. Проблеми здійснення економічної політики Співдруж- ності Незалежних Держав	247
Запитання для самоконтролю	250
Розділ 5. Проблеми, принципи й напрями формування міжнарод- ної економічної політики України	253
Запитання для самоконтролю	279
Додатки	281
Тести	314
Рекомендована література	325

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова,
А. А. Наумчик, С. Н. Лебедева, Ю. І. Граматик, М. І. Барановська,
Ю. М. Сотніков, О. В. Захарченко, І. Д. Романенков, Л. О. Сандюк,
О. В. Сулим, Є. В. Кравченко, Ю. І. Чистов, О. С. Кіро,
М. С. Гаврилов, І. А. Топалова, С. В. Ведернікова, В. В. Волянський

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*За редакцією доктора економічних наук,
професора, академіка АЕН України Ю. Г. Козака,
кандидата економічних наук, доцента В.В. Ковалевського,
доцента Н.С. Логвінової*

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ “Центр учбової літератури”
Дизайн обкладинки – Б. В. Борисов

Підписано до друку 03.10.2017. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Умовн. друк. арк. 20,5.
Наклад 600 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006